ВИДАВНИЦТВО
ТзОВ
АСТОН

Ніна Міляновська,
Едуард Міляновський, Леся Сич

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

9

Ніна Міляновська,
Едуард Міляновський, Леся Сич

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Астон
2026

УДК 821 (100)(076.3)
М 60

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Підручник підготовлено відповідно до модельної навчальної програми
«Зарубіжна література. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти
з українською мовою навчання (2021 р. зі змінами 2023 р.)
(авт. Ніколенко О., Ісаєва О., Клименко Ж., Мацевко-Бекерська Л.,
Юлдашева Л., Рудніцька Н., Туряниця В., Тіхоненко С., Вітко М., Джангобекова Т.)

Міляновська Н. Р.

М60 Зарубіжна література : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Р. Міляновська, Е. С. Міляновський, Л. М. Сич. — Тернопіль : Астон, 2026. — 304 с. : іл.

ISBN 978-966-308-988-1

Підручник підготовлено відповідно до модельної навчальної програми «Зарубіжна література. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання (2021 р. зі змінами 2023 р.)» (авт. Ніколенко О., Ісаєва О., Клименко Ж., Мацевко-Бекерська Л., Юлдашева Л., Рудніцька Н., Туряниця В., Тіхоненко С., Вітко М., Джангобекова Т.), рекомендованої Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795). Зміни до програми схвалено експертною комісією з літератури (української та зарубіжної) (протокол № 5 від 02.06.2023 р.). Змістове наповнення підручника враховує вікові особливості учнівства та сприятиме досягненню очікуваних результатів навчання, передбачених модельною програмою.

УДК 821 (100)(076.3)

Інтерактивний електронний додаток
можна переглянути за QR-кодом
або за покликанням https://cutt.ly/5rA7V7Ng

ISBN 978-966-308-988-1

© Міляновська Н. Р.,
Міляновський Е. С.,
Сич Л. М., 2026
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2026

ЗМІСТ

Вступ. Літературні жанри і стилі 5

Теорія літератури. Міжродові утворення 6

ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА: РОЗУМ ПРИРОДА, ОСВІТА

Література доби Просвітництва 9

Фрідріх Шиллер 11

До радості 15

Теорія літератури. Ода 17

Йоганн Ґете 19

Травнева пісня 23

Джонатан Свіфт 25

Мандри Лемюеля Гуллівера (скорочено) 30

Теорія літератури. Комічне. Гротеск 48

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Крістіне Нестлінґер 52

Маргаритко, моя квітко 58

ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ

Романтизм як нове європейське світобачення 70

Романтизм як літературний напрям 71

Генріх Гейне 73

«Самотній кедр на стромині...» 78

«Коли розлучаються двоє...» 78

«Не знаю, що стало зо мною...» 79

Джордж Гордон Байрон 82

«Хотів би жити знов у горах...» 84

«Мій дух як ніч...» 86

Мазепа (скорочено) 89

Теорія літератури. Байронічний герой 97

Віктор Гюго 99

Собор Паризької Богоматері (скорочено) 105

РЕАЛІЗМ: ТИПОВІ ОБРАЗИ І ОБСТАВИНИ

Література XIX століття 130

Теорія літератури. Психологізм 131

Оноре де Бальзак 132

Гобсек (скорочено) 138

Шарлотта Бронте 159

Джейн Ейр 166

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Барбара Космовська 182

Позолочена рибка 187

ЛЮДИНА У ВИМІРІ НОВОЇ ДРАМИ

Принципи нової драматургії 200

Генрік Ібсен 202

Теорія літератури. Ібсенізм 206

Ляльковий дім (скорочено) 207

Бернар Шоу 228

Пігмаліон (скорочено) 234

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ У ЛІТЕРАТУРІ

Рей Бредбері 264

Теорія літератури. Антиутопія 265

451° за Фаренгейтом (скорочено) 268

Теорія літератури. Класична і масова література 288

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Маркус Зузак 291

«Крадійка книжок» (уривок) 296

Вступ.
ЛІТЕРАТУРНІ ЖАНРИ І СТИЛІ

У попередніх класах ви вже ознайомилися з історико-літературними ***епохами***, ***родами*** літератури й багатьма літературними ***жанрами***. Вам відомо, що кожному етапу розвитку світового літературного процесу притаманні особливі стильові напрями, художні образи й сюжети. Вони відображають духовну атмосферу тої чи іншої культурної доби, створюють її стиль.

Як же виникають мистецькі й, зокрема, ***літературні стилі***?

У кожній культурі в певний історичний період серед мислителів і митців визріває та розвивається якась *центральна ідея*. Вона поступово формує світогляд епохи, впливає на культуру, науку і навіть на історичний розвиток суспільства. Цією ідеєю поступово захоплюються все більше і більше митців і науковців. Вона дає поштовх для нових досліджень і творчого самовираження.

Наприклад, у XVII столітті панівною стала теорія ***раціоналізму*** Рене́ Дека́рта (1596–1650) — французького філософа, математика і фізика, а також ідея організації держави й життя людини за ***законами розуму***. Як відомо, це багато в чому визначило розвиток культури Франції того періоду.

Філософія раціоналізму відобразилася в мистецтві класици́стів, яке стало своєрідною грою розуму, підпорядковуючись низці правил і законів. У проєктуванні будівель і парків почали домінувати симетричність, строгість ліній, правильність геометричних форм; у живописі й літературі — стриманість виражальних засобів і впорядкованість композиції тощо. Таким чином, ідея раціоналізму сформувала ***стиль*** мистецтва класицизму.

Отже, у кожну історичну епоху мислителі пропонують людству ідеї, що формують культурні традиції і стають основою, зокрема, мистецьких стилів. У літературі вони представлені такими ***стильовими напрямами***: *баро́ко*, *класици́зм*, *сентименталі́зм*, *романти́зм*, *реалі́зм*, *модерні́зм* і *постмодерні́зм*.

Стилем літературної епохи називають сукупність характерних особливостей (художніх засобів, прийомів тощо), властивих літературним творам того чи іншого історико-культурного періоду. Стиль епохи у творчості багатьох митців визначає спільні риси, об'єднуючи їх у ***напрями*** і ***течії***.

Водночас кожен митець є не лише виразником ідей, властивих культурно-історичній епосі, чи механічним виконавцем стандартів літературного стилю. Справжній талант завжди втілює і своє бачення дійсності, керуючись власними переконаннями й естетичним смаком.

Видатний письменник, навіть працюючи в межах певного літературного напряму чи течії, має свій особливий ***індивідуальний стиль***. Цей стиль виявляється у всьому: у виборі жанру твору, його тематики і художньо-образної системи, в етичному наповненні та, звісно, у мові твору, у його особливій емоційності.

Якщо стиль епохи визначає спільні риси у творчості різних митців, то *індивідуальний стиль є ознакою особливої авторської манери; тим, що вирізняє його твори з-поміж творів інших митців*. В індивідуальному стилі письменника проглядається його хист, життєвий досвід, інтелект, багатство уяви, оригінальність мислення.

Згадайте, наприклад, романи ***Жу́ля Ве́рна*** і його сучасника ***Ро́берта Льюї́са Сті́венсона***, які ви вивчали в 6 класі. І «П'ятнадцятирічний капітан», і «Острів скарбів» є ***пригодницькими романами***. В них герої на морі й на суші зазнають важких випробувань, але долають їх і досягають своєї мети. Однак серед особливих рис авторського стилю Жуля Верна є розгорнуті описи, науково-популярні відступи з географії, біології тощо, а в Роберта Стівенсона — миттєва зміна планів, динамічні діалоги, а подекуди і гумор.

Цьогоріч ви продовжите вивчення стильових напрямів літератури ***Нового*** (від XVII до початку XX століття) і ***Новітнього часів*** (від початку XX століття до наших днів), їхніх особливостей і жанрового різноманіття.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
МІЖРОДОВІ УТВОРЕННЯ

Згадайте роди і жанри літератури, з якими ви вже ознайомилися:

епос	жанри: *роман*, *повість*, *оповідання*, *новела*, *казка* тощо
лірика	жанри: *пісня*, *романс*, *гімн*, *дружні* й *любовні послання* тощо
драма	жанри: *комедія*, *трагедія*, *драма* тощо

Водночас існують жанри, які не вписуються в канони літературних родів. До них, зокрема, належать уже відомі вам *балади*, *думи*, *байки*, *поеми*. Вони є ***оповідними віршовими творами*** і поєднують ознаки ***лірики*** (зображення почуттів і настроїв) та ***епосу*** (зображення подій). У літературознавстві ці жанри відносять до ***ліро-епосу***. Також у літературознавстві визначають ***ліро-драму***, ***епо-драму***, що поєднують у собі елементи ліричного і драматичного, епічного і драматичного родів літератури.

Унаслідок цього виникають ***суміжні жанри*** (або *міжродові утворення*), які мають ознаки різних літературних родів. Із текстами творів, що належать до суміжних жанрів, ви ознайомитеся впродовж навчального року.

Доба Просвітництва: розум, природа, освіта

XVIII століття стало новим етапом в історії ***Європи***, який називають ***добою Просвітництва***. У цей період роль ***освіти*** в європейському суспільстві стає надзвичайно важливою. Тогочасні мислителі визнали право на освіту не тільки для «вищих» ***привілейованих станів*** (аристократії і духовенства), а й для ***простолюду*** (селян і містян).

Саме в недоступності знань мислителі XVIII століття вбачали причину злиденності народу, його покірності перед знаттю, яка впродовж багатьох віків сприймала простолюд як «чернь», неосвічених плебеїв, придатних лише до фізичної праці.

На думку європейських філософів, освіта повинна була допомогти непривілейованим верствам населення, бідноті усвідомити власну гідність, зрозуміти закони розвитку суспільства і, зрештою, раціональніше облаштувати своє життя.

Суспільних і культурних діячів, які обстоювали право простолюду на *освіту* й заперечували будь-яку форму тиранії, назвали ***просвітниками***, а новий ідейний рух XVIII століття — ***Просвітництвом***.

Просвітництво значною мірою опиралося на ***традиції доби Відродження***, на її віру в розум і можливості людини. Доба Просвітництва — надзвичайно важливий і набагато радикальніший поворот у розвитку Європи до звичного нам сучасного життя, ніж усі попередні епохи в європейській історії. У цей час було закладено основи більшості наук, зокрема фізики, хімії, біології, економічної теорії.

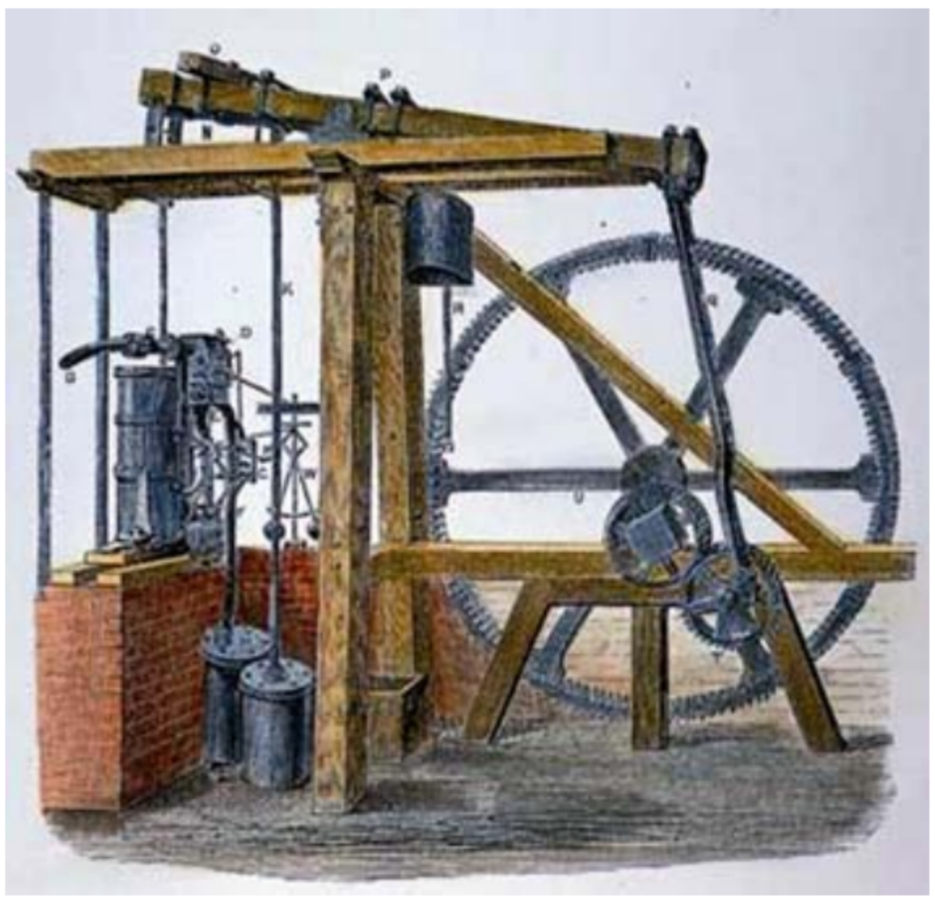
В економіці Європи відбулися настільки потужні зміни (пов'язані з появою складних механічних пристроїв), що XVIII століття назвали початком ***першої промислової революції***.

ІСТОРИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Формування нового європейського світогляду

У XVIII столітті люди нешляхетного походження становили більшість у великому прошарку професіоналів: банкірів, підприємців, фермерів, юристів, інженерів, науковців, митців. На відміну від дворян, вони розуміли, що їхній успіх залежить лише від таланту і працелюбства.

Варто згадати, що неймовірний розвиток винахідництва, науки і промисловості того часу відбувся саме завдяки людям нешляхетного походження. Наприклад, видатний англійський вчений ***Ісаа́к Ньютон́*** (1642–1727) був сином фермера, а винахідник парового двигуна шотландець ***Джеймс Ватт*** (1736–1819) — сином корабельного теслі.

Перша парова машина Ватта 1776 року (малюнок із The Granger Collection, New York)

Свідомість людей змінилася, сформувалися нові життєві цінності. У XVIII столітті ***ідеалом*** Західної Європи стала активна, самостійна особистість, яка вирішує важливі проблеми не завдяки високому становищу і родинним зв'язкам, а завдяки цілеспрямованості й заповзятливості.

Цей ідеал *людини доби Просвітництва* ліг в основу сучасного європейського світогляду і донині залишається актуальним для кожного європейця.

Згідно з новим світоглядом усі люди визнавалися ***рівними і вільними, незалежно від походження***. Державу, з погляду просвітницької ідеології, створюють не королі, а всі громадяни. Звісно, аристократія не хотіла поступатися привілеями, але буржуазія таки почала проникати у владу.

Просвітники сповідували ***ідею загального прогресу*** (позитивних змін). Вони щиро вірили, що завдяки поширенню прогресивних (просвітницьких) ідей можна буде викорінити всі суспільні вади, і люди почнуть жити, *керуючись* ***розумом*** і *принципами* ***справедливості***.

Добу Просвітництва ознаменував справжній ***інформаційний бум***, якого не знали минулі епохи. У Західній Європі з'явилися щоденні газети, численні журнали, зокрема й політичні; було організовано широку мережу бібліотек для простолюду.

Виходили друком підручники, словники і наукові праці. Публікувалися науково-популярні та літературні журнали для жінок, а також журнали мод (перший такий журнал з'явився в Парижі 1778 року).

Дені Дідро (картина Луї-Мішеля ван Лоо, 1767 рік)

Прикладом просвітницької діяльності є життя французького філософа й письменника ***Дені́ Дідро́*** (1713–1784), до речі, сина ремісника. Дідро видав 35 томів *«Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел»*.

Метою цього видання було поширення знань і популяризація ідей Просвітництва. До роботи над «Енциклопедією» Дені Дідро запросив видатних мислителів, науковців і митців, яких назвали ***енциклопеди́стами***.

Зусилля просвітників не були марними: вони змінили свідомість європейців. До кінця епохи Просвітництва не лише зросла кількість освічених людей, а й сформувалася цікавість до політичного життя своєї країни. Питання компетентності уряду, справедливості правосуддя, порушення прав людини стали предметом публічних обговорень і запеклих суспільних дискусій.

Сприяла цьому й активна позиція преси. Чимало публіцистів (що часто були відомими особистостями, як, наприклад, ***Джонатан Свіфт***) критично оцінювали суспільні події і сміливо висловлювали власне ставлення до можновладців.

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

Головні риси доби Просвітництва

- Панування раціонального погляду на дійсність.
- Віра в розум і в можливість побудови суспільства на засадах справедливості і свободи.
- Засудження необмеженої влади правителів і церкви.
- Популяризація знань та обстоювання доступності знань для простолюду.
- Усвідомлення практичної користі від освіти і науки.
- В літературі поява нового типу головного героя і героїні — людей недворянського походження, діяльних і самодостатніх.
- Активний розвиток дешевого книговидання.
- Поширення ідеї рівності усіх суспільних прошарків і необхідності реформ державного устрою.

У літературі доби Просвітництва відбулася переорієнтація на нових читачів. До XVIII століття мистецтво адресувалося вищим прошаркам і переважно відповідало смакам знаті. З підвищенням суспільної ролі буржуазії виникла потреба в *нових темах*, *сюжетах* і *типах героїв*. Тому не дивно, що ***головними позитивними героями стають представники третього стану***, тобто люди «нешляхетного походження». Раніше (до XVIII століття) вони могли претендувати пере-

важно на *комічне* зображення (згадайте пана Журдена з комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич», 1670 рік).

І справді, важко уявити, щоб у XVII столітті в класицистичних трагедіях головними героями були не мужні античні полководці чи імператори, а звичайні німецькі нотаріуси або італійські купці, які згідно з тодішніми уявленнями просто не були здатні на глибокі душевні переживання.

Проте вже ***у XVIII столітті*** читачі із цікавістю дізнаються з книжок про долі простих *лікарів*, *учителів*, *торговців*, *музикантів*, *провінційних священників і навіть слуг*! Виявилося, що й про них можна написати як про людей високодуховних, вірних у дружбі й коханні.

Робінзон Крузо
(ілюстрація Ф. Ніколсона, 1903 рік)

Водночас у новій літературі представників вищої знаті нерідко зображували як розбещених розкошами і неробством осіб, здатних заради розваги на свідоме руйнування чужих доль.

У літературі Просвітництва новий герой-буржуа — ***людина діяльна***. Це вже не блазень, який не вміє поводитися у вихованому товаристві, а людина освічена і сильна духом. Таких героїв зображено, зокрема, у творах ***Даніе́ля Дефо́*** (близько 1660–1731) і ***Джонатана Свіфта*** (1667–1745) Цих письменників у світовій літературі називають основоположниками ***просвітницької літератури***.

І Дефо, і Свіфт представляють *просвітницький реалізм*. Цей літературний напрям найповніше відобразив світогляд доби Просвітництва: *прагнення особистої свободи і раціонального погляду на дійсність*.

Література Просвітництва — це, насамперед, література раціонального погляду на життя, де герої художніх творів намагаються ***керуватися здоровим глуздом***. Але вже *з другої половини XVIII століття* раціональний світогляд зазнає критики. Виявилося, що розум, який, на думку просвітників, мав подарувати людині щастя, здатний лише на практичні розрахунки, а не на високі почуття.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

1. Які історичні межі охоплює Просвітництво? Поясніть, чому ця епоха отримала таку назву.
2. Поясніть, чому просвітники обстоювали необхідність освіти для простолюду.

3. Згадайте, до якого суспільного стану належав Мігéль Серва́нтес: дворянства, буржуа чи селянства. На прикладі долі іспанського письменника і його героя Дон Кіхота доведіть, що вже на початку XVII століття дворянство було неспроможне втримати свої привілеї.
4. Яке історичне значення мало зміцнення класу буржуазії? У чому, на вашу думку, полягала відмінність між способом життя дворян (аристократії) і буржуа?
5. Який новий ідеал людини сформувався в добу Просвітництва?
6. До XVIII століття вважалося, що право на освіту могло мати лише дворянство. Чому цю тезу просвітники засуджували?
7. Як ви розумієте вислів «культ розуму і знань»?
8. Як просвітники втілювали в життя мрію про загальнодоступну освіту?
9. Яке ваше бачення суспільства, побудованого «на засадах справедливості, рівності та братерства»? У чому полягає гуманізм доби Просвітництва?
10. Поміркуйте, які спільні та відмінні риси гуманізму доби Відродження і Просвітництва.
11. Які зміни відбулися в літературі доби Просвітництва? Якими стали нові теми і герої у XVIII столітті?
12. У 6 класі ви ознайомилися з романом Даніеля Дефо «Робінзон Крузо». Схарактеризуйте образ головного героя з огляду на новий просвітницький ідеал людини. Доведіть, що Робінзон Крузо — яскравий герой літератури доби Просвітництва.

Фрідріх Шиллер

(1759–1805)

Видатний драматург і поет ***Йоґанн Крістоф Фрідріх Шиллер*** народився 10 листопада 1759 року в місті Ма́рбах в одній із карликових німецьких держав — Вю́ртемберзькому герцогстві.

Правив цією невеличкою країною ***Карл Ойген*** (1728–1793). Володар Вю́ртемберга, посівши трон ще у 9-річному віці, а в 16 отримавши усю повноту влади, вважав, що підданці повинні беззаперечно коритися його волі. Усю дикість абсолютної влади відчув на собі і Фрідріх Шиллер.

Саме герцог Карл Ойген наполіг, щоб Фрідріх, син бідного полкового лікаря, вступив до новоствореної військової Академії ***Карлсшуле***. За задумом Карла Ойгена, Академія повинна була виховувати високоосвічених «людей майбутнього»: державних діячів, військових і чиновників, які вірно служили б правителю. Для «своїх синів», як називав він учнів, герцог особисто добирав найкращих викладачів.

Батько Шиллера піддався тиску герцога і погодився на пропозицію, різко змінивши життя сина, який готувався стати священником.

Навчаючись у військовій Академії та потерпаючи від постійної муштри, Фрідріх захопився античною літературою, творами М. де Сервантеса, В. Шекспіра, Й. В. Ґете, вивчав історію. Юнак і сам брався за перо, намагаючись наслідувати видатних митців.

За три роки до завершення навчання Фрідріх обирає спеціалізацію з медицини, відмовившись, таким чином, від кар'єри юриста чи військового, чим неабияк розчарував герцога. А після закінчення Карлсшуле 21-річний Фрідріх Шиллер, який потрапив до герцога у немилість, був направлений до штутгартського гарнізону на посаду полкового лікаря з мізерною платнею.

Новий етап у житті Шиллера настає в 1781 році, коли він на позичені гроші публікує свою першу *драму «Розбійники»* і невдовзі несподівано отримує пропозицію поставити цю драму в Національному театрі міста ***Мангейм*** у сусідньому герцогстві.

Без відома Карла Ойгена Вюртемберзького Фрідріх дає дозвіл на цю постановку і навіть кілька разів приїздить на репетиції і прем'єру своєї п'єси. Самовільна відсутність не залишилися непоміченою: Фрідріха на 14 днів ув'язнили і заборонили йому писати будь-що, крім медичних праць. Єдине, що тішило за таких обставин молодого митця, — це надзвичайний успіх драми в Мангеймі. Виставу приїздили дивитися навіть з інших герцогств.

Проте Шиллерові не судилося довго радіти успіхові. Карл Ойген, який ніколи не підтримував літературних амбіцій Фрідріха, неабияк розлютився. Несподівано герцог звинуватив юнака в тому, що він виявився непатріотом і поставив драму за межами рідного Вюртемберзького герцогства, прославивши цим іншого правителя.

Шиллер і Ґете у Веймарі (фрагмент скульптури Ернста Рітшеля. 1857 рік)

Після важкої і неприємної бесіди зі своїм «другим батьком» Фрідріх вирішив таємно переїхати до Мангейму, щоби стати драматургом при Національному театрі. Він чудово розумів, що його можуть упіймати і за непослух ув'язнити на довгі роки, як це вже неодноразово було з іншими підданцями Карла Ойгена.

Однак у Мангеймі боялися мати справу з утікачем. І Шиллеру (навіть за межами Вюртемберга) довелося переховуватися, жити під вигаданими прізвищами, у постійних переїздах, без засобів для існування, покладаючись лише на допомогу друзів. Молодий драматург зміг повернутися до Мангеймського театру тоді, коли Карл Ойген припинив пошуки норовливого підданця.

Незважаючи на постійну напружену роботу, Шиллер потерпає від безгрошів'я. Через важку і тривалу хворобу (малярію) він із великими труднощами виконує умови контракту з театром, а дві його нові п'єси не були сприйняті трупою. Зрештою, розчарований і ослаблений після перенесеної хвороби, у 1785 році він залишає Мангейм «*зі спустошеним серцем і порожнім гаманцем*».

Довгі роки Шиллер поневірявся, маючи мізерні засоби для життя, і підірвав своє й до того слабке здоров'я. Здавалося, його нужденності не буде кінця, адже ні літературна праця, ні викладання історії в Єнському університеті не давали змоги поетові вирватися з бідності.

Доленосним для Фрідріха стало знайомство з видатним ***Йоганном Вольфгангом Ґете***, який побачив надзвичайний талант Шиллера. Вони щодня листувалися, часто відвідували один одного (Веймар та Єна розташовані поряд) і навіть разом працювали. Ґете пізніше згадував, що авторство деяких творів важко визначити, бо чимало творів вони писали справді удвох.

У 1790 році ***герцог Веймарський Карл Август***, цінуючи талант і знаючи про тяжке фінансове становище Фрідріха Шиллера, призначає йому невелику, але постійну грошову допомогу. Останні 10 років життя Шиллера були надзвичайно плідними, хоча здоров'я було підірване і напади хвороби нерідко провокувала саме робота.

Веймарське придворне товариство (картина Теобальда фон Оера, 1860 рік)

Таке піднесення у творчості Шиллера пов'язують із тісною дружбою з Вольфгангом Ґете. До того ж творче піднесення пережив не тільки Шиллер, а й сам Ґете. У листі до Шиллера він писав: «*Ви подарували мені другу молодість і знову зробили мене письменником, яким я, по суті, й перестав уже бути*».

У цей період Шиллер пише найкращі свої поезії.

Незважаючи на постійні напади задишки, які вкрай знесилювали Шиллера, він продовжував працювати. Його близьких і друзів вражало те, що ця слабка людина довгі 14 років боролася за життя, збері-

гаючи і почуття гумору, і філософське ставлення до немочі та смерті. Митець, який усю свою творчість присвятив ***темі людської гідності і свободи***, до останніх днів мужньо зносив усі біди, що випали на його долю. Навіть помираючи, він обдумував монологи для нової п'єси.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

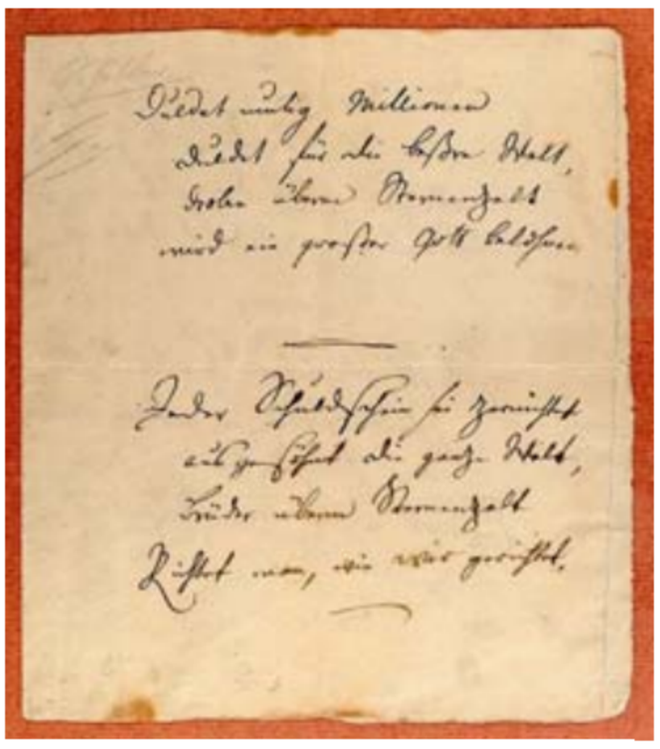
1. Розкажіть, що стало причиною життєвих поневірянь молодого Фрідріха Шиллера.
2. Чому світогляди герцога Карла Ойгена і Фрідріха Шиллера виявилися несумісними?
3. Спробуйте уявити, як могла б скластися доля Шиллера, якби він залишився у Вюртемберзькому герцогстві.
4. На прикладі долі Фрідріха Шиллера доведіть, що правитель з абсолютною владою стає тираном для своїх підданців.
5. Як на творчість Фрідріха Шиллера і Йоганна Вольфганга Ґете вплинула їхня дружба?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Ода Фрідріха Шиллера «До радості»

Оду «***До радості***» Фрідріх Шиллер написав у ***1785 році***, після втечі з Вюртемберзького князівства, невдач у Мангеймі, пережитого безгрошів'я і вимушених постійних переїздів. Однак у творі втілилися енергія молодості, пристрасна віра 25-річного поета в гармонію світу, у любов до ближнього і в можливість братнього єднання.

Ода Фрідріха Шиллера «До радості» — це просвітницька віра в людину, братерство, у можливість нового життя, у здатність осягнути вищі істини. Літературознавці зазначають, що твори такої тематики доволі рідкісні в літературі.

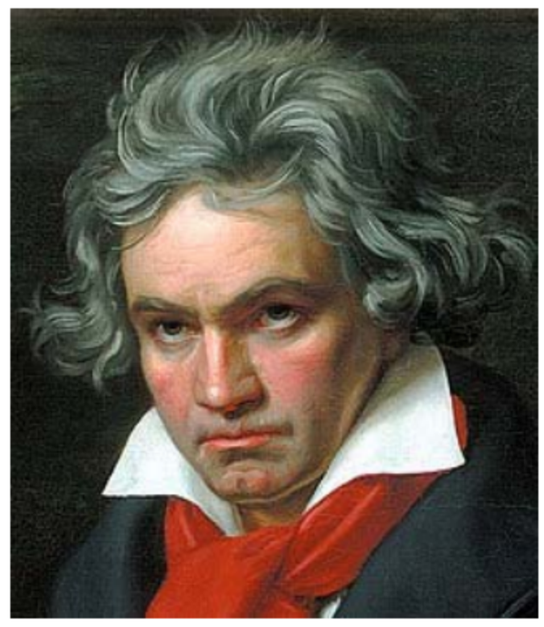
Сторінка рукопису оди «До радості»

Сучасників Шиллера, які захоплювалися силою духу молодого поета, його непримиренністю до деспотії, вразила свіжість почуттів вірша і його особлива емоційність. Твір дуже швидко став популярним як у Німеччині, так і за її межами.

Текст вірша Фрідріха Шиллера неодноразово був покладений на музику. Найвідомішою версією музичного рішення оди стала написана в ***1823 році*** фінальна частина дев'ятої симфонії ***Лю́двіга ван Бетхо́вена*** (1770–1827).

Композитор ще в юні роки мріяв написати до улюбленого вірша музику, однак здійснити це зміг уже в зрілому віці. До того часу Бе-

тховену довелося пережити чимало життєвих випробувань: хвороби, самотність, бідність. Але наскільки сильним був його дух, якщо, потерпаючи від нещасть, він зміг написати таку життєрадісну і повнозвучну музику на вірш із назвою «До радості»!

Бетховен (картина Йозефа Штіллера, 1820 рік)

Цей грандіозний життєствердний твір двох геніальних німецьких митців у 1972 році було визнано як ***гімн Євросоюзу***. Сьогодні його виконують в аранжуванні відомого австрійського диригента Ге́рберта фон Карая́на (1908–1989) на усіх офіційних заходах організації.

Українську версію гімну Євросоюзу ви можете послухати у виконанні чоловічої хорової капели імені Левка Ревуцького та хору хлопчиків і юнаків капели (скористайтеся QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/ntqvPRVw).

AN DIE FREUDE	ДО РАДОСТІ
Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elisium, Wir betreten feuertrunken, Himmlische, dein Heiligthum. Deine Zauber binden wieder, Was die Mode streng getheilt, Alle Menschen werden Brüder, Wo dein sanfter Flügel weilt.	Радість, гарна іскро Божа! Несказанно любо нам Увійти, царице гожа, В твій пресвітлий дивний храм. Все, що строго ділить мода, В'яжеш ти одним вузлом, Розцвітає братня згода Під твоїм благим крилом.
Chor.	*Хор*
Seit umschlungen Millionen! Diesen Kuß der ganzen Welt! Brüder – überm Sternenzelt Muß ein lieber Vater wohnen.	Обнімітесь, міліони, Поцілуйтесь, мов брати! Вічний Отче доброти, Дай нам ласки й охорони!
Wem der große Wurf gelungen, Eines Freundes Freund zu seyn, Wer ein holdes Weib errungen, Mische seinen Jubel ein! Ja – wer auch nur eine Seele Sein nennt auf dem Erdenrund! Und wer's nie gekonnt, der stehle Weinend sich aus diesem Bund!	Кого доля ощастила Тим, що другові він друг, Кого любить лада мила, — Йдіть до нас в веселий круг. Йдіть усі, хто зве своєю В світі душу хоч одну! Хто ж весь вік черствів душею — Йди у іншу сторону. […]
Freude trinken alle Wesen An den Brüsten der Natur,	Радість п'ють усі істоти З груді матері-землі,

Alle Guten, alle Bösen
  Folgen ihrer Rosenspur.
Küsse gab sie uns und Reben,
  Einen Freund, geprüft im Tod,
Wollust ward dem Wurm gegeben,
  Und der Cherub steht vor Gott.

Ті солодкії щедроти
Мають всі — і добрі, й злі.
Радість нас вином сп'яняє
І цілунком огневим;
І черв'як утіху знає,
І небесний херувим.

Chor.

Ihr stürzt nieder, Millionen?
  Ahndest du den Schöpfer, Welt?
  Such ihn überm Sternenzelt,
Ueber Sternen muß er wohnen.

Хор

Поклоніться, міліони,
Перед мудрістю Творця!
Сповніть милістю серця
І чиніть його закони.

Freude heißt die starke Feder
  In der ewigen Natur.
Freude, Freude treibt die Räder
  In der großen Weltenuhr.
Blumen lockt sie aus den Keimen,
  Sonnen aus dem Firmament,
Sphären rollt sie in den Räumen,
  Die des Sehers Rohr nicht kennt.

Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.
Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям,
Їх в простори пориває,
Не відомі мудрецям.

Chor.

Froh, wie seine Sonnen fliegen
  Durch des Himmels prächt'gen Plan,
  Laufet Brüder eure Bahn,
Freudig wie ein Held zum siegen.

Хор

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славну путь,
Що нам радість освятила.

Aus der Wahrheit Feuerspiegel
  Lächelt sie den Forscher an.
Zu der Tugend steilem Hügel
  Leitet sie des Dulders Bahn.
Auf des Glaubens Sonnenberge
  Sieht man ihre Fahnen wehn,
Durch den Riß gesprengter Särge
  Sie im Chor der Engel stehn.

Вчених з істини свічада
Радість успіхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;
На ясній вершині віри
Піднімає хоругов,
В день воскресний на псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Chor.

Duldet muthig Millionen!
  Duldet für die bess're Welt!
  Droben überm Sternenzelt
Wird ein großer Gott belohnen.

Хор

Будьте мужні, міліони!
Вірте, страдні, в кращий світ!
Тих, що справдять заповіт,
Прийме Бог у вічне лоно.

Göttern kann man nicht vergelten,
  Schön ist's ihnen gleich zu seyn.
Gram und Armuth soll sich melden,

Божество не наградиме, —
От би нам зрівняться з ним!
Хай радіють із радими

Mit den Frohen sich erfreun.
Groll und Rache sey vergessen,
Unserm Todfeind sey verziehn.
Keine Thräne soll ihn pressen,
Keine Reue nage ihn.

Chor.
Unser Schuldbuch sey vernichtet!
Ausgesöhnt die ganze Welt!
Brüder – überm Sternenzelt
Richtet Gott – wie wir gerichtet.

Festen Muth in schwerem Leiden,
Hülfe, wo die Unschuld weint,
Ewigkeit geschwor'nen Eiden,
Wahrheit gegen Freund und Feind,
Männerstolz vor Königsthronen, –
Brüder, gält es Gut und Blut –
Dem Verdienste seine Kronen,
Untergang der Lügenbrut.

Chor.
Schließt den heil'gen Zirkel dichter,
Schwört bei diesem gold'nen Wein;
Dem Gelübde treu zu seyn,
Schwört es bei dem Sternenrichter!

Горе й злидні в крузі цім!
Не відомста, не погрози —
Всепрощення ворогам!
Хай не ллють у скрусі сльози,
Не гризуться каяттям.

Хор
Знищим книги борговії!
Помирімося усі!
Браття! Бог на небесі
Не забуде благодії. [...]

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,
Не знижайсь перед потужним,
Коли треба — важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам!

Хор
Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо цим вином
Перед вишнім Судією!

Переклад з німецької Миколи Лукаша

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
ОДА

О́да — вірш хвалебного змісту, у якому уславлюють видатних діячів, визначні події та навіть явища природи. Виникла ода ***в IV ст. до н. е.*** і в перекладі з грецької означає ***пісня***. Виконувалися оди хором на честь богів і перемог у війні або в спортивних змаганнях.

Хоча ода близька до ***гімну***, однак їй властива не просто урочиста хвалебність, а яскрава пристрасність і піднесеність.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Що оспівує Ф. Шиллер в оді «***До радості***»?
2. Поміркуйте, чому поет називає ***радість*** «*царицею*», «*іскрою Божою*».
3. Кого поет розуміє під образом «*Всесильного на престолі*»? Чому автор не уславлює земних правителів?
4. В оді сказано: «Тих, хто справдять Заповіт, прийме Бог у вічне лоно». Який Заповіт має на увазі поет?

5. Яким Фрідріх Шиллер бачить у творі ***ідеальне суспільство***? Підтвердьте відповідь цитатами.
6. Прокоментуйте, як ви розумієте рядки з твору:

Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа.

7. Поясніть, як поет досягає ***космічності*** масштабів у своєму творі.
8. Яким настроєм сповнює цей твір читача?

Застосовуємо теоретичні поняття

9. Згадайте особливості жанру ***ода***.
10. Визначте ***ознаки жанру*** оди у вірші Фрідріха Шиллера «До радості».

Узагальнюємо і підсумовуємо

11. Чи знали б ми щось про правління Карла Ойгена, якби його підданим не був Фрідріх Шиллер?
12. Поясніть, хто для історії і культури цінніший — *правитель* із необмеженою владою чи *митець*?
13. Поміркуйте, чому Ф. Шиллера називають людиною доби ***Просвітництва***.
14. Знайдіть у мережі «Інтернет» виконання ***гімну Євросоюзу***. Що вам відомо про історію його появи?
15. Прослухайте гімн і зробіть висновок про те, який настрій цього музичного твору. Чи збігається він, на вашу думку, із настроєм поезії Фрідріха Шиллера?

Дискутуємо

16. Чи може правитель знати краще, що потрібно його підданцям, ніж самі підданці, і одноосібно вирішувати їхню долю?
17. Чи можемо ми вважати Шиллера невдячним щодо Карла Ойгена, який називав Фрідріха «своїм сином», дав юнакові освіту і реальний шанс зробити чудову кар'єру?
18. У чому для людини полягає сенс ***свободи***? Чи не простіше жити, виконуючи чиїсь розпорядження, без відповідальності за наслідки?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Українські перекладачі творів Фрідріха Шиллера

Перші переклади творів Фрідріха Шиллера на українську мову здійснив у 1830-ті роки Йосип Левицький — український греко-католицький священник, громадський діяч і письменник. Згодом твори німецького поета і драматурга перекладали П. Куліш, Б. Грінченко, А. Могильницький, М. Маркович, О. Навроцький, О. Левицький, О. Кониський, Олена Пчілка, Борис Тен, М. Лукаш.

Особлива доля чекала в Україні на драми Шиллера. У зв'язку із забороною української мови в Російській імперії п'єси німецького митця українською теж було заборонено. Перша постановка драми Шиллера («Розбійники») відбулася лише в 1918 році в державному театрі в часи Української Народної Республіки.

Йоганн Вольфганг Ґете
(1749–1832)

Життя видатного німецького ***письменника Йоґанна Вольфганга фон Ґете*** — це ціла епоха в історії та літературі. Народився Вольфганг 28 серпня 1749 року в заможній міщанській (бюргерській) родині імперського радника в місті ***Франкфурт-на-Майні***.

Батько майбутнього поета, людина високоосвічена, дав синові чудове домашнє виховання за власною програмою. Із семирічного віку Вольфганг вивчав латинську і грецьку мови, з дев'яти — французьку, з одинадцяти — італійську. Хлопчик навчався гри на фортепіано і флейті.

Також юний Ґете студіювував юриспруденцію й античну філософію, багато читав у розкішній батьковій бібліотеці. Тут він познайомився з творами ***Гомера*** і ***Вергілія***. Серед улюблених авторів Вольфганга був і англійський письменник ***Даніель Дефо***. На освіту талановитого хлопця батько не шкодував ні часу, ні коштів, і його мрія — виховати Вольфганга всебічно розвиненою непересічною особистістю — здійснилася: Ґете легко здобув ґрунтовні знання у найрізноманітніших галузях науки.

Мати Вольфганга зуміла пробудити в синові цікавість до творчості. Десятирічним хлопчиком він почав писати вірші, казки, п'єси, вражаючи рідних своєю невгамовною фантазією і здатністю миттєво вигадувати сюжети. Найбільшим його захопленням стала література, з якою хлопець пов'язував своє майбутнє. Однак, коли у 16 років перед ним постало питання вибору професії, він довірився батькові, який наполіг на юриспруденції.

Здобув освіту Вольфганг у місті ***Страсбург***, де, крім занять із права, відвідував лекції з анатомії, хірургії і серйозно захоплювався хімічними дослідами. У 1771 році юнак латинською мовою захистив докторську дисертацію. Однією з головних ідей його наукової праці була думка, що *ні церква, ні держава не повинні втручатися в особисті переконання громадян*.

Ця ідея була, безумовно, революційною для тогочасної Німеччини, у якій повсякденно відбувалися насильницьке вербування солдатів на війну, ув'язнення звичайних громадян на роки без суду і слідства, існувала повна безправність селян. Дисертацію було визнано «*доволі небезпечною*», і до друку її не рекомендували.

Саме тут ж, у Страсбурзі, у житті Вольфганга стався різкий поворот. Він познайомився з молодими митцями, які закликали німців до

пробудження національної самосвідомості, *протистояння іноземному впливу* на німецьку культуру і до *створення самобутньої німецької літератури*. Ґете із захватом сприймав ці ідеї.

У тогочасній Німеччині ще залишалися популярними багатослівні ***повчальні*** твори. Вони мали раціональну ***просвітницьку мету*** — вказувати на негативні риси і давати приклади гідної поведінки. Вірші складали люди високоосвічені, які усвідомлювали усю значущість своєї просвітницької діяльності. В німецькій поезії попередніх десятиліть можна було натрапити і на описи руху небесних тіл, і на поради щодо користі вживання овочів. Навіть у любовній лірициі німецьких поетів-просвітителів панувала ***розсудливість*** і ***повчальність***.

У цей період запальний Ґете сприймає нормативність і правила як тяжкі кайдани, що сковують уяву митця. Холодній розсудливості він протиставляв юнацьке завзяття і щире вираження найпотаємніших переживань. Взірці простоти, задушевності й живої мови Вольфганг Ґете бачив у ***народних*** німецьких піснях, а потужну енергію пристрастей — у Вільяма Шекспіра. Тоді ж поет захопився культурою Середньовіччя, ***національною історією*** і ***фольклором***.

Після закінчення навчання Ґете працював у суді, в юридичній конторі, виконуючи нудні доручення. Проте його бурхлива енергія знайшла вихід у літературі. Головна тематика збірки віршів, написаних у 1770-х роках, — ***кохання*** і ***природа***.

Карл Август (картина художника Георга Крауса, 1787 рік)

Лірика Ґете і пристрасна, й іронічна, і меланхолійна, і трагічна, і задушевна. Кохання оспівано як зворушлива єдність глибокого страждання і невимовного блаженства. Картини природи в його віршах — це не завмерлі декорації, а мінливий багатобарвний світ, який *відгукується на душевні переживання людини*.

Молодий поет багато пише і, зрештою, здобуває славу. Мрія Ґете про народження високохудожньої самобутньої німецької літератури здійснилася.

У 1775 році 18-річний правитель крихітного герцогства Саксен-Веймарського ***Карл-Август*** несподівано запросив Ґете до ***Веймара***, запропонувавши посаду міністра. Карл Август мріяв зібрати навколо себе якомога більше освічених людей і здобути славу правителя з прогресивними поглядами.

26-річний поет прийняв запрошення юного монарха. Нарешті бурхлива вдача Ґете могла застосувати всі свої таланти і знання! Митець

із головою поринув у державну діяльність. Один із сучасників писав: *«Ґете тепер таємний радник, голова державної ради, голова військової колегії, управитель будівництва.., дорожнього відомства, директор гірських рудень, придворний поет, розпорядник святкувань, придворних балетів, прогулянок, директор художньої академії...»*

Амбітний митець мріяв перетворити провінційний Веймар на взірцеве просвітницьке герцогство, збудоване *на засадах справедливості*. Він щиро прагнув поліпшити життя людей хоча б у межах карликової держави, де було лише сто тисяч підданців.

Одночасно із впровадженням державних реформ Й. В. Ґете відкрив у Веймарі театр, у якому ставив п'єси, що відповідали духу ***доби Просвітництва*** (зокрема, твори Фрідріха Шиллера). Також Й. В. Ґете написав чимало наукових праць із зоології, ботаніки, фізики, хімії, мінералогії, анатомії тощо. Він був першим, хто описав міжщелепну кістку людини, створив власну теорію прогнозування погоди, дав назви багатьом групам рослин тощо.

За заслуги перед Веймарським герцогством Карл-Август надав Йоганну Ґете дворянський титул із правом додавати до прізвища фамільну частку «*фон*».

Робочий кабінет Ґете у Веймарі,
(фотографія Michiel Hendryckx, 2013 рік)

Майже в 60-літньому віці уславлений поет, незважаючи на суспільний осуд, одружився із простолюдинкою *Крістіаною Вульпіус*, у яку закохався ще в 39-літньому віці. Вже тоді веймарське вище товариство було шоковане тим, як швидко 23-річна дівчина-сирота завоювала серце геніального митця, адже він міг знайти наречену в найповажніших родинах герцогства.

Йо́ганна Во́льфганга фон Ґе́те запрошували на світські прийоми одного й чекали, коли він нарешті покине свою «плебейку». Весела і щира Крістіана взяла на себе всі господарські клопоти. Вона оберігала поета від будь-яких побутових проблем, а під час вторгнення французьких військ у Веймар захистила і дім, і Ґете, голіруч прогнавши озброєних солдатів-мародерів, які вибили двері й вимагали віддати їм усі цінності. Крістіана народила Ґете п'ятьох дітей, із яких вижив лише старший син. Із цією жінкою поет прожив 28 років.

Вольфганг Ґете дуже боявся хвороб і смерті, тому уникав спілкування з недужими людьми і майже нікого не запрошував до свого будинку, розташованого на центральній площі Веймара. Дивно, але єдиним близьким другом, із яким митець багато спілкувався і якого радо приймав у себе вдома, був важко хворий ***Фрідріх Шиллер***.

Зрештою, Ґете пережив і свого молодшого товариша, і єдиного сина, і дружину. Помер Йоганн Вольфганг фон Ґете від застуди у віці 84 років 22 березня 1832 року.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про життя і творчий шлях ***Йоганна Вольфганга Ґете***.
2. Чому його порівнюють із митцями *доби Відродження*?
3. Прихильником яких ***просвітницьких ідей*** став молодий поет, навчаючись у Страсбурзі? Як ці ідеї відобразились у його поезіях?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Поезія Йоганна Вольфганга Ґете

Велич особистості Йоганна Вольфганга фон Ґете можна порівняти з митцями доби Відродження. Творчість німецького поета, який прожив довге життя, дуже різноманітна. У ній відобразилася не тільки зміна світоглядів Ґете, а й етапи становлення національної німецької літератури.

Прикладом формування самобутньої німецької літератури і відмови від наслідування закордонних взірців стали поезії Ґете, у яких відчувається простота народної пісенної традиції. Серед них «***Травнева пісня***», створена юним Вольфгангом під час навчання у Страсбурзі. Тоді він був зворушливо закоханий у ***Фредеріку Бріон***, доньку священника із села Зезенгейм, що поблизу Страсбурга.

Яскраве і радісне почуття вилилося у цілий цикл поезій, які Вольфганг надсилав дівчині в листах. Ці поезії отримали назву «***Зезенгеймські пісні***». Стосунки між Фредерікою і Вольфгангом припинилися в 1771 році після його від'їзду зі Страсбурга. Дівчина дуже важ-

ко пережила розлуку, довго хворіла і так ніколи й не вийшла заміж, відмовившись від пропозицій руки і серця.

В історію вона ввійшла під іменем Фредеріки із Зезенгейма і залишилася символом романтичної вірності коханню. А *зезенгеймський період* творчості Й. В. Ґете став свідченням народження нової поетичної манери і ***нової німецької поезії***, у якій більше не було місця класицистичній нормативності й раціоналізму.

Goethe - Friederike v. Sesenheim

Ґете і Фредеріка (романтична поштова листівка кінця XIX – початку XX ст.)

В Україні творчість митця була відома з початку XIX століття, а в 1827 році Йоганна Вольфганга Ґете обрали членом Ради Харківського університету. Творчий доробок німецького поета вперше пролунав українською мовою в переспіві його балади «Рибалка», яку здійснив український письменник Петро Гулак-Артемовський (1827 рік). Це була спроба ввести в українську літературу жанр балади і показати, що українська мова здатна передати «*почуття ніжні, благородні, піднесені...*»

Перекладачами творів Йоганна Вольфганга Ґете були видатні українські митці М. Зеров, М. Бажан, М. Рильський, М. Лукаш, М. Терещенко, Д. Загул, Є. Дроб'язко, В. Стус.

MAILIED

Wie herrlich leuchtet vir die Natur!
Wie glänzt die Sonne! Wie lacht die Flur!
Es dringen Blüten aus jedem Zweig
Und tausend Stimmen aus dem Gesträuch
Und Freud' und Wonne aus jeder Brust.
O Erd', o Sonne! O Glück, o Lust!

O Lieb', o Liebe! So golden schön,
Wie Morgenwolken auf jenen Höhn!
Du segnest herrlich das frische Feld,
Im Blütendampfe die volle Welt.

O Mädchen, Mädchen, wie lieb' ich dich!
Wie blickt dein Auge! Wie liebst du mich!

So liebt die Lerche Gesang und Luft,
Und Morgenblumen Den Himmelsduft,

ТРАВНЕВА ПІСНЯ

Сміється природа радо мені,
Як сяє сонце по зимнім сні!
Барвисті квіти по всіх лугах,
Пташині хори по всіх гаях,
І в кожнім серці радість, весна:
О земле, сонце, любов ясна!

Любов моя, ти світлий чар!
Ти злото ранніх нагірних хмар!
Твій подив свіжим лугам, полям,
Благословення траві й квіткам...

Дівчатко любе, дівча ясне!
Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок — повітря й спів,
Як чиста квітка — росу полів,

Wie ich dich liebe mit warmem Blut,
Die du mir Jugend und Freud' und Mut
Zu neuen Liedern und Tänzen gibst.
Sei ewig glücklich, wie du mich liebst!

Тебе люблю я гарячим чуттям,
Ти радістю, сміхом, новим життям
Підносиш спів мій, хвилюєш кров.
О, будь щаслива, моя любов!

Переклад з німецької Миколи Зе́рова

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Виразно прочитайте вірш Й. В. Ґете «***Травнева пісня***».
2. Який настрій цього вірша? Які почуття переживає ліричний герой?
3. Яке тло створює ***природа*** для душевного стану людини?
4. Знайдіть у тексті, як ***ліричний герой*** звертається до своєї коханої.
5. Знайдіть приклади ***епітетів*** і ***метафор*** у «Травневій пісні». Поясніть їх роль у творі.

Узагальнюємо і підсумовуємо

6. Доведіть, що вірш Й. В. Ґете відображає ***оптимістичне*** світовідчуття.
7. Згадайте ***сонет 61 Франческо Петрарки***, який ви вчили напам'ять у 8 класі. Що спільного і відмінного в зображенні кохання італійським поетом ***XIV століття*** і німецьким поетом ***XVIII століття***?
8. Поміркуйте, що спільного між віршем Й. В. Ґете і ***народною піснею***.
9. Згадайте особливості ліричних творів. Доведіть, що твір Ґете належить до ***лірики***.
10. Визначте ***тему*** та ***ідею*** вірша «Травнева пісня».
11. Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/ur5MU7f8 або QR-кодом і виконайте завдання.

Виконуємо творче завдання

12. Спробуйте усно намалювати травневий пейзаж, який став тлом для вірша юного Вольфганга Ґете.
13. Які кольори і звуки домінують у цьому пейзажі?
14. Поміркуйте, як пейзаж підкреслює почуття ліричного героя.

Джонатан Свіфт
(1667–1745)

Джо́натан Свіфт — видатний англо-ірландський ***письменник-сатирик***, церковний і політичний діяч, який усі сили віддавав викоріненню ганебних суспільних вад. Своїми творами Свіфт нажив за життя чимало ворогів, але ірландці й досі шанують його як непримиренного борця за права народу.

Народився Джонатан Свіфт у 1667 році в ***місті Ду́блін — столиці Ірландії***, яка перебувала в колоніальній залежності від Англії. Англійська політика в Ірландії була спрямована на заселення цієї країни вихідцями з Англії з метою поступової асиміляції ірландців. Серед таких переселенців був і батько Джонатана Свіфта. Корінне населення, звісно, намагалося протистояти англійському тиску і постійно повставало.

Батько Джонатана помер ще до народження сина, і хлопцем опікувався дядько Годвін Свіфт, відомий адвокат. Він оплатив навчання племінника в найкращій школі Ірландії, а пізніше і в Трініті-коледжі Дублінського університету, де готували юристів і богословів.

Після закінчення курсу на юнака чекала кар'єра священника. За спогадами сучасників, молодий Свіфт уже тоді був гострим на язик, незалежним, насмішкуватим і навіть різким, коли йому доводилося відстоювати власні переконання.

У 1686 році Джонатан отримав ступінь бакалавра, але не зміг продовжити навчання, щоб стати магістром. Спалахнуло чергове повстання ірландців. Багато англійців, рятуючи свої життя, терміново повернулися на батьківщину, серед них був і молодий Свіфт.

Допомогу розумному юнакові, який одчайдушно потребував підтримки, надав далекий родич його матері Вільям Темпл — аристократ, багатій і політичний діяч у відставці. Темпл узяв Джонатана на посаду секретаря, а пізніше Свіфт став його довіреною особою, проживши в домі вельможі загалом десять років. Вільям Темпл, незважаючи на відставку, залишався впливовим політиком, і роки, проведені поруч із ним, стали для Джонатана доброю життєвою школою.

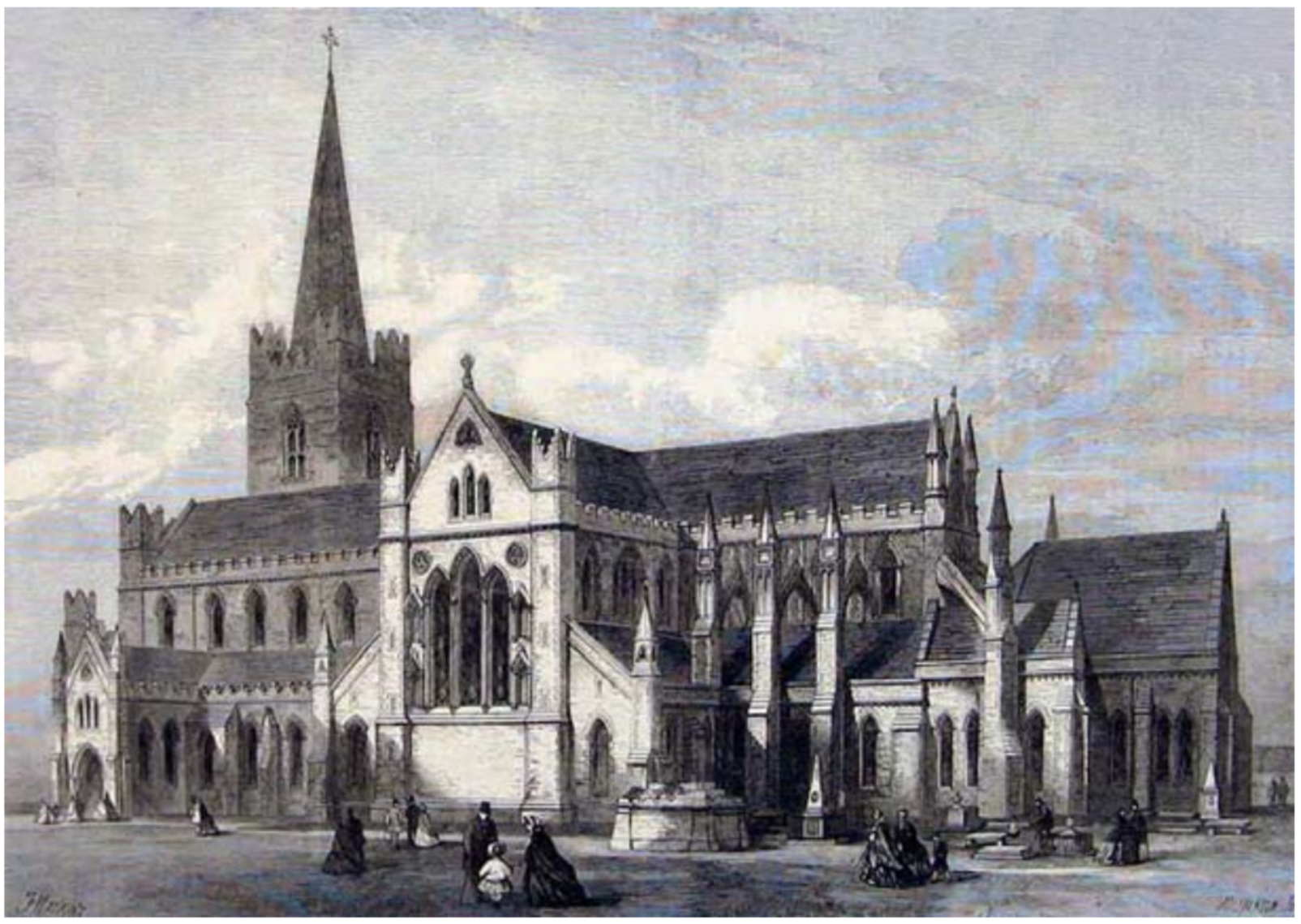
У домі Темпла молодий Свіфт дізнався про особливості політичного життя Англії. Гості його покровителя, а це завжди були політики першої величини (міністри і навіть король), відкрито обговорювали в присутності Джонатана політичні проблеми і міжпартійні суперечки. Амбітного Свіфта, що ***прагнув активно долучитися до суспільного життя***, захопила ідея ввійти в політичні кола. Однак усі його

намагання не мали успіху, а Вільям Темпл нічого не зробив, аби допомогти Джонатану в кар'єрному просуванні.

У 1699 році Свіфт спробував доєднатися до політичної діяльності через літературу, тобто звернувся до ***публіцистики***. Джонатан почав писати ***памфле́ти*** — *гострі сатиричні твори на політичні теми*. Свіфта обурювали повсюдна корупція, брехня й лицемірство. Вже з першого опублікованого ним памфлету (у 1701 році) стало зрозуміло — в Англії з'явився новий талановитий автор.

Памфлети мали не лише грандіозний читацький успіх, а й вагомий політичний вплив. Свіфт, добре знаючи партійні залаштунки, викривав справжні мотиви політиків. Письменник показував, що партійні лідери прагнуть влади не для служіння національним інтересам Великої Британії, а заради власного збагачення. Свіфт викривав корупцію в судах, продажність чиновників, лицемірство політиків і загальний занепад моралі.

Вплив Свіфта на політичні події був неймовірним. Його прихильності шукали перші особи держави, однак сам він професійним політиком так і не став. У 1713 році Джонатан Свіфт остаточно попрощався з мріями про кар'єру державного діяча, залишив Англію і став священником — настоятелем (деканом) ***Кафедрального собору Святого Па́трика в рідному Дубліні***.

Собор Святого Патрика (літографія, 1865 рік)

Однак в Ірландії Джонатан Свіфт несподівано опинився у вирі політичного життя. Загарбницька політика Англії провокувала постійні заворушення серед ірландців, і письменник не міг залишитися осторонь. Свіфт, хоча сам за походженням був англійцем, керуючись «*мораллю і здоровим глуздом*», став на бік гноблених. Свій видатний талант і гострий розум він спрямував на захист ірландських свобод

проти англійського ярма. «*Управління без згоди тих, ким управляють, є найсправжнісіньке рабство*», — стверджував він у своїх ірландських памфлетах.

Джонатан Свіфт продовжив писати памфлети, і його уїдливі, саркастичні твори змушували уряд переглядати рішення, короля — скасовувати укази, а парламент — змінювати зовнішню політику. Дуже швидко письменник здобув шалену популярність серед ірландців, яка межувала з обожненням.

Він багато займався доброчинністю, із власних коштів виплачував пенсії і допомагав не тільки бідноті, а й тим, хто хотів налагодити свій бізнес. Тому парафія декана Свіфта була більш благополучною, ніж інші, а авторитет серед місцевого населення — беззаперечним.

Портрети декана Свіфта були виставлені на всіх вулицях Дубліна, і куди б він не пішов, його відразу оточував натовп людей, які сподівалися на його благословення. Англійська влада, якій не подобалися антиурядові виступи Джонатана Свіфта, боялася навіть зачепити «*божевільного декана*», а англійський намісник (віце король) писав у Лондон, що «*править Ірландією з дозволу Свіфта*». Він запевняв: якщо вийде наказ про арешт декана, то для його виконання доведеться прислати з Англії десятитисячну армію.

В останні роки життя Джонатан Свіфт дуже хворів, він утратив пам'ять і мову. Помер видатний письменник 19 жовтня 1745 року. Попрощатися з ним прийшли юрби ірландців, які були вдячні своєму декану за 25-річну діяльність і боротьбу за національні інтереси та свободу їхнього народу.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про життя і творчість ***Джонатана Свіфта***.
2. Чому Джонатана Свіфта обурювала політика Англії щодо Ірландії?
3. Завдяки яким вчинкам письменник здобув авторитет серед ірландців?
4. Чому, на вашу думку, Джонатан Свіфт обрав шлях ***письменника-сатирика***?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

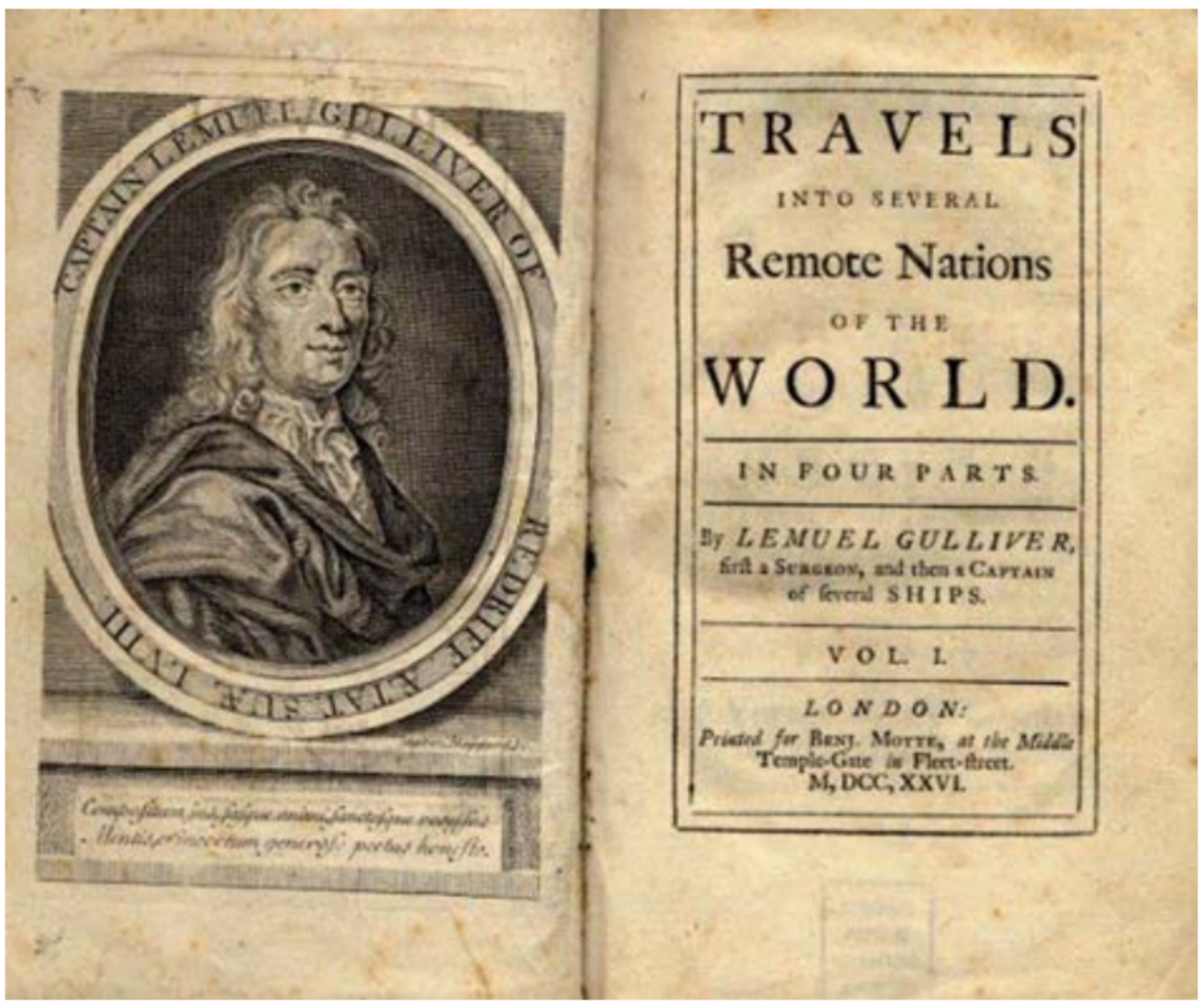
Роман Джонатана Свіфта «Мандри Лемюеля Гуллівера»

Свій найкращий твір — *сатирико-фантастичний роман* ***«Мандри Лемюеля Гуллівера»*** — Джонатан Свіфт написав в Ірландії, а опублікував ***1726 року*** в Лондоні, не вказуючи свого імені. «Мандри Гуллівера» написані в популярній на той час формі ***роману-подорожі***. Твір складається із *чотирьох частин*, у яких ідеться про незвичайні пригоди головного героя Гуллівера у вигаданих країнах.

«***Подорож до Ліліпутії***» є першою частиною книги Свіфта. У ній розповідається, як головний герой — корабельний лікар ***Лемюе́ль Гуллівер*** — потрапляє в дивовижну країну, яку населяють ліліпути — невеличкі люди на зріст близько *шести дюймів*, тобто приблизно 15 сантиметрів.

Автор настільки докладно описує всі пригоди героя, що в читача мимовільно виникає враження документальної фіксації подій. Письменник ретельно вибудовує ліліпутівський світ: його політичний устрій, релігію, звичаї, спосіб життя ліліпутів, придворні інтриги і навіть складні відносини із сусідньою державою ***Блефуску***.

Життя маленьких людей викликає у Гуллівера цікавість, а в читача — відчуття ляльковості світу ліліпутів. Ці люди розумні й сміливі, у технічному розвитку суттєво випереджають співвітчизників Гуллівера. Водночас країна потерпає від партійних чвар, релігійного протистояння, політичних переслідувань і війни. Однак ці події у світі ліліпутів видаються нам ***комічними***.

Перше видання «Мандрів Гуллівера», де Лемюель Гуллівер заявлений як автор, а на першій сторінці був навіть його портрет

Образ самого імператора Ліліпутії поступово набуває у творі рис ***пародійності***. Його пихатість і жорстокість різко контрастують з іграшковістю його персони. Особливо кумедно звучать укази 15-сантиметрового правителя, що починаються словами: «*Могутній імператор Ліліпутії, окраса й острах всесвіту […]; владар над усіма владарями; найвищий з усіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою торкається сонця; досить йому лише поворухнути пальцем, і у всіх монархів підгинаються коліна…*»

Якби всі описувані у творі події відбувалися не в Ліліпутії, а в якійсь реальній країні, то вони мали б зовсім не комічний вигляд і викликали у читача не сміх, а обурення. Наприклад, розповідь Гуллівера про жорстоку війну між Ліліпутією та Блефуску, про загибель десятків тисяч солдатів і моряків іграшкового зросту, про прагнення монарха знищити всіх незгодних із державною політикою вражає читача насамперед тому, що привід для кривавого протистояння смішний і дріб'язковий. Сам Лемюель Гуллівер теж мало не став жертвою придворної змови й чорної невдячності імператора.

Водночас Гуллівер, розповідаючи про Ліліпутію, постійно порівнює з нею рідну Англію, натякаючи читачам, що і в них на батьківщині порядки, на жаль, теж далеко не досконалі.

Майстерно описуючи фантастичні пригоди Лемюеля Гуллівера, автор удається до гострої ***пародії*** на дійсність, на зовнішню політику англійського уряду, на способи здобування високих посад, на постійні політичні інтриги. На жаль, як констатував письменник ще у своїх памфлетах, для урядовців головними були не принципи, а посади.

Для тих, хто хоче знати більше

Продовження мандрів Лемюеля Гуллівера

Друга частина роману присвячена мандрівці ***в країну велетнів Броббдінгнег***. Гуллівер ніби міняється місцями з ліліпутами. Він, постійно ризикуючи своїм життям, намагається вижити серед величезних, але, на відміну від ліліпутів, добрих людей-гігантів.

Однак поряд з описом життя у Бробдінгнезі тут теж присутня *політична сатира*. Вислухавши розповідь Гуллівера про Англію, великодушний правитель Бробдінгнегу жахається. Адже історія мініатюрної з його погляду країни — це низка кривавих воєн, державних змов і зрад.

Розмова Гуллівера з королем Бробдінгнегу (ілюстрація з англійського видання «Мандрів Гуллівера» 1900 року)

У третій частині роману зазнають критики, зокрема, вчені та винахідники. Вони вражають головного героя не величчю своїх наукових досягнень, а цілковитою їх абсурдністю. Лемюель Гуллівер розповідає про науковців, які намагаються видобути сонячне промінння з огірків чи гарматний порох із криги або ж винайти спосіб будувати будинки, починаючи з даху, і таке інше.

До найзлішої сатири і навіть ***сарказму*** письменник вдається у ***четвертій подорожі*** Гуллівера. Головний герой опиняється в ***країні гуїгнгнмів***, розумних і шляхетних коней, яким не відомі ворожнеча і підлість. Цим істотам протиставляються ***єгу*** — «*найогидніші і наймерзенніші тварини*» з усіх, що Гуллівері доводилося бачити за всі роки подорожей.

Єгу зовні дуже подібні до людей, але це дикі й агресивні створіння, до яких гуїгнгнми ставляться як до худоби. Гулліверу довелося докласти чимало зусиль, аби розумні коні сприймали його не як бридкого єгу,

а як мислячу цивілізовану істоту, здатну цікаво спілкуватися, яка багато подорожувала і має фах лікаря.

Однак після розповідей Гуллівера про країни Європи, їхній політичний устрій, війни, про вчинення багатьма людьми найрізноманітніших злочинів, про обман задля корисливих цілей, хабарництво і несправедливі суди гуїгнгнми вирішили, що люди навіть гірші за смердючих і дурних єгу. Адже, щоби чинити усіляку мерзоту, люди використовують розум.

У романі «Мандри Гуллівера» автор створив злу пародію і на політику Англії, і на людину. Змальовуючи людей то ліліпутами, то велетами, то позахмарними інтелектуалами, то дикими недоумками, Свіфт змінив кут зору читачів і змусив їх жахнутися загальної жадоби, жорстокості і тупості. Його герой Лемюель Гуллівер, який бачив багато країн, на жаль, не знайшов жодної, де людина справді жила б за законами розуму і справедливості.

Перший переклад «Мандрів Гуллівера» здійснила ***Леся Українка*** в 1889 році. Однак, на жаль, цей переклад було втрачено. Роман надрукували українською мовою у Львові 1895 року в дитячому журналі «Дзвіночок» (переклад Лева Турбацького). Нині класичним уважають переклад ***Юрія Лісняка***.

МАНДРИ ДО РІЗНИХ ДАЛЕКИХ КРАЇН СВІТУ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА, СПЕРШУ ЛІКАРЯ, А ПОТІМ КАПІТАНА КІЛЬКОХ КОРАБЛІВ

ЧАСТИНА І. ПОДОРОЖ ДО ЛІЛІПУТІЇ

(скорочено)

Розділ I

Мій батько мав невеликий маєток; я був третій з п'ятьох його синів. На чотирнадцятому році мене віддали до коледжу, де я пробув три роки і вчився дуже старанно, однак через три роки мені довелося піти в науку до видатного лондонського хірурга містера Джеймса Бетса, у якого я вчився чотири роки...

Протягом шести років я був лікарем на двох кораблях і трохи збільшив свої статки. На дозвіллі я читав твори сучасних і давніх авторів, бо завжди брав з собою у плавання багато книжок; а буваючи на березі, я приглядався до побуту та звичаїв людей і вивчав чужі мови, до яких мав хист. Я прийняв вигідну пропозицію капітана судна «Антилопа», що саме збирався вирушити до Південного моря. Ми відпливли з Брістоля 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож минала цілком успішно.

Коли ми прямували до Ост-Індії, нас захопив страшний шторм і відніс на північний захід од Вандіменової Землі... П'ятого листопада

стояв густий туман, тож матроси тільки на віддалі півкабельтова від корабля помітили скелю; сильний вітер гнав нас просто на неї, і корабель умить розбився. Шістьом з екіпажу, і мені в тому числі, пощастило спустити на воду човен і відпливти на безпечну відстань від корабля та скелі. Через півгодини шквал з півночі перекинув наш човен. Гадаю, що всі мої товариші загинули. Я плив навмання, підштовхуваний вітром та припливом, раз у раз шукаючи ногами дна. Нарешті, вкрай знеможений, я раптом відчув під ногами землю. Я брів з милю, перш ніж добувсь до берега; це сталось, як здається мені, годині о восьмій вечора. Я страшенно зморився; втома та спека хилили мене на сон. Я ліг на низеньку м'яку траву й заснув так міцно, як не спав ще ніколи зроду. Коли я прокинувся, був уже білий день. Я хотів був підвестися, але не зміг і поворухнутись: я лежав горілиць, і мої руки та ноги так само, як і моє довге густе волосся, були міцно прив'язані до чогось на землі. Все моє тіло було обплутане тонкими мотузочками. Я міг дивитися лише вгору. Навкруги чувся якийсь гомін, але хто то гомонить, я не міг розгледіти. Незабаром на моїй лівій нозі заворушилося щось живе і, поволі посуваючись уперед, опинилося в мене на грудях, а потім підійшло під саме підборіддя. Опустивши погляд, наскільки зміг, я побачив чоловічка дюймів шести на зріст, з луком та стрілою в руках. Слідом за ним сунуло принаймні з півсотні таких самих чоловічків. Украй вражений, я так голосно скрикнув, що всі вони з переляку кинулися врозтіч. Але незабаром вони повернулися, і один з них, наважившися стати перед самим моїм обличчям, на знак подиву підніс руки, звів угору очі і верескливо, але цілком виразно гукнув: «Гекіна дегул!»

Весь цей час я лежав у дуже незручній позі. Нарешті, після довгих зусиль, мені пощастило розірвати мотузочки й витягти з землі кілочки, якими була припнута моя ліва рука. Водночас, шарпнувши головою, що завдало мені невимовного болю, я трохи послабив мотузочки, що прикріплювали моє волосся до землі, і спромігся трохи повернути голову. Та чоловічки повтікали швидше, ніж я встиг спіймати когось із них. Після цього навколо мене знявся несамовитий галас, а коли він ущух, хтось із них голосно вигукнув: «Толго фонак!» У ту ж мить я відчув, як у мою ліву руку вп'ялося з сотню стріл, колючих, наче голки. Далі чоловічки вдруге разом вистрелили в повітря, і багато стріл упало мені на тіло, а деякі влучили в обличчя, яке я відразу ж затулив лівою рукою. Коли ця злива стріл ущухла, я аж застогнав зі злості та болю і знову спробував звільнитись, але тоді чоловічки випустили ще більше стріл, а декотрі намагалися колоти мене списами в боки. На щастя, на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проколоти. Я подумав, що найобачніше буде лежати тихо. Помітивши, що я не рухаюсь, вони перестали стріляти, але з гамору я здогадався — їх стало більше... Я майже помирав з голоду і кілька разів підніс палець до губів на знак того, що хочу їсти. До мене приставити кілька драбин, і ними полізли до мого рота сотні

тубільців, несучи в кошиках їжу, яку наказав зібрати й приготувати для мене владар, тільки-но довідавшись про мою появу. На смак то було м'ясо різних тварин, але я не міг розібрати, яких саме. Вирізки, дуже смачно приготовані, були менші за жайворонкове крильце; я ковтав по два, а то й по три шматки разом і з'їдав щоразу по три хлібини, кожна з мушкетну кулю завбільшки. Чоловічки виявляли свій подив з мого великого зросту й апетиту.

Потім я дав знак, що хочу пити. Вони підкотили до моєї руки одну з найбільших своїх бочок і вибили в ній днище. Я вихилив її одним духом, бо там було менше як півпінти легкого вина. Коли я докінчив усі ці дива, чоловічки заходилися кричати з захвату і танцювати в мене на грудях, без кінця повторюючи свій перший вигук: «Гекіна дегул!» Признаюся, що коли ці чоловічки бігали по моєму тілу сюди й туди, мені не раз кортіло схопити в жменю сорок чи п'ятдесят з тих, які навернуться під руку, і скинути їх на землю. В думці я не міг надивуватися з хоробрості цих маленьких людей, які наважувалися злазити на мене й походжати по моєму тілу, хоч одна моя рука була вільна, і не тремтіли від одного погляду на таке гігантське створіння, яким я мав їм здаватися. Вони намастили мені обличчя й руки якоюсь маззю, що дуже приємно пахла, і біль, заподіяний стрілами, за кілька хвилин утамувався. Все це, на додачу до їхніх дуже поживних страв і напоїв, схилило мене на сон. Я спав щось із вісім годин; та й не дивно, бо лікарі, з наказу імператора, підсипали в бочки з вином сонного зілля.

Ці люди — неабиякі математики й досягли особливих успіхів у механіці завдяки підтримці свого імператора. У цього монарха є багато машин на колесах, щоб перевозити колоди та інші важкі вантажі. Він часто будує величезні військові кораблі в місцевості, де росте будівельний ліс, і звідти їх цими машинами перевозять ярдів за триста-чотириста до моря. П'ятсот теслярів та інженерів зараз же заходились майструвати щонайбільший повіз, який їм будь-коли доводилось робити. То була дерев'яна платформа, поставлена на двадцять двоє коліс. Усю цю роботу виконали протягом чотирьох годин після мого прибуття на острів. Але найбільші труднощі полягали в тому, щоб підняти мене й покласти на платформу. Дев'ятсот найдужчих чоловіків тягли канати за допомогою безлічі блоків, почеплених на стовпи, і через три години я вже лежав на платформі, міцно прив'язаний до неї. Півтори тисячі найсильніших коней повезли мене до столиці, розташованої за півмилі.

На площі, де зупинився повіз, стояв старовинний храм, що вважався найбільшим у всій державі. За кілька років перед тим, осквернений брутальним убивством, він утратив для цього релігійного народу своє священне значення... Цю будівлю й призначено було мені за житло. Головні двері, звернені на північ, були чотири фути заввишки і два завширшки, і я вільно міг пролізти крізь них. Крізь ліве вікно імператорські ковалі просунули дев'яносто один ланцюг розміром з

ланцюжок на годиннику європейської дами і примкнули їх до моєї лівої ноги. Пересвідчившись, що порвати ланцюги я не здужаю, робітники перерізали всі мотузки на моєму тілі, після чого я звівся на ноги в дуже сумному настрої. Не можна описати, як усі здивувались і загаласували, побачивши, що я встав і ходжу. Ланцюги, якими мене прикували, давали мені змогу ходити туди та сюди, описуючи півколо, залазити в храм і лежати там, простягтись на ввесь зріст.

Розділ II

Ілюстрація Чарльза Брока, 1894 рік

Підвівшись, я поглянув навкруги, і мушу визнати, що ніколи не бачив приємнішого краєвиду. Лани чергувалися з лісами, де найвищі дерева були не більше семи футів заввишки. Ліворуч від себе я бачив місто, що нагадувало театральну декорацію.

Імператор верхи наближався до мене. Цим він наражав себе на смертельну небезпеку, бо хоч як добре був вимуштруваний його кінь, та, побачивши таку величезну постать, він злякався і став дибки. На щастя, імператор був чудовим вершником і всидів у сідлі, аж поки підбігли придворні.

Зійшовши на землю, імператор з великим подивом оглядав мене з усіх боків, не підходячи, проте, ближче, як на довжину мого ланцюга. З його наказу двірські кухарі та комірники, що були напоготові, підвезли до мене на спеціальних візках їжу та напої і поставили їх так, щоб я міг дістати. Я взяв ті візки і швидко спорожнив їх. На двадцяти була їжа, на десяти — напої. Кожний візок з м'ясом став мені на два-три добрих ковтки, а вино з десяти череп'яних посудин я вилив просто у візок і випив його одним духом.

Імператор на зріст був майже на цілий мій ніготь вищий за всіх своїх придворних, і вже цього досить, щоб викликати шанобливий трепет. Риси його обличчя тверді й мужні, ніс орлиний, шкіра оливково-смаглява, постать стрункa, рухи зграбні, постава велична. Він не такий уже молодий — йому двадцять вісім років і дев'ять місяців, — править щось із сім років — щасливо й здебільшого переможно. Щоб

краще бачити імператора, я ліг на бік, і моє обличчя опинилось на одному рівні з ним. Його вбрання було дуже просте й невигадливе — щось середнє між азіатським та європейським одягом, але на голові він мав легкий золотий шолом, прикрашений самоцвітами, з пером на гребені. На випадок, якби я розірвав ланцюги, він тримав напоготові у руці оголений меч дюймів на три завдовжки. Дами й придворні були розкішно вбрані, і місце, де вони стояли, скидалося на розстелену на землі спідницю, гаптовану сріблом та золотом. Його величність раз у раз звертався до мене; я відповідав йому, але ні він, ні я не розуміли один одного. Через дві години імператор та придворні повернулися в місто, і я лишився сам, під сильною вартою, що мала охороняти мене від настирливості, а може, й лихих намірів юрби, яка нетерпляче тиснулася до мене. Коли я сидів біля дверей свого житла, дехто наважився навіть стріляти в мене з луків, і одна стріла мало не влучила мені в ліве око. Полковник, що командував вартою, наказав зловити шістьох заводіяк і вирішив, що найкращою карою буде зв'язати їх і віддати мені. Підштовхувані тупими кінцями солдатських списів, злочинці наблизились до мене. Я взяв усіх їх у жменю, поклав п'ятьох у кишеню камзола і вдав, ніби хочу з'їсти живцем шостого. Бідолаха відчайдушно репетував, а полковник та офіцери дуже хвилювались, надто коли побачили, що я дістав з кишені складаного ножика. Та я незабаром заспокоїв їх: приязно дивлячись на полоненого, я перерізав ножем мотузочки, якими він був зв'язаний, і обережно спустив на землю. Він зразу втік. Так само зробив я й з іншими. Я побачив, що моя великодушність справила добре враження на народ.

Проти ночі я не без труднощів заліз у своє приміщення, де ліг просто на землю. Так довелося мені спати два тижні, поки з наказу імператора виготовили для мене постіль. Коли про моє прибуття стало відомо по всій державі, подивитись на мене посунула сила заможного, бездільного й цікавого люду. Села спустіли майже зовсім, і, якби імператор не видав спеціальних наказів, сільське господарство країни занепало б. Накази приписували, щоб кожен, хто бачив мене один раз, негайно повертався додому.

Тим часом імператор раз у раз скликав державну раду, де обговорювали питання про мою дальшу долю. Двір ніяк не міг надуматися, що робити зі мною. Вони боялися, щоб я не визволився, та й утримувати мене коштувало б дуже дорого; це могло б навіть призвести до голоду в державі. Не раз при дворі схилялися до думки заморити мене голодом або засипати мені лице та руки отруєними стрілами, від чого я швидко загинув би. Але тоді виникало побоювання, що такий величезний труп, гниючи, спричиниться до пошестей у столиці, які можуть поширитись і на всю державу. У розпалі цих суперечок до дверей великої зали, де засідала рада, підійшло кілька офіцерів; вони доповіли про щойно згаданий випадок з шістьма бешкетниками. Це справило таке гарне враження на його величність та на всю раду, що

відразу було видано указ, який зобов'язував усі села на дев'ятсот ярдів од столиці приставляти для мене щоранку по шість корів, сорок овець та іншу живність разом з відповідною кількістю хліба, вина та інших напоїв. Триста кравців дістали наказ пошити мені вбрання тамтешнього фасону; шістьом найвизначнішим ученим країни було доручено навчити мене мови; і, нарешті, всіх коней з імператорських стаєнь часто виїжджували в моїй присутності, щоб призвичаїти їх до мене. За три тижні я досяг чималих успіхів у вивченні ліліпутської мови. Невдовзі я вже міг сяк-так порозумітися з імператором. Перше речення, яке я вивчив, було прохання ласкаво повернути мені волю — його я повторював щодня, стоячи на колінах. Скільки я міг зрозуміти, імператор відповідав, що на все свій час, що розв'язати цю справу він може тільки в згоді з державною радою і що я повинен заприсягтися жити в мирі з ним та його державою. Він висловив сподівання, що я не ображуся, коли він накаже двом урядовцям обшукати мене: в мене, мовляв, напевно є зброя, що мусить бути дуже небезпечна, коли вона відповідає розмірам такої величезної істоти. Зробити це вони, безперечно, зможуть лише з моєї згоди та допомоги; отже, певний мого благородства, він з довірою передає їх мені до рук; речі, відібрані в мене, повернуть, коли я вирушатиму додому. Взявши в руки обох урядовців, я поклав її спершу в кишені камзола, а потім в усі інші кишені. Урядовці мали при собі пера, чорнило й папір і склали список усього, що знайшли. [...]

Коли імператорові прочитали реєстр, він, щоправда, в дуже чемних виразах, звелів мені здати деякі з зазначених речей. Насамперед він назвав мою шаблю. Він наказав мені кинути її якомога обережніше ярдів на шість від кінця мого ланцюга. Далі він зажадав один із порожнистих залізних стовпів, як він називав мої пістолі. Я вийняв пістоль і, на бажання імператора, як зумів, пояснив його призначення; тоді зарядив його самим порохом, який, на щастя, не змок у порохівниці, попередивши імператора, щоб він не злякався, вистрілив у повітря. Сотні тубільців попадали на землю, наче мертві, і навіть сам імператор, хоч і втримався на ногах, довгенько не міг прийти до пам'яті. Я кинув від себе обидва пістолі разом з порохівницею та кулями і попросив тримати порох якнайдалі від вогню, бо він міг спалахнути від найменшої іскри і висадити в повітря палац його величності. Так само віддав я і годинник. Імператор дуже зацікавився ним. Йому дуже сподобався шум механізму і рух хвилинної стрілки... Шаблю, пістолі й порохів-

Ілюстрація Чарльза Брока, 1894 рік

ницю відвезли до арсеналу його величності, а решту речей повернули мені.

Я казав про мою потайну кишеню, якої не помітили обшукувачі; там лежали окуляри, кишенькова підзорна труба та кілька дрібничок. Вони не становили для імператора ніякого інтересу, і тому я вважав, що маю право не показувати їх, боячись, щоб мені їх не попсували або не загубили.

Розділ III

Моя лагідність і добра поведінка так вплинули на імператора, а також на армію і весь народ, що я почав сподіватися незабаром дістати волю. Тубільці поступово перестали боятися мене. Зрештою дійшло до того, що хлопчики та дівчатка не раз безбоязно гралися в піжмурки в моєму волоссі. Одного разу імператорові спало на думку потішити мене видовищем тамтешніх ігор, в яких ліліпути переважають усі відомі мені народи спритністю та пишнотою. Найбільше розважили мене канатні танцюристи, що виконували танці на тоненькій нитці, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі.

У грі цій беруть участь тільки кандидати на якусь високу посаду або ті, хто хоче запобігти великої ласки при дворі. Кандидати просять у імператора дозволу розважити його танцями на канаті, і той, хто найвище підстрибне і не впаде, одержує посаду. Дуже часто навіть найголовніші міністри дістають розпорядження показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей. Під час цих розваг трапляються нещасливі випадки. Я на власні очі бачив, як два чи три претенденти зламали собі ноги.

Є в них ще одна розвага, яка влаштовується дуже рідко. Імператор кладе на стіл три тонкі шовкові нитки: синю, червону і зелену. Ними нагороджують тих, кого імператор захоче відзначити особливою ласкою. Церемонія відбувається у великій тронній залі, де претенденти складають іспит у спритності. Імператор бере в руки палицю й тримає її горизонтально, а претенденти, ідучи один за одним, то стрибають через неї, то пролазять попід нею, туди й назад, залежно від того, підіймає чи опускає палицю імператор. Хто виконує всі ці штуки найдовше і з найбільшою спритністю, той дістає в нагороду синю нитку; другий приз — червона; третій — зелена, їх носять замість пояса...

Я подав імператорові стільки прохань про дарування мені волі, що його величність поставив, нарешті, це питання на обговорення в державній раді, де ніхто не заперечував, крім Скайреша Болголама, який чомусь став моїм смертельним ворогом. Та справу вирішили на мою користь, й імператор затвердив ухвалу. Цей Болголам обіймав посаду галбета, тобто адмірала імператорського флоту; досвідчений і тямущий, він користувався цілковитою довірою свого монарха, але мав дуже похмуру вдачу. Він наполіг, щоб йому доручили скласти текст умов, на яких я мав бути звільнений. Умови ці адмірал привіз

мені особисто. Коли умови зачитали мені, Болголам зажадав, щоб я заприсягся їх виконувати, — спочатку так, як присягаються на моїй батьківщині, а потім так, як вимагають їхні закони, тобто взявшись лівою рукою за праву ногу і приклавши середній палець правої руки до лоба, а великий палець — до кінчика правого вуха. Я наводжу тут зроблений мною переклад документа.

«Голбасто момарен евлем гердайло шефін маллі аллі г'ю, могутній імператор Ліліпутії, окраса й пострах всесвіту, чиї володіння простягаються на п'ять тисяч блестрагів (близько двадцяти миль в обводі) і сягають краю землі; владар над усіма владарями; найвищий з усіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою торкається сонця; досить йому лише поворухнути пальцем, і у всіх монархів підгинаються коліна; його найвеличніша величність ласкаво пропонує такі умови, що їх Чоловік Гора під урочистою присягою обіцяє додержуватися:

1. Чоловік Гора не має права залишити наші володіння без нашого офіційного дозволу, скріпленого нашою великою печаткою.
2. Він не вступатиме до столиці без нашого особливого дозволу; причому жителі мають бути попереджені за дві години, щоб вони мали час сховатися.
3. Названий Чоловік Гора має обмежувати свої прогулянки великими шляхами, не ходити й не лягати на луках і ланах.
4. Гуляючи названими шляхами, він повинен якнайпильніше дбати про те, щоб не наступити на когось з наших любих підданців або на їхніх коней, і не має права брати наших підданців на руки без їхньої на те згоди.
5. Якщо виникне потреба спішно доставити розпорядження в якесь віддалене місце, Чоловік Гора зобов'язується раз на місяць відносити в своїй кишені кур'єра разом з конем.
6. Він має бути нашим спільником проти ворожого нам острова Блефуску і докласти всіх зусиль, щоб знищити ворожий флот, який саме тепер готується до нападу на нас.
7. У вільний час має допомагати нашим робітникам підіймати великі камені при спорудженні наших імператорських будівель.
8. Чоловік Гора має протягом двох місяців точно встановити розміри наших володінь, обійшовши для цього все узбережжя.

Чоловік Гора, заприсягшися виконувати вищенаведені умови, діставатиме щодня їжу та напої в кількості, достатній, щоб утримувати 1728 наших підданців, матиме доступ до нашої королівської особи і користуватиметься іншими знаками нашої прихильності. Дано в нашому Бельфаборакському палаці у дванадцятий день дев'яносто першого місяця нашого владарювання».

Я заприсягся з великою радістю. Відразу ж після цього з мене було знято ланцюги, і я дістав цілковиту волю. Сам імператор ушану-

вав мене своєю присутністю на цій церемонії. На знак подяки я впав до ніг його величності.

Розділ IV

Здобувши волю, я насамперед попросив дозволу оглянути Мілдендо — столицю Ліліпутії. Імператор охоче задовольнив моє прохання. Населення повідомили спеціальними оголошеннями про мій намір відвідати місто. Його оточує мур два з половиною фути заввишки і не менше як одинадцять дюймів завтовшки; отже, по ньому може вільно проїхати карета, запряжена парою коней; через кожні десять футів над муром височать міцні башти. Я переступив Велику Західну Браму і обережно, боком, пройшов двома головними вулицями. У слухових вікнах та на дахах будинків тислися цікаві, і мені здалося, що за весь час своїх мандрів я ще ніколи не бачив такого велелюдного міста. Воно має форму правильного квадрата зі сторонами у п'ятсот футів кожна. Місто може вмістити до п'ятисот тисяч душ. Будинки мають від трьох до п'яти поверхів. На базарах і в крамницях повно всіляких товарів.

Імператорський палац стоїть у самісінькому центрі столиці. Я дістав дозвіл імператора переступити через мур і мав змогу оглянути палац. Імператорові неодмінно хотілося показати мені свої покої в усій їхній пишноті. У внутрішньому подвір'ї я ліг на бік, зазирнув у вікна середнього поверху, навмисне для цього розчинені, і побачив найрозкішніші покої, які тільки можна уявити. В них були імператриця та молоді принци, її імператорська величність усміхнулася й ласкаво простягла крізь вікно руку для поцілунку.

Якось уранці, тижнів через два після мого звільнення, до мене приїхав Релдресел, головний секретар у таємних справах. Він попросив приділити йому одну годину. Поздоровивши мене з визволенням і згадавши, що в цьому було трохи і його заслуги, він, проте, додав:

— Якби не теперішня ситуація при дворі, то вас не звільнили б так швидко. Хоч чужоземцеві може здатися, — сказав секретар, — нібито в нас усе гаразд, насправді над нами тяжать два лиха — гострі партійні чвари всередині країни і можливий напад надзвичайно могутнього зовнішнього ворога. Щодо першого лиха, то треба вам сказати, що сімдесят місяців тому в нашій імперії утворилися дві ворожі партії — Високих і Низьких підборів на черевиках, чим вони і відрізняються одні від одних. І хоч є думка, що високі підбори більше відповідають нашим стародавнім звичаям, його величність звелів надавати урядові та всі інші посади лише тим, хто носить низькі підбори. Помітили ви, що підбори його величності нижчі, ніж у всіх придворних? Ненависть між обома партіями дійшла до того, що члени однієї не стануть ні їсти, ні пити за одним столом, ані розмовляти з членами другої. Ми вважаємо, що Високі Підбори переважають нас числом, хоча вся влада у наших руках. Одначе ми побоюємось, що його високість, наступник трону, симпатизує Високим Підборам. У всякому ра-

зі, кожен може помітити, що один з його підборів вищий за другий, і він через це навіть накульгує. І ось серед оцих міжусобиць нам загрожує напад війська з острова Блефуску, другої великої держави світу, майже такої ж великої й могутньої, як імперія його величності. Ці дві могутні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані запеклої війни, і ось із якої причини. Всім відомо, що яйця, перед тим, як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Одначе, коли дід його величності ще хлопчиком, розбивши яйце за старовинним звичаєм, урізав собі пальця, його батько, тодішній імператор, видав указ, щоб усі підданці під страхом найсуворішої кари розбивали яйця тільки з гострого кінця. Цей закон так обурив населення, що від того часу в наших літописах згадується шість спричинених цим повстань, внаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий — корони. Монархи Блефуску завжди підбурювали наш народ на заколоти, а коли ті заколоти придушували, вони давали у своїй імперії притулок вигнанцям. Нараховують одинадцять тисяч чоловік, які воліли піти на страту, ніж погодитись розбивати яйця з гострого кінця. Протягом усіх цих чвар імператори Блефуску не раз подавали нам через своїх послів протести, звинувачуючи нас у релігійному розколі та в порушенні основного догмата нашого великого пророка Ластрога. Та все це чистісіньке перекручення, бо насправді там сказано: «Всі істинно віруючі хай розбивають яйця з того кінця, з якого зручніше». Тупоконечники здобули великий вплив при блефускуанському дворі, то між нашими двома імперіями почалася кривава війна, яка зі змінним успіхом точиться ось уже тридцять шість місяців. За цей час ми втратили сорок великих кораблів і багато більше малих, а також тридцять тисяч наших найкращих солдатів і моряків. Втрати ворога, як нам відомо, ще тяжчі, ніж наші. Але тепер ворог збудував новий численний флот і готується висісти на нашому березі, тому його величність, покладаючи великі надії на вашу силу та відвагу, звелів мені викласти вам стан наших державних справ.

Я доручив секретареві передати його величності мою найглибшу пошану й довести до його відома, що я ладен віддати життя, боронячи його та його державу від будь-якої ворожої навали.

Розділ V

Імперія Блефуску — це острів, розташований на північний схід од Ліліпутії і відокремлений від неї лише протокою у вісімсот ярдів завширшки. Я ще не бачив цього острова, а довідавшись про запланований напад, уникав показуватись на березі, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля; в Блефуску про мене нічого не знали. Я доповів його величності про свій план захоплення ворожого флоту, що стояв тоді, як доповідали наші розвідники, у гавані, готовий вийти в море при першому попутному вітрі. Я пішов на північно-східний берег, звідки видно було Блефуску, ліг за горбком і, глянувши в свою

кишенькову підзорну трубу, побачив з півсотні військових кораблів і велику силу транспортів, що стояли на якорях. Повернувшись додому, я звелів приставити мені звій найміцнішого каната та багато залізних брусів. Канат був з нашу шворку завгрубшки, а бруси — із прутик для плетіння завбільшки. Я сплів канат утроє, щоб зробити його міцнішим, і з тією ж метою поскручував докупи по три залізні прутики, загнувши їхні кінці гачками. Причепивши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики і ввійшов у воду. Спочатку я йшов убрід так швидко, як тільки міг, а посередині проплив ярдів з тридцять, доки опинився на мілині; менш як за півгодини я дійшов до флоту. Побачивши мене, вороги так перелякалися, що пострибали в море і вплав дісталися до берега, де їх зібралося не менше як тридцять тисяч. Тоді я взяв своє знаряддя, позачіпав гачки за отвори, що були в носі кожного корабля, а шворки від них зв'язав докупи. Поки я порався з цим, вороги пускали тисячі стріл, і багато з них впиналися мені в руки та обличчя, завдаючи пекучого болю й заважаючи працювати. Та найдужче боявся я за очі, і я напевне втратив би їх, якби не згадав про окуляри. Я видобув їх, якнайміцніше приладнав на носі і знову взявся до роботи, не зважаючи на ворожі стріли; багато їх влучили в скельця окулярів. Позачіпавши кораблі гачками і взявшись за зв'язані вузлом шворки, я перерізав ножем якірні канати; потім легко потяг за собою п'ятдесят найбільших ворожих військових кораблів.

Блефускуанці, що не мали найменшого уявлення про мої наміри, спершу остовпіли. Вони вирішили, що я хочу або пустити судна у відкрите море, або ж порозбивати їх одне об одне. Але, помітивши, що весь флот пливе у цілковитому порядку слідом за мною, вони, охоплені розпачем, зняли такий лемент, що й описати не можна. Відійшовши на безпечну відстань, я на хвилинку спинився і повиймав стріли з рук та обличчя, а рани намазав згаданою вже маззю. Тоді зняв окуляри, перебрів середину протоки і цілий та неушкоджений прибув із своєю здобиччю до королівського порту Ліліпутії.

Імператор і весь його двір стояли на березі, очікуючи кінця цієї великої події. Вони бачили, як широким півколом наближаються до них ворожі кораблі. Коли ж кораблі досягли середини затоки, а я занурився у воду по шию, вони зовсім занепали духом. Імператор вирішив, що я потонув, а ворожий флот наближається з лихими намірами. Та невдовзі його страхи розвіялися, бо з кожним моїм кроком протока мілішала, і, коли мене вже можна було почути з берега, я голосно гукнув: «Хай живе наймогутніший імператор Ліліпутії!» Коли я ступив на берег, великий монарх привітав мене безліччю похвал і нагородив мене титулом нардака, найвищою відзнакою в імперії.

Його величність висловив бажання, щоб я привів у його порти решту ворожих кораблів. Честолюбність монархів не має меж, і йому, напевно, заманулося обернути імперію Блефуску на свою провінцію,

стративши вигнанців Тупоконечників, що знайшли собі там притулок, і примусивши всіх блефускуанців розбивати яйця з гострого кінця, після чого він став би єдиним володарем усього світу. Я намагався відрадити його від такого наміру, наводячи як політичні аргументи, так і міркування справедливості, і, нарешті, рішуче відмовився бути знаряддям поневолення незалежного народу.

Моя сміливо висловлена думка настільки суперечила намірам його величності, що він так і не зміг пробачити мені. Відтоді його величність і ворожа мені кліка міністрів розпочали інтригу проти мене, яка через два місяці ледве не спричинилася до моєї загибелі. Ось як мало важать послуги, зроблені монархам, коли на другу шальку терезів покласти відмову догоджати примхам.

Ілюстрація Чарльза Брока, 1894 рік

Тижнів через три після цих подій з Блефуску врочисто прибула депутація, що покірливо просила миру, і незабаром було підписано договір на умовах, дуже вигідних для нашого імператора. Коли договір був підписаний, у чому я подав послам чималу допомогу, їх ясновельможності, яких приватно повідомили про мою дружню підтримку, склали мені офіційний візит. Почавши з вихвалянь моєї відваги та великодушності, вони від імені свого імператора запросили мене відвідати їхню державу.

Я й собі попросив засвідчити мою найглибшу пошану їхньому володареві, імператору Блефуску, і пообіцяв відвідати його імператор-

ську особу. Отож на першому ж прийомі в нашого імператора я звернувся до нього з проханням дозволити мені побувати в блефускуанського монарха. Він хоч і дав свою ласкаву згоду, але зробив це дуже неохоче. Я не міг зрозуміти причин цього, поки мені не пояснили нишком, що міністри Флімнеп і Болголам виставили мою зустріч з послами як ознаку зневаги до імператора Ліліпутії.

Розділ VI

Зараз я хочу задовольнити цікавість читача деякими відомостями загального характеру. Середній зріст тубільців трохи менший, ніж шість дюймів, і йому точно відповідає величина як тварин, так і рослин та дерев. Наприклад, гуси — завбільшки з наших горобців, і так аж до найменших тварин, яких я насилу міг розгледіти. Найвищі дерева там досягають семи футів, і я ледве міг дотягтися рукою до їхніх верховіть. Решта рослин — нижчі.

Я поки що не говоритиму багато про науку ліліпутів, яка вже цілі сторіччя процвітає у цього народу в усіх її галузях. Деякі закони та звичаї в них вельми своєрідні. За всі злочини проти держави карають тут надзвичайно суворо, але якщо на суді буде доведено невинність обвинуваченого, неправдивого викажчика зразу віддають на ганебну страту; а з його майна стягають пеню на користь невинного, відшкодовуючи йому в чотирикратному розмірі втрачений час і негоди, пережиті у в'язниці, та всі його витрати на свій захист. А якщо викажчикового майна на це не вистачає, то потерпілого щедро нагороджує корона.

Шахрайство вважають за тяжчий злочин, ніж крадіжку, і тому рідко не карають за нього смертю; а пояснюють це тим, що дбайливість та пильність, разом із звичайним здоровим глуздом, можуть уберегти майно від злодія, але проти спритного шахрайства чесність не має чим боронитися...

Кожен, хто подасть достатні докази, що протягом сімдесяти трьох місяців він точно виконував усі закони країни, дістає право на певні пільги і одержує пропорційну суму грошей із спеціальних коштів. Крім того, йому дають титул снілпела, тобто законника, який додається до його імені. Коли я сказав ліліпутам, що в нас закон підтримують тільки за допомогою кар і ніде не згадується про нагороди за його додержання, вони визнали це за величезну ваду нашого устрою...

Призначаючи кого-небудь на державну посаду, ліліпути більше уваги звертають на моральні якості, ніж на здібності. На їхню думку, найбільша розумова обдарованість не може надолужити браку моральних чеснот. Невіра в Божественне провидіння так само робить людину непридатною для громадської посади.

Розповідаючи про ці та інші закони, я попереджую, що маю на увазі тільки споконвічні інституції країни, а не обурливу сьогочасну зіпсутість — наслідок звиродніння людської природи. Наприклад, ганебний звичай призначати на високі посади тих, хто добре танцює на

канаті, — звичай, що його вперше запровадив дід теперішнього імператора.

Невдячність вважається в Ліліпутії карним злочином; на думку ліліпутів, той, хто відплачує злом своєму благодійникові, є ворог і всім іншим людям, а тому він заслуговує смерті.

У будинках, де виховуються сини вельмож і знатних дворян, працюють високоосвічені педагоги. Дітей там одягають і годують дуже просто. Прищеплюють їм правила честі, справедливості, відваги; в них розвивають скромність, милосердя, релігійні почуття та любов до батьківщини. За винятком короткого часу на їжу та сон і двох годин на розваги та фізичні вправи, діти завжди чимось зайняті. В години дозвілля вони граються гуртом і завжди в присутності вихователя; через це вони захищені від ранніх шкідливих вражень, дурощів і розпусти. Батьки можуть бачитися зі своїми дітьми тільки двічі на рік, кожного разу не більше години...

Ілюстрація Чарльза Брока, 1894 рік

Для старих та недужих улаштовано притулки, і через це жебрання — ремесло, незнане в імперії.

Можливо, читачеві буде цікаво довідатись про деякі подробиці мого життя й побуту в цій країні, де я пробув дев'ять місяців і тринадцять днів. Спонукуваний потребою, я з найбільших дерев королівського парку змайстрував собі досить пристойний стіл та стілець. Двом сотням швачок доручили шити для мене сорочки, постільну та столову білизну з найцупкішого полотна. Одяг шили мені триста кравців. Працювали вони в моєму будинку, бо жоден інший будинок у всій країні не вмістив би мого костюма.

Триста кухарів варили мені їжу в невеличких хатках, побудованих біля мого дому, де вони жили разом із своїми родинами. Однієї тарілки вистачало мені на один ковток, як і однієї бочки з вином.

Розділ VII

Перше ніж розповісти про мій від'їзд із Ліліпутії, слід сказати кілька слів про таємні підступи, що аж два місяці велися проти мене. Одного вечора дуже таємно, в закритих ношах, прибув до мене один поважний придворний і попросив вислухати його, бо справа йшлася про мою честь та життя.

— Останнім часом, — почав він, — кілька разів страшенно таємно скликали державну раду з приводу вас, і два дні тому його велич-

ність ухвалив остаточне рішення. Болголам (верховний адмірал) став вашим запеклим ворогом. Ненависть його особливо зросла після вашої великої перемоги над блефускуанцями, яка затьмарила його адміральську славу. Цей вельможа у спілці з іншими склали акт, де вас обвинувачують у державній зраді, за яку карають на смерть.

Я, ризикуючи головою, здобув копію обвинувального акта. Ось він:

Обвинувальний акт проти Квінбуса Флестріна (Чоловіка Гори)

Пункт I. З огляду на те, що названий Квінбус Флестрін, дістався від його імператорської величності наказ захопити й усі кораблі з тим, щоб обернути імперію Блефуску на нашу провінцію та скарати смертю всіх Тупоконечників й усіх підданців цієї імперії, що не зречуться тупоконечницької єресі, — названий Флестрін, як зрадник його найласкавішої імператорської величності, просив увільнити його, від виконання названого доручення, пославшись на своє небажання позбавляти названий народ свобод і життя.

Пункт II. Коли до його величності прибуло посольство від двору Блефуску благати замирення, названий зрадник Флестрін допомагав названим послам порадами, підмовляв їх, хоч і добре знав, що вони служать монархові, який ще недавно був одвертим ворогом його імператорської величності.

Пункт III. Що названий Квінбус Флестрін, всупереч обов'язкам вірнопідданого, готується відвідати двір та імперію Блефуску, дістався на це тільки усний дозвіл його імператорської величності, і насправді має намір по-зрадницькому і віроломно допомогти імператорові Блефуску.

— Є там ще й інші пункти, та я навів витяги з найважливіших.

Треба визнати, що під час довгих дебатів його величність виявив надзвичайну поблажливість, згадуючи раз у раз ваші заслуги і намагаючись зменшити тим вашу провину. Адмірал наполягав, щоб стратити вас найжахливішим та найганебнішим способом, підпаливши вночі будинок, де ви живете, тим часом як генерал поведе на вас двадцятитисячне військо з отруєними стрілами. Інші пропонували дати таємний наказ вашим слугам, щоб вони просочили ваші сорочки та простирадла отруйним соком, від якого все тіло свербітиме так, що ви самі подерете його й помрете в муках. Але імператор вирішив по змозі врятувати вам життя.

Тоді Релдресел, головний секретар у таємних справах, відверто висловив свою думку, що коли його величність, слухаючись своєї милосердної вдачі, захоче зберегти вам життя, наказавши тільки виколоти вам обоє очей, то, на його нікчемну думку, така кара якоюсь мірою і задовольнила б правосуддя, і змусила б увесь світ захоплено вітати лагідність імператора. Що сліпота додасть вам відваги, бо ви не бачитимете небезпеки. Для вас, мовляв, досить буде дивитися на все очима міністрів, бо так само роблять і монархи.

Високі збори зустріли цю пропозицію дуже несхвально... Скарбничий доводив, що величезні витрати на ваше утримання вже призвели до фінансових труднощів у скарбниці, а далі будуть і зовсім над силу державі і що пропозиція секретаря виколоти вам очі не тільки не зарадить лихові, а ще й збільшить його, бо, як показали спроби над деякими тваринами, вони після осліплення їдять ще більше і швидко гладшають; це одне дає право ухвалити вам смертний вирок.

Тоді ваш приятель секретар сказав, що можна легко запобігти цьому лихові, день у день зменшуючи видатки на харчі, і тоді ви почнете слабшати, худнути і загинете через кілька місяців; до того ж і розкладання вашого трупа вже не являтиме такої небезпеки, бо тіло ваше поменшає в обсязі більше ніж удвічі, і зразу по вашій смерті п'ять чи шість тисяч підданців його величності зможуть за два-три дні відокремити м'ясо від кісток, поскладати його на вози, відвезти якнайдалі за місто і там закопати, щоб не було зарази, а кістяк залишити як пам'ятку.

Отже, план поступово заморити вас було схвалено і суворо наказано тримати в таємниці, а вирок про осліплення занесено до протоколу. Через три дні до вас відрядять секретаря, і він прочитає обвинувальний акт. Його величність не має сумніву, що ви з подякою скоритесь присудові; двадцять хірургів його величності будуть присутні при виконанні вироку, щоб стежити за виконанням операції, яка полягатиме в тому, що вам пустять в очні яблука дуже гострі стріли.

Гадаю, розсудливість підкаже вам, яких заходів слід ужити, а я повинен зараз же повернутися додому так само таємно, як і прибув.

І його ясновельможність поїхав, а я залишився вкрай збентежений. Мушу признатися, що я не вбачав у тому вирокові ні лагідності, ні ласкавості. Мене дуже спокусила було думка про опір: адже поки я був вільний, усі сили імперії навряд чи здолали б мене, і я легко міг би закидати камінням і зруйнувати столицю; але, згадавши свою присягу імператорові, всю ласку, якою він обдаровував мене, я з огидою відкинув цей план.

Треба признатися, що очі мої, а отже, і волю, я зберіг тільки завдяки своєму поспіху та цілковитій недосвідченості... Я написав своєму приятелеві секретареві листа, повідомляючи, що від'їжджаю, згідно з одержаним мною дозволом. Того ж таки ранку я подався до морського берега, де стояв наш флот. Там я конфіскував великий військовий корабель, прив'язав до його носа канат, роздягся, поклав у корабель свій одяг (разом з ковдрою, яку приніс під пахвою) і, тягнучи судно за собою, де вплав, а де вбрід дістався до порту Блефуску, де народ уже давно чекав на мене. Я попросив сповістити про моє прибуття і передати, що я чекаю розпоряджень його величності. Через годину мені відповіли, що імператор у супроводі найяснішої родини та найзначніших вельмож вирушив мені назустріч. Я пройшов сто ярдів. Імператор з почтом спішилися, а імператриця та придворні дами вийшли з карет. Я сказав його величності, що прибув до них згід-

но з моєю обіцянкою і з дозволу імператора, мого володаря, заради високої честі побачити такого могутнього монарха і запропонувати йому будь-які можливі послуги, сумісні з обов'язками вірнопідданого мого імператора. Про те, що я впав у неласку, я не згадав, бо мене офіційно про неї не повідомили.

Мене приймали при блефускуанському дворі з гостинністю, гідною такого могутнього монарха; проте мені довелося терпіти незручності через те, що не знайшлося придатного для мене будинку та ліжка, а тому довелося спати на землі, загорнувшись у свою ковдру.

Розділ VIII

Через три дні після прибуття до Блефуску Гуллівер, прогулюючись узбережжям острова, побачив удалині щось схоже на перекинутий човен. Попросивши допомоги блефускуанського флоту, він зумів доправити човен до берега.

Я приставив човен до імператорського порту Блефуску, де мене чекала юрба народу, вражена велетенськими розмірами судна. Я сказав імператорові, що цей човен послала мені моя щаслива доля, щоб дати мені змогу добутись на батьківщину, і попросив його величність дати мені потрібні для обладнання судна матеріали і дозвіл виїхати. Його величність спочатку по-дружньому відраджував мене, але зрештою зволив дати згоду.

Я дуже дивувався, що до двору Блефуску не надходить ніяких запитів про мене від нашого імператора. Та моя тривала відсутність почала непокоїти його, і він вирядив до Блефуску урядовця з копією обвинувального акта. Було доручено передати, що я втік від правосуддя і коли протягом двох годин не повернуся, то буду позбавлений титулу нардака і оголошений зрадником. Володар не має сумніву, що брат його, імператор Блефуску, вишле мене до Ліліпутії із зв'язаними руками і ногами, щоб мене покарали за зраду.

Імператор Блефуску послав дуже чемну відповідь з безліччю перепрошень. Він писав, що вислати мене зв'язаного, як то добре розуміє його брат, не має змоги; що хоч я й позбавив його флоту, він вважає себе моїм боржником, бо я зробив йому силу добрих послуг під час підписання мирної угоди; і що, до речі, обидва монархи незабаром зможуть полегшено зітхнути, бо я знайшов на березі величезне судно, на якому можу вирушити в море, і що він звелів опорядити це судно; отже, через кілька тижнів, як він сподівається, обидві імперії позбудуться такого нестерпного тягаря.

...П'ятсот майстрів під моїм керівництвом шили двоє вітрил, склавши втринадцятеро найцупкіше полотно. Тим часом я робив снасті, скручуючи по десять, двадцять і тридцять щонайтовщих канатів. Великий камінь, який мені пощастило після довгих розшуків знайти на березі, я припасував замість якоря. З неймовірними труднощами

зрізав я кілька найвищих дерев на весла та щогли, в чім, щоправда, допомагали мені корабельні теслярі його величності.

Десь через місяць, коли все було готове, я вирушив до столиці, щоб одержати останні накази його величності і попрощатися з ним. Імператор з найяснішою родиною вийшли з палацу; я ліг ниць, щоб поцілувати руку йому, імператриці й молодим принцам крові. Його величність подарував мені п'ятдесят гаманців з двомастами спрагів у кожному та свій портрет на весь зріст, який я зараз же сховав у рукавичку, щоб не пошкодити його.

У човен я поклав запас хліба та напоїв і стільки готових страв, скільки спромоглися приготувати чотириста кухарів. Я взяв із собою шість живих корів, двох бугаїв і стільки ж овець та баранів, щоб привезти їх на батьківщину і взятися за їхнє розведення. Щоб годувати худобу в дорозі, я захопив чималу в'язку сіна та мішок зерна. Я охоче забрав би із собою і десяток тубільців, але імператор ніяк не дозволяв цього.

24 вересня 1701 року о шостій годині ранку я нап'яв вітрила; пройшовши при південно-східному вітрі щось із чотири ліги у північному напрямі, годині о шостій вечора я помітив на північному заході острівець. Я підплив ближче і кинув якір з підвітряного боку острова, який був безлюдний. Трохи підживившись, я ліг відпочити. На другий день, близько третьої години, побачив вітрило, що рухалося на південний схід. Я поставив усі вітрила, і через півгодини на кораблі помітили мене. Нелегко висловити радість, що охопила мене від несподіваної надії побачити знов улюблену батьківщину та залишених там любих мені людей. Корабель згорнув частину вітрил, і я підплив до нього. Серце моє забилося дужче, коли я побачив англійський прапор. Я поклав корів та овець у кишені камзола і зійшов на палубу з усім своїм невеличким вантажем. То було торговельне судно, що поверталося з Японії. Екіпаж судна складався з п'ятдесяти чоловік, і серед них я зустрів одного свого давнього товариша; він якнайкраще відрекомендував мене капітанові. Я розповів йому про себе в кількох словах, але він подумав, що пережиті злигодні потьмарили мені розум. Тоді я дістав із кишені своїх корів та овець; це надзвичайно вразило його і пе-

Ілюстрація Чарльза Брока, 1894 рік

реконало в моїй правдивості. Потім я показав йому золото, одержане від імператора Блефуску, портрет його величності та інші дивовижі. Я дав капітанові два гаманці з двомастами спрагів у кожному і пообіцяв подарувати йому тільну корову та кітну овечку.

Ми прибули в Даунс 13 квітня 1702 року. В дорозі я мав одну неприємність: корабельні пацюки вкрали одну овечку, і я знайшов у шпарці її обгризені кісточки. Решту худоби я доставив щасливо на берег і в Грінвічі пустив на моріжок; вона чудово паслася на ніжній травиці.

В Англії я заробив чималі гроші, показуючи свою худобу різним поважним особам і просто цікавим, а перед тим як вирушити в другу подорож, продав її за шістсот фунтів. Повернувшись з останньої подорожі, я побачив, що худоба дуже розплодилася, особливо вівці. Сподіваюся, що їхня напрочуд тонка вовна поліпшить якість наших шерстяних тканин.

Я пробув із дружиною та дітьми тільки два місяці, бо невгамовне жадання бачити чужі країни штовхало мене на нові пригоди, і я не міг усидіти вдома довше. Я попрощався з дружиною, сином та донькою і сів на купецький корабель «Пригода». Та опис цієї подорожі читайте далі, в другій частині моїх мандрів.

Переклад з англійської за редакцією Юрія Лісняка

Теорія літератури
Комічне, гротеск

Комічне в перекладі з грецької означає ***веселе, смішне***. Комічне протиставляють серйозному, трагічному або досконалому.

Сатира є різновидом комічного. Через осміяння вона викриває негативні явища в житті суспільства і вади людської вдачі. Саме тому, що сатира не тільки осуджує, а й викликає сміх, її вважають найдієвішою зброєю в боротьбі із суспільним злом.

Водночас ***сарказм***, який уважають різновидом комічного, не смішить нас і навіть не викликає усмішки. Його називають уїдливою, різкою насмішкою, що межує зі зневагою. Нерідко сарказм містить переносне значення, яке робить насмішку ще дошкульнішою («Як то мудро впасти в калюжу!»).

Також Джонатан Свіфт у романі ***«Мандри Лемюеля Гуллівера»*** використав такий художній прийом як ***гротеск***, якому властиві навмисно сильне перебільшення (гіпербола) або применшення (літота), поєднання несумісних явищ, використання різких контрастів, викривленого зображення розмірів і форм предметів.

Зображуючи недосконалий світ, ***письменник-сатирик*** змушує читачів замислитися над тим, як зробити його кращим, досконалішим.

Усе, що змальовано у творі Джонатана Свіфта, сприймається як ***пародія*** на англійську дійсність початку XVIII століття. Для створен-

ня пародії автор використав прийом перенесення дії у фантастичну країну і зміну масштабу. Проте сучасники письменника без зусиль упізнавали в замаскованих подіях роману життя тогочасної Англії, розуміли сатиру, тобто нищівну критику, на її державний устрій і зовнішню політику.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Яким було життя Гуллівера в ***Ліліпутії***? Яких клопотів завдавав Чоловік Гора своєю присутністю мешканцям?
2. Розкажіть про державний устрій Ліліпутії, її правителя і місцеве населення.
3. Що було особливого в розподілі високих посад при імператорському дворі? Відповідь аргументуйте.
4. Яких внутрішніх і зовнішніх небезпек зазнавали ліліпути? Що стало причиною воєн між ***тупоконечниками*** і ***гостроконечниками***?
5. Як Лемюель Гуллівер допоміг Ліліпутії уникнути нападу Блефуску?
6. Що стало причиною імператорської немилості до Гуллівера? Які способи ліквідації Гуллівера було запропоновано?
7. У чому виявилася невдячність і жорстокість влади Ліліпутії?
8. Як велетень урятувався від загибелі й повернувся на батьківщину?
9. Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/br5MUI7h або QR-кодом і виконайте завдання.
10. Розгляньте ілюстрації художника ***Чарльза Брока*** до частини І «Подорож до Ліліпутії». За текстом прочитаного вами твору, прокоментуйте зображене.

Міркуємо самостійно

11. Як у творі розкривається проблема ***національної незалежності***? Чому велетень не підтримав планів імператора щодо нападу на Блефуску?
12. Поясніть, чому читачеві важко всерйоз сприймати жорстокість ліліпутів і криваві військові конфлікти між «*двома могутніми державами*».
13. Чому поведінка ліліпутів та їхнього імператора нам здається водночас і ***комічною***, і жорстокою?
14. Поміркуйте, завдяки чому автор досягає ефекту ***реалістичності*** оповіді.

Узагальнюємо та підсумовуємо

15. Що дивує вас у поведінці ***Квінбуса Флестріна***? А як би ви повелися за подібних обставин? Доведіть, що Гуллівер — стримана і законослухняна людина.
16. Схарактеризуйте образ ***імператора*** ліліпутів. Знайдіть у тексті і прочитайте (розділ III), якими титулами наділений Його Величність. Що в цих характеристиках є ***комічного***?
17. Доведіть, що, крім вад людської вдачі, автор роману «Мандри Гуллівера» викриває і вади суспільства. Які ганебні сторони внутрішньої і зовнішньої політики Ліліпутії зображує письменник?
18. Чому Ліліпутію називають ***сатирою*** на Англію?
19. Наведіть приклади ***фантастичного*** у творі.
20. Опрацюйте інтелект-карту на сторінці 50 до частини І роману «Мандри Гуллівера». Узагальніть матеріал, поданий у карті, та заповніть пробіли.

Роман «МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА»

Проблематика роману

- Безглуздість політичних конфліктів
- Пихатість і егоїзм правителів
- Кар'єризм і підлабузництво при дворі
- Моральна сліпота суспільства
- Несправедливість влади і свавілля суду
- Безглуздість і штучність війн
- ?

Сюжет I частини

- Гуллівер — корабельний лікар
- Плавання на кораблі «Антилопа»
- ?
- ?
- ?
- ?
- ?
- ?

Ліліпутія

- Імператор...
- Придворні...
- Жителі...
- Розваги...

- Призначення на посади...
- Політичні чвари...
- Війна з Блефуску...

Образ Гуллівера

- Освічений, спостережливий...
- Доброзичливий до ліліпутів, тому...
- Уособлює розумну людину, бо...
- ?
- Бачить безглуздя влади, ...
- Відмовляється...
- ?

Еволюція стосунків Гуллівера та ліліпутів

- Спочатку полонений, потім — ...
- Постійно веде переговори про...
- Захопив...
- ?
- ?
- ?

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

21. ***Синдбад-мореплавець*** (5 клас) перед тим, як вирушити в мандри, казав: «*Недовго я відпочивав після подорожі. Знову мене потягло з дому, знову захотілося нових вражень, нових пригод*». Порівняйте його слова з останніми словами ***частини І роману «Мандри Лемюеля Гуллівера»***. Проведіть паралель між пригодами, образами героїв давньої арабської казки і просвітницького роману.
22. Роман «Мандри Гуллівера» був написаний одразу після публікації ***«Пригод Робінзона Крузо» Даніеля Дефо***. Знайдіть спільні риси обох творів.
23. Назвіть вивчені в 7 класі твори, у яких *засуджується війна*. У чому полягає відмінність у зображенні кровопролиття в цих творах і в романі Дж. Свіфта?
24. Простежте, як у літературі Західної Європи протягом 125 років змінився образ головного героя від аристократа і дрібного дворянина до буржуа: ***Ромео*** (1595), ***Дон Кіхот*** (1605–1615), ***пан Журден*** (1670), ***Лемюель Гуллівер*** (1726).

Застосовуємо теоретичні поняття

25. Згадайте, які ***сатиричні*** твори ви вивчали в 6 класі. Які вади людської вдачі висміяно у вивчених вами байках та оповіданнях? А які вади висміює Джонатан Свіфт у своєму сатиричному романі?
26. Поясніть особливості ***комічного***. Наведіть приклади комічного у творі.
27. Поясніть відмінність між ***гумором*** і ***сатирою***. Згадайте вивчені твори, у яких автор використовував гумор.
28. Наведіть приклади використання у романі прийомів ***гротеску***.
29. Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/mr5MYA2K або QR-кодом і виконайте завдання.

Виконуємо творчі завдання

30. Придумайте, що ще цікавого міг би побачити Гуллівер у країні ліліпутів.
31. Роман Дж. Свіфта має назву «***Мандри до різних далеких країн світу***...» Уявіть, які наступні мандрівки випадуть на долю Гуллівера.
32. Уявіть себе мандрівником, який потрапив у Ліліпутію. Розкажіть ліліпутам про свою Батьківщину. Поміркуйте, що може вразити їх у вашій розповіді. На знак правдивості ваших слів присягніться так, як заведено в Ліліпутії.

Дискутуємо

33. Чи слід було Гулліверові із самого початку демонструвати свою цілковиту покірність імператору Ліліпутії?
34. У чому суть балансу життя Гуллівера і Ліліпутії? Чому цей баланс виявився таким крихким?

МИСТЕЦЬКА ГАЛЕРЕЯ

У 1996 році в прокат вийшов фільм «*Мандри Гуллівера*» режисера Чарльза Стерриджа. Це був перший фільм за романом Дж. Свіфта, у якому охоплено всі пригоди героя. Сюжетна лінія побудована на спогадах Гуллівера. Скористайтеся QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/Ytqvze1t та перегляньте трейлер до фільму.

Крістíне Нéстлінґер
(1936–2018)

Крістíне Нéстлінґер — австрійська дитяча письменниця, авторка понад 100 книжок, лауреатка найрізноманітніших премій, включно з найпрестижнішою — імені Астрід Ліндґрен, яку присуджують за досягнення в літературі для дітей і юнацтва.

Майбутня письменниця народилася 13 жовтня 1936 року і, за її словами, не мала щасливого дитинства. І це не дивно. Коли Крістіне виповнилося 2 роки, нацистський уряд приєднав Австрію до Німеччини, і її батьківщина стала частиною гітлерівського Третього Райху. А коли дівчинці було майже 3 роки, почалася ***Друга світова війна***.

Для батьків Крістіне (тато — годинникар, а мама — вихователька в дитячому садку), які мали антифашистські погляди, усі ці події стали трагедією. Її маму через незгоду з діями нацистського режиму кілька разів затримували й допитували в таємній поліції (гестапо). Після цього жінка втратила роботу і почала боятися за життя дітей.

Найбільшим жахом для дівчинки став її рідний дядько, переконаний нацист і високопосадовець. Одного дня він прийшов до них додому і сказав, що всі євреї *«пройдуть через трубу»*. Обурена мати Крістіне дала йому ляпаса. А нажахана мала Крістіне в цей час уявляла, як це виглядатиме, коли люди пройдуть через димохід будинку. І лише згодом вона зрозуміла, що йшлося про спалювання людей в газових печах концтаборів.

До 9 років життя Крістіне було позначене бідністю, війною, бомбардуваннями Відня і довгим сидінням в укритті. Вона не знала, що таке мир, це слово взагалі для неї нічого не означало. Тож вона вирішила, що мир — це коли можна буде їсти рулетики з шинкою.

Після закінчення війни всі друзі Крістіне пішли до звичайної середньої школи, а вона обрала спеціалізовану з гуманітарним нахилом, де вивчали латину. Це був престижний навчальний заклад, куди не-

просто було вступити. Належний рівень підготовки зазвичай мали лише діти заможних батьків.

Крістіне була дівчинкою з бідної родини, донькою на той момент безробітного батька, який повернувся з війни, і колишньої вихователь-ки дитячого садка, яку достроково відправили на пенсію. Але в школі вона почувалася невимушено й була відкритою до спілкування як з однокласниками, так і з учителями.

У старших класах Крістіне стала дуже популярною, вона була начитаною, чудово малювала, зналася на точних науках. Щоправда, успіхи з німецької мови були скромними. Пізніше вона писала: «*Я не пригадую жодних ознак того, що стану письменницею. Мої твори отримували погані оцінки, і все, що я писала, не подобалося шановній пані вчительці...*».

У 1954 році Крістіне закінчила школу і стала студенткою Академії мистецтв, а вже через два роки влаштувалася на роботу в редакцію віденської газети. Щоправда, заміжжя і двоє маленьких дітей швидко підкорегували життєві плани молодої жінки.

Дошкільних закладів у повоєнній Австрії було мало, а заміжніх жінок зазвичай сприймали виключно як домогосподарок. Вважалося, що їхнє єдине життєве завдання — доглядати чоловіка і дітей.

Обкладинка «Рудоволосої Фредеріки»

Однак Крістіне не планувала ставати домогосподаркою. Між прибираннями і куховарством молода мама написала дитячу книжку, яку сама ж проілюструвала. І рукопис із назвою ***«Рудоволоса Фредеріка»*** взяли до друку в першому ж видавництві, до якого звернулася авторка.

Ще несподіванішим для молодої письменниці став успіх цієї книжки. Тож Крістіне подумала: «Якщо всі вважають, що я вмію писати, то я продовжуватиму це робити». Це рішення стало початком довгого 48-річного творчого шляху.

Головною особливістю своїх книжок Крістіне Нестлінґер вважала відсутність у них яскраво вираженої повчальності. Вона стверджувала, що у своїх книжках не ставить за мету виховувати дітей, демонструвати їм приклади правильної поведінки чи переконувати, що негідні вчинки не доводять до добра. Натомість, на її думку, книжки мають показувати дітям світ таким, яким він є насправді.

Ви вже, мабуть, читали повість Крістіне Нестлінґер ***«Конрад, або Дитина з бляшанки»*** про пригоди хлопчика, якого створили на фабриці, запрограмували бути чемним, слухняним і абсолютно «правильним». Ця історія відразу захопила юних читачів. Зіткнення Конрада, який не може вчиняти нічого «неправильного», з реальним світом реальних дорослих і реальних дітей, порушує важливе питання про межу дитячої чемності та слухняності.

Книга австрійської письменниці ***«Маргаритко, моя квітко»*** (*«Gretchen, mein Mädchen»*), була видана в 1988 році, тобто в час, коли ще в масовому вжитку не було мобільних телефонів, коли школярі навчалися без допомоги інтернету, а ***питання гендерної рівності*** навіть у Європі не вважалося вартим особливої уваги. Проте чимало ситуацій у творі Крістіне Нестлінґер і сьогодні актуальні як для дорослих, так і для підлітків.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Крістіне Нестлінґер написала три повісті, об'єднані образом головної героїні-підлітка: ***«Маргарита Закмаєр»***, ***«Маргарита і клопоти з Гансиком»*** і ***«Маргаритко, моя квітко»***. В цих творах розповідається про Маргариту — звичайну австрійську дівчинку. Вона хороша донька і віддана подруга, а ще вона цікавиться хлопцями, потрапляє у складні ситуації і невпевнена у своїх рішеннях.

Однак у полі нашої уваги не тільки головна героїня — ми з не меншою цікавістю читаємо і про її батьків, друзів і навіть сусідів.

Коли ми читаємо книжки деяких авторів, у нас нерідко складається враження, що діти і підлітки живуть у цих творах в якійсь своїй бульбашці: окремо від сім'ї і якось взагалі без дорослих. Ці діти неправдоподібно самостійні, вирішують долі багатьох людей і навіть усієї планети. Однак Крістіне Нестлінґер у книзі про Маргариту створила правдивий світ, в якому тісно пов'язані життя і дорослих, і дітей. Усі вони — звичайні люди із повсякденними проблемами: робота, навчання, сімейний побут, стосунки, конфлікти і примирення.

Авторка щиро, а подекуди із гумором, пише і про проблеми сімейних криз, і про «незручні» теми підліткового життя. Великим плюсом книги Крістіне Нестлінґер є те, що письменниця не заграє зі своєю підлітковою читацькою аудиторією і не зображує дорослих недолугими і недоумкуватими істотами, що нерідко доводиться спостерігати в сучасній літературі.

Водночас письменниця і не ідеалізує героїв і героїнь своїх книг. Усі вони мають сильні і слабкі сторони, припускаються серйозних помилок і з різним ступенем успіху виправляють їх.

Повість «Маргарита Закмаєр»

У першій повісті, яка має назву «Маргарита Закмаєр», ми знайомимося з головною героїнею — чотирнадцятирічною дівчинкою-школяркою. Вона гарно навчається, зачитується «романчиками» про кохання і соромиться своєї надмірної ваги. Дівчинка не любить не тільки фізкультуру в школі, а й танці на вечірках, бо за спиною чує: «Диви-диви! Коли вона танцює, під нею прогинається паркет і тремтить підлога!». А ще Маргариту дістає сусідський хлопець ***Конні***, який дражнить родину Закмаєрів «Заки-Рюкзаки».

Закмаєри люблять смачно і багато їсти, через що усі вони доволі огрядні, але Маргаритині батько і бабуся вважають це всього лиш родинною особливістю. Головне, що в їхній сім'ї спокій і злагода: ***татко*** працює комерційним директором на макаронній фабриці й добре заробляє, ***мама*** любить куховарити і всіляко догоджає чоловікові і трьом дітям: Маргариті та її молодшим братові ***Гансику*** і сестрі ***Меді***.

А ще Маргарита таємно закохана в найвродливішого (хоча і далеко не найрозумнішого) хлопця зі свого класу — ***Флоріана Кальба***. Цей самовдоволений і хамовитий тип бігає за дівчатами, не оминає нагоди, щоб висміяти Маргариту, і водночас зовсім не соромиться просити в неї списати домашні завдання.

Одного разу Флоріан навіть попросив її прийти до нього додому і принести зошит. І Маргарита, нарядившись у дорогу мамину блузку, примчала до Кальба, щоб пояснити тему, яку він пропустив після алкогольного отруєння на вечірці. Несподіваним фіналом цих відвідин стали пристрасні поцілунки Флоріана, роздерта шовкова блузка і трепетні Маргаритині мрії про стосунки з красенем-однокласником.

Гірке розчарування не забарилося: хлопець не збирався оголошувати Маргариту своєю дівчиною — він пояснив це тим, що не хоче, щоб... про нього пліткували. (Але ж Маргарита не дурненька, щоб вірити цьому. Невже він її соромиться?). А вже наступного дня Флоріан похвалився в школі, що в нього з Маргаритою «дещо було».

Маргарита була шокована, вона уявити собі не могла, що стане посміховиськом школи, що її зрадить хлопець, який так їй подобається. В розпачі вона все розповіла мамі, яка ніколи не була високої думки про Флоріана. Роздерта дорога блузка маму не хвилювала, її вразило те, що доньці подобається «цей огидний козел». Так-так! Мама так його і назвала! І Маргарита пообіцяла, що перегляне своє ставлення до Флоріана.

Але думати їй довелося недовго, бо виявилося, що «ця підла свиня» Флоріан стовбичить під її будинком. Маргарита зустрілася з хлопцем, і кричала на нього, і висловила все, що думає про його негідний вчинок. Флоріан поклявся, що він «не такий вже і винний», бо розповів про Маргариту «всього лиш» одному (!) другові і по-секрету, а той вже розпатякав усім! Флоріан і Маргарита пішли в парк, де потрапили під зливу. Накрившись плащем, вони сиділи на лавочці міц-

но притулюючись одне до одного. І дівчина в цей момент зрозуміла, що цілуватися з красенем Флоріаном неймовірно приємно і, можливо, в них ще все складеться...

Тим часом в сім'ї Закмаєрів спалахнула криза. Мама — берегиня домашнього затишку — несподівано оголосила, що хоче, по-перше, схуднути, по-друге, працювати, і, по-третє, отримати фахову освіту. Адже, крім звичайної школи, мама більше ніде не навчалася, оскільки здавала випускні іспити, вже будучи вагітною Маргаритою, і одразу вийшла заміж.

Тато виявився абсолютно не готовим до таких змін. Він щиро вважав, що його справа — забезпечувати родину, а мамин святий обов'язок — сидіти вдома і глядіти сімейство. Добряк-тато, який все робив для блага дітей і дружини, раптом перетворився на тирана. Він не стримував емоцій, висміював прагнення дружини, маніпулював її почуттями до дітей, вважаючи, що під таким тиском вона покине свої «дурнуваті ідеї». Однак після чергового бурхливого скандалу мама просто спакувала речі і переїхала з Меді жити до своєї подруги Марі-Луїзи.

Татова нестриманість і мамина принциповість змусили Маргариту поглянути на їхню сім'ю з іншого боку. Бунт мами, на думку дівчинки, мав цілком справедливі підстави. Адже, вийшовши заміж зовсім юною, вона не повинна все життя бути служницею для родини і не може залежати від бажань і настроїв коханого чоловіка, який вказує їй, з ким дружити, скільки їсти і категорично забороняє працювати.

Батько і Гансик сприйняли мамину позицію як зраду, як порушення основного закону існування їхньої сім'ї. Маргарита залишилася з татом і Гансиком. Вона дуже співчувала батькові, розуміючи, що він розгублений і не знає, як йому жити далі, але і на його боці бути не могла.

Несподівано Маргарита потоваришувала з бліденьким і худеньким неформалом ***Гінцелем***, який весь час ходив у чорному шкіряному одязі, мав на щоці татуювання метелика, а на поголеній голові був лише жмут фарбованого волосся. Маргариті було з ним цікаво, їй подобалася його спокійна манера говорити, обізнаність в багатьох питаннях, нестандартний погляд на життя. Хлопець ніде не вчився і не працював, жив у квартирі, яка належала батькові. Виявилося, що він походить з аристократичного роду — тато має титул баронета і дає синові гроші на прожиття. Також Гінцель розповів, що його батьки давно розлучилися, а самому хлопцеві змалку довелося пожити в багатьох інтернатах.

Не зважаючи на «неформальний» вигляд Гінцеля, мама Маргарити поставилася до нього доволі приязно, Меді була в захваті від нового друга старшої сестри, а тато... А тато просто вигнав «цю мавпу, паскуду і неробу» зі свого дому, коли хлопець одного разу зайшов навідати Маргариту. Після цього скандалу дівчинка переїхала жити до мами.

Отже, на кінець повісті вся жіноча частина родини Закмаєрів опиняється в чужому домі і живе на мізерну зарплатню мами, яка ще не просила у чоловіка розлучення, але й гроші від нього брати не хоче. А Маргарита виявила, що внаслідок усіх життєвих перипетій не тільки мама, а й вона… схудла!

«Маргарита й клопоти з Гансиком»

В наступній повісті ми вже знаємо всіх персонажів, розуміємо, які стосунки склалися між ними, і чекаємо розвитку подій.

Розділ 1 авторка починає так: «Маргариті-Марії Закмаєр було п'ятнадцять років, вона мала сірі, як дунайська рінь, очі, волосся кольору спанієля, малесенький дитинячий носик, мала 166 сантиметрів на зріст і важила 53 кілограми. Те, що Маргаритині однокласниці Уші-1 і Уші-2 (Уші Маєр і Уші Коль) усе ще називали її позаочі «жирною тушею», пояснювалося тільки їхньою тупістю. Рік тому Маргарита і справді ще була тушею: на шість сантиметрів нижчою, ніж тепер, і на 11 кілограмів важчою».

Не тільки зовнішність Маргарити, а й її сердечні справи також зазнали змін — тепер не вона гинула за Флоріаном, а він упадав за нею і всіляко демонстрував перед загалом, що вона його дівчина. Водночас Гінцель теж не був байдужий до Маргарити, але не чіплявся до неї з поцілунками і сильно ревнував до Флоріана. Гінцель частенько заходить до Маргарити додому, читає малій Меді книжки і мило базікає з її матір'ю.

Мама бачить, що Маргарита ніяк не може визначитися, з ким із хлопців вона хоче зустрічатися і дружить з обома.

Одного разу Маргаритина мама, Меді, Марі-Луїза і її малий син Пепі захворіли на важкий грип, і дівчинка з усіх сил їх доглядала. А коли всі почали одужувати, але ще були надто слабкі, Маргарита сама несподівано злягла з високою температурою. Тепер її віддано глядів Гінцель: давав ліки, напував лимонадом, робив компреси, розважав грою на сопілці і просто завжди був поруч.

Це було так природно і так мило, що до глибини душі зворушувало всіх у домі. Ну, звісно, крім тата, який влаштував скандал, коли прийшов провідати сім'ю і побачив Гінцеля, який поводився доволі «по-домашньому».

Маргарита дуже хвилювалася за Гансика. Тато нерідко скаржився, що тринадцятирічний хлопчик поглинає просто неймовірну кількість їжі. Вона і сама бачила, що Гансик став ще огрядніше, гірше вчиться, провокує бійки з однолітками і постійно грубіянить. Крім того, з'ясувалося, що її братик придумав собі дурнувате заняття: зі своїм другом вони вистежують чоловіків, які, на їхню думку, зраджують дружинам, і пишуть їм листи з погрозами. Маргарита з жахом виявила, що Гансик почав десь пропадати на вихідних, обманюючи батьків, що ночує в друга.

Вистежити Гансика Маргариті допомогли Флоріан і Гінцель. І це було дуже вчасно, бо недолугі малолітні шантажисти, які намагалися одній із своїх жертв побити вікна, злякавшись поліції, вирішили втекти з дому. Їх знайшли на безлюдній дачі і доправили до батьків.

Тато Маргарити був ошелешений і не міг повірити, що його син причетний до таких огидних речей. А мама наступного дня з доньками повернулася додому, щоб краще пильнувати сина.

Маргариті не дуже подобалося, що мама, яка ходила на навчання, знову житиме з татом тільки тому, що має більше дбати про сім'ю, а не тому, що любить тата. Своєю чергою, батько погодився на всі умови мами і навіть найняв хатню господиню і багато чого почав робити по дому сам, аби дружина могла отримати потрібний фах, щоб стати соціальною працівницею.

Третя повість «Маргаритко, моя квітко» завершує трилогію про дівчинку-підлітка, яка дорослішає і опиняється перед необхідністю ухвалювати дорослі рішення.

МАРГАРИТКО, МОЯ КВІТКО

РОЗДІЛ 1,

у якому той, хто не читав першої та другої частин цієї історії, має нагоду познайомитися з її героїнею

Маргариті-Марії Закмаєр було сімнадцять років, вона мала сірі, як дунайська рінь, очі, волосся кольору спанієля, малесенький дитячий носик, один метр і сімдесят сантиметрів на зріст, і тіло її було чудово сформоване по всій довжині. Об'єктивно Маргариту можна було назвати «дуже вродливою», а суб'єктивно вона себе теж такою вважала.

Маргаритин тато добре заробляв, працюючи комерційним директором на макаронній фабриці. Маргаритина мама заробляла мало. Вона була соціальною працівницею. Маргаритин брат Гансик був великим п'ятнадцятирічним занудою з купою проблем. Маргаритина сестра Меді була маленькою дев'ятирічною діставучкою.

Маргарита жила зі своїми батьками, братом і сестрою в солідно підклеєній сімейній гармонії. Підклеєній, бо три роки тому гармонія була геть розвалилася. І Маргарита була твердо переконана, що будь-яка спроба налагодити подружнє життя батьків — цілком марна справа.

* * *

У тому, що Маргаритині тато і мама нарешті возз'єднались і тепер розігрували сімейну гармонію, був винен Гансик.

Він був «важким» підлітком, і тато не давав собі ради з його вихованням, особливо в «душевній сфері». Гансик ставав дедалі «важчим», затятішим, замороченішим і товстішим, а маму через це все бі-

льше гризли докори сумління, бо вона вважала, що, пішовши з дому, стала причиною ненормального розвитку свого улюбленого синочка.

А що добрі матері не можуть бути щасливі, коли комусь із їхніх дітей погано, то мама вирішила «залатати» подружжя.

Наскільки інтенсивно батьки відновили подружнє життя, Маргарита не знала. Та Маргарита не надто ламала собі голову над батьківськими інтимними проблемами, бо, по-перше, від природи була делікатною особою, а по-друге, їй своїх вистачало по самі вуха.

Маргаритині еротичні проблеми були пов'язані з обставиною, яка сама по собі була дуже кумедна. Річ у тому, що Маргарита дуже подобалася хлопцям! А особливо двом істотам чоловічої статі, котрі вже роками намагалися здобути її прихильність. Однією з них був Гінцель, милий хлопчина лагідної вдачі, іншою — Флоріан Кальб, однокласник. Кальб був не такий лагідний, як Гінцель, але натомість був найгарнішим хлопцем у Маргаритиному класі. А на думку Габріели — хто-хто, а вона зналася на чоловічій красі! — навіть найвродливішим хлопцем на всю школу. Маргарита не мала нічого проти, щоб крутити романи з Гінцелем і Флоріаном одночасно. Вона почувала в собі достатньо снаги для цього. От тільки хлопці з цим не погоджувалися. Флоріан постійно висував свої претензії на дівчину, Гінцель увесь час сигналізував про свої побоювання втратити Маргариту. Висловлюючись менш науково, обидва були страшенно ревниві!

Маргарита страждала від цих ревнощів і дійшла гіркого висновку, що подвійна любов не конче означає подвійне задоволення. Уже кілька років вона намагалася дати лад своїм почуттям і вибрати одного із двох. Прийняттю цього вкрай наболілого рішення перешкоджала насамперед Маргаритина ідея-фікс, буцімто після того, як вона зробить свій вибір, їй треба буде зі своїм обранцем негайно «йти до ліжка». А цього їй зовсім не хотілось.

У школі в Маргарити було все гаразд, хоча вона вже й не вчилася так сумлінно, як раніше. Вона так довго була найкращою ученицею, що вчителі до цього звикли й продовжували ставити їй добрі оцінки. Той факт, що несправедлива прихильність учителів хіба що трішечки обурювала Маргаритиних однокласників, і вони її за це не зненавиділи, свідчить про те, якою великою любов'ю та повагою дівчина користувалася серед товаришів.

Окрім того до Маргаритиної біографії варто було б додати, що в минулому в неї були «жирні часи». Однак Маргарита одночасно з мамою скинула зайву вагу, причому, на відміну від мами, їй навіть не довелося самозречено голодувати. З якої такої таємної причини розтопився Маргаритин жирок? Щодо цього у членів сім'ї Закмаєрів були різні думки. Мама вважала, що Маргаритин дитячий жирок наріс через лінощі й зник, коли дівчина почала вести більш жвавий і рухливий спосіб життя. А тато вважав, що Маргарита заразилася маминою манією схуднення. Він потайки підозрював, що вона вибльовує

всі ті добрі харчі, які поїдає! Це ж останнім часом стало модним серед бабів! Про це пишуть у кожному журналі!

Брат Гансик теж підозрював Маргариту в чомусь такому й страшенно лютився, що вона стала струнко́ю! Гансик думав приблизно так: «Коли ми всі ще були гладкими, то були нормальною й цілком щасливою сім'єю! Усі біди почалися з маминої дурнуватої дієти». Він теж помітив, що сімейна гармонія полатана сяк-так, і боявся, що «штукатурка» може не сьогодні-завтра тріснути, а їжу вважав чудовим «клейстером». Кожен кілограм, набраний Маргаритою або мамою, означав би для Гансика додаткове почуття безпеки...

РОЗДІЛ 2,

у якому Габріела в подвійному розпачі, а Маргарита має сумний привід побавитися в офіціантку

Маргарита стояла на трамвайній зупинці, їла морозиво й дивилася на небо. Морозиво було малинове, і з нього стікали липкі краплі, а по небу великими зграями пливли хмари.

Поряд із Маргаритою стояла Габріела. Вона теж їла напіврозтоплене морозиво й теж спостерігала за скупченнями хмар.

— Ну, якщо вони там нагорі й далі будуть так господарювати, — сказала Маргарита, — то скоро почнеться дощ.

— Але прогноз погоди був дуже добрий, — зазначила Габріела.

Маргарита не заперечувала, хоча прогноз погоди, який вона чула по радіо після школи, з абсолютною певністю обіцяв швидке наближення дощового фронту.

Маргарита розуміла, що Габріелу непереборно тягне в басейн. Позавчора вона познайомилася там із таким собі цілком приємним і товариським Анатолем. Той натякнув їй, що є велика ймовірність зустріти його післязавтра на дерев'яних лавках ліворуч від басейну. Свого прізвища він Габріелі не назвав і номера телефону не дав. Отож, у Габріели був єдиний реальний шанс іще раз побачити Анатоля — дерев'яні лавки ліворуч від басейну. От тільки Маргарита дуже сумнівалася, що той Анатоль з'явиться там за таких метеорологічних умов. Однак цим сумнівом вона не могла поділитися з Габріелою. Це би страшенно образило подружку! Вона не могла собі уявити, що хлопець відмовиться від зустрічі з нею тільки через трохи невдалу погоду Габріела була схильна добряче перебільшувати свій «рейтинг» у представників протилежної статі.

Сама Маргарита не мала великої охоти провести півдня в басейні. Крім того, там зараз гарантовано нікого не було. Флоріан сьогодні працював у крамниці делікатесів, де заробляв собі кишенькові гроші, а Гінцель мав термінове замовлення. І якщо Габріела зустрінеться в басейні зі своїм Анатолем — а зовсім виключати цього не можна було, — вона повністю переключиться на нього.

Саме в той момент, коли попереду на перехресті з-за рогу вигулькнув трамвай, на малинове морозиво Габріели впала перша велика краплина дощу. Габріела скривилася, як маленька дитина, якій на Різдво не поставили в хаті ялинку.

— Яке нахабство, яке нечуване нахабство! — мимрила вона, набурмосено дивлячись на асфальт, на якому з'являлося щораз більше чорних цяток від дощу.

— Ходи, стара, — сказала Маргарита. — Не побивайся так. Ходім до «Ваксельберґера». Все одно сьогодні басейну вже не буде.

* * *

У кав'ярні «Ваксельберґер», окрім Іксі, не було ні душі. Іксі ж сиділа за шинквасом і фарбувала нігті бузковим лаком. Побачивши Маргариту й Габріелу, дівчина лише підвела голову, стомлено мурknула: «Добридень, сестри», — і продовжила манікюр.

Маргарита з Габріелою сіли за мармуровий столик, найближчий до шинквасу. Габріела витягнула з торби рушника й витерла мокру голову, а тоді почала розчісувати скуйовджене волосся. Пасмо за пасмом. Вона прискіпливо пильнувала, щоби її зачіска завжди була бездоганна. Навіть у школі Габріела дратувала вчителів тим, що користувалася гребінцем частіше, ніж олівцем.

Маргарита глянула на Габріелин рушник і не змогла стримати ледь помітної посмішки. На блакитній тканині залишилися великі рожеві плями — фарба для волосся облізла!

Попри всю делікатність Маргаритиної посмішки, Габріела її помітила. Вона зіжмакала рушника, кинула на Маргариту сердитий погляд, запхала рушника назад до торби, встала, спробувала зверхньо наморщити носика й промовила:

— Я йду додому. Щось не хочеться мені тут сидіти, тут нудно! — а тоді перекинула торбу за спину і, хряснувши дверима, вийшла з «Ваксельберґера».

Іксі опустила пензлика й подивилась услід Габріелі.

— Ну, ви таке бачили! — сказала Маргарита. — Які ми ображені!

— Що сталося? — поцікавилась Іксі. Та не можна було стверджувати, що це її справді цікавить.

Маргарита засміялася:

— Вона завжди запевняє, що її кучері руді від природи, хоча раніше в неї було цілком звичайне каштанове волосся. Вона каже, що це, напевно, від великої кількості морквяного соку! А тут я помітила, що на рушнику лишилася фарба, і дозволила собі посміхнутися. А вона відразу втекла! — Маргарита знизала плечима. — Останнім часом у неї взагалі якісь рецидиви підліткового віку.

Іксі встромила пензлик назад у пляшечку й помахала в повітрі пальцями, щоби прискорити процес підсихання лаку.

— Тобі щось принести? — запитала вона.

— Я можу зачекати, — відповіла Маргарита.

Іксі колись ходила з Маргаритою до однієї школи. Минулого літа вона покинула навчання із сімома «незадовільно» в табелі. У неї не було жодного бажання лишатися на другий рік. Потім вона півроку взагалі нічого не робила, тільки скандалила вдома з батьками.

Пізньої осені Іксі влаштувалася на роботу й тепер була офіціанткою. З фінансового погляду, це була жалюгідна робота, адже основний прибуток офіціанта — чайові, а у «Ваксельберґер» приходили переважно колишні однокласники Іксі, котрі вважали недоречним давати їй на чай. Натомість їм видавалося цілком доречним замовляти в Іксі напої в борг, а та абсолютно не вміла вимагати заборговане назад. Щоправда, у шухляді в неї лежав грубий зошит, у якому вона відвела кожному неплатоспроможному гостеві окрему сторінку й записувала там довгими стовпчиками неоплачені рахунки, та найбільше, на що Іксі була здатна, — це час від часу питати: «Скажи, а ти не хочеш бодай частково розрахуватися?» І щоразу мусила задовольнятися відмазкою: «Звичайно, Іксі, сонечко, наступного тижня».

Маргарита була одним з небагатьох платників серед постійних клієнтів «Ваксельберґера». У неї завжди були гроші.

Не тому, що тато чи мама давали їй надто щедрі кишенькові. Просто Маргарита вміла добре розподіляти свою готівку.

Іксі досушила лак. Маргарита замовила лимонад.

— Закінчився, — пробуркотіла Іксі. — Привезуть аж наступного понеділка. Та лише якщо пан шеф заплатить до того часу все, що він заборгував пивзаводу.

— Тоді просто тонік, — попросила Маргарита.

— Теж скінчився, — буркнула Іксі.

— А каву ще маєш? — запитала Маргарита.

Іксі кивнула. Вона встала, підійшла до кавоварки, витрусила із ситечка гущу й наповнила його свіжою кавою.

— Кава теж скоро скінчиться, — зітхнула вона.

— А взагалі, як справи? — поцікавилася Маргарита.

— Паскудно, — сказала Іксі.

— Паскудно, як завжди, чи якось особливо? — спитала Маргарита.

Іксі натиснула на важіль кавоварки. У чашку потекла чорна рідина. Разом із нормальним гудінням машина видавала ще якесь химерне пристукування.

— По-особливому паскудно, — сказала Іксі. — Паскудно-препаскудно, як ніколи.

— Чого? — запитала Маргарита.

Іксі поставила чашку перед подругою. Цукру вона не принесла. Маргарита завжди пила несолодку каву.

— І вона вже теж до дупи! — Іксі показала на кавоварку. — Треба купувати нову. Механік сказав, що її вже не можна перемонтувати. Але шановному шефові таке не в голові. Воно й не дивно, коли подивитися, як ідуть його справи.

Іксі підсіла до Маргарити, сперлася ліктями на стіл і сперлася підборіддям на долоні.

— Іксі, що з тобою? — Маргарита була щиро стурбована. Вона знала Іксі як незаморочену особу. Якщо в неї через щось паскудно-препаскудно на душі, то це «щось» було явно не дрібницею. Неспла-чені борги, поламана кавоварка та невдалий бізнес аж ніяк не могли схвилювати Іксі настільки, щоби їй стало паскудно-препаскудно.

— Паніка на «Титаніку», — сказала Іксі. Вона пошкрябала буз-ковими нігтями щоки, від чого на них з'явилися червоні смуги.

Маргарита сьорбнула кави. Вона була гидка на смак і ледве теп-ла, кавоварка навіть не переварила воду. Але тепер, подумала Марга-рита, зовсім не відповідний момент для того, щоби скаржитись.

— І хто розводить паніку на «Титаніку»? — запитала Маргарита.

— Роберт, — почала Іксі, — на Різдво, коли ми посварилися, підчепив цю Адріану. Пригадуєш? Така фарбована руда незграба із чорно-фіолетовою помадою та зеленими віями.

Маргарита кивнула. Роберт регулярно повертався до Іксі. Кожні два місяці вони закохано возз'єднувались і через кожні два місяці сварились і ставали найзапеклішими ворогами. І так уже два роки. А рудою незграбою була бліда красуня, котру Маргарита бачила тіль-ки кілька разів у житті. Маргариті було важко сказати, чи справді ця дівчина незграба. Для Іксі всі тимчасові кохані Роберта автоматично ставали незграбами й страшилами.

— І ця незграба, — продовжувала Іксі, — зустрічалася минулого літа з одним типом із Берліна. Вона його підчепила десь у Греції. І тоді він приїхав з нею до Відня. А потім, на Різдво, коли ця стра-шила затусувала з Робертом, він знову вшився до Гамбурга!

Маргарита кивнула й подумала: «Напевно, я ніколи не втямлю, як цей ланцюжок романів пов'язаний із паскудним-препаскудним на-строєм Іксі».

— І тепер, — продовжувала Іксі, — Герберт, ну, Герберт-Калоша, ти його знаєш, він також був у Гамбурзі. Там він познайомився з кі-лькома братами, котрі знають того чувака, ну, того, що з Берліна, із котрим зустрічалася ця незграба Адріана...

Іксі замовкла.

Маргарита безпорадно подивилася на Іксі, чекаючи на продов-ження історії. Оскільки Іксі мовчала, вона запитала:

— І що?

Іксі ковтнула й продовжувала мовчати.

— І що? — повторила Маргарита трохи наполегливіше.

— Ну, і той тип буцімто ВІЛ-інфікований, — промовила Іксі.

Маргарита глибоко вдихнула й із переляку забула видихнути.

— Учора ввечері Герберт-Калоша був тут і все мені розповів, — Іксі запхала вказівний палець до рота, покусала ніготь і виплюнула шматочки бузкового лаку. — Якщо я інфікована... не знаю, що я тоді зроблю, чесно, не знаю.

Маргарита нарешті видихнула. Загалом, усі завжди визнавали, що вона чудово вміла розраджувати. Але тут їй не спадало на гадку жодне підбадьорливе слово.

— А ця руда незграба, — продовжувала Іксі, — вона не хоче робити тест. Герберт-Калоша поговорив із нею, коли був тут. Вона не хоче нічого знати, так вона йому заявила.

— А ти? — спитала Маргарита.

— А чому я? Якщо вона не хоче перевірятися, то це однозначно, — сказала Іксі. — Бо тільки через півроку можна знати точно. А минуло вже понад рік, відколи вона зустрічалася з тим типом. Якщо вона інфікована, то ми теж, розумієш? — На очі Іксі навернулися сльози. — Якби ти знала, як той чортів Роберт усіх без розбору... — в Іксі затремтіло підборіддя. — Він навіть не пам'ятає всіх тих бабів, із котрими спав після Різдва. — Іксі витерла рукою сльози з очей. При цьому під повіки їй потрапили маленькі шматочки лаку. Іксі заплющила очі й почала їх терти так, що вони аж почервоніли.

— Не так, це нічого не дасть! — сказала Маргарита. Вона дістала паперову хусточку, зігнула кутик, нахилилася над Іксі й спробувала витягти шматочки лаку. Підняла верхню повіку Іксі догори, а нижню відтягнула вниз, але виловити лак не вдавалося.

— Найліпше — поплач, — сказала Маргарита. — Це найкращий спосіб.

Іксі нахилила голову й голосно схлипнула. Маргарита погладила її по голові. Вона довго стояла, гладила чорне коротке наїжачене волосся Іксі й підозрювала, що сльози вже давно вимили з її очей усі часточки бузкового лаку. Вона потішала подругу, поки не відчинилися двері й до кав'ярні з галасом не ввіпхалися шестеро змоклих до нитки хлопців і дівчат на чолі з Отті Горнеком. Отті був однокласником Маргарити. Раніше вона ставилася до нього непогано, та за останній рік той перетворився на справжнісінького крутелика, і Маргарита намагалася його оминати. Приятелів Отті вона не знала.

— *It's raining cats and dogs!*[1] — вигукнув Отті. Він скинув свою червону футболку й скрутив із неї тугу ковбаску. З ковбаски на підлогу потекла вода. Двоє інших хлопців зробили те саме. Дівчата захихотіли. Іксі підскочила й зникла за дверима туалету.

— В Іксі якісь проблеми? — спитав Отті.

— Та так, трохи, — невпевнено сказала Маргарита.

— Може, її розвеселити? — запитав Отті.

— В жодному разі!

— А що таке? — спитала одна з дівчат. — Може, ми не сподобались офіціантці? Чи вона саме в цей момент раптом вирішила взяти відпустку?

Усі вони із зацікавленням поглядали на Маргариту, але та не мала сили вигадувати зараз якісь пояснення.

---

[1] *Лє як із відра* (англ.).

— Сідайте, сьогодні я за Іксі, — зітхнула вона.

Компанія розмістилась за столиком біля вікна. «Пива! Пива! Пива!» — загорлали хлопці. «Коли! Коли! Коли!» — заверещали дівчата.

Маргарита пішла до холодильника, сподіваючись, що принаймні пиво та кола ще не «скінчились». Вона принесла з холодильника три пляшки коли й три пляшки пива, відкоркувала пляшки, поставила на тацю і, балансуючи, віднесла напої до столика біля вікна.

Отті й двоє інших хлопців почали вихвалятися своїми м'язами. Отті гордо продемонстрував велетенський біцепс. Він запропонував дівчатам помацати свій залізний м'яз.

Дівчата, хихочучи, прийняли цю пропозицію. Двоє інших хлопців пропихали між рукою Отті й дівчатами свої біцепси, стверджуючи, що в них мускулатура не гірша.

— Чи не хотіли б ви розрахуватися? — запитала Маргарита якнайувічливіше, наслідуючи кельнерську манеру.

Отті й двоє інших хлопців опустили залізні руки. Дівчата спантеличено подивилися на Маргариту.

— Що це за нові порядки? — здивувався Отті. — Це аж ніяк не відповідає тутешнім традиціям і свідчить про злісну недовіру!

Дівчина, котра міряла шнурком м'язи, вказала на Отті:

— Це він нас запросив, він за все заплатить!

— Дуже люб'язно з його боку! — сказала Маргарита дівчині зі шнурком і простягнула руку до Отті. — Три пива — це шістдесят шилінгів, три коли — це ще шістдесят шилінгів. З тебе сто двадцять шилінгів, дорогенький Отті!

— Я розрахуюся завтра, — незворушно повідомив Отті.

— Зі мною таке не пройде! — вона не забирала простягнену руку.

— Але я на нулі, я справді не можу, — буркнув Отті.

— Ні фіга! — Маргарита похитала головою. — Сьогодні, коли ти купував цигарки, ти розраховувався соткою. І у твоєму гаманці була як мінімум ще одна сотка. Я стояла за тобою й добре бачила!

— У мене їх уже нема, чесно, нема, — вигукнув Отті. — Відразу ж після цього я позичив їх Уші-1! Вона попросила на кіно!

— Не жени! Покажи гаманець! — не здавалася Маргарита.

Отті страшенно обурився:

— Ти що, припухла? Куди ми потрапили? Відколи це у «Ваксельберґері» шмонають! Докотилися!

Дівчина зі шнурком дістала з торбинки маленький гаманець. Очевидно, хотіла розрахуватися за свою колу. Отті здався. Зітхаючи, він витягнув з кишені штанів сотку й двадцятку та вручив їх Маргариті. Новоспечена офіціантка взяла купюри, пішла до шинквасу й поклала гроші в абсолютно порожнє портмоне Іксі.

«Наразі, — подумала вона, — для Іксі нічого більше не можна зробити». Тоді вона знову сіла за свій столик, задумливо втупилась у катастрофічну каву й почала чекати на повернення Іксі з туалету.

Іксі сиділа в туалеті, аж поки до дверей не підійшла одна з дівчат і, голосно грюкаючи, почала вимагати пустити її. Тоді Іксі вийшла, налила собі подвійного джину, запалила сигарету й підсіла до Маргарити.

Молоді люди вже не розважалися, порівнюючи біцепси. Тепер, галасуючи та перебиваючи одне одного, вони сперечалися, які шанси мають гравці в «Пілота». Отті божився, що при цьому можна шалено швидко розбагатіти. Дівчина зі шнурком намагалася його переконати, що це малоймовірно. Двоє інших хлопців уважали, що, граючи в «Пілота», можна розбагатіти, тільки якщо вчасно «сісти в літак». Одна із двох дівчат стверджувала: «Далі, ніж до помічника пілота, тобі все одно ніколи в житті не дійти!» А третя дівчина безперервно повторювала: «Я нічого не розумію! А як взагалі грають у цю дурнувату гру? Якщо кожен платить по двадцять тисяч шилінгів, то, відповідно, кожен і отримає не більше як двадцять!»

— І коли вже ті придурки звалять? — Іксі втупилась у свої нігті, на яких залишилося кілька оаз бузкового лаку. — Вони так верещать, що можна здуріти, моя голова й так уже як бубон!

— Слухай, — сказала Маргарита, — моя мама знає людей із консультації для ВІЛ/СНІД-інфікованих. Не хочеш туди піти?

Іксі рішуче похитала головою.

— Я тільки хотіла, щоб ти знала, — провадила далі Маргарита, — якщо надумаєш, вона може піти з тобою. І тобі не було б так неприємно.

Іксі знову похитала головою. Ще сильніше.

— Ну, Іксі... — почала Маргарита, але замовкла, бо в цей момент двері кав'ярні відчинились й на порозі з'явився Роберт. Він боровся з велетенським чорним парасолем: у відкритому стані він у двері не пролазив, а закрити його ніяк не вдавалося. Роберт брутально пропхав парасоля через двері, зігнувши при цьому дві спиці.

— Паскудство, — сказав Роберт до парасоля, поставив його біля холодної печі, підійшов до Маргарити й Іксі, сів між ними, узяв із рук в Іксі склянку із джином і одним ковтком випив усе, що було в ній.

— Може, тобі дати ще мій бичок? — жовчно спитала Іксі, простягаючи йому свою сигарелу. Роберт спокійнісінько взяв її.

— Ти говорив з Адріаною? — поцікавилась Іксі.

Роберт похитав головою.

— Я без поняття, де вона тусується. У «Какаду» її не було і в барі «Черновіц» — теж.

— А чому ти не зайшов до неї додому? — спитала Іксі.

— Додому? — Роберт вирячив очі. — Я вже давно забув, де вона живе!

— На Гернальзер-штрасе, — сказала Іксі. — І ти це прекрасно знаєш!

— Та ця вулиця тягнеться на три кілометри! — Роберт постукав себе вказівним пальцем по чолі. — Ти що, здуріла? Думаєш, я буду

ходити й шукати в п'ятистах будинках? Я вже навіть забув, яке в неї прізвище, Майгофер чи Гофмайєр! — Роберт затягнувся сигарелою. — Тепер тільки давай без істерик. Не ставай на роги лише тому, що Герберт-Калоша наплів тобі якісь дурниці. [...]

Переклад з німецької Ольги Сидор

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/wrYx0JTQ або QR-кодом і прочитайте продовження повісті ***Крістіне Нестлінгер*** «Маргаритко, моя квітко».

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про Маргариту Закмаєр із повісті Крістіне Нестлінгер ***«Маргаритко, моя квітко»***.
2. Які важкі кризи пережила родина ***Закмаєрів*** в минулому?
3. Назвіть друзів Маргарити і стисло їх схарактеризуйте.
4. В яку *«особливо паскудну-препаскудну» халепу* ускочила Іксі? Хто був причиною цієї ситуації (на думку Іксі, Маргарити і на вашу думку)?
5. Якими були взаємини дівчини з Гінцелем і Флоріаном?
6. У **Розділі 3** Маргарита розмірковує, яких змін зазнала зовнішність ***Гінцеля***. А з чим ви можете пов'язати ці зміни?
7. Розкажіть про маленький, але успішний бізнес Гінцеля.
8. Якими були плани на літні канікули в головної героїні і родини Закмаєрів?
9. Чому Маргарита посварилася з Флоріаном і чому поведінку хлопця після цієї сварки не можна назвати гідною?
10. У зв'язку з чим Маргарита виявила, що Гінцелева *«безмежна доброта має межі»*? Що стало причиною зникнення хлопця?
11. Як Маргарита переживала власну кризу і «подвійне вдівство»?
12. Розкажіть про несподівану дружбу дівчини із сусідом Конні. Що стало основою їхнього взаєморозуміння?
13. Розкажіть про лист, який отримала від Гінцеля мама Маргарити і як вона цей лист витлумачила.
14. Яку пораду щодо взаємин з Гінцелем дала Маргариті її мама? Чи вважаєте ви цю пораду слушною?
15. Чому, на вашу думку, мама була на стороні Гінцеля?
16. Як Маргарита знову знайшла Гінцеля? Чи це Гінцель знайшов Маргариту?
17. Маргарита сказала, що все відбувається так, як вона забажає, тому що це «перемога здорового глузду». Чи погоджуєтеся ви з цим твердженням?
18. Що б ви хотіли порадити головним героям твору у вирішенні моральних дилем[1]?
19. Які актуальні проблеми сучасного суспільства порушено у творі австрійської письменниці Крістіне Нестлінґер?
20. Опрацюйте таблицю на сторінці 68 за методом ***«Шість капелюхів»***. Дайте відповіді на запитання. Доповніть таблицю своїми запитаннями.

---

[1] *Дилема* — ситуація складного вибору між варіантами рішень, причому жоден варіант не є ідеальним.

КОЛІР КАПЕЛЮХА / ФУНКЦІЯ

ЗАПИТАННЯ

ФАКТИ

Збираю лише інформацію: ***хто? де? коли? що сталося?***

- Як змінюється поведінка Маргарити після знайомства з Флоріаном?
- Яку роль у сюжеті відіграє мати, що саме вона прагне змінити у своєму житті?

ЕМОЦІЇ

Розмовляю про ***почуття, інтуїцію, враження.***

- Які почуття переживає Маргарита, коли усвідомлює, що її перше кохання було оманливим?
- Як змінюється емоційне ставлення Маргарити до мами?
- Які емоції викликає фінал твору: смуток, надію чи визволення?

КРИТИКА

Шукаю ***небезпеки, проблеми, суперечності.***

- У чому полягає помилка дорослих, які не розмовляють відверто з дітьми про почуття?
- Які небезпеки приховує прагнення «здаватися дорослою» замість бути собою?

ПОЗИТИВ

Знаходжу ***корисне, добре, оптимістичне.***

- Що допомагає Маргариті вистояти після розчарування — підтримка родини, сила характеру чи самоповага?
- Як ця історія вчить цінувати довіру й повагу в стосунках?

ТВОРЧІСТЬ

Пропоную ***нові ідеї, альтернативи, фантазую.***

- Уявіть, що Маргарита пише листа собі з майбутнього: що б вона порадила собі теперішній?
- Як змінилася б історія, якби мама відверто поговорила з дочкою про кохання?

ПІДСУМОК

Узагальнюю, роблю висновки.

- Як авторка показує, що дорослішання — це не вік, а внутрішня готовність не тікати від правди?
- У чому полягає головний висновок із роману для підлітків і дорослих?

Від романтизму до реалізму

Кінець XVIII століття ознаменувався грандіозною подією, що кардинально змінила хід історії в Західній Європі. У Франції, наймогутнішій континентальній державі того часу, під просвітницьким гаслом «*Свобода, рівність, братерство*» відбулася революція.

Рушійною силою революції стали буржуа, міська біднота і селяни. Новостворений парламент оголосив, що *привілеї дворянства і «феодальний порядок скасовуються назавжди»*.

На хвилі революційного піднесення депутати прийняли Декларацію прав людини і громадянина, яка відображала ***просвітницькі ідеї XVIII століття***. Здавалося, просвітники у своїх творах справді зуміли вказати людству реальні шляхи перебудови суспільства на засадах ***рівності*** і ***справедливості***.

Європа, затамувавши подих, спостерігала за подіями у Франції. Зміни в цій країні розцінювали як своєрідний просвітницький експеримент, як спробу втілити в життя мрії філософів XVIII століття. Передбачалося, що ось-ось омріяне «***царство розуму***» настане.

Взяття Бастилії повсталим народом під час Французької революції 1789 року (картина Жан-П'єра Гуоля, 1789 рік)

Однак подальші події *Французької буржуазної революції* ***1789–1794 років*** приголомшили Європу кривавим терором, знеціненням людського життя, байдужістю до зруйнованих доль. Під просвітницькими гаслами ватажки революції розгорнули по всій країні криваву розправу і безжалісно страчували всіх, хто не поділяв їхніх поглядів.

Терор вилився в масштабну громадянську війну і безпринципну боротьбу за посади в лавах революціонерів. Це, зрештою, привело до влади генерала Наполеона Бонапарта, який проголосив себе імператором. Отож невдовзі всі зрозуміли, що «царство розуму» не настало та й сумнівно, чи взагалі коли-небудь настане. А просвітницькі сподівання на можливість перетворити суспільство на безконфліктне співтовариство шляхом ***раціональних змін*** виявилося примарним.

Крах ідеалів Просвітництва і пережиті жахіття призвели до ***розгубленості*** й ***розчарування*** серед освічених людей. Ці настрої зумовили виникнення наприкінці XVIII століття нового світобачення, яке прийшло на зміну Просвітництву й отримало назву ***романтизм***.

РОМАНТИЗМ ЯК НОВЕ ЄВРОПЕЙСЬКЕ СВІТОБАЧЕННЯ

Головні риси романтизму

- Протиставлення ***культу*** розуму і культу романтичних бурхливих ***почуттів***.
- Конфлікт лицемірного суспільства і духовно багатої особистості.
- Оспівування природи, її бурхливих стихій.
- Спорідненість природи з душею бунтівної особистості.
- Цікавість до фольклору, народного побуду і традицій.
- Головні герої / героїні — яскраві особистості з незалежною думкою, здатні на сильні почуття і винятково сміливі вчинки.
- ***Романтичні герої і героїні*** нерідко переживають самотність і розчарування.
- Використання засобів художньої виразності, особливо антитези.

Для мислителів нової епохи стало очевидно, що ***розум***, який просвітники вважали досконалим інструментом пізнання, виявився неспроможним осягнути дійсність і правильно передбачити наслідки певних подій. Тому вони дійшли висновку, що світ можна пізнати лише за допомогою ***уяви***. На їхню думку, творча особистість, наділена уявою, краще зрозуміє суть будь-якого явища чи події, ніж сухий раціоналіст, який керується логікою.

Найтрагічнішим у світогляді романтиків було *неприйняття ними сучасного їм суспільства*. На думку романтиків, головними його рисами були бездуховність, панування посередностей, кругової пору-

ки, матеріального інтересу, де щирі взаємини підмінені жадобою наживи. Комфортно в такому суспільстві почуваються лише сірі пересічні люди, що становлять його більшість і задля примноження матеріальних благ здатні на будь-яку підлість.

Непересічні, тобто ***романтичні***, особистості зі своїми високими духовними пориваннями в бездуховному царстві грошей приречені на загибель, а їхнє бажання будувати справжні, щирі людські взаємини наштовхується на егоїзм панівної більшості. Романтична особистість протистоїть ворожому для неї суспільству. І це протистояння — завжди ***романтичний бунт***.

РОМАНТИЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ

Романтичне світобачення виникло ***на зламі XVIII і XIX століть*** у середовищі німецьких митців. Упродовж кількох десятиліть романтизм поширився всією Європою, потрапив до Америки й охопив різні види мистецтва — літературу, музику, живопис, театр, де панував ***до середини XIX століття***. Митців, які були прихильниками романтичного світобачення, стали називати ***романтиками***.

Прихильники романтизму обстоювали *свободу творчості* й *особистості*. Просвітницький *культ розуму* з початком XIX століття поступився романтичному ***культу почуттів***, а *закони і правила* — вільній ***уяві*** й бурхливій фантазії. Головною рисою романтичної літератури було ***емоційне ставлення*** до зображуваного, а не відсторонений аналіз дійсності.

Замок у місячному світлі (картина художника-романтика Генрі Петера, 1852 рік)

У центрі уваги романтиків були нічим не стримувані душевні переживання людини, її устремління, всеохопні пристрасті (навіть руйнівні). Поширеним стає ***образ бунтаря***, який протиставляє себе далекому від досконалості суспільству.

Письменники-романтики пристрасно оспівували особисту свободу людини. Причому їх цікавила не будь-яка пересічна людина, а ***романтичний герой*** — духовно багата особистість, яка гостро переживає свій ***конфлікт*** з аморальним і лицемірним суспільством. Водночас романтичний герой позбавлений корисливості, двоєдушності, боягузтва, прагнення догоджати сильнішому.

Часто і світ, і герої, і події творів змальовуються в надзвичайно похмурих барвах. Щоб підкреслити силу та яскравість почуттів, митці-романтики в зображенні дійсності широко використовували *контраст* і *антитезу*. Змальовуючи напруженість почуттів, яка часом досягала меж, письменники використовували *перебільшення* й *емоційну поетичну мову*.

Романтики уникали зображення повсякденної реальності і суспільних проблем. Вони вважали себе вищими за буденність; творцями, наділеними надзвичайним даром бачити своєрідність світу. Джерелом натхнення для них стала ***природа***, байдужа до політики і фінансів. Її романтичні *пейзажі* відтіняють переживання героїв.

На початку XIX століття в освіченої європейської молоді виник величезний інтерес до ***фольклору***. Наприклад, польський поет *А́дам Міцке́вич* записував народні пісні, а англійський письменник *Ва́льтер Скотт* збирав шотландські балади. У кожній країні виходили друком збірки фольклорних творів (згадайте, наприклад, збірки казок братів Якоба і Вільгельма Грімм у Німеччині).

Фольклор суттєво вплинув на мистецтво романтиків, багато хто з них навіть починав із наслідування простих народних пісень. Під знаком німецького фольклору творили вже відомі вам *Ге́нріх Ге́йне* і *Йо́ганн Во́льфганг Ґе́те*, а фольклор і міфологія американських індіанців стали основою для «Пісні про Гайявату» *Генрі Во́дсворта Лонгфе́лло*. Не менший захват у романтиків викликала середньовічна література, у якій вони бачили близьку їм стихійність. Водночас доба Середньовіччя приваблювала не лише письменників-романтиків, а й художників, які часто зображували середньовічні реалії (наприклад, за́мки або їхні руїни).

Письменники активно використовували *історичні та міфологічні сюжети, фантастику, казкові образи; народну мову, контрастне зображення позитивних і негативних героїв*.

Романтиків приваблювало усе небуденне — вони оспівували історичне минуле, військову героїку і змальовували ***надзвичайних особистостей у надзвичайних обставинах***.

Незважаючи на спільні риси, романтизм як літературний напрям у кожній європейській літературі мав свої особливості. Наприклад, у роздробленій і економічно відсталій Німеччині у творах романтиків переважали похмурі настрої. Митці часто звертались до потойбічних і казкових мотивів. Альтернативою понурій буденності для значної ча-

стини німецьких романтиків став світ фантастики, а їхніми улюбленими жанрами — *фантастична повість* і *літературна казка*.

Велика Британія, навпаки, була політично та економічно найрозвиненішою країною Європи. Однак швидкий розвиток бізнесу призвів до панування ідеї збагачення. Побудовані на грошах взаємини між людьми сучасники сприйняли як втрату традиційних моральних цінностей. Англійські романтики у своїх творах шукали втіху у втечі на лоно природи (згадайте вірш «Про коника та цвіркуна» *Джона Кі́тса*, вивчений вами у 5 класі). Митці заглиблювались в ідеальний світ середньовічного минулого або ж описували екзотичні країни, ще не зіпсовані цивілізацією. Провідними жанрами англійської літератури стали *ліро-епічна поема* та *історичний роман* (роман «Айвенго» Вальтера Скотта, 7 клас).

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

1. Як у ***Франції кінця XVIII століття*** було зроблено спробу втілити в життя ***просвітницькі*** ідеї рівності і свободи? Чи виправдовуєте ви такі методи?
2. Які історичні події у Франції кінця XVIII століття призвели до переконання, що ***раціональна*** перебудова суспільства неможлива?
3. Яке нове світобачення прийшло на зміну просвітницьким ідеям?
4. У чому відмінність між ***раціоналістичним*** і ***романтичним*** світосприйманням? Доведіть, що обидва світогляди мають право на існування.
5. У чому сутність романтичного бунту?
6. На прикладі історичного роману **Вальтера Скотта «Айвенго»** поясніть сутність тези літератури романтизму «***надзвичайні особистості в надзвичайних обставинах***».

Генріх Гейне
(1797–1856)

Видатний німецький поет єврейського походження ***Ге́нріх Ге́йне*** називав себе останнім ***романтиком***. У своїх поезіях він зумів бездоганно поєднати фольклорно-пісенну форму з високим романтичним піднесенням.

Генріх Гейне народився ***13 грудня 1797 року*** в Дюссельдорфі — невеличкому й тихому містечку в родині небагатого єврейського торговця. Майбутній поет був наділений ясним розумом і романтично-фантастичним світовідчуттям. Ще в дитинстві він із захватом слухав страшні казки і легенди, які розповідала йому

няня. А під час навчання в Дюссельдорфському ліцеї «світ фантастики», створений його багатою уявою, живився моторошними і трагічними старовинними німецькими піснями.

Після закінчення ліцею 17-річного Гейне віддали до комерційної школи. Однак вивчення банківських операцій було не до душі хлопцеві, який уже тоді почав писати вірші. А в 1816 році Гейне відправляють до вільного міста ***Га́мбурга*** — одного з найбільших торговельних центрів Німеччини — до дядька Соломона Гейне, який був найбагатшим німецьким банкіром. Батьки сподівалися, що заможний родич-мільйонер виведе хлопця «в люди».

Майбутній поет працював у дядьковій конторі та жив у його домі на правах бідного родича, болісно переживаючи своє становище. Аби заохотити юнака до комерційної діяльності, Соломон Гейне купив йому крамницю. Однак крамаря з небожа, який мріяв про мистецьке визнання, так і не вийшло.

Та ще важче стало після того, як Генріх закохався у свою двоюрідну сестру Амалію, дядькову доньку. Вразливий юнак утратив голову, він писав на її честь вірші, але Амалія ставилася до хлопця зверхньо. І Гейне розумів, що причиною цієї зневаги була його бідність. Пізніше поет написав, що його лірика була відгуком на біль і обурення, любов і ніжність до кузини, «*яка уїдливо та з погордою принизила чудові пісні, які писалися тільки для неї*».

Щоб віддалити племінника від своєї доньки, дядько Соломон вирішив оплатити його навчання в університеті на юридичному факультеті. Так із 1819 до 1825 року Гейне навчається юридичних наук. Однак молодий поет майже не приділяє уваги фаху — він із великим задоволенням ходить на лекції з літератури та історії і продовжує писати вірші.

Навесні 1821 року до редактора одного берлінського журналу зайшов приємний, але хворобливий на вигляд молодий чоловік (Гейне страждав від жахливого головного болю), передав йому рукопис і сказав: «*Ви мене зовсім не знаєте, але я хочу, щоб усі дізналися про мене завдяки вам*». Редактор засміявся, але погодився надрукувати п'ять віршів молодого автора.

Вірші були написані німецькою ***розмовною мовою*** так просто і так довершено, що складалося враження, ніби це народні пісні. Вони сподобалися редакторові, і за його сприяння вийшла друком перша збірка молодого Гейне, яка отримала схвальні відгуки. Окрилений успіхом, він ***у 1823 році*** видав новий цикл віршів під назвою «***Ліричне інтермецо***[1]».

Попри закінчення університету і захист дисертації на ступінь доктора права, основною діяльністю Генріха Гейне стала літературна праця. Дядько Соломон змирився з тим, що непутящий племінник

---

[1] *Інтерме́цо* — невеличкий музичний твір довільної форми.

став не банкіром і не торговцем, а відомим поетом. Він призначив Гейне невелике грошове утримання, яке виплачували йому до кінця життя. Разом із літературними гонорарами ці гроші давали митцеві змогу безбідно жити і навіть подорожувати Європою.

Наступні роки Гейне постійно пише і готує до друку цикли віршів. Своєрідним першого десятиріччя його літературної праці стала збірка віршів «Книга пісень», що вийшла друком ***у 1827 році***. Ця збірка зробила Генріха Гейне знаменитим — ще за його життя її перевидали тринадцять разів!

У 1830 році життя Генріха Гейне різко змінилося. Через активну політичну позицію та публіцистичну діяльність, яка була не до вподоби уряду Пруссії, він змушений був залишити батьківщину й емігрувати до Франції. У 34-річному віці митець став політичним вигнанцем. Із-за кордону до німецьких газет Гейне став надсилати гострі політичні огляди, які призвели до того, що прусський уряд видав наказ заарештувати поета, щойно він перетне німецький кордон.

Гейне багато років хворів, але навіть розбитий недугами, перебороючи себе, він продовжував працювати: надиктовував секретареві нові твори і навіть видав дві збірки віршів.

Хвороба не змінила товариського характеру поета: його активно відвідували друзі, він радо з ними проводив час, нічим не виказуючи свого стану. Гейне цікавився літературними новинками і відгукувався на події, які відбувалися у світі. Під час хвороби він прочитав, зокрема, твори українського письменника Миколи Гоголя, які вийшли в перекладі німецькою мовою.

16 лютого 1856 року під вечір, незважаючи на слабкість, Генріх Гейне промовив: «Писати! Паперу й олівець!» Це були його останні слова.

Історія посмертних пам'ятників Генріху Гейне в Німеччині була доволі драматичною. Перший монумент шанувальники поета хотіли встановити в 1887 році у його рідному Дюссельдорфі. Та місцева влада не дала на це дозволу, звинувативши всесвітньо відомого митця в тому, що за життя він багато критикував німецьку владу, був вигнанцем і мав єврейське походження. Такої думки притримувалася і влада інших німецьких міст. Через це перші пам'ятники, які вшановували творчість Генріха Гейне, були встановлені за кордоном — у Франції, Греції, США, а вже потім — у Німеччині.

Та на цьому сумна історія увічнення пам'яті поета не завершилася. У 1933 році в Німеччині до влади прийшли нацисти, які сповідували антисемітизм і переслідували євреїв. Вони не залишили поза увагою особу давно померлого Генріха Гейне, який здобув світове визнання, й віддали ганебний наказ знищувати пам'ятники поетові-єврею. Однак прихильникам творчості геніального митця вдалося деякі з них врятувати, вивізши їх за кордон. Зруйновані ж пам'ятники після Другої світової війни (і поразки нацистів) було відновлено й урочисто встановлено з належною до поета повагою.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

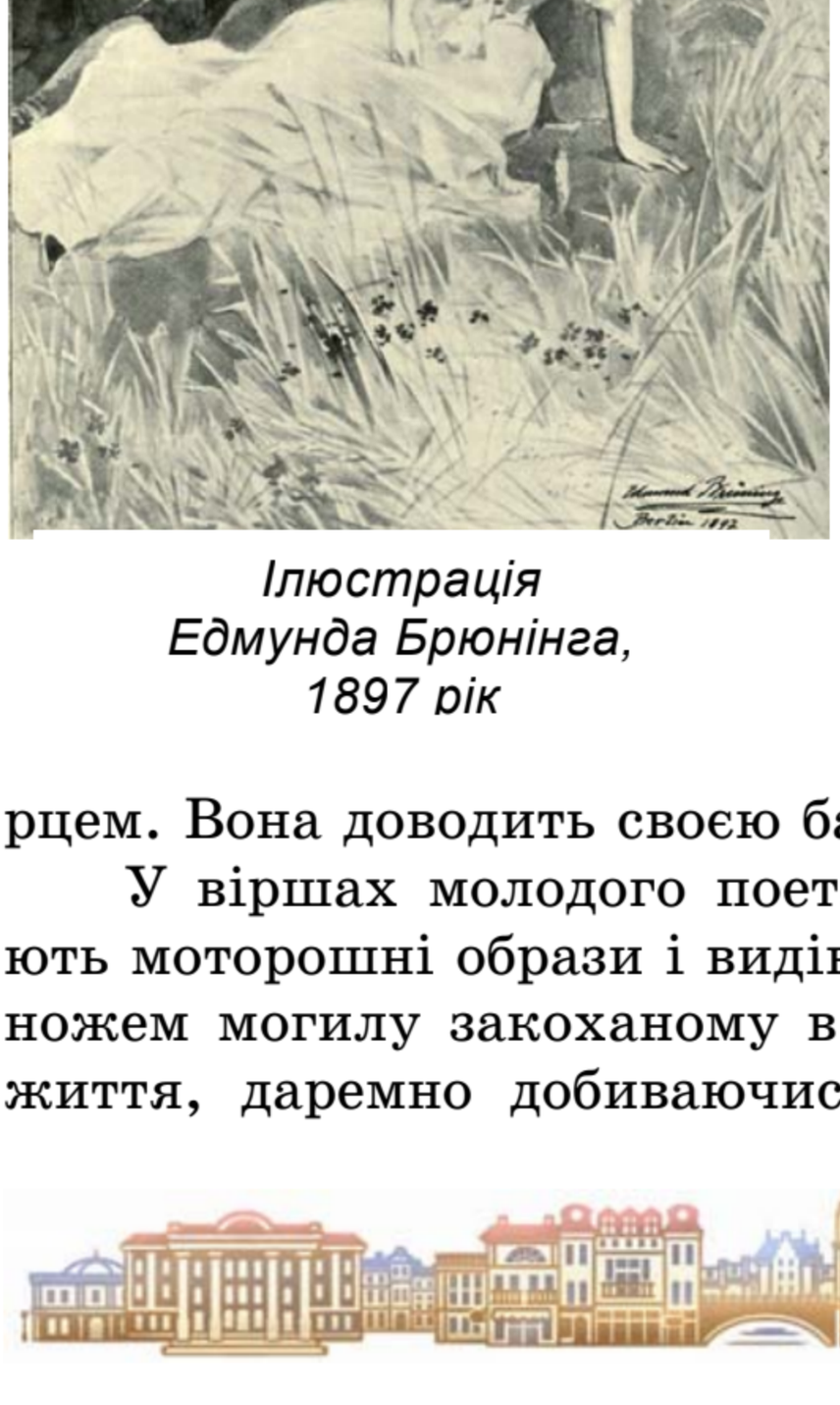
Готуємося до роботи з творами

1. Розкажіть про життя і творчість видатного німецького поета ***Генріха Гейне***.
2. Чому в поезіях ***раннього*** Гейне присутні мотиви трагічності кохання?
3. Що свідчить про цілеспрямованість молодого Гейне у виборі життєвого шляху та наполегливість, із якою він добивався визнання свого поетичного таланту?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

«Книга пісень» Генріха Гейне

Літературну славу німецькому поетові-романтику Генріху Гейне принесла збірка поезій «***Книга пісень***». Її назва перегукується із назвою збірки «***Канцоньє́ре***» («Книга пісень») видатного митця доби Відродження ***Франче́ско Петра́рки***, яку він присвятив своїй коханій Лаурі. І хоча ці дві книги у часі розділяють кілька віків, центральною темою в них є тема ***кохання***.

Ілюстрація Едмунда Брюнінга, 1897 рік

Варто зазначити, що в Петрарки зображені світлі почуття, вони межують з обожненням Лаури. Італійський поет пише, звертаючись до прекрасної жінки, що стала для нього уособленням найкращих чеснот: «*Я вами дихаю, для вас палаю*». Натомість для ліричного героя Гейне кохання — це мука без радощів, яка несе смерть, а кохана дівчина здатна «дарувати» лише пекельні страждання.

Збірка Г. Гейне складається із чотирьох розділів: «***Страждання юності***», «***Ліричне інтермецо***», «***Знову на батьківщині***» та «***Північне море***». Ранні вірші, що увійшли до розділів «Страждання юності» й «Ліричне інтермецо», присвячені романтичним любовним переживанням, часто *трагічним*. Кохана, до якої звертається ліричний герой, — створіння небесної краси, але з «*лихим і фальшивим*» серцем. Вона доводить своєю байдужістю закоханого до розпачу.

У віршах молодого поета часто звучать *могильні мотиви*, постають моторошні образи і видіння: труни і кладовища; красуня, яка риє ножем могилу закоханому в неї юнакові; мерці, що змарнували своє життя, даремно добиваючись взаємності. Навіть весільні бенкети в

поезіях Гейне — це похмурі дійства, на які приходять привиди. Самотність і смуток — ось головні почуття ранньої творчості Генріха Гейне.

Вірш «***Самотній кедр на стромині…***» входить до циклу «Ліричне інтермецо». Більшість віршів цього циклу — ***пейзажна лірика***. Проте зображення природи в «Ліричному інтермецо» — не просто пейзаж, це спроба через багатство зовнішнього світу побачити глибину душевних переживань ліричного героя.

Також до циклу «Ліричне інтермецо» належить поетичний твір «***Коли розлучаються двоє…***». Тема розлуки і туги, така популярна в романтичній поезії, у вірші Генріха Гейне набула особливого звучання. Смуток і жаль ліричного героя за втраченим коханням запізнілий, але дуже болісний.

Більш пізні вірші з розділів «Знову на батьківщині» та «Північне море» дуже часто звучать ***іронічно***, герой ніби підсміюється над своїм коханням і вже не сприймає його надто серйозно.

Лорелей
(поштова листівка, 1926 рік)

До розділу «Знову на батьківщині» входить знаменитий вірш-балада «***Не знаю, що стало зо мною…***», який часто називають «***Лорелéя***». В основу твору покладено давню німецьку легенду про річкову ***фею Лорелéй***[1], яка сиділа на скелі і своїм співом причаровувала човнярів.

Поети-романтики, попередники Генріха Гейне, уже зверталися до цього сюжету, але їхні вірші були лише добросовісним переказом легенди. Натомість у вірші Гейне образ Лорелей втрачає демонічні риси і тлумачиться як символ згубної сили кохання. Фея не винна в загибелі рибалок, так само як і кохана не винна у муках закоханого. Винне саме кохання — почуття складне і загадкове. Довершена і водночас проста «Лорелея» стала ***народною піснею***.

Вірші Генріха Гейне своєю щирістю і простотою нерідко нагадують народні пісні. Поет довів сучасникам, що звичайна, повсякденна мова може стати мовою мистецтва.

---

[1] Ім'я феї походить від назви скелі Лур-лей на річці Рейн, яка є однією з найбільших річок у Західній Європі.

***

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh'
Ihn schläfert; mit weißer Decke
Umhüllen ihn Eis and Schnee.

Er träumt von einer Palme,
Die fern im Morgenland
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

Самотній кедр на стромині
В північній стоїть стороні,
І кригою, й снігом укритий,
Дрімає і мріє вві сні.

І бачить він сон про пальму,
Що десь у південній землі
Сумує в німій самотині
На спаленій сонцем скалі.

Переклад з німецької
Леоніда Первомайського

***

Wenn zwei von einander scheiden,
So geben sie sich die Händ',
Und fangen an zu weinen,
Und seufzen ohne End'.

Wir haben nicht geweinet,
Wir seufzten nicht Weh und Ach!
Die Thränen und die Seufzer,
Die kamen hintennach.

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, смутні.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

Переклад з німецької
Максима Стависького

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстами творів

1. Назвіть рік видання і назву збірки віршів, що принесла Генріху Гейне **славу найкращого поета Німеччини**.
2. Поясніть, чому вірш «***Самотній кедр на стромині***...» належить до ***пейзажної лірики***. Як змальовані пейзажі перегукуються з настроями, відображеними у творі?
3. Наведіть приклади ***персоніфікації*** в цьому вірші.
4. У чому полягає ***контраст*** у зображенні природи в межах лише двох строф вірша?
5. Спробуйте «розшифровувати» образи і переживання, що є у цьому невеличкому творі. На які почуття натякає автор через ***алегоричні образи*** двох дерев?
6. Прочитайте вірш «***Самотній кедр на стромині***...» ***мовою оригіналу***. Прокоментуйте словосполучення «brennender Felsenwand» в останньому рядку. Як ви розумієте його зміст?
7. На прикладі поезії «***Коли розлучаються двоє***…» поясніть сутність романтичного ***культу почуттів***.
8. Яким є світосприймання ліричного героя в цьому творі? Відповідь обґрунтуйте.

***

Ich weiß nicht was soll es bedeuten,
Dass ich so traurig bin;
Ein Märchen aus uralten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.

Die Luft ist kühl und es dunkelt,
Und ruhig fließt der Rhein;
Der Gipfel des Berges funkelt
Im Abendsonnenschein.

Die schönste Jungfrau sitzet
Dort oben wunderbar;
Ihr goldnes Geschmeide blitzet,
Sie kämmt ihr goldenes Haar.

Sie kämmt es mit goldenem Kamme
Und singt ein Lied dabei;
Das hat eine wundersame,
Gewaltige Melodei.

Den Schiffer im kleinen Schiffe
Ergreift es mit wildem Weh;
Er schaut nicht die Felsenriffe,
Er schaut nur hinauf in die Höh.

Ich glaube, die Wellen verschlingen
Am Ende Schiffer und Kahn;
Und das hat mit ihrem Singen
Die Lore-Ley getan.

Не знаю, що стало зо мною,
Сумує серце моє, —
Мені ні сну, ні покою
Казка стара не дає.

Повітря свіжіє — смеркає,
Привільний Рейн затих;
Вечірній промінь грає
Ген на шпилях гірських.

Незнана красуня на кручі
Сидить у самоті.
Упали на шати блискучі
Коси її золоті.

Із золота гребінь має,
І косу розчісує ним,
І дикої пісні співає,
Не співаної ніким.

В човні рибалку в цю пору
Поймає нестерпний біль,
Він дивиться тільки угору —
Не бачить ні скель, ні хвиль.

Зникають в потоці бурхливім
І човен, і хлопець з очей,
І все це своїм співом
Зробила Лорелей.

Переклад з німецької
Леоніда Первомайського

Для тих, хто хоче знати більше

Генріх Гейне і європейська музична традиція

Багато віршів зі збірки Генріха Гейне «Книга пісень» було покладено на музику всесвітньо відомими композиторами: *Робертом Шуманом (Німеччина)*, *Францом Петером Шубертом (Австрія)*, *Йоганнесом Брамсом (Німеччина)* і багатьма іншими митцями.

Серед видатних композиторів, які писали романси і музичні балади на вірші Гейне, були й українці або ті, хто мали українське коріння.

Чимало чудових романсів на вірші Гейне написав український композитор ***Микола Лисенко*** (1842–1912). Свого часу він багато сил віддав збиранню українських народних пісень. Збиранням фольклору займався і ***Станіслав Людкевич*** (1879–1979). Він, ***Борис Лято-***

ши́нський (1894–1968), ***Денис Січи́нський*** (1865–1909) і ***Лев Ревву́цький*** (1889–1977) також були авторами музичних творів, написаних на вірші німецького романтика.

У культурному фонді України залишилися записи романсів на вірші Генріха Гейне у виконанні видатних вітчизняних оперних співаків. На відеогостингу «YouTube» розміщено записи виступів ***Івана Козло́вського***, ***Анатолія Солов'я́ненка***, ***Бориса Гми́рі*** та інших українських віртуозів, у яких вони виконують романси на вірші Гейне.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстами творів

1. До якого фольклорного сюжету звернувся Генріх Гейне в баладі «***Не знаю, що стало зо мною***...»?
2. Як образ річкової феї контрастує з нещастями, які приносять її чари? Як ***прекрасне*** в цьому вірші поєднується з ***трагічним***?
3. Що, на вашу думку, ***символізують*** поетичні образи ***Лорелеї*** та ***рибалки***?
4. У чому поет вбачає фатальність кохання, якому беззастережно віддається закоханий герой? Чи таким зображує це почуття Фрідріх Шиллер у баладі «***Рукавичка***», написаній в епоху «***культу розуму***»? Чим керується закоханий лицар ***Делорж***?
5. Вивчіть напам'ять вірш Генріха Гейне «***Не знаю, що стало зо мною***...».

Узагальнюємо і підсумовуємо

6. Зробіть висновок, які ***риси романтичної літератури*** відображено в поетичній збірці Генріха Гейне «Книга пісень».
7. На прикладі вивчених вами творів поясніть, як ви розумієте поняття «***культ природи***» і «***культ почуттів***» у романтичній літературі.
8. На прикладі поезій Г. Гейне прокоментуйте протиставлення «***культу розуму***» XVIII століття «***культу почуттів***» XIX століття.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

9. Поясніть сенс ***песимістичного світосприймання*** романтиків. Згадайте твори поетів доби Відродження, які ви вивчали у 8 класі. Які настрої домінують у їхніх поезіях?
10. Згадайте, яку легенду взяв за основу балади «***Світезь***» (матеріал 7 класу) польський поет-романтик Адам Міцкевич. Які казкові образи використав у своєму творі ***німецький письменник-романтик***?
11. Порівняйте казкові образи і незвичайні події в баладах «Лорелея» і «Світезь». Що спільного в цих творах ***двох поетів-романтиків*** Г. Гейне (Німеччина) і А. Міцкевича (Польща)?
12. Згадайте оповідання ***Рея Бредбері «Усмішка»*** (матеріал 6 класу). Проведіть паралель між знищенням творів мистецтва на фестивалях в оповіданні Р. Бредбері та ставленням наступних поколінь до пам'яті Генріха Гейне.

Виконуємо творче завдання

13. Знайдіть в інтернет-мережі записи виконання творів Генріха Гейне як відомими українськими оперними співаками, так і студентами українських вишів.

14. Відстежте, якими засобами виконавці романсів передають настрій музичного твору.

15. Знайдіть в інтернет-мережі пісню «***Lorelei***» німецької рок-групи «***Scorpions***», написану за мотивами давньої німецької легенди. Порівняйте текст вірша Генріха Гейне з текстом гітариста групи ***Я́бса Ма́miaca***. Як тема нещасливого кохання розкривається в рок-композиції:

Lorelei
My ship has passed you by
And though you promised me to show the way
You led me astray
You were my lorelei
What kind of fool was I
Cause I believed in every word you said
And now I wonder why
Lorelei

There was a time when we held one another
Baring our souls in the light of the flame
Those were the days now I've lost my illusions
Sometimes I wake in the night and I call out your name

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Генріх Гейне й українська література

Українські класики XIX і XX століть захоплювалися творчістю Генріха Гейне, його політичною боротьбою з прусським урядом за демократичні свободи своїх співвітчизників. Вплив Гейне помітний у багатьох творах Івана Франка, Лесі Українки, Юрія Федьковича, Максима Рильського, Леоніда Первомайського та інших. Для Лесі Українки німецький поет був не просто улюбленим автором, а беззаперечним авторитетом — його фотографія стояла на її письмовому столі. Видатна українська поетеса переклала 92 поезії з «Книги пісень» Гейне.

«З усіх німецьких поетів XIX століття, мабуть, найбільше поталанило на переклади українською мовою Генріхові Гейне», — так зауважив Іван Франко в далекому 1902 році. І справді, перші переклади вийшли друком ще за життя поета в 1853 році. Серед перекладачів Гейне такі корифеї української літератури, як Іван Франко, Леся Українка, Михайло Старицький, Пантелеймон Куліш, Юрій Федькович, Микола Вороний, Панас Мирний, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Андрій Малишко, Микола Бажан, Максим Рильський, Леонід Первомайський.

На думку дослідників, така цікавість українських письменників і поетів до постаті Генріха Гейне не випадкова. Вони відчували нескорений бунтарський дух німецького поета, який знаходив відгомін у їхній українській душі.

Джордж Гордон Байрон
(1788 – 1824)

Джордж Но́ел Го́рдон Ба́йрон — видатний англійський поет, символ європейського ***романтизму***. Неперeсічна особистість поета, його творчість і бурхливе життя стали найяскравішим явищем в суспільному і літературному житті Європи ***першої чверті XIX століття***.

Вдача, переконання й поведінка романтичних героїв із поем Джорджа Байрона були для освіченої молоді взірцем для наслідування. Кожен юнак, незважаючи на свій молодий вік, хотів виглядати загадковим, знудьгованим і розчарованим у житті, як герої творів Байрона. Його обличчя мало свідчити про пережиті непереборні пристрасті, а вчинки — шокувати добропорядну публіку. Такий стиль поведінки, яку називали ***«байронічною»***, став дуже модним і прокотився всією Європою.

Майбутній поет народився 22 січня 1788 року в Лондоні і за своїм походженням належав до вищої аристократії Великої Британії. Щоправда, на час його народження фінансове становище сім'ї Байронів було катастрофічним. Але в травні 1798 року сталася подія, що кардинально змінила життя молодого нащадка аристократичного роду — помер його двоюрідний дід Вільям Байрон, відтак десятирічний Джордж Гордон Байрон успадкував титул лорда і родовий маєток — замок Ньюстедське абатство разом із навколишніми землями.

Усе змінилося в житті Джорджа: зі звичайної школи він потрапив до привілейованої аристократичної, а згодом — до престижного Кембриджського університету.

Під час навчання хлопець основну увагу приділяв античним авторам і студіював філософські твори XVIII століття. Його світогляд сформувався під впливом англійських і французьких мислителів ***доби Просвітництва***. За правом народження лорд Байрон у віці 21 року посів місце в палаті лордів англійського парламенту, де сподівався долучитися до покращення суспільного устрою Англії.

Ще в школі Байрон розпочав поетичну творчість. У його перших, ще недосконалих, віршах уже є те, що стане головним у романтичній поезії Байрона — пристрасне внутрішнє «я» ліричного героя, опис його бурхливих переживань. У 1806 році юний поет впорядкував свої вірші й упродовж двох років видав три поетичні збірки.

Несподівано для 18-річного Байрона найвпливовіший журнал Великої Британії надрукував розгромну рецензію на його твори. Запальний Джордж дав своїм критикам емоційну віршовану відповідь, де

уїдливо оцінив усіх відомих англійських поетів і літературних рецензентів поіменно. Вибухнув грандіозний скандал, однак Байрона в Англії вже не було — він вирушив у подорож до екзотичних для англійця Португалії, Іспанії, Албанії, Туреччини і Греції.

У 1811 році поет повернувся до Англії і невдовзі видав перші дві частини поеми «***Паломництво Чайльд-Гаро́льда***», які відразу ж здобули шалену популярність. «*Одного чудового ранку я прокинувся і дізнався, що я знаменитий*», — згадував пізніше Байрон.

Спостерігаючи за життям у різних країнах і розмірковуючи над причинами постійних воєн, молодий поет доходить висновку, що світом керують не прагнення людей, а незбагненна і ***непередбачувана доля***.

Ця ідея відобразилася в поемі «Паломництво Чайльд-Гарольда» в традиційних для романтизму *мотивах приреченості, світової скорботи* і *неможливості змін недосконалого суспільства*. Традиційним для романтичного напряму був і образ головного героя твору — людини розчарованої, яку заполонило бажання втекти від блискучої суєти вищого світу в далекі екзотичні країни.

Величезний успіх поеми зробив Джорджа Байрона не просто відомим — поет став живою легендою. Кожен новий твір приносив йому ще більше визнання, але політична діяльність і особисте життя не складалися. Жодна його парламентська ініціатива, спрямована на поліпшення життя народу, не знайшла підтримки. Байрон почав відкрито говорити про корупцію в парламенті, а сам парламент став називати «наш шпиталь».

Ньюстедське абатство (картина Френсіса Морріса, 1867 рік)

Це виводило з рівноваги можновладців, і ставлення вищого світу до поета дедалі погіршувалося — перед ним зачинилися двері «порядних» родин. На тлі публічних скандалів відбулося розлучення Байрона з дружиною, яку він кохав і з якою прожив лише рік. У цей важкий період поет створює ***збірку «Єврейські мелодії»***, до якої увійшов сповнений відчаю вірш ***«Мій дух як ніч...»*** (1815 рік). Не витримавши цькування, 28-річний Байрон був змушений покинути Англію, до якої він уже ніколи не повернувся.

Життя за кордоном мало свої переваги. Не було постійних утисків, що їх поет відчував на батьківщині, зникла необхідність зважати на умовності світського життя. Роки вигнання стали періодом неабиякої творчої активності Байрона, коли була створена більша частина його поетичного доробку. У цей час з'явилися найкращі його поезії, а також історична ***поема «Мазепа»*** (1818 рік).

Своє романтичне уявлення про свободу Байрон втілив у життя, підтримавши визвольний рух в Італії, яка перебувала під австрійським панування́нням, а також збройне повстання в поневоленій турками Греції. Ім'я поета виконало й важливу пропагандистську роль. У багатьох країнах Європи до справи визволення Італії та Греції громадськість поставилася схвально лише тому, що за це боровся знаний англійський поет-романтик. У Греції 36-літній Байрон занедужав на пропасницю і 19 квітня 1824 року помер.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з творами

1. Складіть хронологічну таблицю життя і творчості ***Джорджа Гордона Байрона***.
2. Чому діяльність лорда Байрона вважалася взірцем ***романтичної поведінки***?
3. Чому поет критично ставився до вищих прошарків суспільства?
4. Що стало причиною розчарувань лорда Байрона в парламентській діяльності?

***

I would I were a careless child,
Still dwelling in my Highland cave,
Or roaming through the dusky wild,
Or bounding o'er the dark blue wave;
The cumbrous pomp of Saxon pride
Accords not with the freeborn soul,
Which loves the mountain's craggy side,
And seeks the rocks where billows roll.

Fortune! take back these cultured lands,
Take back this name of splendid sound!
I hate the touch of servile hands,

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним, як колись,
Блукать між скель, в морях суворих
Між хвиль розбурханих нестись.
Моя ж душа, мов птах прип'ятий,
Що прагне скель і висоти,
Страждає в Англії пихатій,
В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,
На лоно урвищ і горбів,

I hate the slaves that cringe around.
Place me among the rocks I love,
Which sound to Ocean's wildest roar;
I ask but this – again to rove
Through scenes my youth hath known
before.

Few are my years, and yet I feel
The world was ne'er designed for me:
Ah! why do dark'ning shades conceal
The hour when man must cease to be?
Once I beheld a splendid dream,
A visionary scene of bliss:
Truth! – wherefore did thy hated beam
Awake me to a world like this?

I loves – but those I love are gone;
Had friends – my early friends are fled:
How cheerless feels the heart alone,
When all its former hopes are dead!
Though gay companions o'er the bowl
Dispel awhile the sense of ill'
Though pleasure stirs the maddening soul,
The heart – the heart – is lonely still.

How dull! to hear the voice of those
Whom rank or chance, whom wealth or
power,
Have made, though neither friends nor foes,
Associates of the festive hour.
Give me again a faithful few,
In years and feelings still the same,
And I will fly the midnight crew,
Where boist'rous joy is but a name.

And woman, lovely woman! thou,
My hope, my comforter, my all!
How cold must be my bosom now,
When e'en thy smiles begin to pall!
Without a sigh would I resign
This busy scene of splendid woe,
To make that calm contentment mine,
Which virtue know, or seems to know.

Fain would I fly the haunts of men –

Забуть всі титули й кайдани,
Лаку́з[1] вельможних і рабів.
Веди мене на хмурі скелі,
Де стогне грізний океан, —
Верни в дитинства дні веселі,
Дай серцю відпочить од ран.

Я мало жив, та відчуваю:
Чужий я в цьому світі лжі.
Навіщо ж темрява ховає
Той знак останньої межі?
Я спав, я снив про щастя, доки
Не заступив тих марень гніт, —
То, Правдо, промінь твій
жорстокий
Вернув мене у ниций світ.

Кого любив — давно нема вже,
Та й друзі розійшлись, як дим.
Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним.
Хай інколи тамує келих
Скорботу й біль, нехай уста
Сміються між питців веселих, —
Я серцем завжди сирота.

Як слухать ляси разугарні
Не друзів і не ворогів,
Кого у тлум строкатий блазнів
Маєтність або сан привів!
Де ж друзів коло? Чом
не склалась
Та приязнь вірна і свята?
Набрид мені вертепний галас
І втіх нещирих марнота.

А ти, о Жінко, світоч вроди,
В тобі розрада і любов,
Та в серці в мене стільки льоду,
Що я й до тебе охолов.
Цей світ лукавства і облуди
Я б промінять на край хотів,
В якому вільно дишуть груди
Між темних урвищ і хребтів.

Туди б, з незлобним серцем,

---

[1] *Лаку́за* (або лаки́за) — лакей, слуга.

I seek to shun, not hate mankind;
My breast requires the sullen glen,
Whose gloom may suit a darken'd mind.
Oh! that to me the wings were given
Which bear the turtle to her nest!
Then would I cleave the vault of heaven,
To flee away, and be at rest.

в бурю,
На те безлюддя, до стихій!
Волію пустку дику й хмуру,
Таку ж, як дух похмурий мій.
О, як мені з душно́го світу,
Мов голуб до свого кубла,
У небо грозове злетіти
В кочівлю сонця і орла!

Переклад з англійської
Дмитра Паламарчука

***

My soul is dark – Oh! quickly string
The harp I yet can brook to hear;
And let thy gentle fingers fling
Its melting murmurs o'er mine ear.
If in this heart a hope be dear,
That sound shall charm it forth again:
If in these eyes there lurk a tear,
Twill flow, and cease to burn my brain.
But bid the strain be wild and deep,
Nor let thy notes of joy be first:
I tell thee, minstrel, I must weep,
Or else this heavy heart will burst;
For it hath been by sorrow nursed,
And ached in sleepless silence, long;
And now 'tis doomed to know the worst,
And break at once – or yield to song.

Мій дух як ніч. О, грай скоріш:
Я ще вчуваю арфи глас.
Нехай воркує жалібніш
І тішить слух в останній час.
Як ще надія в серці спить,
Її розбудить любий спів.
Як є сльоза — вона збіжить,
Поки мій мозок не згорів.
Але суворо й смутно грай,
Додай жалю в свій перший звук.
Молю тебе, заплакать дай,
Бо розпадеться серце з мук.
Воно в собі терпить давно,
Вже в йому вщерть тяжких образ;
Як не поможе спів, воно
Від мук страшних порветься враз.

Переклад з англійської
Володимира Самійленка

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстами творів

1. Які особливості романтичної літератури притаманні поезії «***Хотів би жити знов у горах***...»?
2. Чого прагне ліричний герой цього твору?
3. Що для ліричного героя ***символізують*** гори?
4. Наведіть приклади ***епітетів***, якими поет описує дику природу.
5. Чому «*край безлюддя і стихій*» для ліричного героя привабливіший за строкатий світ титулів?
6. А якими епітетами автор характеризує у цьому творі цивілізоване суспільство?
7. Із ким порівнюється душа ліричного героя? Поясніть зміст цього ***порівняння***.
8. Скільки разів у творі натрапляємо на образ серця? Як у вірші Байрон характеризує серце? Поміркуйте, що ***символізує*** цей образ.

9. Знайдіть у вірші приклади ***контрасту*** й ***антитези***. Поясніть, яку роль виконують ці художні прийоми в тексті твору.
10. Як світ мрій протиставляється реальному світові?
11. Порівняйте текст ***оригіналу*** і ***перекладу*** вірша «***Хотів би жити знов у горах***...». Знайдіть приклади шотландської лексики. Прокоментуйте, у якому значенні використані слова chance і turtle у творі Дж. Г. Байрона.
12. Виразно прочитайте вірш «***Мій дух як ніч***…». Поміркуйте над інтонацією.
13. Який настрій переважає у вірші «Мій дух як ніч…»?
14. Прокоментуйте ***порівняння*** у тексті вірша «Мій дух як ніч…».
15. Що, на вашу думку, у творі символізують образи ***арфи***, ***серця***, ***сльози***?
16. Проаналізуйте оригінал твору. Які засоби виразності використав поет?
17. Висловте свою думку, на чому більше зосереджував увагу перекладач: на точності перекладу чи на настрої твору?

Узагальнюємо і підсумовуємо

18. Які почуття є центральними у віршах Дж. Г. Байрона?
19. Порівняйте настрої в оді «***До радості***» Ф. Шиллера і віршах Дж. Г. Байрона.
20. Як у цих віршах відображено ***просвітницький*** і ***романтичний*** світогляд двох поетів?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Історична поема Джорджа Гордона Байрона «Мазепа»

В основу поеми ***Джорджа Гордона Байрона «Мазепа»*** покладено ***романтичну легенду***, пов'язану з таємним коханням Івана Мазепи, тоді ще юного пажа[1], і дружини польського вельможі. Закоханих викрили, а Мазепу жорстоко покарали: його прив'язали до спини коня, якого пустили на волю. Оскільки кінь, дикий і необ'їжджений, був з українських степів, то й повернувся він у рідні для нього місця, принісши на собі знесиленого, помираючого Мазепу.

Карл XII (картина невідомого художника кінця XVII –початку XVIII ст.)

Більша частина поеми Байрона «Мазепа» — це розповідь старого суворого воїна про своє минуле на прохання пораненого шведського короля Карла XII. Розмова відбувалася після поразки шведів у Полтавській битві.

Гетьман Іван Мазепа згадує давню любовну історію, розмірковуючи про повороти сліпої долі, яка, подібно до дикого коня, несе людину незвіданими жит-

[1] *Паж* — хлопчик або юнак дворянського походження, який перебував на службі у вельможі чи короля. Пажів навчали військової справи, шляхетного поводження. Також вони мали прислуговувати своїм патронам і виконувати їхні доручення.

тєвими шляхами. Доля головного героя доводить: те, що вчора здавалося падінням і приниженням, завтра може стати для непересічної особистості поштовхом для піднесення.

Байрон у своїй всесвітньо відомій поемі зобразив *історичних осіб* (короля ***Карла XII*** й гетьмана ***Івана Мазепу***) і поєднав *історичні події* ***Великої Північної війни 1700–1721 років*** між Росією і Швецією з романтичною легендою. До цієї легенди про таємне кохання молодого Мазепи зверталося чимало письменників і художників у літературних творах і малярських полотнах. Звісно, Іван Мазепа написав в історії яскраву сторінку та залишив величезний список друзів і ворогів. Але дослідники біографії українського гетьмана сумніваються, що сюжет про кохання мав реальне підґрунтя.

З досліджень відомо, що Мазепа народився в родині шляхтича в 1639 році на хуторі Мазепинці Київського воєводства. Освіту здобув у Києво-Могилянській колегії, де 6 років вивчав латину, поетику, риторику та інші предмети. Після закінчення навчання батьки відправили Івана на службу до короля Речі Посполитої Яна II Казимира. Юнак став королівським пажем. Він швидко завоював прихильність короля, завдяки чому зміг продовжити освіту за кордоном.

Ян II Казимир
(картина художника Даніеля Шульца, XVII століття)

Мазепа повернувся на службу в 20-річному віці. При дворі короля виконував дипломатичні доручення, вивчав особливості польської державної політики, набував досвіду переговорів. Перед вродливим і розумним юнаком відкривалися широкі перспективи, але щось змусило Мазепу залишити польський двір, блискучу кар'єру і повернутися в Україну.

Історики схиляються до думки, що причиною цього могла стати невдала дипломатична місія Івана у Військо Запорозьке або конфлікт із польським шляхтичем. Молодий Мазепа звинуватив його у зраді короля, але довести свою правоту не зміг. Як наслідок, він утратив прихильність Яна II Казимира і змушений був повернутися на батьківщину, вражений тим, що його вірність і службу не оцінили.

Легенда про кохання українця Івана Мазепи, людини високоосвіченої, з винятковим політичним хистом, який користувався прихиль-

ністю жінок, була надзвичайно популярною в європейському мистецтві. Однак письменників і художників XVIII–XIX століть приваблювала не стільки любовна пригода молодого пажа, скільки те, що Мазепа після жахливого приниження й повного краху життєвих перспектив зумів стати видатним державним діячем, гетьманом Війська Запорозького, очільником козацької держави, який зміцнив авторитет козацтва і забезпечив економічне зростання України.

У поемі Байрона історія юності гетьмана Мазепи і його перше кохання — підкреслено ***романтичні***, а змальовані поетом пейзажі, одяг, побут козаків були для тогочасного англійського читача неабиякою екзотикою. У завершальних словах романтичної оповіді старого гетьмана підкреслюється роль долі в житті людини: «*Ніхто із смертних на землі не відгада своєї долі*».

Перекладати твори Байрона почали ще українські класики XIX століття. Найзначнішими є переклади Пантелеймона Куліша (перша частина «Дон Жуана», 1891 рік; «Чайльд-Гарольдова мандрівка», 1894 рік), Павла Грабовського («Шильйонський в'язень», 1894 рік), Івана Франка («Каїн», 1879 рік, уривок із «Дон Жуана», 1885 рік). Лірику Байрона перекладав Микола Костомаров. Сучасні переклади належать Володимирові Самійленку, Дмитрові Загулу, Дмитрові Паламарчуку, Саві Голованівському, Валерії Богуславській.

МАЗЕПА

(скорочено)

I

В жахливий день біля Полтави
Від шведів щастя утекло,
Навкруг порубане, криваве,
Все військо Карлове лягло.
Військова міць, воєнна слава,
Така ж, як ми, її раби, —
Майнула до царя, лукава,
І врятувався мур Москви.

II

Такий від долі жереб впав;
І Карло день і ніч тікав
Через поля, річки, діброви
В чужих і власних краплях крови
За нього ж тисячі лягло,
А й слова скарги не було…
А як загинув кінь його,
Убитий кулею на полі,
Гієта дав йому свого
І вмер у російській неволі.
Та й цей скакун звалився з ніг,
Як чвалом кілька миль пробіг
І в пущі, в темній глушині,
Де навкруги ворожі чати
Вже розвели свої вогні,
Прийшлося Карлу ночувати.
Чи ж це ті лаври, той вінок
Воєнної потуги й слави,.
Що забирав останній сок
З народів шведської держави?
Мов неживого під сосну
Поклали короля до сну.
Тягуча ніч, холодний іней,
Гарячка ран, непевна путь
Йому заснути не дають —
Затерпло тіло, рани сині…
Та мужньо зносить володар
Від долі посланий удар…

III

Юрба вождів — яка ж мала! —
За день ще більше поріділа;
Ця ж решткa лицарів була
Хоробра й вірна вже — сиділа,
Німа, понура і сумна,
Круг короля й його коня.
А поруч, в лицарській юрбі,
Мазепа стомлений собі
З трави тверду постелю стеле.
Гетьма́н — похмурий і старий,
І сам, як дуб той віковий.
Та спершу, хоч стомився за дня,
Козацький князь обтер коня,
Розгладив гриву, ноги й хвіст,
Розпутав, розгнуздав, обчистив,
Послав йому трави та листу
І тішився, що карий їсть...
Цей кінь терплячий був на славу,
На їжу й ложе не зважав,
А все робив, як пан бажав.
Кудлатий і кремезний зріст,
Палкий, прудкий, неначе біс,
Він пана по-татарськи ніс.
На клич його бігцем приходив,
Усюди пана він знаходив —
Цей кінь від смерку аж до дня
За паном біг, мов козеня.

IV

Із цим упоравшись, гетьман
На землю розіслав жупан,
Списа до дерева припер
І взявсь оглянути тепер
Рушницю, чи вона як слід
Перенесла важкий похід,
Аж потім славний ватажок
Добув торбинку й боклажок,
Увесь убогий свій припас, —
І з Карлом і всіма з почоту
Гостинно поділився він
З такою ж гідністю достоту,
Як на бенкеті дворянин.
Король з усмішкою гіркою
Свою мізерну пайку взяв
І, приховавши приступ болю,
Бадьоро, голосно сказав:
«У всіх із нашого гуртка
Відважний дух, тверда рука,
Та хто в цей час маршів, боїв
Балакав менше й більш зробив,
Ніж ти, Мазепо? На землі...
Бо й скитську славу топчеш ти
На ріках і просторах степу».
«О, я прокляв, — сказав
Мазепа, —
Ту школу, де я вчився їзди».
«А я б усе-таки бажав, —
Відрік король, — щоб ти сказав
Свою історію, ачей
Під цю гутірку голосну
Я відпочину і засну.
Бо сон тепер не йме очей».

Іван Мазепа і король Карл XII (фрагмент картини художника Густава Седерстрема, 1878 рік)

«Для цього я вернутись рад
Так років з п'ятдесят назад.
Мені двадцятий рік минав...
Ще Казимір королював,

Ян Казимір... Шість років я
Був паж у того короля.
Це був король! Учений сам —
Він зовсім був не пара Вам,
Бо й не збирався воювати,
Щоб набувать чужих країн,
А потім знов їх утрачати,
Тож супокійно правив він...
Там був безжурний двір забав...
Я знав там графа-воєводу,
Славетнього, старого роду;
Мов рудня він багатий був,
А гордий, що й казать не треба,
І на своє шляхетство дув,
Немов зійшов на землю з неба.
Багатством, родом та ім'ям
Рівнявся тільки королям,
Пишався, чванився, гордів,
А врешті, наче в п'янім сні,
Він славу та діла дідів
Попросту видав за свої.
Інакше думала жона...
Молодша щось за тридцять літ,
Все важче зносила вона
Свою нудьгу і графів гніт.
Після безплідного бажання,
Дурману снів, вагань і мрій —
Вона послала на прощання
Сльозу невинності своїй —
І міряти очима стала
Варшавську молодь, танці, спів —
Та часу слушного чекала,
Щоб холод серця хтось зогрів,
Щоб графа увінчать новим
Титу́лом, що веде до неба...
Навряд чи хтось пишався б ним,
Хоч заслужив його, як треба.

V

Красу́нь-юнак я був тоді...
Тепер, коли вже сімдесятий
Мені минув, не гріх сказати,
Що в дні юнацтва золоті,
Бувало, кожного вельможу,
З мужів чи хлопців, переможу
У всій привабній марноті...
Та далі вже... Терези стан —
Він наче й тут передо мною,
Біжить до мене під каштан... —
В її очах був східній жар —
Сусідство турків та татар
Змішало польську кров... Ті очі
Були чорніш цієї ночі,
Ще й з променем таким прекрасним,
Мов ніжний блиск молодика, —
Глибокі й вогкі, як ріка —
Вони втопали в сяйві власнім.
В них море туги і вогню —
Мов очі мучениці-жертви,
Що дивиться на блиск в раю.
Я бачу скрізь її живою,
А все-таки я не знайду
Ні барв, ні образів, ні слів,
Щоб змалювати ним оту,
Яку так палко я любив.
І бачить радощі і в смерті.
Погідне і ясне чоло,
Мов літнє озеро, було,
Що в ньому навіть сонце з неба
Милується само на себе [...]

VI

Ми бачились... Ми зустрічались...
А я дивився — і зітхав —
Вона й слівцем не обізвалась,
Та відповідь її я мав.
Є тисячі таких знаки́в —
Ми й описати їх не можем
Рядками зрозумілих слів,
Хоч їх і чув, і бачив кожен —
Вони таємно з серця йдуть,
Хвилюють радощами грудь,
І з обопільного стремління
Росте німе порозуміння,
Це несвідоме поєднання —
І ми ніколи не збагнем,
Як раптом іскорка кохання
Шаленим вибухне вогнем.

За нею стежив я здаля,
Зітхав, дивився і плакав я,
Аж доки нас удвох звели, —
І відтоді здибались ми
Без підозріння… Я мовчав,
Я тільки млів, не признавався,
Язик тремтливо завмирав
І голос на вуста зривався,
Аж доки не прийшла пора!..

VII

Кохав я і коханим був…
Та ви ще слабість цю солодку
Не відчували — так я чув…
Ну що ж! То я й скінчу коротку
Свою поему мук і втіх.
Безглуздям ви назвали б їх!..
Кохав я і зазнав кохання.
Хоч і щаслива доля ця,
А все ж кінець її — страждання.
Ми потай бачились… Той час,
Як ми зустрілись перший раз,
Був повен туги і чекання.
Не пам'ятаю днів, ночей,
Нічого — тільки час оцей
Повік не зможу я забуть.
Я всю віддав би Україну,
Щоб пережить таку хвилину
І знову тільки пажем буть —
Отим щасливим паничем
Із ніжним серцем та з мечем,
Без скарбу — крім дарів природи:
Здоров'я, юности та вроди…
Ми нишком бачились. Це здасться
Для декого потрійним щастям —
Не знаю… Я б життя віддав,
Щоб перед небом і землею
Я міг назвать її моєю…
Я так тужив і сумував,
Що тільки змогу мав
Десь нишком бачитися з нею.

VIII

На світі стільки є очей,
Що люблять стежити ночами
У слід закоханих людей…
Так само це було із нами. […]
І нас двоїх одної ночі
Схопила зграя шпигунів…
Від гніву граф оскаженів —
А я голіруч — як на сміх!
Та тут — один супроти всіх —
Нічого б я, мабуть, не зміг
І в зброї з голови до ніг.
Було це саме на світанку
Поблизу графового замку…
Підмоги з міста я не ждав,
Бо й не гадав дожить до ранку.
Марію-Діву я благав
І двох чи трьох святих, а там
Скорився долі… І юрба
Мене у двір поволочила.
Яка Терезина судьба,
Не скажу вам — не знаю й сам.
Отак нас доля розлучила!
Але ж і лютий був, аж страх,
Прегордий воєвода-граф!
На це він досить мав причин,
Найбільш розлючений був тим,
Що наслідки цього випа□дку
Могли відбитись на нащадку…
Не менше вражені ще й тим,
Що герб його дістав цю шкоду
В той час, як він був паном роду.
Він сам для себе був святий
І думав, що в очах народу,
Як і в моїх, він теж такий…
Ах, чорт візьми! Коли б отут
Застав він пана короля,
То примирився б ще, мабуть, —
Але ж це паж!.. Сьогодні я
Злість графа добре розумію,
Та описати — не зумію.

IX

«Коня сюди!» — Коня ввели…
Це справді був шляхетний кінь —
На Україні виріс він.

Прудкі, мов ті думки, були
У нього ноги… Дикий звір,
Мов серна лісових узгір,
Не знав вуздечки, ні стремен,
В неволі був один лиш день;
Він їжив гриву, і хропів,
І рвавсь, і сіпавсь мов скажений —
Дарма! Годованця степів
Ведуть спітнілого до мене.
Мене десяток гайдуків
Йому до спини прикрутив
Тугим ремінням — і пустив…
Свисток, батіг… і кінь побіг,
Що так би й водопад не зміг.

Картина художника Луї Гесне, 1872 рік

X

Вперед, вперед! Скажений рух, —
Куди — не бачив я нічого…
Від бігу дикого, прудкого
У мене в грудях сперло дух…
Помалу никли ночі тіні,
А кінь летів, увесь у піні.
Останній звук із уст людських,
Як я помчав від ворогів,
Був дикий, невгамовний сміх
З юрби зухвалих гайдуків,
Що з вітром долетів крізь темінь.
Я рвучко голову підвів —
На кінській шиї тріснув ремінь,
Що горло зв'язував мені —
Я обернувся на коні
І їм прокляття прохрипів…
Але ж за тупотом копит
Мій крик до них не долетів.
Досадно, прикро!.. Я ж хотів
За глум той глумом відплатить!
Від брами замку я й цеглинки,
Ні камінця не залишив,
З містка також ні деревинки,
А в квітнику ні стебелинки,
В покою, де стояв камін.
Окрім трави на рештці стін,
І ви, йдучи повз тих руїн,

Фортеці б навіть не вгадали…
Ті башти весело палали!
І з тріскотом зубчастих стін,
Що проти помсти не вціліли,
З дахів, що вуглям обгоріли,
Мабуть, не снилось там нікому,
Спливав свинця гарячий плин.
Коли від них лихого дня
Помчав я швидше блиску, грому,
На згубу пущений в поля, —
Що прийде день і я вернусь
З десятком тисяч верхових
І за ганьбу свою помщусь,
І дяку графові складу
На тих зухвалих дворових —
За негостинну ту їзду…
Та потім я і їм тим самим
Пекельним жартом відповів.
За все приходить час відплати —
Зумій лиш час підстерегти!
Ніхто не зможе утікти,
Як серце месника завзяте
Шукає засобів до мсти.

XI

Вперед, вперед! — мій кінь і я
Промчали, мов на крилах вітру,
Міста, і села, і поля…
Неначе в ніч морозну, світлу
На небі метеор між зір,
Так ми черкаємо простір…
А на шляху ні міст, ні сіл —
Крім степу, дикої країни
У чорнім обводі лісів.
Лиш де-не-де зубчасті стіни
Фортець, збудованих колись
Проти татарської орди.
Безлюдно, скільки не дивись!
Та швидко мчали ми вперед,
Що ні зітхати, ні благати…
По кінській гриві пелехатій
Поллявся мій холодний піт,
Немов дощу краплиста злива,
А він скажено, полохливо
Сопе і мчить далеко в світ.
Я ніби згодом спостеріг,
Що він зменшив свій лютий біг,
Та ні! Моє безсиле тіло,
Що зв’язане на нім висіло,
Для диких сил було мов пух.
І кожний мій болючий рух,
Звільнити ноги, спину, руки,
Напухлі від страшної муки,
Будили жах його і гнів,
Мов гострий дотик острогів.
Просякнув кров’ю вже ремінь,
Бо кров з натертих ран текла;
І спрагу вже почув язик,
Що як вогонь його пекла.

XII

Вже ось до ліса ми добрались…
Це був безкраїй, дикий праліс
Кремезних вікових дерев,
Що вже не гнув їх вітру рев. […]
І жити я ще силу мав.
В вечірній холод і туман
Помалу рани затягались,
А впасти — ремінь не давав.
Крізь листя вітром кінь летів,
Лишав далеко за собою
Кущі, дерева і вовків,
Що ззаду гналися юрбою…
Я вранці зблизька бачив їх,
Не дальше, ніж отой сучок.
Вночі ж я чув їх шурхіт-біг,
Злодійський обережний крок
Невтомних, невідступних ніг.
Як прагнув я списа, меча!
Коли судилось помирати
В цій вовчій зграї, то хоча
Чимало й їх порозтинати!Як дуже
я раніш бажав,
Щоби ослаб скажений біг,
Тепер тремтів, як лист дрижав.
Що дикий кінь звалиться з ніг.
Даремний страх! Чимало сил
Дістав від предків він своїх!
Так нісся кінь мій по лісах,
Невтомно, дико, без упину…

XIII

Опівдні ми той ліс минули!..
Я змерз, хоч червень саме йшов, —
Чи, може, в жилах стигла кров? —
Завмерло серце, тьма в мізку́,
Щось хвильку стукало в виску́
І стало… Небо і простір
Великим колесом кружляли,
Дерева п’яно танцювали,
Щось блиском осліпило зір…
Я вже не бачив, погибав…
Це смерть була, це смерть достоту!
Безсилий від страшного льоту,
Я чув, як морок наступав…

XIV

Вернулась пам’ять… Де ж це я?..
Почув я плюскіт біля себе,
Вгорі ж мигтіло зірне небо…
Це був не сон: мій дикий кінь
Перепливав ріку глибоку,

Що розливалася широко
І мчала буйно в далечінь.
Ми пливемо серед потоку,
Де найдикіше рве бистрінь,
І скільки сил — гребе мій кінь,
Щоб досягти другого боку,
Що мовчки майорів здаля...
Тут від води й очуняв я —
Її холодний свіжий дотик
Мене підсилив. Грудь коня
Могутньо рвала дикий по́тік,
Що заливав йому хребет...
І ми завзято йшли вперед,
Хоч посувалися помалу.
Нарешті — стали на землі...

XV

...В тумані ночі
Степи послалися без меж,
Що й краю їм не бачать очі,
Куди не глянь — одне і те ж:
Ні сліду людської оселі,
Куди б не подивився я, —
В цій темній та сумній пустелі
Не блимне вогничок веселий
Ясною зіркою здаля...

XVI

Ми далі йшли — та вже помалу...
Бо вже стомився дикий кінь,
Ступав невпевнено й охляло —
На ньому ж піни пластовінь.
Він волі й кволої дитини
Покірний був би в ці години.
Але для мене — все дарма!
Хоч як приборканий мій кінь,
Та в мене сили вже нема,
А на руках тугий ремінь...

XVII

Вставало сонце... Біла мла
Здіймалася клубками вгору.
І звільна відкривалась зору
Пустеля степова, німа...
Отак чимало ще верстов
Мій кінь натомлений пройшов,
Хоч важко дихав, що здається —
Ще хвилька — й серце розірветься.
Ми йшли самі, та це здалось,
Бо враз на закруті стежини
Десь кінське ржання розляглось
Із хащі темної соснини, —
Чи то лиш вітер з-між листків
До мене шелестом доніссся?
Ні, ні! То з тупотом з узлісся
Табун коней до нас летів
Чотирикутником великим...
Їх ціла тисяча чи тьма —
А вершників на них нема!
Кошлаті гриви розвивались, —
І розліталися хвости...
Коли мій кінь побачив їх,
То наче збувся він безсилля,
Напружив жили кволих ніг
І почвалав... Ще тільки хвиля —
Він хрипло, глухо заіржав,
Здригнувся... і на землю впав...
Він важко дихав і лежав,
Очима, мов крізь скло, дивився,
Увесь у милі — й не дрижав...
Отак і шлях його скінчився,
Що перший та й останній був!
Табун підбіг — він бачив, чув.
Як кінь заржав, спинивсь і впав.
Вони й мене спостерегли,
Як я лежав на кінській спині
В тугім, скривавленім ремінні...
Ті коні форкають, хроплять,
Іржуть і крутяться круг мене,
Нарешті кинулись шалено
І в ліс назад вони летять,
Бо з жахом дике їх чуття
Людини очі зустрічає.
Тут сам зостався я в одчаї,
Прив'язаний тугим ременем
До цього трупа без життя.
Отак лежали ми прикупі —
Вмираючий на мертвім трупі.

Як мало сподівався я,
Що бідна голова моя
Побачить блиск нового дня.
Від ранку до смерку лежав я,
Отак прикутий до коня,
Й очима сонце проводжав я
Та рахував години дня,
Що йшли повільною ходою...
В мені ще стільки сил було,
Щоб глянути, як надо мною
Востаннє сонце вже зайшло. [...]

XVIII

Вже сонце сіло... Все ще я
Лежу, прив'язаний до трупа
Вже задубілого коня, —
Я вже гадав, що в спільну купу
Змішається наш порох тут...
Туманні очі смерти ждуть —
Рятунку я не ждав для себе.
Востаннє глянув я по небі
Пригаслим зором вздовж і вшир,
І бачу, як німим простором,
Уже побачивши свій жир,
Кружляє нетерплячий ворон;
Навряд чи схоче ждати він,
Поки настане жертві скін!
Спускався він все нижче й нижче,
Ще трохи покружляв і сів,
І знову далі полетів,
І знов сідав — щоразу ближче.
А більш нічого вже не знаю,
Хіба одне — в останнім сні
Якась чарівна зірка з раю
У вічі сяяла мені
Із мерехтливого проміння...
А там — холодне отупіння,
Важке, незглибне почуття,
Як я вертався до життя,
То знову наближавсь до смерти...

XIX

Прокинувсь... Де я?.. Чи ж оце
Людське схилялося лице
Ласкаво, ніжно наді мною?
Невже ж це я лежу в покою?
На ліжку я лежу чи ні?
Чиї ж це очі неземні
На мене дивляться так мило?..
Дівчатко з довгою косою,
Стрункe, вродливе і ставне —
Сиділо в хаті під стіною
І пасло поглядом мене.
Як тільки я прийшов до тями,
То стрітився з її очами,
Бо час від часу ці дівочі
Великі й ясні дикі очі,
Повніські співчуття й жалю,
На постіль падали мою.
Дивився я довго... Аж тепер
Я зрозумів, що ще не вмер,
Що це й не сон, бо хтось не дав
Мене на жир шулік і гав.
Побачила дочка козацька,
Що очі я відкрив на мить,
І посміхнулась... я зненацька
Схопився, хтів заговорить,
Але не зміг... Вона ж...
За руку узяла з любов'ю,
Щось там поправила в зголов'ю
І до порога навшпинька́х —
Когось гукнула... І вона
З кімнати вибігла сама...
Та перед тим вона кивнула
Веселим поглядом мені,
Що я не сам, що я в сім'ї,
Що нічого мені боятись,
Бо всі близенько, і в потребі
Я їх побачу біля себе,
Готових у пригоді стати...

XX

Вона вернулася з батьками —
Що ще сказать? — Я б не хотів
Надокучати вам згадками,
Як гостював я в козаків.
Вони знайшли мене в долині,

Внесли, мов трупа, в ближчий дім
І врятували... А потім
Я став гетьманом в їх країні.
Безумний, що в гніві палкому
Помстивсь так люто на мені.
І в'язня голого із дому
В пустиню вигнав на коні,
Він путь проклав мені до трону.
Хіба ж ту долю нам збагнуть?
Забудь печаль, одчай забудь!
Ще завтра вгледить Бористен,
Як на його турецькім боці
Спокійно коні попасем...

Як радо річку стрінуть очі,
Якщо до завтра доживем.
Добраніч, друзі!» І гетьман
Під дубом, що розвісив стелю,
Простерся на тверду постелю,
Та вже привичну, — спав він
там,
Де тільки ніч його заскочить, —
І сон стулив йому вже очі.
Та ви дивуєтесь, чому
Король не дякував йому
За повість? Він причину знав:
Король уже з годину спав.

Переклад з англійської Дмитра Загула

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
БАЙРОНІЧНИЙ ГЕРОЙ

Байронічний герой — це тип героя в романтичній літературі, якому властиві бунтівна вдача і презирливе ставлення до суспільства. Він самотній, загадковий, розчарований і вільнолюбивий, страждає серед людей, не здатних зрозуміти його глибоку пристрасну натуру. Цей тип героя створив Джордж Гордон Байрон.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Які історичні особистості стали героями поеми Дж. Байрона «***Мазепа***»?
2. Який трагічний момент життя шведського ***короля Карла*** зображує поет? Згадайте, що вам відомо про ***Полтавську битву*** (історія, 8 клас).
3. Чому король зацікавився конем Мазепи? Що розповів йому гетьман про свою «*школу їзди*»?
4. Яку гаму почуттів переживає паж, прив'язаний до коня?
5. Розкажіть про порятунок юнака, приреченого на страшну смерть.
6. Якими у фіналі твору постають українці?
7. У чому старий гетьман Мазепа бачить знак долі?
8. Як Мазепа помстився кривдникам, коли став українським гетьманом?

Узагальнюємо і підсумовуємо

9. Схарактеризуйте образи поеми. Як юний паж протиставляється вельможі?
10. У яких надзвичайних обставинах опинився ***романтичний герой*** твору?
11. Що, на вашу думку, ***символізує*** образ коня в поемі?
12. Які ***картини природи*** постають у творі? Як вони перегукуються з почуттями героя твору?
13. Поміркуйте, як могла б скластися подальша доля юного пажа Мазепи, якби він продовжував жити при дворі польського короля в розвагах і ситості.
14. Як у творі розкривається ***тема свободи***?

Застосовуємо теоретичні поняття

15. Доведіть, що поема «Мазепа» належить до ***романтичного напряму*** літератури.
16. Згадайте особливості ***ліро-епічних жанрів***.
17. Як у поемі «Мазепа» поєднуються елементи ***епосу*** і ***лірики***?

Для тих, хто хоче знати більше

Жіноча тема в літературі романтизму

Одним із досягнень доби Просвітництва стала більша доступність освіти для жінок. Традиційно вважалося, що знання, якими вони можуть володіти, повинні обмежуватися колом домашніх обов'язків. Жінки могли здобути освіту, навчаючись удома, у спеціальних закладах для дівчаток або завдяки наполегливій самоосвіті. Участь жінок у культурному і літературному житті була великою рідкістю і сприймалася сучасниками як явище виняткове.

Однак у XIX столітті жінки стають активними учасницями європейського культурного процесу, відомими науковицями та успішними письменницями. У центрі їхньої творчості — образи самодостатніх, розумних і обдарованих жінок.

Читачі впродовж багатьох десятиліть зачитуються творами талановитої англійської письменниці ***Джейн О́стін*** (1775–1817). Її особливий внесок у розвиток англійського і світового роману був визнаний лише після смерті. У творах Джейн Остін зображено повсякденні турботи провінційного дворянства кінця XVIII – початку XIX століття, переживання і радощі мешканців і мешканок чепурних англійського маєтків.

Романи Джейн Остін («*Гордість і упередження*», «*Чуття і чутливість*», «*Емма*» та інші) дихають щирістю, а образи героїв і героїнь змальовані з тонким *психологізмом*. У центрі уваги творів — долі молодих англійок, які з цікавістю вивчають нгавколишній світ, характери своїх знайомих, дотепно коментуючи всі події, свідками чи учасницями яких вони стали. Героїні Джейн Остін вирізняються жвавим розумом і бунтарським духом *байронізму*, а їхнє чисте серце відгукується на найменшу кривду і несправедливість.

Відомою авторкою психологічно-романтичної прози стала ***Жорж Санд*** (1804–1876). Вона взялася за перо, щоб здобути фінансову незалежність. Справжнє ім'я французької письменниці, яка обрала собі чоловічий псевдонім, — Амандіна Люсі Аврора Дюпен.

Романи Жорж Санд сповнені пристрастей, у них зображено непересічних особистостей, які виборюють свою долю. Зокрема, у романах «*Консуе́ло*» (1843 рік) і «*Графиня Рудольшта́дт*» (1844 рік) головна героїня, донька мандрівної актриси, не зламалася під тягарем важких випробувань, а досягла надзвичайного успіху завдяки благородству душі і яскравому таланту оперної співачки.

Віктор Гюго
(1802–1885)

Віктор Гюго — вождь французького романтизму, теоретик, поет, прозаїк, драматург і публіцист.

Народився Віктор Гюго в місті Безансон на сході Франції в сім'ї офіцера наполеонівської армії Леопольда Гюго. Батько Віктора був сином звичайного столяра, але в роки революції зробив успішну військову кар'єру в армії Наполеона Бонапарта й отримав чин генерала. Софі — мати майбутнього письменника — мала, на відміну від чоловіка, монархічні[1] переконання і якийсь час навіть допомагала повстанцям, що продовжували боротися за відновлення повваленої революцією королівської династії.

Батьки Віктора Гюго були надто різними. Вони кілька разів робили спроби офіційно розлучитися, але їх завжди стримував страх перед скандалом, який зашкодив би кар'єрі Леопольда — єдиного годувальника в сім'ї. Тож більшу частину свого дитинства Віктор провів із матір'ю.

Після переїзду в Париж у 1812 році і до 1815 року майбутній письменник здобував домашню освіту. Його мати найняла вчителя давньогрецької і латинської мов, а також дозволила хлопцеві вільно користуватися бібліотекою і самостійно обирати собі книги. Завдяки такій свободі Віктор ще в юному віці перечитав твори усіх відомих просвітників. Тоді ж він почав писати свої перші, ще дитячі вірші.

У 1815 році генерал Леопольд Гюго, який з 1812 року не жив разом із сім'єю, а лише допомагав їй фінансово, віддав 13-річного Віктора в цілодобовий пансіон. Одночасно він записав його до коледжу, щоб хлопець там прослухав курс філософії, фізики і математики. Так для хлопця завершилися роки комфортного домашнього навчання і почалися роки в пансіоні, «*схожому на тюрму*».

Однак характер юного Віктора вже був сформований — він був переконаний у своїй талановитості і впевнений, що досягне життєвого успіху. Його дитинство пройшло під гуркіт барабанів у країні імператора Наполеона, але то була епоха слави і всемогутності Франції — газети щодня друкували окрилені звіти про нові й нові перемоги армії, і вся французька молодь свідомо чи несвідомо прагла слави. Пра-

---

[1] *Мона́рхія* — державний устрій, за якого влада зосереджена в руках однієї людини — монарха (наприклад, короля або царя). Відповідно монархістами називають прихильників монархії.

гнув слави і Віктор Гюго. Єдине, чого він ще не знав, — у якій саме галузі здобуватиме цю славу і навіть задумувався про військову кар'єру.

Навчаючись у коледжі, який мав природознавче і математичне спрямування, Віктор Гюго не залишив поетичної творчості. А вже в 1817 році юний поет вирішив взяти участь у конкурсі віршованих творів на тему «*Щастя, яке наука дає людині в усіх життєвих випадках*», який оголосила Французька академія. Віктор написав просвітницьку поему на 334 рядки, де утверджував силу розуму, доводив благотворний вплив науки і відстоював високе призначення поета. Комісія Французької академії розглянула його твір, місця не присудила, однак дала схвальний відгук і почесний диплом. Це був успіх, адже поетові було лише 15 років.

Одразу після першого конкурсу Віктор Гюго надіслав нову поему на конкурс Тулузької академії і цього разу таки отримав премію. Це спонукало його добиватися успіху на поетичній ниві. У шістнадцять років, після закінчення коледжу, він пише вірш «Прощання з дитинством», у якому звертається до слави, про яку постійно мріяв: «*О Славо, генію всемогутній, до тебе спрямовані всі мої думки, зроби ж так, щоб мої вірші досягли тебе*».

Перша поетична збірка Віктора Гюго вийшла друком у 1822 році. Усі вірші цієї збірки були монархічно-релігійні за змістом і по-класицистичному пафосні. Під впливом матері 20-річний поет пошти-во ставився і до королівської влади, і до католицької церкви. Софі Гюго ж після перемог сина в академічних конкурсах і сумніву не мала, що її син — геній, який здобуде велику славу.

Однак і наївний монархізм Віктора, і його прихильність до класицизму були лише даниною традиції ще зовсім молодої людини. З віком Гюго починає по-іншому сприймати епоху, у яку йому довелося жити, і, звісно, змінюються і його мистецькі смаки.

В той час письменники в один голос твердили, що Англія і Німеччина випередили Францію в розвитку літератури, і причина цього очевидна — Франція 25 років займалася здебільшого тільки війнами. Романтизм, який на 1820 рік в Англії та Німеччині досяг свого розквіту, у Франції ледве жеврів. Суспільство і література потребували бурхливого оновлення. Віктор Гюго відчував ці віяння часу, і вони відповідали його завзятій натурі.

Дорослішання юного монархіста Віктора Гюго розпочалося з трагічної події — у 1821 році несподівано від застуди померла його мати. Горе зблизило поета з батьком. Виявилося, що старий бонапартист, усупереч переконанню матері та дитячим страхам Віктора, був приємною, щедрою і великодушною людиною. Його слава наполеонівського генерала, героя багатьох битв викликала в юнака гордість і захоплення. Поет мимоволі почав розмірковувати про велич, якої досягла Франція в епоху Наполеона. Тож в результаті, що більше він

зближувався з батьком, то слабшими ставали його монархічні переконання.

Літературні переконання Віктора також не залишилися без змін. Він відкинув метод наслідування давніх взірців («*будемо захоплюватися видатними письменниками минулого, але не будемо їх наслідувати*»), і виступив за свободу творчості.

Віктор Гюго прагнув писати так, як йому дозволяє поетична уява і відчуття мелодики вірша. І він звернувся до теми французької старовини, зображуючи мальовниче й войовниче ***Середньовіччя***: феодальні замки, криваві битви, полювання і лицарські турніри. Середньовічні мотиви тісно переплелися з мотивами ***усної народної творчості***: поряд з лицарями, трубадурами, прекрасними дамами дійовими особами балад стали феї, русалки, велетні і карлики.

Найповніше зміни світогляду Віктора Гюго відобразились у збірці «Орієнта́лії» («Східні мотиви»), яка вийшла з друку 1829 року. В ній Гюго — і світоглядний, і поетичний прихильник ***романтизму***. Екзотику Середньовіччя у віршах збірки змінила екзотика Сходу — спекотне сонце, бурхливі пристрасті, гордовиті паші й гаремні красуні.

Тематично «Орієнталії» перегукуються зі «східними» поемами лорда Джорджа Ґордона Байрона. Гюго, як і Байрон, піднесено оспівує свободу, за яку варто покласти життя. У збірці Гюго з'являється герой-романтик, готовий йти до мети, а не споглядати життя і страждати від безсилля. Світ, у якому доводиться діяти героєві-романтику, зовсім не раціональний, а хаотичний, у ньому йде постійна боротьба між добром і злом.

Цікаво, що до збірки ввійшла і поема В. Гюго ***«Мазепа»*** (1828 рік), написана під безпосереднім впливом Байрона.

До 1830 року Гюго стає визнаним лідером французьких романтиків. Настав новий період його творчості: якщо раніше Гюго віддавав перевагу ***поезії***, то тепер на передній план виходить ***драматургія*** і ***проза***. Основні свої зусилля він спрямував на створення романтичних драм, справедливо вважаючи, що театр має найбільший моральний і політичний вплив. Він писав: «*Театр — це трибуна. Театр — це кафедра*».

Зал театру під час вистави «Ернані» (малюнок Жана Гранвіля)

Першою п'єсою драматурга Гюго, яка по-справжньому стала

яскравою театральною подією, була романтична драма «***Ернáні***» (1830 рік). Ще не стихли оплески після тріумфу «Ернані», як окрилений автор за надзвичайно короткий термін (усього шість місяців) створив новий шедевр, цього разу вже в прозі — історичний роман «***Собор Паризької Богоматері***». Роман був надрукований у 1831 році і мав величезний успіх.

Після його публікації стало очевидно, що Віктор Гюго перевершив усіх французьких письменників-романтиків. «Драма, роман, поезія — сьогодні все залежить від цього автора», — написав про нього провідний літературний журнал того часу. У 1830-ті роки, коли вже померли найвідоміші письменники старшого покоління Джордж Байрон (1788 – 1824), Вальтер Скотт (1771 – 1832) і Йоганн Гете (1749 –1832), в очах сучасників Віктор Гюго став першим письменником світу.

Віктор Гюго прожив довге і буремне життя. Його популярність була неймовірна, на схилі літ сучасники сприймали його як патріарх і живого класика. Багато хто приходив постояти біля будинку Гюго, щоб бодай здаля побачити митця. Навіть вулиця, на якій мешкав письменник, ще за його життя була перейменована на вулицю Віктора Гюго.

Помер видатний романтик у 83 роки, оточений шаною і славою, про які так мріяв у дитинстві. У день смерті Гюго парламент оголосив національну жалобу. Похорон був організований як загальнодержавна подія, а провести письменника в останню дорогу прийшло два мільйони французів.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Роман Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері»

Задум історичного роману «Собор Паризької Богоматері» належить до 1828 року, саме в цей час у записах Віктора Гюго з'являється загальний план твору, окреслюються основні герої, виводиться головний конфлікт. Письменник старанно опрацьовував архіви, вивчав історичний матеріал, щоб якомога вірогідніше відтворити епоху XV століття (завершення французького Середньовіччя).

Безпосередню роботу над текстом Гюго розпочав лише в липні 1830 року. Незважаючи на перерву, пов'язану з революцією 1830 року, великий за обсягом роман був завершений уже в ***січні 1831 року***. Такий темп написання вимагав від письменника повної самовіддачі, щоденної тяжкої праці. Цього ж року «Собор Паризької Богоматері» був надрукований і мав великий успіх у читачів і критиків.

Віктор Гюго вважав себе учнем Вальтера Скотта і повністю погоджувався з головним принципом видатного англійського письменника — історичний романіст цікавим сюжетом повинен *не просто розважати читача, відтворюючи реалії давнини, а зображувати конфлікти і проблеми, актуальні і для його часу*.

Сприйняв Віктор Гюго і такі важливі риси романтичного історичного роману, започаткованого Вальтером Скоттом, як *звернення до подій національної історії*, детальне відтворення колориту минулої епохи, увага до найменших деталей у зображенні побуту — архітектурних споруд, приміщень, меблів, посуду, одягу, манери поводження різних прошарків населення.

Особливе значення для Гюго мала така риса історичних романів Скотта, як ***тісне переплетення правди і вимислу***, коли у творі діють реальні історичні особи і вигадані автором персонажі, а на тлі історичних подій розгортається художня інтрига. Причому історичні особи та історичні події свідомо відсуваються на задній план. А *головні герої — завжди персонажі неісторичні*, придумані автором, хоча са́ме їхні вчинки у центрі уваги читача.

Водночас Віктор Гюго вважав, що французький історичний роман повинен бути грандіознішим за твори Вальтера Скотта, його основний конфлікт — трагічнішим, а головні герої — контрастнішими. Він хотів створити надзвичайні характери, які фактично не трапляються в реальному житті.

У творі «Собор Паризької Богоматері» автор звернувся до подій національної історії і зобразив часи короля Людовіка XI, який правив з 1461 по 1483 рік. Щоправда в ньому не зображено жодної історичної події, і навіть сам король Людовік XI лише епізодичний персонаж, роль якого в розгортанні сюжету є допоміжною.

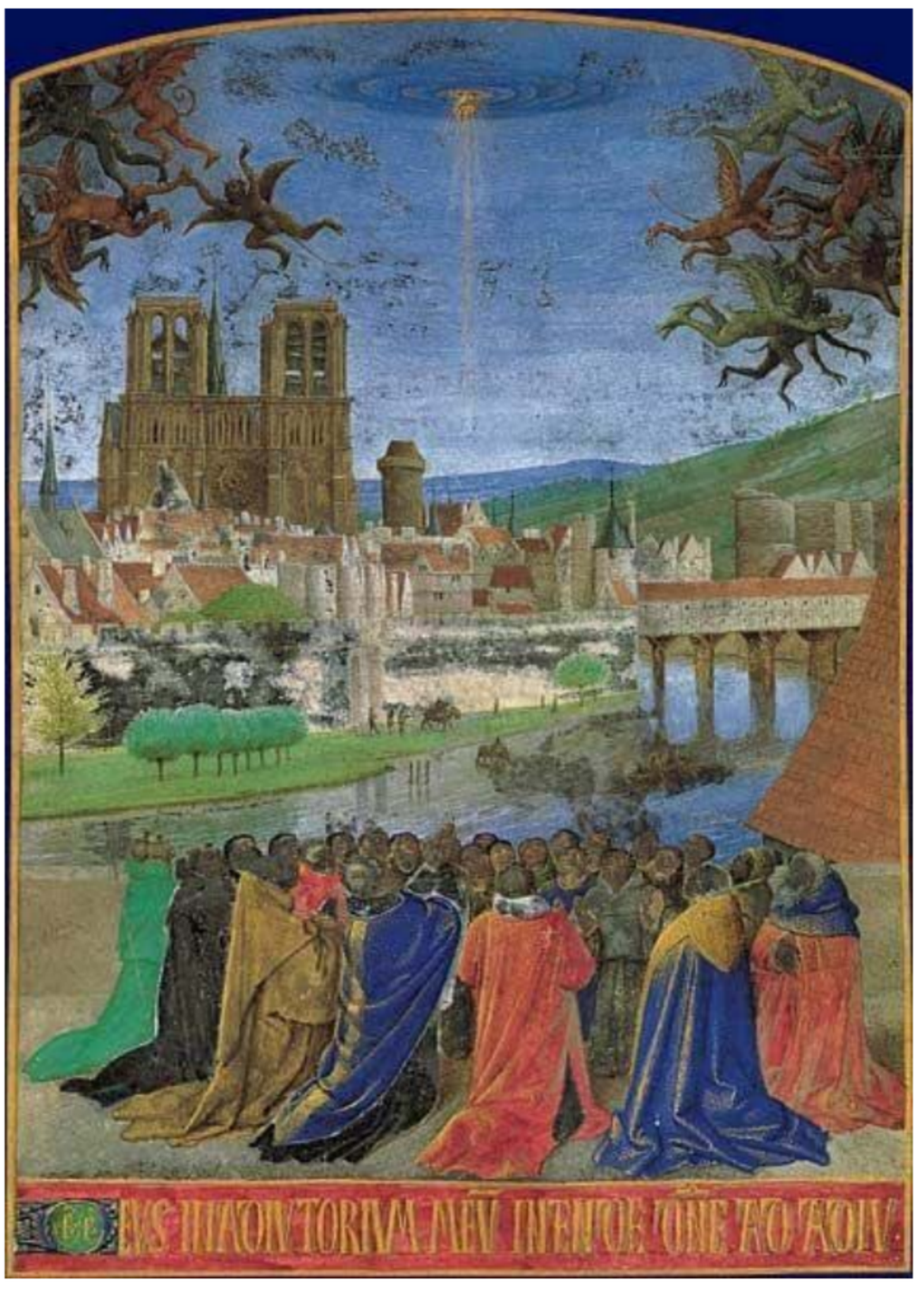
Вигадані Гюго неісторичні персонажі відіграють головну роль у романі. Архідиякон ***Клод Фролло́***, дзвонар Собору Паризької Богоматері ***Квазімо́до*** і вулична танцівниця ***Есмера́льда*** — особистості непересічні, практично неможливі у звичайному житі.

Клод Фролло не просто освічений священник, а видатний середньовічний вчений, який глибиною своїх знань викликав захоплення у своєму оточенні. Його проникнення в таємниці природи сягнуло та-

Есмеральда і її кізочка Джалі
(ілюстрація з книги
«Віктор Гюго і його час», 1882 рік)

кої межі, що серед простого народу він отримав репутацію чорнокнижника. Дзвонар Квазімодо не просто глуха людина потворної зовнішності, а майстер своєї справи, який «розумів мову дзвонів» і своєю грою змушував перехожих зупинятися. Вродлива танцівниця і співачка Есмеральда настільки заворожувала глядачів своїм мистецтвом, що здавалася їм неземною істотою.

Перше зображення Собору Паризької Богоматері (художник Жан Фуке, 1450-ті роки)

Цікавими є і внутрішні якості головних героїв. Клод Фролло — зневірена душа, яку роздирають сумніви. Він здатен заради досягнення мети занапастити себе і зламати долі інших людей. Потворний дзвонар Квазімодо, навпаки, виявився внутрішньо просвітленим; він готовий загинути заради безкорисливого і піднесеного почуття.

Так само Есмеральда, незважаючи на те, що вона вулична танцівниця і живе серед шахраїв і злодіїв, уособлює чистоту і невинність, дитячу наївність і простодушність.

У романі «Собор Паризької Богоматері» автор активно використав романтичний ***прийом контрасту***. Насамперед це стосується протиставлення зовнішності і внутрішньої сутності героїв.

Люди із суспільних низів, такі як Квазімодо і Есмеральда, повсякчас стикаючись із потворними сторонами життя, мали б бути жорстокими та ницими, однак їхня чистота і благородство не викликає жодних сумнівів.

З другого боку, представники верхів суспільства, зокрема Клод Фролло і красень-офіцер Феб де Шатопе́р, «благородні» за походженням, виявляються внутрішньо спустошеними та нездатними на безкорисливі вчинки.

Почуття цих чотирьох героїв також контрастно протиставлені. Кохання для Есмеральди і Квазімодо — це жертовна готовність зробити все задля коханої людини. Натомість для Феба де Шатопера — це легке захоплення, яке без зайвих докорів сумління зникає вже наступного дня. Для Клода ж Фролло — всеохопна егоїстична пристрасть, що штовхає його на підлість. Він радше відправить кохану людину на страту, ніж дозволить їй кохати іншого.

Центральна ідея «Собору Паризької Богоматері» — це ***трагічне безсилля людини перед лицем незбагненної і непередбачуваної долі*** (*ана́нке*), яка керує світом. Головні герої роману, одного разу перетнувшись у житті, уже не в змозі змінити подальший хід подій. Що б вони не робили — покірно схиляли голову, як Есмеральда, відчайдушно боролися, як Квазімодо чи постійно змінювали своє рішення, бажаючи обманути долю, як Клод Фролло, — жоден із них не уник того, що йому призначено в житті.

Однак саме невблаганний тиск обставин змушує героїв роману виявляти свою справжню сутність і творити добро або зло, відстоювати справедливість або несправедливість, чинити морально або аморально. І тут, незважаючи на безсилля перед долею, кожна людина вільна обирати свій шлях.

Особливе місце в романі посідає образ Собору Паризької Богоматері. Поруч з бурхливим життям героїв, їхніми надзвичайними характерами і кипучими пристрастями, запаморочливими подвигами і мучеництвом в ім'я кохання, готичний Собор виглядає вічною спорудою, яка поєднує минуле і майбутнє.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про особливості розвитку французького ***романтизму***. Що стало причиною сильних позицій ***класицизму*** у французькій літературі XIX століття?
2. Порівняйте розвиток романтизму у Франції та Англії і зробіть висновок про особливості розвитку одного літературного напряму в різних країнах.
3. Що вам відомо про дитинство Віктóра Гюгó та формування його особистості? Які настанови давала йому мати? У чому, на вашу думку, полягав її позитивний вплив на Віктора?
4. Розкажіть, як юний Гюго обрав літературну діяльність.
5. Розкажіть про творчість Гюго-романтика ***зрілого періоду***. Який внесок він зробив у розвиток французької драматургії?
6. Розкажіть про історію написання історичного роману Віктора Гюго «***Собор Паризької Богоматері»***. Які жанрові особливості цього твору?
7. Пригадайте, які основи ***історичного роману*** заклав англійський романтик Вальтер Скотт? Як Віктор Гюго розвинув його творчі досягнення?

СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ

(скорочено)

Кілька років тому, оглядаючи Собор Паризької Богоматері чи, точніше кажучи, тиняючись по ньому, автор цього твору побачив у темнім закутку однієї з веж вирізьблене на стіні слово ’ΑΝΑΓΚΗ[1].

Ці досить глибоко видовбані в камені, почорнілі від часу великі грецькі літери, у формі й розміщенні яких було щось притаманне готичній каліграфії, літери, які немовби свідчили про те, що написала

[1] *Ана́нке* — фатум, доля (грецькою).

їх рука людини середньовіччя, а особливо їхній зловісний і фатальний зміст глибоко вразили автора. Він питав себе, він намагався збагнути, яка то стражденна душа не схотіла покинути світ, не залишивши на стіні старого храму цього тавра злочину чи лиха.

Минув час, і стіну (тепер я вже й не пам'ятаю навіть, яку саме) пофарбували чи обшкрябали, і напис зник. Так ось уже протягом двох століть поводяться з чудовими храмами середньовіччя, їх нівечать, як тільки можуть, і зсередини, й зовні. Священник їх перефарбовує, архітектор обшкрябує, а згодом приходить юрба і руйнує їх.

Так що нічого вже не лишилося від таємничого слова, викарбуваного на стіні похмурої вежі Собору, нічого не лишилось і від тієї невідомої долі, про яку воно так сумно згадувало, — нічого, окрім нетривкого спогаду. Людина, яка видовбала те слово на стіні, кілька століть тому зникла, так само зникло із стіни храму слово, та й сам храм, може, незабаром зникне з лиця землі.

Саме воно, оте слово, і стало поштовхом до того, що я написав цю книжку.

КНИГА ПЕРША. Розділи I – IV

* Триста сорок вісім років, шість місяців і дев'ятнадцять днів тому парижани прокинулися від калатання всіх дзвонів за потрійними мурами Сіте, Університету й Міста[1]. Подією, що 6 січня схвилювала весь простолюд Парижа, було подвійне торжество з нагоди давно об'єднаних свят — Водохреща і свята блазнів. Цього дня мали запалювати святкове багаття на Гревському майдані, саджати традиційне деревце біля Бракської каплиці й показувати виставу в Палаці правосуддя.

Отож із самого ранку, замкнувши свої домівки та крамнички, юрби городян і городянок поспішали звідусіль до названих трьох місць. Кожен обрав собі видовище до смаку: хто вогнище, хто саджання деревця, а хто — виставу. Особливо багато людей сунуло по вулицях до Палацу правосуддя, бо стало відомо, що фламандські посли, які прибули два дні тому, мають бути на виставі і на виборах папи блазнів — теж у Великому залі Палацу.

Великий зал Палацу правосуддя — це велетенський паралелограм, склепіння якого підтримувало сім височенних колон. З одного боку залу містилася невелика каплиця, з іншого — величезна мармурова плита, на якій за традицією і відбувалися містерії. На її розкішній поверхні, подряпаній каблуками судової братії, спорудили досить високу дерев'яну клітку. Горішня частина клітки, відкрита для очей усіх присутніх, мала правити за сцену, а закрита килимами внутрішня — за лаштунки для лицедіїв. Посеред залу, навпроти головних дверей, для фламандських послів та інших поважних осіб, запрошених на виставу, зробили біля стіни вкритий позолоченою парчею поміст.

Вистава мала початися опівдні, але затримувалася через запізнення фламандських послів та кардинала Бурбонського, який ними опікувався.

---

[1] *Cimé* — острівець на річці Сена, найстаріша частина Парижа, де є Собор Паризької богоматері та Палац правосуддя. Університет і Місто — частини тогочасного Парижа, які розташовувалися на різних берегах Сени.

Паризькі городяни, які прийшли в Палац зранечка, бурхливо висловлювали своє незадоволення. Лише університетські школярі не поділяли нудьги та роздратування глядачів, вони розглядали чекання як чергову веселу розвагу. Серед школярів виділявся гурт шибайголів, який примостився на високому підвіконні. З цього гурту у натовп летіли особливо глузливі дотепи. Очолював його невеличкий білявий пустун з гарненьким лукавим личком Жоаннéс Фролло́ на прізвисько Жеа́н Вітряк — молодший брат архідиякона Собору Паризької Богоматері. Хлопчина не пропустив жодного відомого городянина, жодного чиновника, щоб не взяти його на кпини. Дісталося навіть ректору Сорбо́ни та іншим університетським сановникам, хоча всі школярі навчалися саме в Сорбоні.

Коли пробило дванадцяту годину, юрба, яка чекала виставу вже чотири години, захвилювалася. Хвилювання, під'юджуване школярами, швидко переросло в бурю. Всі криком почали вимагати, щоб вистава розпочалася негайно, інакше вони повісять судових приставів, які охороняють сцену, а потім і комедіантів. Судові пристави та актори були в розпачі — розпочати виставу без кардинала та високих гостей означало наражатися на велику небезпеку, можливо навіть на шибеницю. Але натовп загрозливо наближався до сцени.

На щастя, якийсь чоловік виручив всіх з біди й узяв відповідальність на себе. Це був високий, худий, блідий блондин з блискучими очима й усміхненими устами, ще молодий, хоча зморшки вже поорали його лоб і щоки. Він був одягнений у чорну саржеву одежину, потерту і засмальцьовану. Підійшовши до мармурової плити, незнайомець сказав акторам, щоб вони виконували волю народу і починали виставу, а він уласкавить головного суддю, який у свою чергу заспокоїть кардинала.

Це був П'єр Гренгуа́р, автор вистави, яку всі так чекали. Його самолюбство було надзвичайно потішене — подумати лишень, юрба готова була вдатися до таких радикальних заходів, щоб подивитися його витвір!

Виставою було мораліте́[1] під назвою «Праведний суд пречистої діви Марії». Її початок знуджена публіка зустріла гучними оплесками. Однак піднесений хід вистави та гра акторів, які виголошували довгі монологи вкрай поетичного змісту, ненадовго затримали увагу глядачів. Спочатку якийсь обідранець видерся на карниз помосту для високих гостей і протяг до публіки свій засмальцьований капелюх. Жеан Вітряк відразу впізнав відомого жебрака Клопе́на Труйльфу́ і перший кинув йому монетку. Після цього Труйльфу почав просити милостиню у повний голос. Публіка жваво підтримала Жеана і пропустила половину прологу.

Коли ж жебрак нарешті замовк і почав тихенько лічити здобуті монети, один по одному почали прибувати поважні гості, і брамник на вході в Палац правосуддя став голосно вигукувати їх імена.

Публіка відразу втратила цікавість до повчальної історії, яку їй показували актори, і зосередилася на споглядданні високих гостей — кардинала Бурбонського та членів фландрського посольства, в склад якого входили бургомістри, старшини, міські радники Фла́ндрії, всі як один міщанського походження. Це дуже дратувало благородного кардинала, який з наказу короля мав догоджати посольству, і шалено тішило публіку, яка

---

[1] *Мораліте́* — в середньовічному західноєвропейському театрі вистава повчального змісту з алегоричними персонажами.

бачила, наскільки гідно поводять себе звичайні фландрські міщани в оточенні французької знаті. Особливий захват парижан викликав член посольства на ім'я Жак Копеноль, який навідріз відмовився, щоб його представляли як секретаря ради старшин міста Гента, а вимагав, щоб його представили за професією — «панчішник, власник крамниці у Генті під вивіскою "Три ланцюжки"».

З тієї миті, коли ввійшов кардинал, Гренгуар, як тільки міг, старався врятувати свій пролог. Насамперед він велів виконавцям, які раптом замовкли, грати далі й говорити голосніше, але, побачивши, що ніхто не слухає, спинив їх. Потім з ласкавого дозволу кардинала продовжив п'єсу, та все однаково зійшло нанівець. Гості продовжували прибувати, і рот брамника не закривався. З болем дивився Гренгуар, як поступово розвалюється споруда його слави й поезії! Подумати тільки: ще так недавно ця юрба, згоряючи від нетерпіння швидше побачити його твір, мало не збунтувалася. А тепер, коли бажання її виконано, вона більше не звертає уваги на те саме мораліте, початок якого зустріла такими одностайними привітальними вигуками!

Монолог брамника нарешті закінчився. Всі, хто мав прибути, прибули, і Гренгуар зітхнув з полегкістю. Комедіанти знову мужньо почали декламувати. Але раптом панчішник, метр Копеноль, підвівся з місця, і Гренгуар почув, як серед загальної тиші він виголосив отаку промову:

— Панове городяни й дворяни Парижа! Я не розумію, істинний хрест, не знаю, що ми тут робимо. Правда, я бачу в тому кутку, он на тих підмостках, якихось людей. Не знаю, що це таке, але це не цікаво. Ті люди тільки язиками мелють, і більш нічого. Ось уже чверть години я жду бійки. А вона не починається. Це боягузи, які тільки те й роблять, що шпигають один одного словами. Треба було викликати бійців з Лондона або Роттердама, і тоді б ви побачили такі кулачні бої, що їх і на майдані було б чути. А ці лише викликають жаль. Це не те, що мені казали. Мені обіцяли свято блазнів з виборами папи. Ми в Генті теж маємо свого папу блазнів і, істинний хрест, не гіршого за інших. Ми це робимо по-своєму. Збирається така ж, як і тут, юрба. Потім кожен по черзі просовує голову в спеціальний отвір і робить гримасу. Того, хто викривиться найогидніше, обирають на папу. Он як! Це дуже цікаво. Хочете, щоб ми обрали вашого папу за звичаєм моєї країни? Це, в усякому разі, веселіше, ніж слухати цих базік. Що ви скажете, шановні городяни?

Гренгуар хотів був відповісти. Та з гніву і обурення йому відібрало мову. До того ж публіка сприйняла пропозицію панчішника Копеноля, який уже набув популярності, з таким запалом, що про опір не могло бути й мови. Лишалося тільки пливти за течією. Гренгуар закрив обличчя руками — це був провал. Бідний автор п'єси міг навіть не розраховувати на винагороду за свою працю, адже вистава фактично не відбулася! Тепер Гренгуар з порожніми кишенями не мав навіть куди податися — піврічний борг з оплати житла поет розраховував сплати з грошей, отриманих за мораліте. Після провалу повертатися додому він не насмілювався.*

Розділ V. Квазімодо

За мить усе було готове для здійснення ідеї Копеноля. Городяни, школярі, писарська братія взялися до діла. Капличку навпроти мармурової плити перетворили на сцену для показу гримас. З гарненької

розети над дверима вибили шибку, і вийшло кам'яне кільце, крізь яке учасники змагань мали просовувати голови. Щоб дістатися до кільця, досить було вилізти на дві бочки, невідомо звідки принесені й поставлені одна на одну. Вирішили, що кожний кандидат має перебувати з закритим обличчям у капличці до самого свого виступу, аби враження від гримаси було свіжіше і яскравіше. Не минуло й хвилини, як каплиця заповнилась учасниками змагань, і двері за ними зачинились.

Копеноль із свого місця усім розпоряджався, всім диригував, усьому давав лад. Під час тієї метушні кардинал, не менш прикро вражений, ніж Гренгуар, посилаючись на невідкладні справи та вечерю, разом із своїм почтом залишив зал, і та сама юрба, яку так схвилювало його прибуття, навіть не звернула уваги на те, що він пішов геть. У залі лишилися самі фламандці та різний набрід.

Почали показувати гримаси. Перша пика, яка з'явилась у віконці, була з червоними вивернутими повіками, роззявленим, як паща, ротом, й чолом, поморщеним, наче гусарські чоботи часів Наполеона, — вона викликала шалений вибух реготу. Показалася друга гримаса, за нею третя, потім ще одна, і ще, й за кожним разом регіт та радісне тупотіння ніг ставали гучніші.

Уявіть собі низку облич, які, змінюючи одне о́дне, зображають собою всі геометричні фігури — від трикутника до трапеції, від конуса до багатогранника; вирази всіх людських почуттів, від гніву до хтивості; усі особливості віку — від зморщок новонародженої дитини до зморщок баби, якій уже три чисниці до смерті; всі релігійні фантастичні образи — від Фа́вна до Вельзеву́ла; всі профілі тварин — від пащі до дзьоба, від рила до морди.

Оргія набувала дедалі більш фламандського характеру. Усе змішалося в загальному безумстві. Великий зал став величезним горном зухвальства й безсоромності, в якому кожен рот волав, кожне обличчя корчило гримасу, кожне тіло потворно звивалось. Усе вило й ревіло. Химерні пики, що, скрегочучи зубами, викривлялися в отворі розети, були як солом'яні віхті, кинуті в полум'я.

Раптом почувся грім оплесків, змішаний з гучними схвальними вигуками. Папу блазнів обрали.

— Слава! Слава! Слава! — ревла юрба.

Пика, яка в ту мить красувалася в отворі розетки, була й справді гідна подиву. Після всяких п'ятикутних, шестикутних та інших химерних облич, що одне за одним з'являлися в отворі не досягаючи того взірця потворності, який у збудженій уяві створила собі юрба, тільки така неповторно бридка гримаса могла вразити це збіговисько й викликати бурхливе захоплення. Сам метр Копеноль аплодував їй. Не будемо й намагатися відтворити в уяві читача цього чотиригранного носа, підковоподібного рота, маленького, майже прикритого рудою щетинистою бровою, лівого ока, тоді як праве зовсім зникало під

величезною бородавкою, кривих, пощерблених зубів, схожих на зубастий мур фортеці, тріснуту губу, над якою стирчав, немов слонове ікло, один із зубів, роздвоєного підборіддя. Та ще важче відтворити вираз цього обличчя, якусь суміш злоби, подиву і смутку.

Схвалення було одностайним. Усі кинулись до каплиці. Звідти, тріумфуючи, вивели щасливого обранця — папу блазнів. І тільки тепер подив і захоплення юрби досягли своєї вершини. Гримаса була його справжнім обличчям.

Точніше, він увесь являв собою гримасу. Величезна голова, вкрита рудим волоссям, між плечима — здоровенний горб, другий, такий же — на грудях; ноги такі криві, що сходилися тільки в колінах, схожі на два серпи, з'єднані ручками; широкі ступні, потворні руки. І при всій цій потворності — якийсь грізний вираз сили, спритності та відваги, — дивний виняток із споконвічного правила, за яким і сила, і краса є наслідком гармонії.

Здавалося, що це розбитий, а потім невдало зліплений велетень.

Коли ця подоба циклопа з'явилася на порозі каплиці, нерухома, кремезна і майже однакова завширшки і завдовжки, то по її напівчервоному, напівфіолетовому одягу, всіяному срібними дзвіночками, і передусім по її неперевершеній потворності юрба одразу впізнала, хто це, і в один голос закричала:

— Та це ж Квазімодо, дзвонар! Квазімодо, горбань із Собору Паризької Богоматері! Квазімодо одноокий! Квазімодо кривоногий! Слава! Слава!

Захоплений метр Копеноль підійшов до нього.

— Істинний хрест! Найсвятіший отче, досконалішої потворності я ніколи в житті не бачив. Ти гідний бути папою не тільки в Парижі, а навіть у Римі.

Кажучи це, він весело поплескав Квазімодо по плечу. Той не ворухнувся.

Копеноль вів далі:

— З таким чортом, як ти, я б охоче гульнув, хай би це мені коштувало навіть дюжину новісіньких турських ліврів! Що ти на це скажеш?

Квазімодо мовчав.

Якась бабця пояснила метрові Копенолю, що Квазімодо глухий.

— Він говорить, коли захоче, — сказала стара. — Оглух від дзвонів. Він не німий.

Тим часом усі жебраки, всі слуги, усі злодюжки разом із школярами гуртом рушили до шафи судових писарів по картонну тіару та мантію блазенського папи. Квазімодо мовчки, навіть з якоюсь гордовитою покорою дозволив одягнути себе. Потім його посадили на строкато розмальовані ноші. Дванадцять членів братства блазнів підняли його на плечі, якась гірка і презирлива радість розцвіла на похмурому обличчі циклопа, коли він побачив біля своїх кривих ніг голови усіх цих гарних, стрункових чоловіків. Потім, за встановленим звича-

єм, уся процесія галасливих обідранців перед тим, як вийти на паризькі вулиці та майдани, почала обходити внутрішні галереї Палацу правосуддя.

КНИГА ДРУГА.
Розділ III. Besos para golpes[1]

Поки П'єр Гренгуар дістався до Гревського майдану, він добряче змерз. Щоб уникнути штовханини на мосту Міняйл, він рушив через міст Млинарів; але дорогою колеса єпископських млинів так забризкали його болотом, що благенька одежина стала геть мокра. До того ж після провалу п'єси, його, здавалося, морозило ще дужче, і він поспішив до святкового вогнища, яке яскраво палахкотіло серед майдану. Але багаття те звідусіль обступив густий натовп.

— Кляті парижани! — пробурмотів Гренгуар, бо, як справжній драматург, він був схильний до монологів. — Бач, тепер вони заступають вогонь, а мені так треба хоч трошки погрітися. Черевики мої промокли, а ті кляті млини ще вихлюпнули на мене потоки своїх сліз. Хай йому чорт, тому паризькому єпископові з його млинами! Цікаво знати, навіщо єпископові млини? Чи не думав він стати мірошником. Якщо йому для цього бракує лише моїх прокльонів, то я кляну і його самого, і його собор та млини. Ану погляньмо, чи розступляться ці роззяви! І що боки там роблять? Гріються. Гарна розвага! Дивляться, як палає добра сотня в'язок хмизу. Гарне видовище!

Придивившись ближче, він помітив, що коло навкруги королівського вогнища значно ширше, ніж треба для того, щоб грітися і що люди зібралися сюди не тільки тому, що тут палала сотня в'язок хмизу.

На просторій, вільній місцині, між натовпом і вогнищем танцювала молода дівчина.

Гренгуар, цей філософ-скептик, цей іронічний поет, був настільки зачарований блискучим видінням, що в першу мить не міг збагнути, хто вона, та дівчина, — людська істота, фея чи ангел.

Вона була невисока, хоча й видавалась високою, такий стрункий та зграбний був її тонкий стан. Вона була смуглява, проте легко було догадатися, що при денному світлі її шкіра мала чудовий золотавий полиск, як у андалузок та римлянок. Маленька ніжка в гарненькому вузенькому черевичку теж була мов у андалузки, так легко вона ступала. Дівчина танцювала, кружляла, пурхала на старому перському килимі, недбало кинутому їй під ноги, і щоразу, коли її сяюче личко оберталось до вас, її великі чорні очі засліплювали вас, наче блискавка.

Усі погляди були прикуті до неї, люди стежили, затамувавши подих, роззявивши роти. Дівчина танцювала під звуки баскського тамбурина, який її округлі руки підносили над головою; тоненька, бистра мов оса, в золотистому корсажі й барвистій спідниці, що розвівалася

---

[1] Поцілунки за удари (ісп.).

від швидкого танцю, з оголеними плечима, стрункими ніжками, що мелькали з-під спідниці, чорним волоссям, блискучими очима — вона видавалась неземною істотою.

«Далебі, — подумав Гренгуар, — це саламандра[1], німфа, богиня, це вакханка з гори Менад!»

У цю мить одна коса «саламандри» розплелася, і мідна монета, що була до неї прив'язана, покотилася по землі.

— Е, ні, — сказав поет, — вона циганка.

Міраж розвіявся.

Дівчина знову почала танцювати. Вона взяла дві шпаги, притулила вістрями до чола й заходилась обертати їх в одному напрямі, сама кружляючи в протилежному. Справді, це була звичайнісінька циганка. Та хоч яке велике було Гренгуарове розчарування, видовище не втратило для нього своєї принадності й чарівності. Яскраво-червоне світло святкового вогнища падало на обличчя людей, на смугляве чоло танцюристки і кидало блідий відблиск і хитливі тіні в глиб майдану, на чорний, потрісканий фасад старовинного «Будинку з колонами» з одного боку й на розпростерті кам'яні рамена шибениці — з другого.

Серед тисяч освітлених полум'ям вогнища облич вирізнялося одне, суворе, замкнуте й похмуре лице чоловіка, який стежив за танцюристкою особливо пильно. Невідомий, одяг якого не можна було розгледіти за натовпом, мав, здавалося, не більше, як тридцять п'ять років, а проте був уже лисий. Тільки на скронях у нього лишилося кілька пасом рідкого сивуватого волосся; високий і широкий лоб його вже вкривали зморшки, але в запалих очах виблискували молодечий запал, жадоба життя й глибока пристрасть. Він не зводив очей з циганки, і поки шістнадцятирічна дівчина безтурботно танцювала, й пурхала, викликаючи захоплення натовпу, його обличчя ставало дедалі похмуріше. Час від часу у нього то вирівалося зітхання, то появлялась усмішка на устах, але усмішка була ще гіркіша, ніж зітхання.

Нарешті дівчина, задихавшись, зупинилась, і довкола вибухнули оплески.

— Джалі́! — покликала циганка.

І Гренгуар побачив, як до неї підбігла гарненька біла маленька кізка, прудка, жвава, з блискучою вовною, з позолоченими ріжками й копитцями, в золоченому нашийнику; досі він не помічав кізки — вона лежала скраєчку килима й дивилася, як танцювала її господиня.

— Джалі, — сказала танцюристка, — тепер твоя черга.

І, присівши, дівчина граціозно простягла до кізочки свій тамбурин.

— Джалі, — спитала вона, — який тепер місяць?

Кізка підняла передню ніжку й стукнула ратичкою один раз по тамбурину. Справді, був перший місяць — січень. Натовп зааплодував.

---

[1] *Саламандра* у давнину вважалася твариною, що не горить у вогні. Середньовічні маги і чорнокнижники називали ящірку духом вогню.

— Джалі, — знову спитала дівчина, перевернувши тамбурин другим боком, — яке сьогодні число?

Джалі підняла позолочену ратичку і вдарила шість разів у тамбурин.

— Джалі, — провадила далі циганка, знову перевернувши тамбурин, — котра зараз година.

Кізка вдарила сім разів, і куранти на вежі «Будинку з колонами» зараз же вибили сьому.

Народ був у захваті.

— Це чаклунство![1] — почувся зловісний голос у натовпі. То був голос чоловіка, який не зводив очей з циганки.

Дівчина затремтіла і обернулась, але оплески заглушили той загрозливий вигук. Вона знову повернулась до кізки.

— Джалі, як ходить метр Гішар Гран-Ремі, капітан міських стрільців, під час процесії на Стрітення?

Кізка стала на задні ніжки й почала мекати, пересуваючись так кумедно й поважно, що всі глядачі зайшлися реготом від цієї пародії на святенницьке благочестя капітана стрільців.

— Джалі, — знову спитала дівчина, підбадьорена дедалі більшим успіхом, — а як виголошує промову королівський прокурор духовного суду метр Жак Шармолю?

Кізка сіла й замекала, так дивно підкидаючи передні ніжки, що все в ній — поза, рухи, звуки — одразу нагадали Жака Шармолю, бракувало тільки поганої французької і латинської вимови.

Натовп аплодував щосили.

— Святотатство! Блюзнірство! — знову почувся голос лисого чоловіка.

Циганка обернулася.

— Ах, — промовила вона, — знову цей лихий чоловік.

Потім, закопиливши нижню губу, дівчина зробила гримасу, як видно, звичну їй, повернулася на каблучку й почала збирати в тамбурин пожертви глядачів. Крупні й дрібні срібні монети, ліарди з орлом сипалися дощем. Коли танцюристка підійшла до Гренгуара, він необачно засунув руку в кишеню, й циганка зупинилась.

— Хай йому чорт! — сказав поет, знайшовши на дні своєї кишені те, що там було, тобто нічого. А молода дівчина все стояла біля нього, дивлячись великими очима, і, простягнувши до нього тамбурин, чекала. Чоло Гренгуара вкрилося великими краплями поту.

Якби в його кишені були всі скарби Перу, він без вагання віддав би їх танцівниці, але Гренгуар не мав золота Перу, та й самої Америки на той час іще не відкрили.

Несподіваний випадок виручив його.

---

[1] У Середньовіччі християни називали цапа нечистою твариною і вважали, що цапову зовнішність мають біси і сам диявол. Натоміст козенятко символізувало небесну чистоту і святість, а коза — плодючість і благість.

— Ти вшиєшся звідси, єгипетська сарано? — пролунав гострий голос із найтемнішого кутка майдану.

Дівчина злякано обернулась. То крикнув уже не лисий чоловік, голос був жіночий, нестямний і злий.

Але той крик, що так налякав циганку, розвеселив юрбу хлопчаків, які вештались по майдану.

— Це затворниця з Роландової вежі! — закричали вони, нестримно регочучи. — Це лахмітниця репетує. Чи вона ще не вечеряла? Однесімо їй недоїдків із святкових столів.

Тим часом Гренгуар, скориставшись із збентеження танцівниці, зник. Вигуки хлопчаків нагадали йому, що він теж не вечеряв, і поет побіг за ними, але у маленьких пустунів ноги були прудкіші, ніж у нього, й коли він опинився біля святкових столів, на них уже нічого не було.

Невесело лягати спати без вечері, а ще сумніше лишитись голодним і не знати, де ночувати. Гренгуар опинився саме в такому становищі. Ні хліба, ні притулку; в усіх боків його гнітила скрута, на його думку, аж надто сувора. Він давно вже дійшов тієї істини, що все своє життя мудрецеві доводиться боротися проти долі, яка з усіх боків насідає на його філософію. Що ж до Гренгуара, то ще ніколи вона не насідала так люто й жорстоко, як цього разу: поет відчував, що його шлунок уже б'є на сполох, і вважав, що з боку долі то вельми кепсько — руйнувати філософію за допомогою голоду.

З меланхолійних роздумів, у які він поринав дедалі глибше, його зненацька вивів дивний і ніжний-ніжний спів. То співала юна циганка.

Від її голосу, як і від танцю та вроди, віяло чимось незбагненно чарівним, чимось чистим і дзвінким, легким і окриленим, якщо можна так сказати. Це було нескінченне наростання мелодій, несподіваних рулад, а далі йшли прості музичні фрази, переплетені гострими і різкими звуками, потім варіації гам, які могли б збентежити навіть соловейка, але в яких усе-таки завжди була гармонія. М'які переливи октав здіймались і опускались, як перса молодої співачки, її чарівне личко надзвичайно жваво відбивало всю примхливість пісні, від пристрасного захвату до величної цнотливості. Вона неначе була то пустотливим дівчиськом, а то королевою.

Пісня циганки порушила задумливість поета, як лебідь порушує гладінь води. Гренгуар слухав її з якоюсь насолодою, забуваючи все на світі. Вперше за довгий час він забув свої страждання. Але то була лише коротка мить.

Той-таки жіночий голос, який урвав танець дівчини, тепер урвав її спів.

— Чи замовкнеш ти, чортова торохтійко? — крикнула жінка з того ж темного закутка майдану.

Бідолашна «торохтійка» замовкла. Гренгуар затулив вуха.

— О клята щербата пилка, що розтрощила ліру! — вигукнув поет.

Глядачі теж бурчали.

— До дідька веретницю! — чулося звідусіль.

І старе опудало, хоч його ніхто й не бачив на майдані, могло б дорого поплатитися за свої нападки на циганку, якби в ту мить увагу натовпу не відвернула процесія папи блазнів, яка, вже обійшовши багато вулиць і перехресть, галасливою юрбою ринула із смолоскипами на Гревський майдан.

Ця процесія, яку наші читачі бачили, коли вона виходила з Палацу правосуддя, дорогою зросла, ввібравши всіх паризьких пройдисвітів, гульвіс та волоцюг. І коли вона прибула на майдан, то було величне видовище.

Попереду простували цигани. Першим, верхи на коні, їхав циганський князь, а поряд ішли його графи, тримаючись за вуздечку та стремена; за ним безладно сунули цигани та циганки із своїми дітьми, які верещали на їхніх плечах; усі — князь, графи, чернь — у лахмітті й сухозлотиці. Далі — королівство Арго́[1], тобто весь набрід Франції, розставлений по ранжиру, причому найдрібніші були попереду. Отак ішли вони по четверо в ряд, з різноманітними ознаками своїх звань у цьому дивовижному мистецтві — каліки, кульгаві, однорукі, кишенькові злодії, лжеепілептики, богомольці, хирляки, вдавані паралітики, розпусники, волоцюги, шахраї, палії, крутії, каюки, мазурики, домушники, — перелік усіх стомив би самого Гомера. У центрі цього натовпу вищі чини братства блазнів несли на своїх плечах ноші, заставлені свічками густіше, ніж рака святої Женев'єни під час чуми. А на ношах, сяяв у мантії і тіарі, з патерицею новообраний папа блазнів — дзвонар Собору Паризької Богоматері Квазімодо-горбань.

Важко змалювати той вираз гордовитої і блаженної радості, якою світилося похмуре й потворне обличчя Квазімодо весь час, поки юрба йшла від Палацу правосуддя до Гревського майдану. Вперше в своєму житті він відчув насолоду від задоволеного самолюбства. Досі знав лише зневагу, презирство до свого становища, огиду до своєї особи. І тепер, дарма що був глухий, він, немов справжній папа, тішився привітаннями цієї юрби, яку ненавидів за те, що відчував її ненависть до себе. Байдуже, що його народ був тільки збіговиськом блазнів, калік, злодіїв, жебраків! Це все-таки був народ, а він — володар. І Квазімодо серйозно сприймав усі ці іронічні оплески та глумливі вияви пошани, до яких, однак, домішувався, треба визнати, справжній страх. Бо горбань був сильний, бо кривоногий був меткий, бо глухий був злий: три якості, що вгамовували насмішників.

А втім, ми зовсім не певні, що новий папа блазнів добре усвідомлював почуття, які сповнювали його самого, і ті, що їх він викликав

---

[1] *Арго́* (фр.) — мова якої-небудь суспільної групи, професії, товариства тощо, що відрізняється від загальної мови наявністю слів, не зрозумілих стороннім. Тут Гюго називав «королівством Арго» мешканців самісінького дна тогочасного Парижа.

у інших людей. Дух, який жив у цьому недоладному тілі, був такий же недовершений і убогий. Отож усе те, що відчував Квазімодо в цю мить, було неясне, плутане, туманне. Тільки радість переймала його, гордість володіла ним. Похмуре, жалюгідне обличчя його, здавалось, випромінювало сяйво.

І ось саме в ту хвилину, коли сп'янілого від власної величі Квазімодо урочисто проносили повз «Будинок з колонами», юрба з подивом і жахом побачила, як до горбаня кинувся якийсь чоловік і видер з його рук дерев'яну позолочену патерицю — знак блазнівської папської гідності.

Цей сміливець був той самий лисий чоловік, який щойно, змішавшись з юрбою, що оточувала циганку, злякав її своїми сповненими погрози й ненависті словами. На ньому було вбрання духовної особи. Тільки-но він вийшов з натовпу, Гренгуар, що доти не бачив його, здивовано вигукнув:

— Ти ба! Це ж мій учитель герме́тики[1], дом[2] Клод Фроллу, архідиякон! Якого дідька йому треба від цього паскудного горбаня? Той же його зараз проковтне!

І справді, у натовпі пролунав крик жаху. Страшний Квазімодо рвонувся з нош, і жінки відвернулися, щоб не бачити, як він роздере архідиякона.

Горбань одним стрибком опинився біля священника, глянув на нього і впав перед ним навколішки. Священник зірвав з нього тіару, зламав його патерицю, розірвав мішурну мантію.

Квазімодо, низько схиливши голову і схрестивши руки, все ще стояв навколішках. Потім між ними почався дивний діалог мовою знаків і жестів, бо жоден з них не промовив ні слова. Священник стояв випроставшись, розгніваний, грізний, владний; Квазімодо розпростерся долі, покірливий, благаючий. А тим часом Квазімодо, безперечно, міг би одним пальцем розчавити священника.

Нарешті архідиякон грубо струсонув Квазімодо за могутнє плече й жестом велів йому встати і йти за ним.

Квазімодо підвівся.

Тоді братство блазнів, трохи отямившись, спробувало захистити свого папу, так раптово скинутого з трону. Цигани, арготинці й уся корпорація судових писарів, репетуючи, оточили священника.

Квазімодо затулив його собою, стиснув свої здоровенні кулаки і, скрегочучи зубами, наче розлючений тигр, глянув на нападників. Священник знову набрав вигляду своєї похмурої гідності, подав знак Квазімодо й мовчки рушив з майдану. Квазімодо йшов попереду, розштовхуючи натовп.

---

[1] *Герме́тика* — поширена в середньовіччі псевдонаука про таємницю виготовлення золота.

[2] *Дом* — від латинського «dominus» *пан, господар* — один з титулів католицького духовенства.

Коли вони протиснулися крізь юрбу і перетнули майдан, хмара цікавих роззяв спробувала податися за ними. Квазімодо на мить відстав, а тоді, задкуючи, пішов за архідияконом. Приземкуватий, лютий, страшний, скуйовджений, насторожений, він облизував свої ікла дикого кабана, ревів, мов хижий звір, і жестом, а то й самим поглядом відкидав натовп назад.

Їм дали зникнути у вузькій темній вуличці — ніхто не насмілився піти за ними, бо сама думка про Квазімодо, який люто скреготів зубами, заступала їм дорогу.

— Оце так диво! — пробурмотів Гренгуар. — Але де ж, хай йому біс, я знайду собі вечерю?

Розділ IV. Прикрощі, на які наражаєшся, переслідуючи вночі гарненьку жінку

Гренгуар попрямував навмання за циганкою. Він бачив, що вона зі своєю кізочкою пішла вулицею Ножарів, і теж рушив за нею.

«А чом би й ні?» — подумав поет.

Досвідчений філософ паризьких вулиць, Гренгуар давно помітив, що ніщо так не сприяє роздумам, як переслідування гарненької жінки, особливо коли не знаєш, куди вона йде.

Отож він замислено йшов за молодою дівчиною, яка, помітивши, що городяни поспішають додому і таверни — єдині місця, де щось продавалося того дня, — зачиняються, поспішала сама й підганяла свою кізку.

«Десь же, зрештою, вона мешкає, — міркував Гренгуар, — а в циганок добре серце. Хто знає?..»

І крапки, що їх він поставав у думці після цього недомовленого припущення, таїли в собі якісь невиразні, але дуже принадні сподівання.

Час від часу, минаючи городян, що замикали двері своїх помешкань, він ловив уривки їхніх розмов, які розривали ланцюг його райдужних припущень.

На щастя, він швидко віднаходив і зв'язував їх кінці завдяки циганці й Джалі, які йшли поперед нього — дві тендітні, ніжні й чарівні істоти. Гренгуар захоплювався їхніми маленькими ніжками, гарненькими формами, граціозними рухами; в його уяві вони обидві майже зливалися, взаєморозумінням і щирою дружбою нагадуючи молоденьких дівчат, а спритністю, проворністю і легкістю ходи — кізок.

Тим часом на вулицях ставало з кожною хвилиною темніше й тихше. Уже давно пролунав дзвін, закликаючи городян гасити світло, і тільки вряди-годи на вулиці траплявся перехожий або десь блимав у вікні вогник. Ідучи слідом за циганкою, Гренгуар забрів у заплутаний лабіринт вуличок, перехресть і глухих закутків навколо старого цвинтаря Безневинних немовлят. Усі ці вулички були схожі на клубок

ниток, переплутаних котеням. Проте молода дівчина, все більше прискорюючи ходу, впевнено йшла вперед, — видно, добре знала дорогу. Гренгуар, напевно, заблудився б, якби на одному з поворотів не помітив мимохідь ажурної верхівки восьмигранного ганебного стовпа на ринку, що чітко вирізнялася чорними контурами на тлі освітленого вікна якогось будинку.

Дівчина вже давненько помітила, що за нею хтось іде; час від часу вона тривожно озиралась, а раз, скориставшись з промінчика світла, що вирвався з напівзачинених дверей пекарні, раптом зупинилася й пильно оглянула Гренгуара з голови до п'ят, а тоді зробила вже знайому йому гримаску й пішла, не зупиняючись, далі.

Це трохи збентежило поета: в чарівній гримасці безперечно була зневага й насмішка. Тож, похиливши голову, він почав рахувати каміння бруківки й ішов за дівчиною вже на деякій відстані. На одному з поворотів дівчина зненацька десь зникла, і раптом він почув її пронизливий крик.

Гренгуар прискорив ходу. Вулиця губилася в темряві. Але намочене в оливі клоччя, що горіло на розі за чавунною огорожею біля підніжжя статуї Пречистої Діви, дало змогу Гренгуарові розгледіти циганку, — вона вирівалася з рук двох чоловіків, які намагалися затулити їй рота. Бідолашна кізка наставила на них ріжки й переляканo мекала.

— Гей, варто, сюди! — крикнув поет і хоробро кинувся вперед.

Один з чоловіків, які тримали дівчину, обернувся, і Гренгуар побачив жахливе лице Квазімодо.

Він не кинувся тікати, але й не ступив більше жодного кроку вперед.

Квазімодо підійшов до нього, розмахнувся, і Гренгуар, відлетівши кроків на чотири, впав на брук; а горбань, несучи дівчину, що висіла у нього на плечі, мов шовковий шарф, швидко зник у темряві. Його спільник подався за ним, а бідна кізка, жалібно мекаючи, побігла ззаду.

— Рятуйте! Рятуйте! — кричала нещасна циганка.

— Стійте, негідники, відпустіть дівку! — прогримів голос вершника, що несподівано виїхав із-за рогу сусідньої вулиці.

То був ротмістр королівських стрільців, озброєний з ніг до голови, з шаблею наголо.

Вирвавши з рук остовпілого Квазімодо циганку, він посадив її поперед свого сідла; страшний горбань, отямившись від подиву, хотів було кинутись до нього, щоб відібрати свою здобич, але в цю мить з'явилося п'ятнадцять чи шістнадцять озброєних палашами стрільців, які їхали слідом за своїм ротмістром. Загін королівських стрільців об'їжджав дозором місто.

Квазімодо оточили, схопили, зв'язали. Він ревів, шаленів, кусався і, коли б це було вдень, то, безперечно, самий вигляд його обличчя, яке від люті стало ще потворнішим, примусив би втекти весь цей

загін. Однак уночі найгрізніша зброя Квазімодо — потворність — була безсила.

Спільник Квазімодо під час сутички зник.

Циганка, граціозно випроставшись у сідлі, поклала обидві руки на плечі молодого ротмістра і кілька хвилин дивилася на нього, мов зачарована його доблесним виглядом і щойно поданою їй допомогою. Надавши своєму ніжному голосові ще більшої ніжності, вона першою порушила мовчанку:

— Як вас звати, шановний рицарю?

— Ротмістр Феб де Шатопе́р до ваших послуг, красуне! — відповів офіцер, прибираючи молодецького вигляду.

— Спасибі, — промовила дівчина.

І, поки ротмістр Феб підкручував на бургундський манір свої вуса, вона, мов стріла, що падає на землю, ковзнула з коня і зникла, як блискавка.

— Сто чортів! Мені було б приємніше, якби зосталося це дівчисько! — крикнув молодий офіцер і велів міцніше зв'язати Квазімодо путами.

— Що вдієш, ротмістре, —сказав один стрілець, — ластівка випурхнула, кажан лишився.

Розділи V – VI

* Холод поступово привів до тями оглушеного падінням Гренгуара. Лежачи у канаві, він згадав бурхливу сцену, свідком якої нещодавно був, згадав, що циганка вирвалася від двох чоловіків і що один із них був Квазімодо, і перед ним зненацька промайнуло зловісне, гордовите обличчя архідиякона. «Це було б дивно!» — подумав Гренгуар і вирішив зайнятися більш насущною проблемою — порятунком від холоду.

В цей час зграйка дітлахів тягла вулицею солом'яного сінника з наміром розпалити своє невелике святкове вогнище. Щоб здійснити цей намір, вони кинули сінник в канаву на Гренгуара, у темряві не помітивши його, і запалили жмут соломи від світильника, який горів перед статуєю Пречистої Діви. Поет зрозумів, що за хвилину він буде врятований від холоду — його просто підсмажать у вогнищі з сінника. Зробивши надлюдське зусилля, він відкинув сінник і зірвався на рівні ноги. Перелякані дітлахи кинулася врозтіч, а Гренгуар невідомо чому побіг в інший бік.

Панічна втеча Гренгуара вела його лабіринтами паризьких вуличок, аж доки він не перестав розуміти, куди потрапив. Тут поет зупинився і з подивом усвідомив, що втікаючи він лише віддаляється від сінника, який міг би врятувати його від холоду, незалежно від того чи встигли малі його підпалити чи ні. Бо якщо підпалили, то він погріється коло вогнища, якщо ж ні, то на ньому переночує.

З такими думками Гренгуар рушив назад шукати благословенний сінник. Блукаючи незнайомими вуличками він раптом побачив далекий відблиск вогню. «Хвала Богу! — промовив поет. — Це горить мій сінник». І радісно рушив довгою небрукованою вулицею. Та скоро виявилося, що він іде не один. З кожним його кроком вулиця наповнювалася темними постатями обідраних жебраків. Коли ж Гренгуар вирішив повернутися, тісні

ряди голодранців зімкнулися і не дали йому пройти. Так він потрапив на просторий майдан, неправильної форми і погано вимощений. На майдані палали вогнища і купи дивних людей вешталися між ними. «Де я?» — спитав поет, заціпенівши від жаху. «У Дворі чудес», — відповіла якась мара, що підійшла до нього.

Двором чудес називали місце збору всього паризького непотребу — жебраків, волоцюг, горлорізів, злодіїв та шльондр. Нічної пори навіть озброєні стрільці не ризикували заїжджати на цей майдан. Обідранці, оточивши Гренгуара, з криками «Ведімо його до короля!» затягли переляканого поета до бруднючого шинка, фасад якого виходив на страшний майдан. Гренгуар намагався вирватися, але добився лише того, що його благенький камзол в цій боротьбі віддав Богові душу.

В шинку коло вогнища, що палало на широкій, круглій кам'яній плиті, стояла бочка. На бочці сидів жебрак. То й був король на своєму троні. Гренгуар відразу впізнав у ньому Клопена Труйльфу — жебрака, який першим відволік увагу публіки від його мораліте. Він був у тому самому лахмітті, хоча й прикрашений знаками королівської гідності. Побачивши знайоме обличчя, поет підбадьорився і хотів нагадати Труйльфу про мораліте і про себе як його автора.

Однак поведінка жебрака кардинально відрізнялася від вранішньої. Він перебив нещасного Гренгуара словами: «Ти стоїш перед верховним володарем королівства Арго. Ти ввійшов до королівства Арго, не будучи арготинцем, ти порушив закони нашого міста й будеш покараний, якщо ти не грабіжник, жебрак або волоцюга». З'ясувавши, що Гренгуар таки не арготинець, Труйльфу оголосив, що вважає за вірне повісити зайду, якщо він добровільно не захоче стати підданим королівства Арго. Гренгуар, який до тої пори вже втратив надію залишити живим, радісно погодився стати волоцюгою, щоб уникнути розправи.

Та з'ясувалося, що громадянство королівства Арго потрібно заслужити. В шинок внесли два стовпи з поперечиною, на яку волоцюги підвісили опудало з пришитими до цього дзвіночками. Під цією шибеницею вони поставили розхитану лавку, і Клопен звелів Гренгуару залізти на неї та витягти з кишені опудала гаманець. Якщо задзвенить хоча б один дзвіночок, невдаху повісять замість опудала. Купа голодранців набилася в шинок, щоб не пропустити таку розвагу.

Гренгуар мужньо скорився долі, але, щойно торкнувшись опудала, він захитався на лавці, що була тільки на трьох ніжках; машинально схопився за опудало, втратив рівновагу й важко впав на землю, зовсім оглушений фатальним дзвоном безлічі бубонців опудала. Над головою він чув диявольський регіт волоцюг і голос Труйльфу: «Підніміть-но цього телепня і негайно повісьте!»

Зашморг вже був на шиї невдахи, коли король Арго раптом згадав про давній звичай, за яким чоловіка не можна повісити, не спитавши, чи не знайдеться жінка, яка захоче взяти його собі. Гренгуар зітхнув з полегкістю. Вдруге за півгодини він уникав вірної смерті. Але й цього разу він радів передчасно — жодна громадянка Арго не захотіла мати справу з худим, нужденним поетом, який ніколи не стане вмілим злодієм.

Коли Гренгуар вже втретє приготувався до смерті, серед арготинців раптом пролунало: «Есмера́льда! Есмеральда!» Гренгуар затремтів і озирнувся в той бік, звідки долинали вигуки. Юрба розступилася, пропускаю-

чи дівчину — уособлення невинності і вроди. То була циганка. Гарненька кізка Джалі дріботіла за нею.

— Есмеральда! — промовив Гренгуар, вражений тією швидкістю, з якою це магічне слово пов'язало спогади про все, що він пережив того дня.

Есмеральда легко підійшла до засудженого і якийсь час мовчки дивилася на нього. Потім скорчила свою чарівну гримаску і сказала, що бере його собі за чоловіка. І тоді Гренгуар твердо повірив: усе, що діється з ним од самого ранку — сущий сон, який триває й досі. Вінчання було недовгим — циганський князь приніс глиняний кухоль, який Есмеральда подала поету. «Киньте його за землю», — сказала вона. Кухоль розбився на чотири черепки. Тоді князь Циганський, поклавши на чоло Гренгуаро-ві й циганці свої руки, промовив: «Брате, вона — твоя дружина; сестро, він — твій чоловік. На чотири роки. Ідіть». *

Розділ VII. Шлюбна ніч

За кілька хвилин наш поет опинився в невеличкій кімнатці із стрілчастим склепінням, затишній, добре натопленій. Він сидів за столом, котрий, здавалося, тільки й чекав, коли на ньому появиться якесь їство із шафки, що висіла на стіні; а далі Гренгуар бачив ліжко і перебування наодинці з гарненькою дівчиною. Пригода скидалася на чарівну казку. Поет уже серйозно починав вважати себе за одного з її персонажів. Раз у раз він роздивлявся навколо, мовби хотів упевнитися, чи тут іще вогненна колісниця, запряжена двома крилатими химерами, бо тільки вона могла так швидко перенести його з пекла сюди, до раю. І ще він час від часу поглядав на діри свого камзола — намагався повернутися до дійсності й не відірватися зовсім від землі. Це була та нитка, за яку він тримався, коли розум витав у фантастичних просторах.

Дівчина, здавалося, не звертала на нього ніякої уваги. Крутилася по кімнаті, то тут, то там, пересувала якийсь стільчик, розмовляла із своєю кізкою, часом корчила гримаски. Нарешті вона сіла до столу, і Гренгуар міг досхочу на неї надивитися.

Поет глибше й глибше поринав у свої марення.

«Так от що воно таке Есмеральда! — думав він, замріяним поглядом стежачи за нею. — Небесне створіння! Вулична танцівниця! Так багато й так мало! Це вона сьогодні ввечері врятувала мені життя. Мій злий геній! Мій добрий ангел! Чарівна жінка, слово честі! Вона безтямно закохана, коли рішилася захопити мене в такий спосіб. До речі, — раптом підвівшись, сказав він собі, пойнятий тим відчуттям реальності, яке становило суть його вдачі і філософії, — я не зовсім уявляю, як це сталося, але ж тепер я все-таки її чоловік!»

З цією думкою, що відбилася в його очах, він підійшов до дівчини так войовничо і так галантно, що вона відсахнулася.

— Чого вам треба? — запитала.

— Ви ще питаєте, чарівна Есмеральдо? — відповів Гренгуар так пристрасно, що сам здивувався, почувши власний голос.

Циганка здивовано глянула на нього.

— Не розумію, що ви хочете сказати.

— Та ну! — промовив Гренгуар, дедалі більше запалюючись, певен, що він, зрештою, має справу лише з цнотливістю Двору чудес. — Хіба я не твій, любонько? Хіба ти не моя?

І він простодушно обняв її за стан.

Але циганка вислизнула з його рук, наче в'юн. Одним стрибком опинилася на другому кінці кімнати, зігнулась і, тримаючи в руці невеличкий кинджал, випросталася так швидко, що Гренгуар не встиг побачити, звідки цей кинджал у неї взявся; вона стояла розгнівана й горда, стиснувши губи, рум'яна, мов червоне яблуко; ніздрі її роздувалися, очі метали блискавиці. Тут і кізка виступила наперед, наставивши на Гренгуара войовничий лоб, увінчаний двома гарненькими позолоченими і дуже гострими ріжками. Усе це сталося за одну мить. Барвиста бабка перетворилася на осу і тільки й чекала, щоб ужалити.

Наш філософ сторопів і спантеличено дивився то на кізку, то на дівчину.

— Пречиста Діво! — вигукнув нарешті, отямившись. — Ото дві забіяки!

Циганка теж заговорила: — А ти, видно, зухвалий пройда!

— Пробачте, панночко, — всміхаючись, мовив Гренгуар. — Але навіщо ж тоді ви взяли мене за чоловіка?

— А було б краще, якби тебе повісили?

— То, виходить, — мовив він, трохи розчарований у своїх любовних сподіваннях, — виходить, одружуючись зі мною, ви думали тільки про те, щоб урятувати мене від шибениці?

— А що б іще я могла думати?

Гренгуар прикусив губи.

— От тобі й на! — пробурмотів він. — Видно, перемога Купідона тут не така безперечна, як мені здавалося. Але навіщо ж було тоді розбивати нещасний кухоль?

Кинджал Есмеральди й роги кізки все ще були готові до оборони.

— Панно Есмеральдо, — мовив поет, — укладімо перемир'я. Клянуся вам вічним спасінням, що без вашої згоди і дозволу я не підійду до вас; тільки дайте мені повечеряти.

Циганка не відповіла. Зробила презирливу гримаску, підняла, немов пташка, голову і засміялася; маленький кинджал зник так само несподівано, як і з'явився, Гренгуар і не помітив, куди бджола сховала своє жало.

А за хвилину на столі появилися житній хліб, шматок сала, кілька зморщених яблук і дзбан пива. Гренгуар пожадливо накинувся на їжу. Чуючи, як жваво брязкає його залізна виделка об фаянсову тарілку, можна було подумати, що все поетове кохання вилилося в апетиті.

Сидячи перед ним, дівчина мовчки дивилася, як він їсть, а думала, видно було, про щось зовсім інше, часом усміхалася тим своїм

думкам і ніжно гладила розумну голівку кізки, що пестливо притулилася до її колін.

Втамувавши голод, Гренгуар відчув деякий сором, бо на столі залишилося тільки одне яблуко.

— А ви не хочете їсти, панно Есмеральдо?

Дівчина заперечливо похитала головою і задумливо глянула на склепіння комірчини.

«Що там її зацікавило? — подумав Гренгуар, теж глянувши туди, куди й вона дивилася. — Не може бути, щоб її увагу привертала гримаса кам'яного карлика, вирізьбленого в центрі склепіння. Хай йому чорт! З ним я ще можу позмагатися».

Він гукнув:

— Панночко!

Вона, здавалося, не чула. Він повторив голосніше:

— Панно Есмеральдо!

Марно, її думки витали десь далеко, і голос Гренгуара був безсилий привернути їх. На щастя, втрутилася кізка, яка тихенько смикала свою господиню за рукав.

— Що тобі, Джалі? — жваво спитала циганка, ніби прокинувшись.

— Вона голодна, — сказав Гренгуар, зрадівши нагоді почати розмову.

Есмеральда накришила хліб, і кізка почала їсти з її долоні.

Гренгуар не дав дівчині знову поринути в мрії. Зважився на делікатне питання:

— То ви не хочете, щоб я був вашим чоловіком?

Дівчина пильно подивилася на нього й сказала:

— Ні!

— А коханцем? — знову спитав Гренгуар.

Вона зробила гримаску й відповіла:

— Ні!

— А другом? — наполягав поет.

Вона пильно глянула на нього і, хвилину подумавши, промовила:

— Можливо.

Це «можливо», таке дороге для філософа, підбадьорило Гренгуара.

— А ви знаєте, що таке дружба? — спитав він.

— Знаю, — відповіла циганка. — Це означає бути братом і сестрою; це дві душі, які стикаються, не зливаючись, це два пальці однієї руки.

— А кохання? — спитав Гренгуар.

— О! Кохання! — мовила вона, і голос її затремтів, а очі заблищали. — Це коли двоє стали чимось єдиним. Коли чоловік і жінка зливаються в одного ангела. Це щось небесне!

І обличчя вуличної танцівниці засяяло дивовижною красою, яка, здавалося Гренгуарові, цілком відповідала майже східній екзальтованості її слів, і глибоко вразило його. Рожеві й чисті уста дівчини всміхалися, чоло, непорочне і ясне, час від часу затуманювалось дум-

ками, як дзеркало від подиху, а з-під довгих чорних опущених вій випромінювалося якесь невловне світло.

— Яким же треба бути, щоб вам сподобатися? — вів далі Гренгуар.

— Треба бути мужчиною.

— А я? — спитав Гренгуар. — Хто ж я такий?

— У мужчини на голові шолом, у руці — меч, на закаблуках — золоті остроги.

— Он як! — сказав поет. — Виходить, без острог не можна бути мужчиною? Ви когось любите?

Вона хвилинку сиділа задумана, потім з якимсь особливим виразом промовила:

— Я про це скоро дізнаюсь.

— А чому не сьогодні ввечері? — ніжно запитав поет. — Чому б вам не покохати мене?

Дівчина серйозно глянула на нього.

— Я покохаю лише того, хто зможе мене захистити. [...]

Переклад із французької Петра Тернюка

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/trYx0Q0P або QR-кодом і прочитайте продовження твору.

ЛІТЕРАТУРА І СВІТ ПРОФЕСІЙ

Опановуємо ази контент-менеджменту

Контент-менеджери відповідають за створення, редагування й управління контентом на вебсайтах, блогах і в соціальних мережах. Вони також можуть аналізувати ефективність контенту і розробляти стратегії його покращення.

Творче завдання. Попрацюйте самостійно або командою над контентом, присвяченим роману Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері». Результат проєкту презентуйте перед однокласниками / однокласницями.

План створення контенту:

1. Напишіть короткий пост для Instagram або Facebook, який зацікавить читачів романом «Собор Паризької Богоматері». Використайте 1-2 цитати з твору і поясніть їхній зміст простими словами.
2. Доберіть дискусійні або провокативні питання для обговорення твору в соцмережах, щоб залучити людей до обговорення роману.
   Наприклад: Якби ви були на місці Есмеральди, чи змогли б витримати тиск суспільства і влади?
3. Створіть рекламний постер або картинку про одного з героїв роману (Квазімодо, Есмеральда, Фролло). Додайте короткий підпис, що пояснює характер персонажа.
4. Складіть невеликий план для серії постів про роман: що публікувати, у який день, з якими цитатами і картинками.
5. Виберіть 2-3 критерії ефективності ваших постів (вподобання, коментарі, репости) і поясніть, чому саме ці показники важливі для оцінки результату.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Які звинувачення висунули проти Есмеральди? Поміркуйте, чим суд над циганкою з твору Віктора Гюго нагадує нам суд над єврейкою з роману Вальтера Скотта?
2. Що пропонував дівчині священник Клод Фролло напередодні її страти? А про що благав ув'язнену Ревéкку лицар-монах Бріáн де Буагільбéр?
3. Чому архідиякон називає Есмеральду «***ангелом темряви***» і «***пасткою диявола***»? Чи має він для цього підстави?
4. Чому кохання лякає Клода Фролло? Як це почуття діє на нього? Доведіть, що священник перекладає відповідальність за свої темні думки і вчинки на Есмеральду.
5. Чому юна дівчина радше піде на шибеницю, ніж скористається допомогою Клода Фролло? Чи безкорисливо священник пропонує їй порятунок?
6. Як Феб відреагував на події, що відбувалися перед Собором? Чи усвідомлював він, яку фатальну роль відіграв у житті Есмеральди? Яка думка щодо Феба найбільше лякала дівчину?
7. Як поставився паризький натовп до процедури покарання Есмеральди? А якщо б вона була не юною і вродливою, а старою, потворною та ще й глухою, як, на вашу думку, повелася б публіка?
8. З яких причин страта Есмеральди не відбулася в призначений судом час? Поясніть сенс дивних вигуків Квазімодо «***Притулок!***».
9. Як Квазімодо пояснив дівчині своє бажання врятувати її? Знайдіть у тексті, яким постає Квазімодо під час порятунку нещасної циганки. Доведіть, що кохання до Есмеральди прикрасило життя «злого горбаня».
10. Чому Клод Фролло почав ревнувати циганку до Квазімодо? Чому для архідиякона ревнощі до потворного дзвонаря були нестерпніші, ніж до Феба?
11. Як Клода Фролло характеризують його слова «***Вона не дістанеться нікому!***»?
12. Розкажіть про спробу аргонців врятувати життя циганки. Яке жахливе непорозуміння сталося під час штурму Собору?
13. Яку фатальну роль у житті циганки відіграла Гудула? Як збулася заповітна мрія Есмеральди знайти свою матір?
14. Яким могло б бути завершення твору, якби в серці мешканки Щурячої нори було менше злоби і ненависті?
15. На прикладі долі затвірниці Гудули підтвердьте народну мудрість, що прокльони повертаються до їхнього господаря.
16. Пригадайте, яке слово стало для автора поштовхом до написання твору? Поясніть роль фатуму і фатальної випадковості в житті героїв роману.
17. Прокоментуйте слова Квазімодо: «***Ось усе, що я любив***».
18. У чому полягає відмінність між коханням до циганки Феба де Шатопера, Клода Фролло і Квазімодо? Прокоментуйте слова автора роману «***Три чоловічих серця, по-різному створених***». Життя кого із цих чоловіків збідніло б, якби кохання до циганки його обминуло?
19. На прикладі вчинків трьох чоловіків доведіть правильність афоризму «***Кохання — це мистецтво дарувати***».
20. Що сталося з потворою Квазімодо і красенем Фебом? Поміркуйте, чи буде дружина Феба щасливою з ним? Чому?

Міркуємо самостійно

21. Для романтичних творів характерний чіткий поділ героїв на ***позитивних*** і ***негативних***. Які герої роману «Собор Паризької богоматері» належать до позитивних, а які — до негативних?

22. Схарактеризуйте образ ***Есмеральди***. Як героїня роману ***контрастує*** зі своїм оточенням?

23. Які події в її житті стали фатальними? Поясніть, чому долю називають сліпою.

24. Доведіть, що образ Есмеральди відповідає уявленням про романтичну героїню. У чому полягає ***ідеалізація*** героїні? А які риси цього образу вам не імпонують?

25. Складіть план характеристики образу Есмеральди.

26. Схарактеризуйте образ ***Квазімодо***. Яка ***антитеза*** покладена в основу цього образу? Чи справді Квазімодо був злим недоумком, як вважав натовп?

27. Прокоментуйте слова дзвонаря: «*Я ж — щось жахливе, і не людина, і не звір... Ви сонячний промінь, ви крапля роси, ви пісня пташки*».

28. Доведіть, що цей образ відповідає принципу романтичної літератури ***зображення надзвичайної особистості в надзвичайних обставинах***.

29. Автор пише: «Двоє знедолених, природою і суспільством, зустрілися, щоб допомогти один одному». Що є спільного у Квазімодо і Есмеральди? Чому саме Квазімодо здатний усвідомити страждання іншої людини і поставитися до неї зі щирим співчуттям?

30. Схарактеризуйте образ ***священника Клода Фролло***. Доведіть, що *Фролло* не витримав зіткнення з реальним життям та реальними пристрастями.

31. Чому в житті Клода Фролло кохання відіграло фатальну роль? Прокоментуйте його слова: «***Клоде, ти павук. Але водночас і муха***!..».

32. Поміркуйте, у чому полягає відмінність між коханням і пристрастю. На вашу думку, архідиякон став жертвою кохання чи пристрасті?

33. Доведіть, що, страждаючи від почуттів до «чаклунки», священник забув про все, що раніше було дороге його серцю і розуму. Як ви розумієте його слова: *«З тобою пекло буде мені раєм; твоє лице краще, ніж Боже!»*

34. Схарактеризуйте образ ротмістра ***Феба де Шатопера***. Чи справедливо Клод Фролло називає ротмістра королівських стрільців «*жалюгідним тупим фанфароном*»? Що, на вашу думку, є особливого в образі цього героя?

35. Чи гідний Феба кохання «жалюгідного вуличного дівчиська»? Чому? Доведіть, що юна Есмеральда ідеалізує «***героя своїх мрій***». А ви б хотіли, щоб вас кохали за блискучий одяг і пір'я на капелюсі? Чому? Що, на вашу думку, означають вислови: «***І до вроди і до потворності можна звикнути, не можна звикнути до глупоти і підлості***»; «***Людина повинна бути гідною кохання***»?

36. Якщо людина здатна звикнути і до вроди, і до потворності, що тоді повинно цінуватися?

Узагальнюємо і підсумовуємо

37. Складіть план порівняльної характеристики образів ***Клода Фролло, Квазімодо*** і ***Феба де Шатопера***. Випишіть з тексту твору по 3 цитати, що характеризують ці образи.

38. Поміркуйте, чи відповідаєте романтичним уявленням про ідеального героя або героїню? Чому?

39. Яким у творі зображується натовп? Схарактеризуйте його. Знайдіть цитати на підтвердження своєї думки.

40. Чому автор часто порівнює натовп із жорстокою дитиною?

Роман «СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ»

Сюжет

- Свято дурнів у Парижі
- Квазімодо за наказом Фролло викрадає Есмеральду
- ?
- ?
- ?
- Смерть Квазімодо поруч із тілом дівчини

Проблематика роману

- Протиставлення зовнішньої і внутрішньої краси
- Духовне падіння церкви
- Жорстокість суспільства до «інакших»
- Соціальна нерівність і пригноблення простих людей
- ?
- ?
- ?

Аналіз роману

- Час і місце дії?
- Тема?
- Ідея?

Образи, символи

Характеристика героїв

ЕСМЕРАЛЬДА

- Хто вона?
- Зовнішність?
- Дії і вчинки?

КВАЗІМОДО

- Хто він?
- Зовнішність?
- Вчинки?

КЛОД ФРОЛЛО

- Хто він?
- Дії і вчинки?

ФЕБ

- Зовнішність?
- Внутрішній світ?
- Символ цинізму й моральної байдужості
- Втілення порожнечі за красивою оболонкою

ПРЕДСТАВНИКИ НАРОДУ

СОБОР

- Центр культурного й політичного життя парижан
- Місце сили і захисту
- Символ релігійного пригноблення
- Символ боротьби

Долі простих парижан

ЕСМЕРАЛЬДА

- Чистота, співчуття, невинність, водночас легковажність

КВАЗІМОДО

- Духовна сила в потворному тілі

ФРОЛЛО

- Розум без контролю моралі небезпечний

41. Що, на думку письменника, найбільше розважало середньовічний простолюд? А що, на вашу думку, спільного між показовими покараннями на Гревській площі та сучасними телешоу про людські страждання та новинами про жахливі катастрофи?

42. У чому полягає протиставлення головних героїв твору і натовпу — «***брудного убого моря з сірою, землистою***» поверхнею?

43. Опрацюйте на сторінці 127 інтелект-карту до роману «Собор Паризької Богоматері». Узагальніть матеріал, поданий у карті, та заповніть пробіли.

Застосовуємо теоретичні поняття

44. Пригадайте особливості ***романтичної літератури***.

45. Доведіть, що роман «Собор Паризької Богоматері» належить до ***романтичного напряму***.

46. Чому жанр твору Віктора Гюго визначають як ***історичний роман***?

47. Назвіть приклади ***антитези*** і ***контрасту*** в романі.

48. У чому ***головний конфлікт*** романтичних творів? Як цей конфлікт зображений у романі «Собор Паризької Богоматері»?

Дискутуємо

49. Чи відповідає хоч один із цих героїв нашим уявленням про те, яким має бути ідеальний коханий? Чому? Які риси кожного із цих героїв ви обрали б для образу ідеального романтичного героя?

50. Чи можливе, на вашу думку, таке ідеальне поєднання в дійсності? А як до цього потрібно ставитися?

МИСТЕЦЬКА ГАЛЕРЕЯ

Наймасштабнішим кінопроєктом за романом Віктора Гюго донині залишається спільний франко-італійський фільм «Собор Паризької Богоматері» (французькою «Notre-Dame de Paris»), створений у далекому 1956 році. Його зняв відомий французький режисер Жан Деланоа, а роль циганки Есмеральди зіграла мегазірка 1950-60-х років італійка Джина Лоллобриджида.

Творці фільму максимально точно відтворили дух і матеріальну культуру XV століття, місця подій, інтер'єри, побутові деталі і одяг персонажів. Атмосфера фільму просто заворожує.

Скористайтесь QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/atqvv6WN і подивіться трейлер до фільму.

Твір за вибором

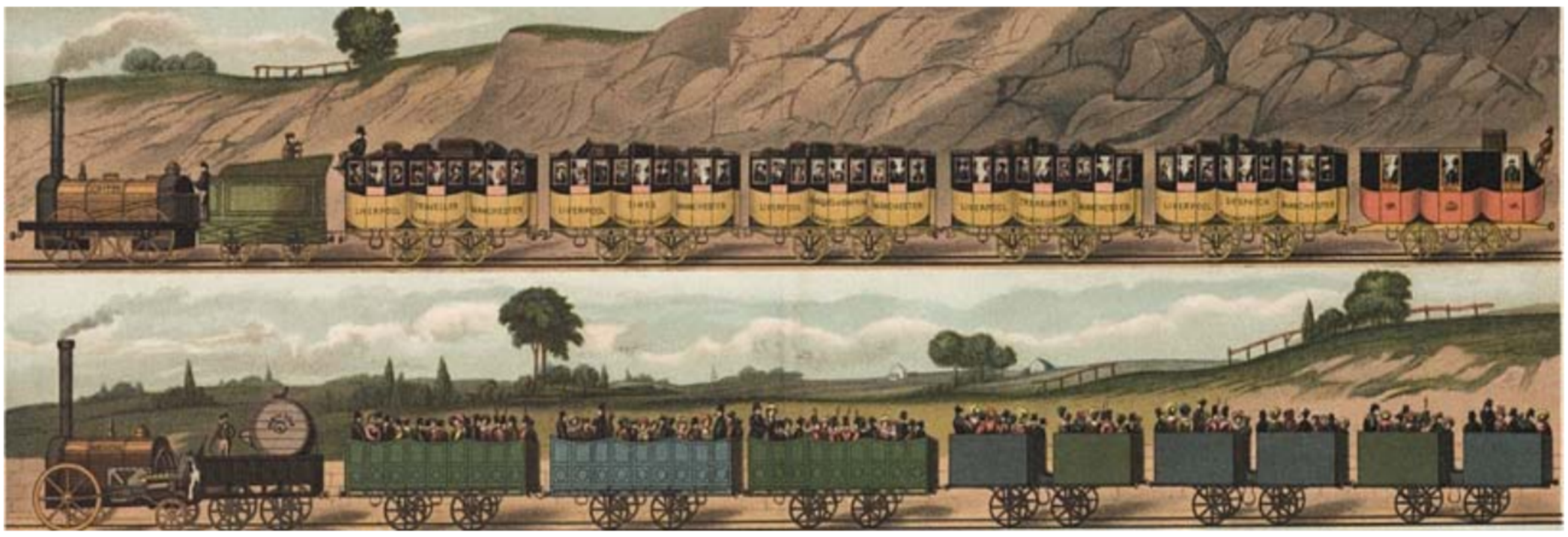
Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/1tqCy0t5 або QR-кодом. Опрацюйте текст роману ***«Гордість і упередженість»*** відомої англійської письменниці *Джейн Остін* (1775–1817).

Реалізм: типові образи і обставини

XIX століття стало століттям перемоги буржуазії над аристократією. ***Буржуа*** зосередили у своїх руках фінанси і владу, витісняючи зманіжених дворян з головних ролей історії на глядацькі місця. Швидке збагачення одних прошарків населення і зубожіння інших — прикметна риса цього періоду.

Важливими чинниками розвитку економіки багатьох країн у XIX столітті були ***освіта*** і ***наука***. Причому буржуазія для розвитку власного бізнесу грамотно використовувала наукові досягнення, які могли принести прибутки.

Зображення першої у світі міжміської залізниці між англійськими містами Ліверпуль і Манчестер завдовжки 56 кілометрів, відкритої в 1830 році. Після фінансового успіху цієї залізниці у світі почалася «залізнична лихоманка» (малюнок Айзека Шоу, 1831 рік)

XIX століття називають століттям ***промислової (індустріальної)*** революції, для якої характерний масовий перехід від ручної праці до машинної. Винаходи й відкриття цього періоду заклали міцне підґрунтя для розвитку науки і промисловості в наступних XX і XXI століттях.

Індустріалізація мала й негативні соціальні наслідки: у містах через різке збільшення кількості робітників на фабриках також зросло і населення та суттєво знизився рівень життя. З'явилася велика кількість бідноти, яка була приречена або на злиденний, або злочинний спосіб життя.

У XIX столітті великого значення набувають природничі науки, зокрема хімія, фізика, географія, біологія. Наукові дослідження другої половини століття надали нового поштовху у вивченні ***психології***,

у намаганні з'ясувати природу душевних станів людини, механізмів функціонування мозку тощо. Ці дослідження відобразилися і в літературних творах: письменники прагнули пояснити як мотиви людських вчинків, так і причини виникнення різних світоглядів.

Література XIX століття позначена небувалим злетом і завдячує у цьому добі Просвітництва, адже саме просвітники свого часу активно порушували питання необхідності освіти не тільки для вищих класів суспільства, а й для бідноти. У зв'язку із цим, наприклад, в Англії у 80-х роках XVIII століття одна за одною почали з'являтися недільні школи. Цей рух дуже швидко здобув прихильників і в інших країнах та сприяв підвищенню загального рівня культури населення.

Таким чином, у Європі виник чималий прошарок людей (торговці, кваліфіковані робітники, слуги, дрібні службовці) зі сформованою звичкою до читання. Видавництва і книгарні намагалися задовольнити смаки *нової читацької публіки* і для ще більшої популяризації книг відкривали численні бібліотеки. Завдяки застосуванню парового друкарського станка і машинного виготовлення паперу процес виробництва книг став дешевшим і суттєво швидшим.

ЛІТЕРАТУРА XIX СТОЛІТТЯ

Головні риси реалізму

- Правдиве зображення дійсності, описи повсякденного життя і побуту.
- Порушення соціальних проблем: корупція, бідність, нерівність у правах, злочинність, низький рівень освіти тощо.
- Реалістичне зображення характерів, подій і обставин.
- Заперечення казковості і фантастики.
- Формування ідеї про вплив суспільства і середовища на формування особистості людини.
- Викриття суспільних вад.
- Детальний аналіз психології героїв, мотивів їхніх учинків.

Утвердження ***реалізму*** як панівного напряму в європейському мистецтві відбулося впродовж XIX століття. Сам термін «реалізм» походить від латинського слова *realis* — «дійсний», «речовий».

Письменники-реалісти вважали, що в центрі їхньої уваги має бути ***звичайна людина*** і ***повсякденна дійсність*** з усіма її як позитивними, так і негативними сторонами. Для реалістів, які віддавали перевагу раціональному погляду на життя, були неприйнятними романтична мрійливість, експресія і надмірність в усіх проявах переживань.

Захоплення романтиків народним побутом, національним колоритом, оспівування природи, співчуття бідним переросли в цікавість реалістів до законів розвитку суспільства, до деталей повсякденності, до

ретельного дослідження життя простолюду. Це стало поштовхом до вивчення *соціальних проблем* і усвідомлення того, що кожна людина є продуктом певної історичної доби.

На відміну від романтиків, реалістів не цікавили надзвичайні характери в надзвичайних обставинах. Їх цікавило правдиве зображення ***типових обставин і типових характерів***. Реалісти не протиставляли людину суспільству, а бачили її як його частину, як продукт певних історичних процесів і соціальних умов.

Водночас реалісти так само, як і романтики, заперечували елітарність мистецтва, вважаючи, що література має створюватися для широкого кола читачів. Реалісти віддавали перевагу ***прозі***, працюючи в жанрах ***роману***, ***повісті***, ***оповідання*** з такими їх різновидами, як *соціально-побутові, соціально-психологічні, суспільно-психологічні* та інші.

Література другої половини XIX століття характеризується тим, що схильний до ідеалізації дійсності ***романтизм майже вичерпав себе***, а реалізм звернувся до ще детальнішого вивчення суспільних проблем, майже до наукової об'єктивності. У другій половині XIX століття більшого значення набувають *переживання героїв, а не сюжет творів*; «історія душі», а не історія подій.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
ПСИХОЛОГІЗМ

Для ***реалістичної прози*** XIX століття характерне правдиве, всебічне зображення дійсності і особлива увага до соціальних проблем суспільства та людської особистості. Творам цього періоду властиві глибинний психологічний аналіз характерів героїв, зображення зв'язку між психологією героя та умовами його життя і виховання.

Психологізмом[1] *називають детальний опис різних внутрішніх станів героя, його переживань і мотивів поведінки*. На відміну від класицизму і романтизму, в реалістичних творах характери літературних героїв зображуються в розвитку, під постійним впливом зовнішнього оточення і власних внутрішніх мотивів.

У реалістичній прозі разом із сюжетом, який ґрунтується на зовнішніх подіях твору, особливого значення набувають позасюжетні елементи: ***портрет***, ***пейзаж***, ***інтер'єр***, за допомогою яких автор додає особливих відтінків і штрихів у психологічну характеристику персонажів.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про особливості економічного розвитку країн ***Європи в XIX столітті***.

---

[1] Термін ***психологізм*** походить від грецького слова *psych – душа* і латинського *logos – слово, вчення*.

2. Згадайте основні положення ідеології Просвітництва. Доведіть, що Просвітництво XVIII століття мало вплив на культурний розвиток Європи XIX століття.
3. Схарактеризуйте ***літературний процес*** XIX століття.
4. Назвіть основні положення літератури ***реалізму***.
5. На прикладі вивчених у попередніх класах творів поясніть, які риси притаманні реалістичній літературі.
6. Поміркуйте, у чому причина особливої цікавості митців XIX століття до життя простолюду. Як увага письменників до соціальних проблем знайшла відображення в літературі?
7. Розкажіть про особливості ***соціально-психологічної прози***.
8. Поясніть, що таке ***психологізм*** у художній літературі.
9. На конкретних прикладах розкрийте роль ***позасюжетних елементів*** у психологічному аналізі характеру героя.

Оноре де Бальзак
(1799–1850)

Оноре́ де Бальза́к — видатний французький письменник, один із зачинателів ***літератури реалізму***. Народився Оноре 20 березня 1799 року в місті Тур. Його батько, Бернáр Бальзак, син селянина, свого часу вигідно одружився і завдяки фаху нотаріуса зумів розбагатіти на земельних оборудках під час Французької революції.

Оноре був старшим сином у сім'ї, виховувався в селі, а освіту здобував у коледжі в невеличкому містечку Вандом. Величезним захопленням хлопця було читання, і особливо його цікавили твори ***доби Просвітництва***. Коли Оноре виповнилося 15 років, батька перевели на службу в Париж, і вся сім'я переїхала до столиці.

Батьки планували, що їхній син стане нотаріусом, і віддали Оноре до Школи права. Юнакові, який уже тоді відчував у собі літературний хист, довелося працювати писарем у нотаріальній конторі. Власник цієї контори пізніше стане прототипом ***адвоката Дервíля*** у творах Бальзака.

Але юнак пристрасно прагнув літературної слави і випросив у батька річну відстрочку. Живучи в холодній убогій комірчині на скромне утримання, фактично голодуючи, Бальзак повинен був написати якийсь вартісний літературний твір і тим самим довести батькам свій непересічний талант. Мабуть, у такий спосіб родина хотіла зламати юнака й змусити повернутися до обраного нею життєвого шляху.

У літературних колах ходило чимало чуток про бідність Оноре. Серед таких оповідок є історія про зло́дія, який уночі проник у помешкання на горищі до письменника-початківця. Непроханий гість безуспішно намагався знайти в шухляді столу гроші, коли почув у темряві сміх молодого господаря. Юнак звернувся до злодія приблизно з такими словами: «*Ви даремно стараєтеся, оскільки хочете знайти у мене вночі те, чого я не можу відшукати і вдень*».

Минув рік, і представлену сином драму у віршах «Кромвель» на сімейній раді визнали не вартою уваги. Їхню думку також поділяв один із критиків. Прочитавши цей твір, він сказав, що «*авторові треба займатися чим завгодно, тільки не літературою*». Ця драма так ніколи і не була опублікована.

Але двадцятирічний Оноре не полишив мрій про славу і багатство, які принесе йому література. Не бажаючи коритися волі батьків і прагнучи фінансової самостійності, він багато пише, часто запозичуючи цілі епізоди в надзвичайно популярного в той час у Європі англійського романтика ***Вальтера Скотта***. Але ці твори, хоча й приносять Оноре невеликі заробітки, успіху не мають.

Утім Бальзака, який мав бурхливу діяльну вдачу, ніщо не могло зупинити. Захоплений бажанням розбагатіти, він робить спроби зайнятися видавничою справою, виробництвом дешевого паперу, видобутком срібла, зведенням будинків і навіть вирощуванням у передмістях Парижа ананасових дерев.

Сім'я Бальзака щиро раділа, вважаючи, що син нарешті взявся за розум і зайнявся справжнім ділом. Однак його комерційні проєкти завершувалися здебільшого величезними боргами. За якісь із них розраховувався батько, а якісь тяжіли над письменником усе життя.

Літературна слава прийшла до Оноре де Бальзака, коли йому виповнилося 30 років. Хоча критика зустріла твори Бальзака стримано, його популярність у читачів була шаленою. Сучасники скаржилися, що книги Бальзака неможливо придбати, а в бібліотеках доводиться записуватися в чергу. Проте популярність не поліпшила його фінансових справ: літературні гонорари йшли на погашення боргів.

Дослідники творчості французького письменника вважають, що якби він не вкладав коштів у комерційні проекти, а жив би тільки заробітками від книг, то згодом зміг би цілком гідно себе забезпечувати. Фактично Бальзакові усе життя довелося каторжно працювати над творами, підриваючи здоров'я, щоб якось розраховуватися за борги, зроблені в надії розбагатіти.

1830–1848 роки стають надзвичайно плідними для письменника. Його щоденний розпорядок дня — сон від шостої години вечора до дванадцятої ночі, решта часу — 18 годин — робота над романами. Із посереднього наслідувача чужих сюжетів Бальзак завдяки впертій праці перетворився на видатного майстра світового рівня. Письменник нарешті знайшов свій стиль і назавжди відмовився від насліду-

вання відомих авторів-романтиків. Він присвятив свій потужний талант зображенню ***життя Франції першої половини XIX століття*** і моралі сучасників.

Будинок Бальзака, який він придбав у 1846 році (картина Віктора Дарґо, 1889 рік)

У 1833 році Оноре де Бальзаку спало на думку об'єднати свої уже написані та майбутні твори в єдину епопею під назвою «***Людська комедія***». Головною темою «Людської комедії», над якою митець працював 18 років, є ***тема влади грошей над людиною***. Перед сучасниками у творах Бальзака постав неприкрашений світ, у якому панують закони розрахунку й зиску.

До епопеї ввійшли *романи, повісті, роздуми, притчі*. Вони відкривали перед читачами відразливий світ кар'єризму, душевної черствості, честолюбства, хабарництва, шахрайства, здирництва і найтемніших злочинів. На закиди критиків, що ці твори аморальні, письменник відповідав, що зображені ним картини життя сама ж критика визнає ***правдивими***. Отже, аморальними є не твори, а суспільство, змальоване в них.

Епопея охоплювала тисячі персонажів (міністри, журналісти, швачки, селяни, лихварі, адвокати, аристократи, банкіри, світські жевжики і багато інших). Вони переходили із твору в твір, із головних сюжетних ліній у другорядні, взаємодіючи між собою, постаючи перед читачами в різних життєвих ситуаціях. Французи були вражені, наскільки точно автор зобразив усі прошарки суспільства, усі характери.

Письменник, який продовжував розвивати реалістичні тенденції в літературі, говорив, що у своїх творах він змальовує ***чоловіків***, ***жінок*** і ***речі***. Він вважав, що речі, які оточують людей, є своєрідним

утіленням їхньої життєвої філософії, відображенням їхніх звичок і особливостей характеру. Бальзак скрупульозно описує ***місце подій***, умеблювання приміщень, предмети, що оточують героїв.

Також багато уваги він приділяє змалюванню ***зовнішності*** *персонажів, їхньому вбранню, міміці, жестам*. ***Художні деталі*** у творах Оноре де Бальзака ставали ілюстрацією соціального середовища, історичним свідченням епохи. І це було новим словом у літературі.

Письменник збирався створити 150 романів, розрахувавши, що йому потрібно прожити до 60-ти років. Але, на жаль, він помер від тяжкої хвороби у віці 51-го року, залишивши ***97 романів***. Бальзак настільки глибоко занурився у світ «Людської комедії», що, навіть тяжко марячи на смертному одрі, згадував своїх персонажів.

Для тих, хто хоче знати більше

Бальзак і Україна

Оноре де Бальзак отримував чимало листів від поціновувачів свого таланту. Він із задоволенням їх читав, але один лист особливо зацікавив письменника: він був надісланий з Одеси із загадковим підписом «Чужоземка». Бальзак був приємно вражений і жартував, що, виявляється, його твори читають і за межами Парижа! До того ж зміст листа свідчив, що його авторка була непересічною особистістю: освіченою, вишуканою, шляхетною.

Евеліна Ганська
(картина Фердинанда Вальдмюллера, 1835 рік)

Нею виявилася графиня ***Евеліна Га́нська***, яка мала польське походження і разом із чоловіком — графом Венцеславом Ганським, маршалком (очільником) дворянства на Волині — володіла в Україні великими маєтностями і розкішним замком у селі Верхівня. Між Бальзаком і графинею зав'язалося листування, яке тривало 17 років.

Дослідники називають це листування поштовим романом: Бальзак закохався у свою адресатку і писав їй пристрасні листи. Перебуваючи в Швейцарії, подружжя Ганських познайомилося з письменником, який приїхав, домовившись з Евеліною про зустріч. Бальзак був вражений вродою і начитаністю цієї непересічної жінки.

У 1841 граф, який був старший за Еву на 23 роки, помер, і Бальзак запропонував Евеліні одружитися. Однак графиня змогла прийняти його пропозицію тільки через багато років, після вирішення майнових питань і з дозволу російського царя, чиєю підданкою вона була.

Оноре де Бальзак неодноразово гостював в Україні. Його вразили її простори, родюча земля, велич Києва, який він назвав «північним Римом». Але водночас його здивували в Україні брак лікарень і залізниць, крадійство слуг і марнотратство панів.

У своїх листах Оноре де Бальзак згадував не тільки Київ, а й Дубно, Радивилів, Верхівню (Житомирська область). Неабияке захоплення викликав у нього княжий палац у Вишнівці (Тернопільська область), де жила донька Евеліни Ганської — графиня Анна.

2 березня 1850 року в Бердичівському костелі відбулося вінчання Ганської і Бальзака, і через кілька місяців подружжя переїхало в Париж. Близькі Евеліни сприйняли цей шлюб стримано: вони вважали, що внук селянина, який заробляє собі на життя літературою, не може претендувати на руку красуні-аристократки.

Однак Евеліна недовго була дружиною відомого письменника. Через п'ять місяців Оноре де Бальзак, здоров'я якого було підірване важкою працею і постійною боротьбою з боргами, серйозно захворів і 18 серпня 1850 року помер. Евеліна до останнього дня доглядала свого чоловіка, а після його смерті впорядкувала творчу спадщину і сплатила всі його борги.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Повість Оноре де Бальзака «Гобсек»

Повість Бальзака «***Гобсе́к***» була написана ***в 1830 році*** і пізніше ввійшла до епопеї «***Людська комедія***». Головний герой повісті — багатий старий, який займався ***лихва́рством***.

Лихварями називали людей, які давали гроші в борг за відсотки під заставу майна. Нерідко траплялося так, що позичальник, не маючи змоги ні сплатити відсотки, ні повернути вчасно кошти, розорявся, втрачаючи все своє майно.

У Європі лихварство здавна вважалося ганебною справою, а в деяких країнах навіть каралося на рівні з убивством. На початку XVII століття лихварство було узаконено, водночас заборонили стягувати надто високі відсотки. Однак у XIX столітті відмінили обмеження і на відсотки, що призвело до процвітання цього сумнівного виду бізнесу.

Літературознавці вказують, що прізвище головного героя — Гобсек — у перекладі з недерландської означає «глита́й». Уже саме це слово не залишає у читачів жодних ілюзій стосовно принципів збагачення героя повісті та його ставлення до своїх клієнтів-позичальників, часто

доведених до відчаю. Він подібний до павука, який поступово затягує своїх жертв у пастку, не зважаючи ні на благання, ні на погрози.

Гобсек усе в житті вимірює грішми і вважає себе та подібних на нього ***тихими володарями світу***. Однак лихвар, який зробив зиск головним принципом існування, і сам стає його жертвою. Через жадобу до наживи він дійшов до безумства. Гобсек помер самотнім і безпомічним серед неймовірного багатства.

Повість «Гобсек» поєднує риси ***реалізму*** і ***романтизму***. З одного боку, автор історично точно зображує життя певних прошарків французького суспільства 1820–1830-х років. З другого — в образі Гобсека, поряд із типовими рисами підприємливої людини XIX століття, є романтичний елемент, наприклад, згадуються його бурхливе минуле, якась жахлива таємниця збагачення тощо.

Лихвар (картина Оґюста Карпентьє, 1842 рік)

Образом Гобсека Бальзак переконує читача в тому, що людина може потрапити під вплив певних пристрастей, які згодом захоплюють її цілком і призводять до загибелі. Головний герой повісті — це приклад загибелі від пристрасного бажання багатства і влади. Гобсек з висоти повелителя світу падає у прірву безумства, боячись пропустити повз свої руки хоча б дещицю зиску.

В епопеї «Людська комедія» повість «Гобсек», зокрема, пов'язана з ***романом «Батько Горіо́»***. Ми дізнаємося, що однією із двох доньок Горіо є графиня Анастазі де Ресто, яка час від часу приходить до батька, але тільки для того, щоб випросити в нього гроші на оплату боргів свого коханця Максима де Трая. Поступово Горіо втрачає всі свої статки, а доньки просто забувають про нього. Помирає «батечко Горіо» убогим і самотнім.

Героїня роману графиня Анастазі де Ресто стає однією з головних фігур у повісті «Гобсек».

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Якими шляхами ***Оноре де Бальзак*** намагався досягти успіху?
2. Як у родині ставилися до літературних спроб юнака? Що свідчить про надзвичайну цілеспрямованість майбутнього класика літератури?
3. Розкажіть про задум ***епопеї «Людська комедія»***.
4. Як сформулював Оноре де Бальзак ***головну тему*** своєї епопеї? Як цю тему він розкрив у повісті «***Гобсек***» (1830 рік)?

ГОБСЕ́К

(скорочено)

Якось узимку 1829–1830 року в салоні віконтеси де Гранльє́ до першої години ночі засиділися двоє гостей. Один з них, вродливий юнак, пішов, як тільки пробив годинник. Коли стукіт його екіпажа розлігся по подвір'ю, віконтеса підійшла до дочки; дівчина стояла біля каміна і явно прислухалась до шуму кабріолета, що підтвердило побоювання її матері.

— Камілло, якщо ти й далі так поводитимешся з молодим графом де Ресто́, як сьогодні, я змушена буду не приймати його більше. Послухайся мене, моя дитино, у пана де Ресто є мати, що здатна розтринькати мільйони, жінка низького походження, дівоче прізвище її Горіо́, і в молоді роки вона давала чимало приводів до пліток. Вона так погано ставилася до свого батька, що, либонь, не заслуговує мати такого гарного сина. Молодий граф обожнює її і підтримує з синівською відданістю, вартою найбільшої похвали; так само піклується він про свого брата й сестру. Та поки жива його мати, жодна порядна родина не наважиться довірити юному Ресто́ майбутнє і статок своєї дочки.

— Я почув кілька слів, що спонукають мене втрутитися до вашої розмови з мадемуазель де Гранльє, — вигукнув друг дому адвокат Дерві́ль, сідаючи в м'яке крісло, що стояло біля каміна. Дядько сів поруч своєї племінниці, а пані де Гранлье вмостилася в низенькому кріслі між дочкою і Дервілем.

— Час, віконтесо, розповісти вам одну історію, що змусить вас змінити свою думку про багатство графа де Ресто.

Усі присутні, а особливо Камілла, приготувалися уважно вислухати розповідь адвоката Дервіля. Цей чоловік мав неабиякий авторитет у домі віконтеси де Гранльє, оскільки свого часу, ще зовсім молодим юристом, урятував віконтесу від розорення. Унаслідок кількох вдало проведених судових процесів Дервіль зумів повернути їй родинні маєтності, які вона втратила під час революції. Відтоді Дервіль — людина чесна й освічена — став другом сім'ї. А завдяки виграній справі він здобув пошану і клієнтів у найкращих домах Сен-Жерменського передмістя.

Останнім часом, помітивши прихильність Камілли до юного графа Ернеста де Ресто, адвокат Дервіль зацікавився долею молодих людей. Після доволі жорсткого зауваження віконтеси де Гранльє він вирішив розповісти товариству давню історію, випадковим учасником якої йому довелося стати.

— Я мушу почати з розповіді, — сказав Дервіль, трохи помовчавши, — про одну особу, якої ви не могли знати. Мова йде про лихваря. Уявіть собі жовтувато-бліде, тьмяне обличчя, я назвав би його місячним ликом, бо воно скидалося на позолочене срібло, з якого зійшла позолота. Волосся в мого лихваря було зовсім гладеньке, завжди старанно зачесане, з сивиною, попелясто-сіре. Риси його обличчя, не-

порушні, холодні, були мов вилиті з бронзи. Його маленькі очі, жовті, як у тхора, були майже зовсім без вій і боялися світла; тому він захищав їх козирком старого картуза. Кінчик гострого носа був так поритий віспою, що скидався на буравчик. Губи у нього були тонкі, як у алхіміків та старезних дідів на картинах Рембрандта. Говорив цей чоловік тихо, лагідно і ніколи не гарячкував. Його вік був загадкою: не знати було, чи він передчасно постарівся, чи зберіг свою молодість, щоб вона йому служила вічно. Його кімната, де все було охайне і потерте, скидалася на холодну оселю самотньої старої діви, що цілими днями стирає порох зі своїх меблів. Узимку головешки в каміні, завжди присипані купкою попелу, диміли, ніколи не розгоряючись полум'ям. Це була якась людина-автомат, котру нібито щоденно заводили. Він заощаджував свою життєву енергію, приборкуючи в собі всі людські почуття. Тим-то життя його текло так само безшумно, як пісок у старовинному пісковому годиннику. Іноді його жертви обурювались, несамовито кричали, потім наставала глибока тиша, немов у кухні, де щойно зарізали качку. Надвечір людина-вексель ставала звичайною людиною, а злиток металу в її грудях — людським серцем. Навіть під час найсильніших проявів радості його мова була односкладова, а манери стримані. От якого сусіду послав мені випадок, коли я жив на вулиці де Гре, будучи ще тільки молодшим клерком у конторі адвоката і закінчуючи третій курс юридичного факультету. Цей вогкий і похмурий будинок не мав двору, а кімнати були розміщені, мов чернечі келії: всі однакові за розміром, єдині двері кожної виходили у довгий напівтемний коридор з маленькими віконцями. Єдиною людиною, з якою старий підтримував стосунки, був я: він заходив до мене попросити вогню, позичити книжку, газету, дозволяв мені вечорами приходити в його келію, і ми часом розмовляли, коли він був у гарному настрої. Ці ознаки довір'я були наслідком чотирирічного сусідства і моєї розсудливої поведінки, що через брак грошей багато в чому була схожа на життя самого старика. Чи були в нього родичі, друзі? Був він багатий чи бідний? Я ніколи не бачив у нього грошей. Його багатство зберігалося, мабуть, у банківських склепах. Він сам стягав гроші по векселях, бігаючи по всьому Парижу на своїх сухих, як у оленя, ногах. [...]

Раз увечері я зайшов до цього чоловіка, у якого все життя зводилося до золота і якого, іронічно чи на сміх, його жертви, котрих він називав своїми клієнтами, прозивали «батечко Гобсек».

Він, як завжди, сидів у своєму кріслі, нерухомий, мов статуя. Він мовчки глянув на мене і кивнув на приготовлений для мене стілець.

«Про що думає ця істота? — питав я себе. — Чи знає вона, що на світі є Бог, почуття, жінки, щастя?»

Я пожалів його, як пожалів би хворого. Але водночас я добре розумів, що коли в нього в банку лежать мільйони, то в думці він може володіти всією землею, яку він об'їздив, обшарив, зважив, оцінив, пограбував.

— Добрий вечір, батечку Гобсек, — сказав я.

Він повернув до мене голову, і його густі чорні брови злегка зійшлися — цей характерний порух у нього рівноцінний найпривітнішій усмішці.

— Ви сьогодні такі похмурі. А що, у вас є які-небудь векселі для протесту? Здається, сьогодні тридцяте число.

Він глузливо глянув на мене, потім солодким голосом сказав:

— Я розважаюсь.

— Отже, ви іноді і розважаєтесь?

— А ви гадаєте, що поет це тільки той, хто друкує вірші? — спитав він.

«Поезія? У такій голові?» — подумав я, бо нічого не знав про його життя.

— А в кого життя може бути таке блискуче, як у мене? — сказав він, і очі його заблищали. — Ви молоді, ви вірите в усе, а я ні в що не вірю. Ну що ж, збережіть свої ілюзії, коли можете. Я зараз підіб'ю вам підсумок людського життя. Нічого немає тривкого на цім світі. Переконання й мораль — пусті слова. Якби ви прожили стільки, як я, то знали б, що з усіх земних благ є тільки одне, досить надійне, щоб людина прагнула його. Це є золото. В золоті втілено всі людські сили. Я подорожував, я бачив, що людина скрізь однакова: скрізь точиться боротьба між бідним і багатим, скрізь вона неминуча. То краще вже самому утискувати, ніж дозволяти, щоб тебе утискували інші. Скрізь мускулясті люди працюють, а хирляві мучаться. Гору бере над усіма тільки одне почуття — порожній гонор. А що може вдовольнити гонор? Золото! Щоб здійснити ваші примхи, потрібні час, матеріальні засоби або зусилля. І от золото містить у собі все це в зародку і все дає в дійсності. [...]

Ілюстрація Шарля Тамізьє, 1842 рік

Але погляньте на життя людей з висоти, на яку їм не піднятися. В чому щастя? Воно або у сильних почуттях, що збавляють життя, або в розмірених заняттях, які обертають його на добре відрегульований англійський механізм. Так от — усі людські пристрасті урочисто проходять переді мною, і я дивлюсь на них, а сам живу в спокої. Одне слово, я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною ані найменшої влади.

Далі батечко Гобсек розповів Дервілеві про події цього ранку, зокрема про відвідини однієї графині, дружини багатого землевласника, до якої він прийшов, щоб стягнути з неї оплату за векселем на тисячу франків. Йому було цікаво, чому заміжня жінка підписує боргові зобов'язання, маючи заможного чоловіка. Гобсек зауважив: «Жодна людина, маючи хоч

який-небудь кредит у банку, не прийде в мою крамничку, бо перший крок від моїх дверей до мого письмового стола свідчить про розпач, про відмову кредиту в усіх банкірів і близьке банкрутство».

Випадок дозволив Гобсекові зрозуміти, що графиня має коханця, рахунки якого вона сплачує потай від чоловіка. І зробив висновок, що скоро ця жінка скотиться на саме дно, розтринькає своє майно, майно свого чоловіка та спадщину своїх дітей.

...Ну, що ви скажете — хіба погані в мене розваги? Хіба не цікаво пізнати життя інших людей і побачити його без прикрас? Яких тільки картин не набачишся! Тут і гидкі болячки, і невтішне горе, любовні пристрасті, злидні, юнацькі насолоди, що ведуть на ешафот. [...] Мій погляд як у Господа Бога, — я читаю в серцях. Від мене нічого не сховається. Я досить багатий, щоб купити сумління тих, що керують міністрами. Хіба це не влада? Я можу мати найвродливіших жінок і купувати найніжніші ласки. Хіба це не втіха? Влада і втіха — хіба не в цьому полягає суть нашого суспільного ладу? Таких, як я, в Парижі чоловік десять; ми вершителі вашої долі — тихенькі, нікому невідомі. Золото — ось духовна суть усього теперішнього суспільства. Я і мої побратими, об'єднані однаковими інтересами, збираємося в певні дні тижня в кафе «Феміда». Там ми відкриваємо один одному таємниці фінансового світу. Ми знаємо таємниці всіх знатних родин. Як і я, мої побратими усім переситились і люблять тепер тільки владу та гроші заради самого володіння владою та грошима. Ось тут, — сказав він, показуючи на свою холодну, з голими стінами кімнату, — найпалкіший коханець, що десь в іншому місці спалахнув би гнівом від натяку і витягнув би шпагу через дрібницю, благає мене, мов бога, молитовно склавши руки. Найгордовитіший купець, найчванливіша красуня, найпихатіший військовий — тут усі благають зі слізьми люті або горя на очах. А отут, — додав він, прикладаючи руку до свого чола, — містяться терези, на яких зважуються інтереси всього Парижа. Ну як, ви й тепер думаєте, що під цією холодною, байдужою машкарою немає радощів? — сказав він, обернувши до мене своє бліде, наче відлите зі срібла обличчя.

Я повернувся в свою кімнату зовсім приголомшений. Цей маленький сухорлявий дідок раптом виріс у моїх очах, став фантастичною постаттю, втіленням влади золота. Життя і люди викликали в мене в цю мить жах.

«Невже все вирішують гроші?» — питав я себе.

Пригадую, я довго не міг заснути. Бачив купи грошей навколо себе. [...]

— Через кілька день після моєї розмови я захистив дисертацію, — вів далі Дервіль. — Я отримав звання адвоката. Старий скнара почав ставитися до мене ще довірливіше. Він навіть радився зі мною щодо різних своїх ризикованих афер. Цей чоловік, на якого ніхто не міг вплинути, вислухував мої поради з певною пошаною.

Дервіль розповів, що за три роки служби у нотаріальній конторі він отримав посаду старшого клерка, переїхав із похмурого дому, де мешкав Гобсек, у краще помешкання і навіть вирішив придбати контору, в якій працював. Але не маючи достатніх коштів, однак добре все розрахувавши, молодий юрист пішов на вулицю де Гре на позички до свого колишнього сусіди-капіталіста батечка Гобсека.

Серце в мене сильно калатало, коли я постукав у двері похмурого будинку. Мені згадалося все, що я чув од старого скнари, які жорстокі муки крають серце людей, що переступали цей поріг. Тепер я йшов до нього просити. Він одчинив двері тільки після того, як розгледів мене у віконце.

Дервіль здивувався, що Гобсек уже знав про продаж контори, хоча її власник нікому про це ще не казав. Трохи поміркувавши, старий погодився на десятирічну позичку для свого приятеля і визначив доволі помірний відсоток.

Гобсек, здавалось, був задоволений з мене.

— За контору я сам заплачу вашому патронові, — сказав він. — Я добиватимуся солідної знижки і з ціни, і з застави. І, крім того, — говорив він далі добродушним тоном, — ви вестимете мої справи, поки я живу, не вимагаючи гонорару.

— Гаразд, якщо тільки вони не потребуватимуть моїх витрат.

— Правильно, — сказав він. — Ага, от що, — додав старий, і обличчя його стало незвично ласкаве. — Ви мені дозволите приходити до вас?

— Завжди буду радий вас бачити.

— Чудово! Я приходитиму до вас щосереди і щосуботи. Ми говоритимемо про справи, як друзі. Хо-хо! Я іноді буваю веселий. Я знаю багато історій, які вже тепер можна розказати і які навчать вас багато чого: ви пізнаєте людей. Тільки не тринькайте грошей, бо втратите моє довір'я. Найміть одну-єдину стару служницю — ото й усе. Я навідуватимусь до вас, щоб знати, як ваше здоров'я. Я ж вкладаю у вас цілий капітал! Хе-хе! Я повинен бути в курсі ваших справ. [...]

Через рік після того, як я купив контору, мене майже силоміць затягнули на холостяцький обід. Його давав, програвши заклад, один із моїх приятелів молодому дженджику, який тоді був дуже відомий у вищому світі. Пан де Трай — цвіт тодішнього дендізму, мав величезний успіх...

— Та й тепер ще має, — сказав граф де Борн. — Таких витончених манер не побачиш у цілому світі. Усі жінки до нестями закохані в нього. Він за рік проциндрює тисяч сто, хоч ніхто не знає, щоб у нього був маєток чи якась рента. Граф Максим де Трай — істота чудна, здатна на все і ні на що, його бояться і зневажають, може вчинити благодіяння і злочин. Він то підлий, то благородний бретер, більше закаляний у болото, ніж заплямований кров'ю; людина зовні — запальна, а насправді холодна, як лід. Розум у Максима де Трая неабиякий.

Дервіль розповів, що на бучному холостяцькому обіді він все ж таки не зміг уникнути зустрічі з графом де Траєм, людиною такої сумнівної репутації. Напідпитку адвокат не тільки познайомився з Максимом, а й пообіцяв помирити графа з лихварем Гобсеком, якого, виявляється, той чудово знав.

— Не знаю, як це сталося, але я пообіцяв, що завтра вранці відвезу його до нашого батечка Гобсека. Слова «честь», «графиня», «порядна жінка», «розпач», мов чари, переплiталися в його вишуканій мові. Коли я наступного ранку прокинувся, мені дуже важко було дати лад своїм думкам. Нарешті я згадав, що дочці одного з моїх клієнтів загрожує небезпека втратити своє чесне ім'я, пошану і любов чоловіка, якщо їй не пощастить до полудня добути п'ятдесят тисяч франків. Тут були і картярські борги, і гроші, витрачені не знати на що. Тільки-но я встав, до мене ввійшов де Трай.

— Я вчора вже мав честь вам сказати, що дуже невчасно посварився з батечком Гобсеком, — зауважив граф. — Адже в усьому Парижі, крім нього, не знайдеш фінансиста, який може вмить відвалити сотню тисяч франків.

— Добре, я поїду з вами до нього, — сказав я.

Коли ми приїхали на вулицю де Гре, денді почав озиратися навколо так пильно й занепокоєно, що я був вражений. Його обличчя то полотніло, то червоніло, то жовкло, коли він побачив двері дому, де жив Гобсек, піт зросив йому чоло. Ми саме сходили з кабріолета, як на вулицю де Гре з-за рогу завернув фіакр. Соколиний зір де Трая одразу розгледів у глибині карети жінку. Вираз майже дикої радості осяяв його обличчя. Ми ввійшли до старого дисконтера.

— [...] Пане Гобсек, — звернувся я до нього, — я привів одного з найкращих моїх друзів. (Довіряю йому стільки ж, як і чортові, — шепнув я старому на вухо). Сподіваюся, що, знаючи мене, ви визволите його з скрутного становища.

Пан де Трай вклонився лихвареві; сів і, приготувавшись слухати, прибрав улесливу позу; але мій Гобсек сидів у кріслі нерухомо, як завжди, байдужий. Замість привітання він ледь підняв потертий картуз, що прикривав йому голову.

— У мене є гроші тільки для моїх постійних клієнтів, — сказав він.

— Ви, отже, дуже розгнівались на мене за те, що я пішов розоряться до інших, а не до вас? — відповів, сміючись, граф.

— Розорятися? — іронічно повторив Гобсек.

— Ви хочете сказати, що не можна розорити людину, в якої нічого немає? Спробуйте знайти в Парижі людину з таким капіталом, як у мене. Хіба я не близький друг всіх наймодніших у Парижі молодих людей? Я партнер у картярській грі відомого вам принца і посла. У мене є прибутки в Лондоні, в Карлсбаді, в Бадені. Хіба це не блискуче ремесло? Якби не було марнотратників, що б ви робили? Ми один для одного конче потрібні, ми невіддільні, як душа і тіло.

— Ви прийшли до мене, — холодно відповів лихвар, — бо Жірар, Пальма, Вербруст і Жігонне ситі донесхочу вашими векселями і всім їх нав'язують. Ні, уклінно дякую! Хіба я можу, — казав Гобсек, — позичити хоч гріш людині, що заборгувала триста тисяч франків і не має й шага за душею? Позавчора на балу у барона Нусінгена ви програли десять тисяч франків.

— Пане, — відповів граф, з винятковим зухвальством змірявши старого поглядом, — мої справи вас не обходять. У кого є строк, той нічого не винен. Мої векселі буде оплачено. І зараз справа зводиться до того, чи дам я вам надійні гарантії на суму, яку я хочу у вас позичити.

З вулиці долетів шум фіакра, що під'їжджав до будинку.

— Зараз я вам принесу дещо, і ви будете задоволені, — заявив молодик.

— О сину мій! — вигукнув Гобсек, підводячись і потискаючи мені руку, як тільки граф зник за дверима. — Якщо заклад у нього цінний, ти врятував мені життя. Адже я мало не вмер! Вербруст і Жігонне хотіли поглузувати з мене. А завдяки тобі я сам сьогодні ввечері посміюся з них.

У радості старого було щось страшне.

— Зробіть мені ласку, побудьте тут, — додав Гобсек. — Хоч я й озброєний і стріляю влучно, бо я колись полював на тигрів і доводилося мені на палубі битися не на життя, а на смерть в абордажній сутичці, але все-таки побоююсь цього елегантного дурисвіта. Ви, напевно, побачите зараз ту красуню, про яку я вам колись розповідав, — промовив він, повертаючись до мене.

І справді, молодий дженджик увійшов під руку з жінкою, в якій я одразу впізнав ту саму графиню, що колись ранком змалював Гобсек; то була одна з двох дочок старого Горіо́.

— Пане, чи можна одержати за ці брильянти стільки, скільки вони коштують, але з правом викупити їх? — спитала вона тремтячим голосом, простягаючи Гобсекові футляр.

— Можна, пані, — відповів я, встрявши у розмову.

Графиня зиркнула на мене, впізнала і мимоволі здригнулася.

— У юристів цю операцію, — вів я, — звуть продажем з правом викупу.

Вона зітхнула з полегкістю. Граф Максим де Трай нахмурив брови, він зрозумів, що за такою угодою лихвар дасть за брильянти менше. Гобсек, що досі сидів нерухомо, мовчки схопив лупу і почав роздивлятися брильянти.

— Чудові брильянти! До революції вони коштували б триста тисяч франків. Якої чистої води! Безперечно, з Індії. Хіба ви знаєте їм ціну! Ні, на весь Париж тільки Гобсек уміє їх оцінити. — Він зробив зневажливий жест: — Тепер ціна на брильянти весь час падає. Бразилія закидає ними ринок, хоча вони і жовтуваті.

Він з невимовною радістю один по одному роздивлявся брильянти.

— Без плямочки, — казав він. — А ось тріщинка. А цей — просто чудо.

— То як же? — спитав граф, поплескавши Гобсека по плечу.

Стара дитина здригнулася. Гобсек покинув свої цяцьки, поклав їх на письмовий стіл, сів у крісло і знову став лихварем, ввічливим, але холодним і жорстоким, як мармуровий стовп.

— Скільки вам треба?

— Сто тисяч франків на три роки, — відповів граф.

— Можна, — сказав Гобсек, виймаючи зі скриньки червоного дерева неоціненні щодо своєї точності терези. Він зважив брильянти, на око визначаючи вагу оправ. Під час цієї операції обличчя лихваря відбивало і радість, і прагнення побороти її. Графиня немов заціпеніла; здавалося, що вона раптом побачила всю глибину безодні, в яку падає. У цій душі ще були муки сумління, і, можливо, треба було зробити одне зусилля, щоб врятувати її. І я спробував це зробити.

— Це ваші брильянти, пані? — спитав я її голосно.

— Мої, — відповіла вона, гордовито скидаючи на мене оком.

— Пишіть угоду, базіко, — звернувся до мене Гобсек, підводячись і показуючи мені на своє місце у кріслі біля стола.

— Пані заміжня? — спитав я. Графиня нетерпляче кивнула головою.

— Я не складатиму акта, — заявив я.

— Але чому ж? — спитав Гобсек.

— Чому? — повторив я, відвівши старого до віконної ніші, і сказав йому пошепки: — Заміжня жінка в усьому залежить від свого чоловіка; угода буде недійсна. Отже, вам доведеться віддати брильянти.

Гобсек, повернувшись до двох злочинців, сказав:

— Він має рацію. Умови змінюються. Вісімдесят тисяч франків готівкою, а брильянти лишаться в мене, — додав він глухим і солодким голосом.

— Але... — заперечив де Трай.

— Діло ваше, або беріть, або залишайте, — знову сказав Гобсек, віддаючи скриньку графині. — Я не хочу ризикувати.

— Ви зробили б краще, якби кинулися своєму чоловікові в ноги, — сказав я графині на вухо, нахилившись до неї.

Лихвар, певно, зрозумів мої слова з поруху губів і холодно глянув на мене. Обличчя молодого чоловіка пополотніло. Графиня явно вагалась. Граф наблизився до неї, і, хоч говорив він дуже тихо, я все ж почув:

— Прощайте, люба Анастазі, будьте щасливі. А я... завтра я вже позбудусь усіх турбот.

— Пане, — вигукнула молода жінка, звертаючись до Гобсека. — Я приймаю вашу пропозицію.

— Отож-то! — відповів старий. Він підписав банківський чек на п'ятдесят тисяч франків і подав його графу. — А тепер, — сказав він

з усмішкою, схожою на вольтерівську, — на решту платіжної суми я дам вам на тридцять тисяч франків дуже надійні векселі. Це все одно, що золото в злитках. Граф де Трай тільки що мені сказав: «Мої векселі завжди буде сплачено», — додав Гобсек, подаючи графині підписані графом векселі, що їх напередодні опротестував один з товаришів Гобсека і, мабуть, продав йому за безцінь.

Максим де Трай вибухнув ревом, серед якого ясно пролунали слова: «Старий шахрай!». Гобсек, і бровою не повівши, вийняв із картонного футляра два пістолети і спокійно мовив:

— Я ображений, я стрілятиму перший.

— Максиме, попросіть у пана Гобсека пробачення, — благально скрикнула графиня, вся тремтячи.

— Пане, я не мав наміру вас образити, — пробелькотів граф.

— Я це чудово знаю, — спокійно відповів Гобсек. — Ваш намір був тільки в тому, щоб не сплатити по своїх векселях.

Графиня підвелася, вклонилась і вийшла, певне, охоплена жахом. Де Трай мусив іти за нею, але, перш ніж вийти, сказав:

— Якщо ви, панове, прохопитесь хоч одним нескромним словом про все це, то проллється або ваша, або моя кров.

— Амінь, — відповів йому Гобсек, ховаючи пістолети. — Щоб пролити свою кров, треба її мати, мій любий, а в тебе в жилах замість крові — грязь.

Коли двері зачинилися і обидва екіпажі від'їхали, Гобсек схопився з місця і, пританцьовуючи, закричав:

— Брильянти мої! Брильянти мої! Чудові брильянти! І дешево дісталися! Ага, Вербрусте і Жігонне, ви хотіли обдурити старого батечка Гобсека. Я — ваш володар. Мені заплатили сповна! Якими дурнями вони сидітимуть сьогодні ввечері, коли я між партіями в доміно розкажу їм про це дільце!

Ця похмура радість, цей злобний тріумф дикуна, що заволодів кількома прозорими камінцями, — приголомшили мене. Я остовпів, онімів.

Помітивши вираз мого обличчя, він ураз став знову холодно-байдужий.

— Ви цього не зрозумієте, — сказав він, сідаючи біля каміна, на який він поставив на жаровні бляшану каструльку з молоком.

Цієї миті у коридорі почулись поспішні кроки. Хтось спинився перед Гобсековими дверима і щосили загрюкав. Лихвар подивився у віконце і відчинив двері. Ввійшов чоловік років тридцяти п'яти. Відвідувач, просто вдягнений, скидався на покійного герцога Рішельє. Це був чоловік графині.

— Пане, — сказав він, звертаючись до Гобсека, який знову став спокійним, — у вас тільки що була моя дружина?

— Можливо, — відповів лихвар. — Сьогодні в мене було багато людей...

— Облиште жарти! Я кажу про жінку, що тільки-но вийшла від вас. Пане, ви тільки що купили за безцінь брильянти, що не належать моїй дружині, — це фамільні коштовності.

— Не вважаю за потрібне втаємничувати вас у мої справи, але скажу вам: якщо графиня і взяла ваші брильянти, то вам треба було б попередити листовно всіх ювелірів, щоб вони не купували їх. Адже вона могла продати їх частинами.

— Пане! — вигукнув граф. — Як заміжня жінка, вона підвладна чоловікові. Вона не мала права розпоряджатися цими брильянтами.

— А так! Я знаю вашу дружину, вона підвладна своєму чоловікові, — цілком згоден; вона багатьом підвладна; але ваших брильянтів я не знаю. Якщо графиня підписує векселі, то вона, певно, може провадити комерційні справи, купувати брильянти, брати їх для продажу. Таке буває.

— Прощайте, пане! — вигукнув блідий від гніву граф. — Є ще суд. Оцей добродій, — граф вказав на мене, — був свідком продажу. — Граф рушив до дверей. Відчувши, що справа повернула на серйозне, я вирішив втрутитися.

— Графе, — сказав я, — ви маєте рацію, але й пан Гобсек не винен. Ви не можете віддати до суду покупця, не втягнувши в процес вашої дружини, а ганьба впаде не тільки на неї. Я адвокат і, як офіційна особа та й просто порядна людина, мушу сказати вам, що брильянти, про які ви говорите, пан Гобсек купив у моїй присутності. Але ви зробили б неправильно, спробувавши скасувати угоду як незаконну. Правда на вашому боці, але на суді ви зазнаєте невдачі. Пан Гобсек — чесний чоловік і не заперечуватиме, що купив брильянти дуже вигідно. Але якщо ви почнете судову справу, то наслідки її будуть сумнівні. Раджу вам помиритися з паном Гобсеком. Погодьтеся вважати їх у заставі з правом викупу навіть через рік, що дасть вам можливість повернути суму, позичену графині, якщо, звичайно, ви не вирішите викупити брильянти ще сьогодні.

Лихвар спокійнісінько мочав хліб у каву і цілком байдуже їв. Гобсек не міг від усього відмагатися, знаючи, що на суді я скажу правду. Граф подякував мені усмішкою. Після довгого обговорення, під час якого Гобсек виявив таку спритність і зажерливість, що перевершив би учасників будь-якого дипломатичного конгресу, я склав акт, згідно з яким граф визнавав, що одержав від лихваря вісімдесят п'ять тисяч франків, включаючи проценти, а Гобсек зобов'язувався після сплати графом цієї суми повернути йому брильянти.

— Яке марнотратство! — розпачливо вигукнув чоловік графині, підписуючи акт. — Як перекинути міст через цю безодню?

— Пане, у вас багато дітей? — серйозно спитав Гобсек.

Це запитання примусило графа здригнутися, ніби лихвар, мов досвідчений лікар, відразу намацав болюче місце. Він нічого не відповів.

— Так, так, — пробурмотів Гобсек, зрозумівши болісне мовчання графа. — Ця жінка — демон, а ви, мабуть, і досі кохаєте її. Розумію! Може, ви хотіли б урятувати свій статок, зберегти його для своїх дітей. Тоді кидайтесь у вир світських утіх, грайте в карти, розтринькуйте гроші і частіше приходьте до Гобсека. У світських колах називатимуть мене жидом, лихварем, розбійником, казатимуть, що я розорив вас. Дарма!.. А ще раджу вам, найдіть друга, якому ви могли б фіктивно продати своє майно.

Граф, здавалось, був захоплений своїми думками і, покидаючи нас, сказав:

— Гроші ви одержите завтра. Приготуйте брильянти.

— По-моєму, він дурень, як усі ваші чесні люди, — зневажливо мовив Гобсек, коли граф пішов.

Через кілька днів граф завітав до Дервіля і запитав його про моральні якості Гобсека. Адвокат, анітрохи не кривлячи душею, сказав, що знає Гобсека як найчеснішу людину в усьому Парижі і в разі смерті зробив би старого лихваря опікуном своїх сиріт. Граф уважно вислухав адвоката і сказав: «Мій намір остаточний. Приготуйте потрібні акти, щоб передати Гобсекові право власності на моє майно».

Водночас граф вирішив скласти контррозписку, яка б засвідчила, що продаж був фіктивним і що все майно, отримане Гобсеком, той поверне старшому синові графа після настання повноліття хлопця. Дервіль зауважив, що тоді інші діти втрачають право на спадок, а це несправедливо. Зворушений граф зі сльозами на очах сказав: «Я й досі не знав вас по-справжньому. Ви і втішили мене, і засмутили. Так, треба визначити частку спадку цих дітей у першому ж пункті контррозписки».

Я провів його до дверей своєї контори, і мені здалося, що обличчя його проясніло. От, Камілло, як молоді жінки падають у безодню. Іноді досить кадрилі на балу, романсу, проспіваного біля рояля, прогулянки за місто, щоб накликати страшне лихо. Назустріч йому йдуть самі, послухавшись голосу марнославства, гордості, повіривши чиїйсь усмішці, необачно піддавшись легковажності. Ганьба, муки сумління та злидні — ось ті три фурії, в чиї руки неминуче попадають жінки, як тільки переступлять певні межі...

— Бідна Камілла страшенно хоче спати, — сказала віконтеса, перепиняючи Дервіля. — Іди, моя доню, іди спати. Тобі не треба знати про всі ці страхіття, ти й так залишишся чистою й доброчесною.

Камілла де Гранльє зрозуміла матір і пішла.

— Розповідайте далі, — додала віконтеса, трохи помовчавши.

— Минуло чимало часу після цієї угоди, а я все ще не одержав контррозписки, що мала зберігатися в мене. Одного разу, коли лихвар обідав у мене, я спитав його, чи не знає він, чому нічого більше не чути про пана де Ресто.

— На це є поважні причини, — відповів той. — Граф при смерті. Це одна з тих ніжних натур, що не вміють побороти горе, і воно вби-

ває їх. Життя — це складне, важке ремесло, і треба докласти зусиль, щоб навчитися жити. [...]

— Невже граф умре? — спитав я.

— Можливо. Його спадщина — ласий шматок для вас, — відповів Гобсек.

Я глянув на свого гостя і, щоб зрозуміти його до кінця, спитав:

— Скажіть мені, будь ласка, чому з усіх людей тільки граф і я викликали вашу прихильність?

— Бо ви єдині, що довірились мені без хитрощів, — відповів лихвар.

Хоч ця відповідь і переконувала мене, що Гобсек не зловживе своїм становищем, якщо навіть контррозписка пропаде, все ж я вирішив побачитися з графом. Я приїхав на вулицю Ельдера. Мене провели у вітальню, де графиня бавилася з дітьми. Коли їй доповіли про мене, вона схопилася з місця і знову мовчки сіла, вказавши рукою на вільне крісло біля каміна. І відразу ніби прикрила своє обличчя тією непрозірною маскою. Від горя врода її поблякла, але гарні риси обличчя не змінилися і свідчили про його колишню чарівність.

— У мене дуже важлива справа до графа. Я хотів би поговорити з ним...

— Якщо вам пощастить, ви будете щасливіший, ніж я, — відповіла вона, перепиняючи мене. — Пан де Ресто не хоче нікого бачити, він насилу терпить візити лікаря і відмовляється од усіх послуг, навіть від моїх. У хворих такі чудні примхи! Вони, як діти, самі не знають, чого хочуть.

— А може, навпаки, — вони, як діти, чудово знають, чого хочуть.

Графиня почервоніла. Я розкаювався, що дозволив собі цю репліку.

— Але хіба можна залишати хворого увесь час самого? — спитав я.

— Коло нього старший син, — відповіла вона.

— Пані, я прийшов сюди не з цікавості. Мене привели важливі інтереси...

— Мої інтереси аж ніяк не розходяться з інтересами мого чоловіка, пане, — сказала вона. — Ніщо не заважає вам звернутися до мене.

— Справа стосується тільки графа, — твердо відповів я.

— Я звелю повідомити його про ваше бажання поговорити з ним.

Я догадався, що графиня нізащо не пустить мене до свого чоловіка.

Наважуюсь сказати, що я всього чекав від неї, навіть злочину, бо бачив, що вона знає своє майбутнє, — про це свідчили кожен її жест, погляд, манера триматися, навіть інтонації її голосу. Я попрощався і пішов... Тепер я вам розповім про події, що завершують цю драму, а також про ті обставини, про які я довідався згодом, і про ті подробиці, що їх передбачав проникливий Гобсек та і я сам.

[...] Два місяці граф де Ресто лежав у ліжку, замкнувшись у спальні, скорившись своїй долі. Хворий дуже змарнів. Тільки в його блискучих очах ще світився останній вогник життя. Було щось

страшне в мертвотній блідості його обличчя. Це враження ще більше посилювало дуже відросле волосся, яке він нізащо не дозволяв стригти і яке довгими гладенькими пасмами спадало йому на щоки. Горе згасило всі людські почуття у цього чоловіка, якому ледве минуло п'ятдесят років і якого весь Париж бачив таким блискучим і щасливим.

Якось уранці на початку грудня 1824 року син графа сидів на ліжку батька і сумовито дивився на нього. Граф поворухнувся і глянув на сина.

— Вам боляче? — спитав Ернест.

— Ні, — відповів граф. — Усе тут, біля серця! — І він худими пальцями з такою скорботою притис руку до запалих грудей, що Ернест заплакав.

— Чому ж не приходить Дервіль? — спитав граф свого камердинера, якого вважав за дуже вірного слугу, хоч насправді той був на боці графині. — Як же це, Моріce! — вигукнув умираючий, підводячись на постелі. — Уже всьоме чи увосьме за ці два тижні я посилаю вас до свого адвоката, а його все нема! Ви що, жартуєте зі мною? Ідіть до нього зараз же, цієї ж миті, і приведіть його...

— Графине, — мовив камердинер, вийшовши у вітальню, — ви чули, що велів граф? Що я маю робити?

— Вдайте, ніби пішли до адвоката, а коли повернетесь, скажете графові, що він поїхав у важливій справі. Скажете, що його ждуть наприкінці тижня.

Лікар напередодні сказав, що граф навряд чи переживе день. Коли через дві години камердинер прийшов до свого господаря з безнадійною звісткою, вмираючий дуже схвилювався.

— Боже мій! — промовив він кілька разів. — Тільки й надії що на тебе.

Він довго дивився на сина і, нарешті, сказав йому ослаблим голосом:

— Дитино моя, ти ще дуже молодий, але в тебе добре серце і ти зрозумієш святість обіцянки, даної вмираючому батькові. Чи почуваєш ти себе здатним зберегти таємницю, щоб про неї не довідалася навіть мати? В усьому домі я можу звіритися тільки на тебе одного. Ти не зрадиш мого довір'я?

— Ні, тату.

— Так от, Ернесте, зараз я передам тобі запечатаний пакет, — його адресовано панові Дервілю. Сховай його так, щоб ніхто не знав, що він у тебе. Непомітно вислизнеш із дому і вкинеш його у поштову скриньку на розі вулиці.

— Так, тату.

— Підійди ж, поцілуй мене. Тепер мені легше буде вмирати, любий мій хлопчику. Років через шість чи сім ти зрозумієш, яка це важлива таємниця; тоді ти отримаєш винагороду за свою вірність. І ти

побачиш, як я тебе любив. А тепер лиши мене на хвилинку самого і нікого до мене не пускай.

Ернест вийшов і побачив у вітальні свою матір.

— Ернесте, — сказала вона йому, — іди сюди. — Вона сіла, притягнула свого сина до себе і, міцно пригорнувши його до грудей, поцілувала. — Ернесте, батько тільки що розмовляв з тобою? Що він тобі казав?

— Я не можу цього переказати, мамо.

— О моя дорога дитино! — вигукнула графиня, палко цілуючи його. — Як мене тішить, що ти вмієш мовчати. Ніколи не забувай двох правил: не кажи неправди і будь вірний своєму слову.

— Мамочко, яка ти хороша! Ти ніколи не казала неправди, я певен.

— Ні, любий хлопчику, іноді я казала неправду, але за таких обставин, перед якими усі закони ніщо. Слухай, Ернесте, ти вже великий і розумний хлопчик і, певно, помічаєш, що батько відштовхує мене, відмовляється від моїх послуг. А це несправедливо — ти ж знаєш, як я його люблю.

— Знаю, мамо.

— В усьому винні злі люди, які звели на мене наклепи, щоб розлучити з твоїм батьком, бо вони корисливі й зажерливі, — сказала плачучи графиня. — Вони хочуть одібрати в нас майно і привласнити його собі. Та хвороба потьмарила батьків розум, і упередження, з яким він ставиться до мене, перетворилось у якесь божевілля. І він раптом став віддавати перевагу тобі перед іншими дітьми — це теж доказ розладу його розуму. Ти ж до його хвороби ніколи не помічав, що він любить Поліну і Жоржа менше, ніж тебе. Все тепер залежить у нього від хворобливих примх. Любов до тебе могла спонукати його дати тобі якісь розпорядження. Якщо ти не хочеш розорити свою родину, мій ангеле, не хочеш, щоб твоя мати ходила старцювати, як жебрачка, то ти повинен їй сказати все...

— А-а! — вигукнув граф, розчинивши двері і з'явившись на порозі майже голий, висохлий і худий, як тріска.

Цей крик справив жахливе враження на пані де Ресто: вона остовпіла, дивлячись на чоловіка; виснажений і блідий, він немов вийшов з могили.

— Вам мало того, що ви отруїли моє життя горем, тепер ви не даєте мені спокійно вмерти, розбещуєте мого сина, хочете виховати з нього порочну людину! — кричав він хрипким голосом.

Графиня кинулася в ноги умираючому, якого останні життєві хвилювання зробили майже страшним, і залилася слізьми.

— Пожалійте! Пожалійте мене! — заголосила вона.

— А ви мене жаліли? — спитав він. — Я дозволив вам розтринькати ваш статок, а тепер ви хочете пустити за вітром і мій, розорити мого сина?

— Нехай так, не щадіть мене, губіть! — благала вона. — Але пожалійте дітей! Я зроблю все, що тільки ви скажете, аби спокутувати свою провину перед вами. Але діти!.. Нехай хоч вони будуть щасливі... О діти, діти!..

— У мене тільки одна дитина, — вигукнув граф, простягаючи у розпачі свої худі руки до сина.

— Простіть, я каюсь, каюсь!.. — кричала графиня, обіймаючи худі, вологі від поту чоловікові ноги. Ридання не давали їй говорити, і якісь неясні, безладні слова вихоплювалися з її пересохлого горла.

Ілюстрація Едуара Тудуза, 1897 рік

— Після того, що ви сказали Ернестові, ви ще насмілюєтесь говорити про каяття, — мовив умираючий, відштовхнувши графиню ногою. — Ви були поганою дочкою, поганою дружиною, ви будете поганою матір'ю...

Нещасна жінка впала непритомна. Умираючий дістався до свого ліжка, ліг і через кілька годин втратив свідомість. Прийшли священники причастити його. Опівночі він помер. Вранішня сцена забрала рештки його сил.

Я приїхав опівночі з батечком Гобсеком. У домі панував хаос, і ми безперешкодно пройшли в маленьку вітальню поруч з кімнатою померлого і побачили там трьох дітей у сльозах, а коло них — двох священиків, що мали перебути ніч біля небіжчика. Ернест підійшов до мене і сказав, що його мати хоче побути сама в графовій кімнаті.

— Не заходьте туди! — сказав він чудним голосом. — Вона там молиться...

Гобсек засміявся властивим йому безгучним сміхом. Побачивши, що ми все-таки простуємо до дверей, хлопчик підбіг і, припавши до них, закричав:

— Мамо, до тебе прийшли оті гидкі люди!

Гобсек відкинув його, немов пір'їнку, і відчинив двері. Яке видовище постало перед нами. У кімнаті панувало страшне безладдя. Графиня стояла нерухомо, розкуйовджена, на обличчі в неї був вираз

розпачу. Заскочена зненацька, вона, розгублена, дивилася на нас палаючими очима, а навкруг неї було розкидано папери, одяг померлого. Моторошно було бачити цей хаос навколо небіжчика. Тільки-но граф помер, його дружина зламала всі шухляди в письмовому столі, килим навколо неї встеляли шматки порваних листів; скриньки було зламано — скрізь нишпорили її зухвалі руки. Можливо, спочатку її пошуки були марні, але тепер її вигляд і хвилювання свідчили, що вона, зрештою, таки знайшла таємні папери. Труп графа де Ресто лежав долілиць майже впоперек ліжка, недбало кинутий. Його тіло з розкинутими руками й ногами задубіло в химерній, страшній позі. Умираючий, напевно, ховав контррозписку під подушкою, сподіваючись, що збереже її там від жінчиних зазіхань до останньої своєї хвилини. Графиня здогадалась, де він ховав папери. На килимі біля графининих ніг я побачив розірваний конверт з гербовими печатями графа. Я швидко підняв його і прочитав напис, який свідчив, що вміст його мав бути переданий мені. Я пильно й суворо глянув на графиню як слідчий, що допитує злочинця.

У каміні догоряли папери. Почувши, що ми прийшли, графиня кинула їх у полум'я, бо, прочитавши в перших пунктах духівниці імена своїх менших дітей, гадала, що знищує заповіт, який позбавляє їх спадщини, хоч насправді спадщину, за моїм наполяганням, їм було обумовлено. Спіймана на гарячому, вона мовчала і, тяжко дихаючи, дивилася на нас божевільними очима.

— Що ви наробили! — вигукнув я, вихоплюючи з каміна клаптик паперу. — Ви розорили своїх дітей. Ці папери доводили їхнє право на майно.

Губи графині сіпнулись так, що здавалося, ніби її от-от розіб'є параліч.

— Хе-хе! — проскрипів Гобсек. Помовчавши трохи, старий сказав мені: — Чи не збираєтесь ви подати графині думку, що я не є законним власником майна, яке мені продав граф? Цей будинок тепер належить мені.

Мене ніби обухом по голові ударили, я онімів від болісного подиву. Графиня помітила мій здивований погляд, який я кинув на лихваря.

— Пане! Пане! — тільки й вигукувала вона, не знаходячи інших слів.

— Ви хочете скористатися зі злочину, що його вчинила графиня?

— Так.

Я попрямував до дверей, а графиня, упавши на стілець біля постелі небіжчика, залилася гіркими слізьми. Гобсек вийшов слідом за мною. Коли ми опинились на вулиці, я мовчки повернув у другий бік, але він підійшов до мене і, кинувши на мене один з тих глибоких поглядів, що проникав у серце, сказав писклявим голосом, що на цей раз пролунав ще більш різко:

— Ти надумав мене судити?..

Відтоді ми рідко бачилися. Гобсек здав у найми особняк графа, а сам проводив літо в його маєтку, удавав з себе вельможу, будував ферми, лагодив млини, шляхи, насаджував дерева. Якось я зустрівся з ним в алеї Тюїльрі.

— Життя графині де Ресто просто героїчне, — сказав я йому. — Вона присвятила себе дітям, дала їм чудове виховання і освіту.

— Можливо.

— Хіба ви не повинні допомогти Ернестові?

— Допомогти Ернестові? — вигукнув Гобсек. — Ні, ні! Нещастя — наш найкращий вчитель. Нещастя навчить його знати ціну грошам і людям, чоловікам і жінкам. Нехай поплаває по паризькому морю. А коли стане вправним лоцманом, ми дамо йому корабель.

Я попрощався з ним, не бажаючи розгадувати значення його слів. Хоч пан де Ресто, якому його мати прищепила огиду до мене, не хотів радитися зі мною, все ж минулого тижня я пішов до Гобсека, щоб сказати йому про любов Ернеста до Камілли і поквапити старого виконати свій обов'язок, бо молодий граф мав незабаром дійти повноліття. Я застав старого лихваря в ліжку; він уже давно занедужав і доживав останні дні. Мені він сказав, що дасть відповідь, коли підведеться і візьметься до справ; певна річ, він не хотів втратити й найдрібнішої часточки свого багатства, поки в ньому жевріла хоч іскра життя. Та я бачив, що його хвороба набагато серйозніша, ніж він гадає, і досить довго пробув біля нього, — мені хотілося подивитися, до якої міри розрослася його жадібність, яку старечий вік перетворив на щось подібне до божевілля. Щоб не мати по сусідству сторонніх людей, лихвар тепер наймав весь дім, і всі кімнати стояли порожні. В його кімнаті все було, як і колись. Її обстановка анітрохи не змінилася протягом шістнадцяти років.

Незважаючи на свою хворобу, Гобсек ще сам приймав своїх клієнтів, одержував проценти, але так спростив свої справи, що йому досить було давати доручення, щоб підтримувати зв'язки із зовнішнім світом. [...]

Та ось минулого понеділка Гобсек прислав по мене інваліда, чоловіка воротарки, і той, увійшовши до мене в кабінет, сказав:

— Їдьмо швидше, пане Дервіль. Хазяїн умирає, йому не терпиться поговорити з вами. Смерть схопила його за горлянку, і він уже хрипить.

Увійшовши в кімнату конаючого, я побачив його на колінах перед каміном, хоч там і не було вогню, а тільки височіла величезна купа попелу. Гобсек зліз із ліжка і доповз до нього, але вернутися назад у нього не стало сил, так само, як не стало голосу покликати на поміч.

— Мій давній друже, — сказав я, підвівши його і допомагаючи йому добратися до ліжка. — Вам холодно? Чому ви не затопили камін?

— Мені не холодно, — відповів він. — Не треба топити, не треба! Я йду, голубчику, — казав він далі, кинувши на мене останній, згасаючий погляд. — Куди йду — не знаю, але йду звідси. Мені раптом здалося, що в мою кімнату ллється золото, і я встав, щоб зібрати його. Кому дістанеться все моє добро? Я не залишу його казні. Я склав заповіт. Розшукай його. У Чарівної Голландки[1] була дочка. Я якось бачив її увечері на вулиці Вів'єн. Її, здається, прозивають Вогником. Вона прекрасна, як купідон. Знайди її. Я тебе душеприкажчиком призначив. Бери собі все, що хочеш, їжі в мене багато. Паштети з гусячої печінки, мішки кави, цукру. Золоті ложки є. Сервіз роботи Одіо віддай своїй дружині. Але кому брильянти? Ти тютюн нюхаєш? У мене тютюн усяких сортів. Продай його в Гамбург — він там коштує в півтора рази дорожче. Так, усе в мене є, і все доведеться покинути. Ну, ну, батечку Гобсек, — сказав він, звертаючись до себе, — не треба легкодухості, будь самим собою.

Він підвівся на постелі; його лице так чітко вимальовувалося на подушці, немов було з бронзи. Витягнувши сухі руки, він учепився кістлявими пальцями в ковдру, немов хотів за неї вдержатися, глянув на камін, такий самий холодний, як і його металічний погляд, і вмер при повній свідомості.

Я мимохіть глянув на купу попелу, побачивши, що на неї спрямовано застиглі очі. Розміри цієї купи вразили мене. Я взяв камінні щипці і, встромивши їх у золу, натрапив на щось тверде — там лежала купа золота і срібла — певно, подарунки, що їх лихвареві приносили під час його хвороби. В нього вже не було сил заховати їх далі, а в банк він не хотів одсилати все це.

— Біжіть до мирового судді, треба все опечатати, — сказав я інвалідові.

Вражений останніми словами Гобсека і тим, що мені недавно казала воротарка, я взяв ключі від кімнат першого та другого поверхів і пішов їх оглядати. Одімкнувши першу кімнату, я зрозумів його слова, що спершу здалися мені безглуздими; я побачив, до чого може призвести скупість, коли вона перетворюється на несвідому пристрасть. У кімнаті, поруч з тією, де вмер Гобсек, справді зберігались зогнилі паштети, багато всяких наїдків, навіть устриці та риба, що взялися пухкою цвіллю. Я мало не задихнувся від смороду. Скрізь кишіли черва і комахи. Недавно одержані подарунки лежали впереміш з коробками різних розмірів, з ящиками чаю, з мішками кави. На каміні, в срібній суповій мисці, лежали накладні на всякі вантажі, що прибули на його ім'я до портових складів Гавра: тюки бавовни, ящики цукру, бочки з ромом, кава, тютюн, — цілий базар колоніальних товарів. Кімната була захаращена дорогими меблями, срібним начинням, лампами, картинами, вазами, книгами, прекрасними

---

[1] *Чарівна Голландка* — онука померлої сестри Гобсека. Її донька *Вогник,* про яку говорить Гобсек — повія.

згорнутими гравюрами без рамок та найрізноманітнішими рідкісними речами. Можливо, ця величезна кількість коштовностей складалася не тільки з подарунків, але й з невикуплених застав. Я побачив там скриньки з коштовностями, прикрашені гербами та вензелями, столову білизну з прекрасного полотна, дорогу зброю. Розгорнувши книгу, яку, мені здавалося, нещодавно виймали з купи, я знайшов у ній кілька білетів по тисячі франків. Тоді я вирішив уважно оглянути кожну річ, аж до найдрібніших, перевернути все, дослідити підлогу, стелю, карнизи, стіни, щоб розшукати все золото, до якого почував таку пожадливу пристрасть цей голландець, гідний пензля Рембранда. Ніколи ще за всю свою юридичну практику я не бачив такого дивного поєднання скупості і своєрідності характеру. Повернувшись у кімнату померлого, я знайшов на його письмовому столі пояснення всьому цьому безладному накопиченню багатств. Під пресом лежало листування Гобсека з купцями, яким він зазвичай продавав подарунки своїх клієнтів. Та чи тому, що ці люди ставали жертвами Гобсекової спритності, чи тому, що він правив дуже велику ціну за свої товари, жоден торг так і не відбувся. Гобсек торгувався за кілька франків, а тим часом провізія псувалася. Срібло не було продано, бо він відмовлявся платити за його доставку. Мішки кави лежали, бо він не хотів скинути на утруску. Одне слово, кожна річ була приводом до суперечок — певна ознака, що Гобсек уже виявляв ту нерозумну впертість, до якої доходять усі старі, одержимі сильною пристрастю, що пережила їхній розум. І я поставив собі те саме запитання, яке чув від нього: «Кому дістануться усі ці багатства?..» Згадавши, які чудні відомості він мені дав щодо своєї єдиної спадкоємниці, я зрозумів: мені доведеться шукати її у всіх злачних місцях Парижа і віддати величезне багатство до рук якоїсь негідної жінки. Але насамперед знайте, що на підставі незаперечних документів граф Ернест де Ресто незабаром володітиме статком, що дасть можливість йому одружитися з мадемуазель Камілою та ще й виділити значний капітал своїй матері, графині де Ресто, братові і посаг сестрі.

— Добре, любий пане Дервіль, ми про це поміркуємо, — відказала пані де Гранльє. — Ернест має бути дуже багатий, щоб така родина, як наша, згодилася породичатися з його матір'ю. Не забувайте, що мій син незабаром стане герцогом де Гранльє і об'єднає все добро двох родів де Гранльє. Я хочу, щоб зять не поступався перед ним.

— А ви знаєте, — спитав граф де Борн, — який герб у Ресто? Червоне, поділене начетверо поле зі срібною смугою впоперек і чотирма золотими щитами, кожен з чорним хрестом. Дуже старовинний герб.

— Це правда, — сказала віконтеса. — До того ж Камілла може і не бачитися зі своєю свекрухою, що порушила девіз на цьому гербі — Res tuta[1]...

Переклад із французької Абрама Кашпера

---

[1] Надійність (лат.).

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Схарактеризуйте образ старого ***лихваря Гобсека***. Доберіть відповідні цитати.
2. Прокоментуйте ***портрет*** Гобсека.
3. Як предмети, що оточують головного героя, й обстановка (***інтер'є́р***) характеризують батечка Гобсека?
4. У чому полягала особлива цинічність старого, який «*любить тільки владу і гроші заради самого володіння*»?
5. Поясніть ***схему*** отримання Гобсеком неймовірних прибутків, опираючись на виладок із коштовностями графині Анастазі. Яку попередню роботу провів лихвар, щоб заманити до своїх сітей саме Максима де Трая?
6. Доведіть, що Гобсек прекрасний психолог.
7. Чому Гобсек викликає в читача огиду і водночас повагу? Розкажіть про його приятелювання з адвокатом ***Дервілем***.
8. Яку роль відіграв Гобсек у порятунку статків дітей ***графа де Ресто́***? Доведіть, що лихвар виявився гуманнішим за їхню матір.

Міркуємо самостійно

9. Доведіть, що всеохопна пристрасть ***графині Анастазі*** виявилася катастрофічною для її родини.
10. Схарактеризуйте образ графа ***Максима де Трая***. Що про нього розповів товариству в салоні граф де Борн?
11. Чому Дервіль називає де Трая «*потворою з ангельським обличчям*»?
12. Поясніть ***антитезу*** де Трай — де Ресто.
13. Як ви розумієте слова Дервіля: «*Якби я вмер, залишаючи сиріт, Гобсек став би їм опікуном*»? Чим лихвар заслужив таку високу довіру?
14. Яку роль Гобсек відіграв у житті відомого адвоката Дервіля?

Узагальнюємо і підсумовуємо

15. За які риси адвокат цінував свого дивного друга, «*найчемнішого і найлагіднішого з усіх лихварів*»? А за які риси сам Гобсек цінував Дервіля?
16. Прокоментуйте слова Гобсека: «*Життя — це складне, важке ремесло, і треба докласти зусиль, щоб навчитися жити*».
17. Поміркуйте, чи навчився жити сам Гобсек. Відповідь аргументуйте.
18. Яким, на вашу думку, має бути ставлення людини до грошей? Відповідь обґрунтуйте.
19. Доведіть, що Гобсеку властиві як ***позитивні***, так і ***негативні*** риси вдачі, він здатен на благородні і негідні вчинки.
20. До зображення яких ***моральних проблем*** звернувся автор у повісті «Гобсек»?

Пов'язуємо новий матеріал з вивченим раніше

21. Порівняйте образ ***Гобсека*** з образом ***Скру́джа*** («Різдвяна пісня у прозі» Чарльза Дікенса, Англія, 1838 рік).
22. Поясніть роль ***художньої деталі*** в повісті «Гобсек». Прокоментуйте слова Бальзака про те, що він зображував ***чоловіків***, ***жінок*** і ***речі***.
23. Розкажіть про особливості ***літератури реалізму***.
24. Доведіть, що повість Оноре де Бальзака «Гобсек» належить до ***реалістичної літератури***.

25. У чому полягає ***новаторство*** Бальзака-реаліста?

Виконуємо творче завдання

26. Напишіть коротку ***рецензію*** на повість Оноре де Бальзака «Гобсек».
27. Поясніть, чим, на вашу думку, складна праця ***літературного критика***. Чи повинен критик шукати у творі лише негативні сторони? Чи може бути рецензія абсолютно позитивною? Відповідь обґрунтуйте.
28. Доведіть, що праця літературного критика не повинна складати враження спроби самоствердження, а має бути корисною і для автора, і для його читача.

Дискутуємо

29. Поміркуйте, чи можемо ми засуджувати Гобсека за його манеру вести справи?
30. Що в його бізнесі неможливо виправдати?
31. Чи погоджуєтеся ви з тезою «Заради кохання можна пожертвувати всім»? Аргументуйте свою думку, використовуючи приклади з твору Оноре де Бальзака.

ЛІТЕРАТУРА І СВІТ ПРОФЕСІЙ

Опановуємо ази блогерства

Блогер — професія, яка передбачає публічне ведення щоденника — блогу (відеощоденника — влогу), сторінки в соцмережі, каналу на ютубі тощо. Автори та авторки блогів пишуть або знімають на відео те, що з ними відбувається, висловлюють свої думки з приводу тих чи інших тем, подій. Ця професія передбачає вплив на суспільну думку, тому блогерів нерідко називають інфлюенсерами, тобто лідерами думок

Творче завдання. Уявіть, що ви — блогер, який прагне поділитися власними враженнями про книгу «Гобсек».

1. Доберіть 3-4 яскраві цитати з повісті і створіть для них серію постів «Цитата дня». Додайте власні короткі підписи, які пояснюють ідею.
2. Створіть короткі відео анонси (до 1 хвилини) про героїв / героїнь повісті. Закінчте їх запитанням до своїх глядачів / глядачок.
3. Напишіть пост для Instagram або Facebook про головного героя повісті — Гобсека. Поясніть основну тему: жадібність, занепад моралі, соціальні рамки в житті людини.
4. Підготуйте 3-5 запитань для інтерактивного опитування серед підписників / підписниць. Наприклад: «Гобсек: скнара чи філософ?», «Що важливіше: багатство чи честь?»
5. Придумайте запитання для читачів / читачок блогу, щоб залучити їх до дискусії. Наприклад, можна запитати: «Що ви порадили б Гобсекові?» або «Який епізод з книги нагадує вам власне життя?».

Шарлотта Бронте
(1816–1855)

Шарло́тта Бро́нте — відома англійська поетеса і письменниця. Її твори стали класикою англійської літератури, змінивши погляд на призначення жінки в суспільному житті Британії.

Читацьке коло отримало змогу подивитися на світ не очима чоловіка, як було в літературі до того, а очима жінки, яка відчайдушно бореться за своє право бути не лише слухняною донькою батька чи самовідданою дружиною чоловіка, а кимось більшим.

Шарлотта Бронте народилася в багатодітній родині священника Патріка Бронте, ірландця за походженням, у неї було чотири сестри і брат. Коли дівчинці виповнилося п'ять років, її мати померла, залишивши батька з шістьма дітьми на руках. Вихованням дітей стала опікуватися їхня тітка Елізабет, сестра матері. Патрік Бронте не мав статків: зарплатня священника була невеликою, однак родина могла безкоштовно жити в доволі великому парафіяльному будинку біля кладовища.

Не в змозі найняти для навчання дівчаток гувернантку, як це робили забезпечені родини, Патрік у 1824 році відправив чотирьох старших доньок до школи-інтернату з назвою «Дочки духовенства». Заклад не взяв плати за навчання і перебування, але умови в ньому були жахливими. Приміщення не опалювали, дівчати спали по двоє в ліжку, вставали вдосвіта, милися шестеро в одній мисці холодною водою, яка взимку часто замерзала. Після цього півтори години молилися, перш ніж поснідати пригорілою вівсянкою.

Але виснажували дітей не тільки холод, голод і сувора дисципліна. У школі практикували тілесні покарання, за найменшу провину позбавляли їжі та відпочинку, змушували годинами сидіти непорушно на стільці в так званому капелюсі дурня.

У закладі дівчаток Бронте одягли в уніформу, яка називалася «діти благодійності» (ознака їхнього безкоштовного перебування у школі), що стало приводом для збиткування над ними старших вихованок. Найбільше потерпала Шарлотта, яка мала поганий зір і читала, практично торкаючись носом аркуша.

Першої ж зими навчання сестер в школі-інтернаті серед знесилених дітей почалися епідемії хвороб, найстрашніші з яких — сухоти і тиф — забрали багато життів серед вихованок. Померли також і дві старші сестри Бронте. Після цієї трагедії батько забрав Шарлотту і її молодшу сестру Емілі додому, вирішивши докластися до їхньої домашньої освіти.

Смерть сестер дуже згуртувала дітей Патріка Бронте, вони відчули себе однією родиною. Щоправда, батько — людина жорстка й емоційно черства — залишався відстороненим, вимагав повного послуху і мало цікавився життям дітей. Водночас він пильно стежив, щоб вони багато читали художніх творів, зокрема поетичних, а також організовував для них уроки музики і живопису. Загальною освітою сина Бренвелла він займався особисто, а заняття з дівчатками повністю передоручив їхній тітці Елізабет.

Шарлотта рано виявила мистецьку обдарованість. Свій перший твір вона написала в 10 років, щоб розважити шестирічну сестричку Енн, яка важко захворіла. Історію під назвою «Жила-була колись маленька дівчинка, а звали її Енн» Шарлотта записала в окрему книжечку, ще й сама проілюструвала.

Цікаво, що всі діти Патріка Бронте виявилися талановитими. Його доньки Емілі та Енн, як і Шарлотта, стали відомими англійськими письменницями, а син Бренвелл — поетом і художником. У дитинстві вони весь вільний час проводили разом, щоб розважитися, вигадували різноманітні ігри. Одна з цих ігор із часом переросла в грандіозну колективну творчість усіх юних Бронте.

Одного літнього дня 1826 року батько повернувся пізно ввечері й приніс Бренвеллу в подарунок коробку з дванадцятьма дерев'яними солдатиками. Вранці хлопець поділився іграшками із сестрами. І вони разом почали вигадувати різноманітні пригоди, які могли трапитися з їхніми героями. У результаті постав вигаданий фентезійний світ, дуже складний і розгалужений. Тож було лише питання часу, коли діти почнуть записувати пригоди своїх героїв.

Парафіяльний будинок священника в селі Геворт, де виросла Шарлотта Бронте

Шарлотті Бронте дуже подобалося описувати пристрасні взаємини представників вищого суспільства і романтичні обставини, у які вони

потрапляли. У зображенні своїх персонажів вона орієнтувалася на героїв романтичних творів Джорджа Байрона і Вальтера Скотта.

Ця дитяча літературна гра цілком захопила Шарлотту, а обсяг творів був більший, ніж вся доросла творчість письменниці. Серед них були романи, повісті, оповідання, казки, п'єси, поеми, вірші, журнальні статті (у тому іграшковому світі існували журнали), листи героїв одне до одного. Найцікавіше, що всі ці твори були написані маленькими друкованими літерами в малесеньких книжечках (солдатики ж маленькі!).

Доросле життя і зріла творчість

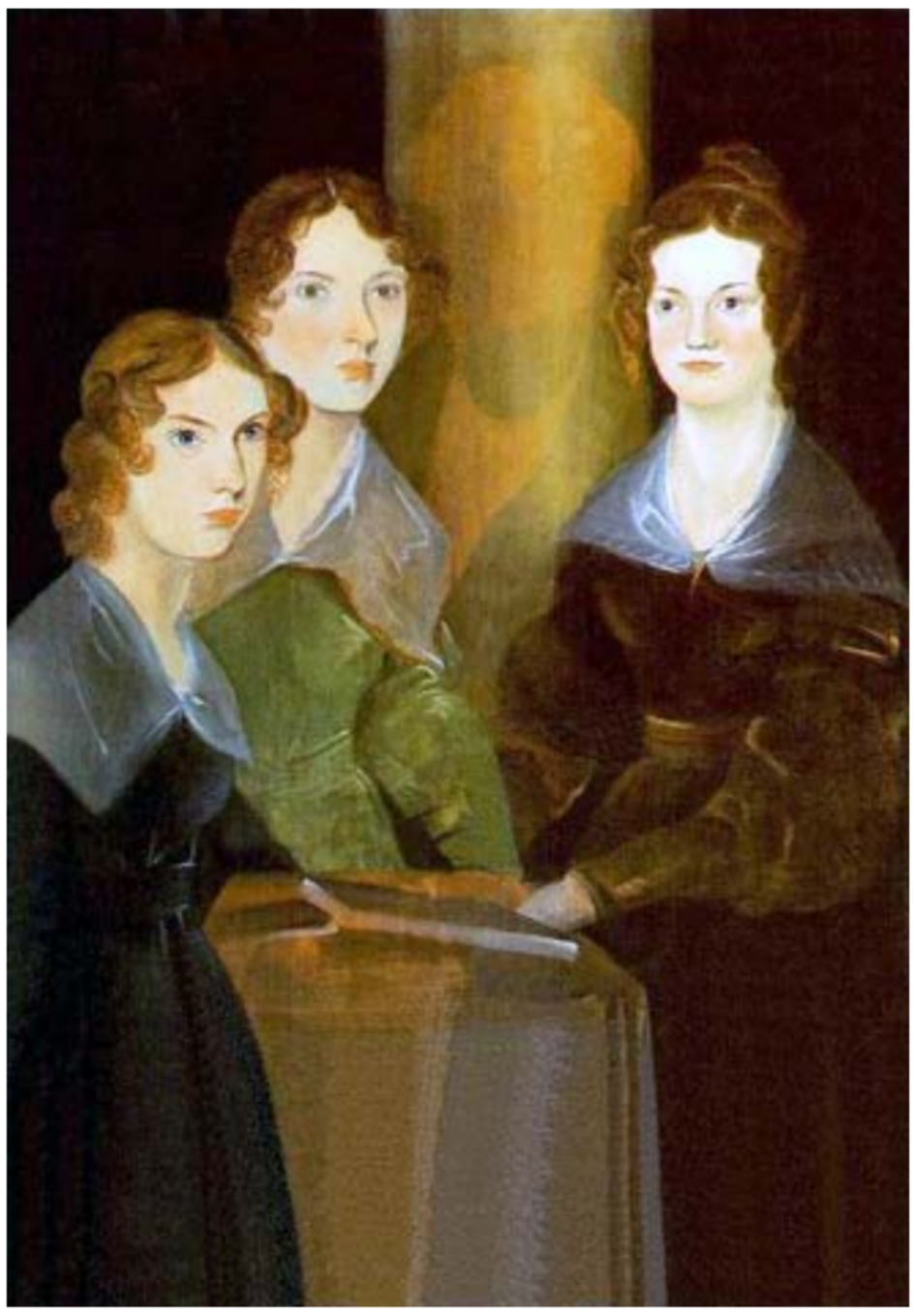
У 1831–32-х роках Шарлотта завершила свою освіту в школі-інтернаті, і тепер її майбутнє визначене: за суспільними стандартами того часу вона не могла очікувати на вдале і забезпечене заміжжя, бо не мала посагу. Тобто їй доведеться заробляти на життя самій. А єдине, на що могла розраховувати освічена жінка в Англії початку XIX століття, це на роботу вчительки або ж гувернантки.

Власне, так і сталося. Шарлотта працювала вчителькою в школі, яку закінчила, а потім і гувернанткою в місцевих заможних родинах. Упродовж цих років вона почувалася глибоко нещасною і розбитою — дорослі і діти постійно принижували її, ставилися як до «*рабині*». Але дівчина не могла покинути роботу, яка давала їй засоби до існування, тож від безвиході в неї розвинулася хронічна депресія.

Шарлотта розуміла, що насправді їй подобається літературна праця, і спробувала змінити свою долю. Вона надіслала вірші видатному поетові-романтику Роберту Са́уті, який обіймав посаду придворного королівського поета, і попросила, щоб він допоміг їй стати «*відомою у віках поетесою*».

Сауті визнав талант дівчини, але водночас застеріг: «Література не може бути справою життя жінки і не повинна нею бути», адже вона завадить їй виконувати традиційні жіночі обов'язки — бути матір'ю і доглядати чоловіка і дітей.

Восени 1845 року Шарлотта, перебуваючи вдома в Геворті, знайшла два зошити з віршами Емілі, які їй дуже сподобалися. Вона за-

Сестри Бронте (зліва направо: Енн, Емілі, Шарлотта) Малюнок Бренвелла Бронте

пропонувала сестрі ідею спільного видання поетичної збірки, до якої долучилася і наймолодша Енн.

У травні 1846 року Шарлотта, Емілі та Енн своїм коштом надрукували спільну поетичну збірку. Свою першу книжку сестри вирішили видати під чоловічими псевдонімами «Каррер, Елліс та Ектон Белли». Вони справедливо вважали, що «*на письменниць дивляться з упередженням*», а чоловічі імена дозволять читачам неупереджено сприйняти їхній творчий доробок і принесуть успіх.

На жаль, збірка не стала успішною. Літературні критики написали про неї погані відгуки, а продаж склав всього два примірники. Та сестри не здалися і вже влітку почали шукати видавця для своїх романів.

Емілі, Енн і Шарлотта отримали пропозицію від лондонського видавця надрукувати їхні твори накладом в 350 примірників коштом самих авторок. Емілі та Енн погодилися, а Шарлотта — ні.

Вона бачила в письменництві не забаганку, яка буде коштувати їй грошей, а професію, яка розв'яже усі її фінансові проблеми. Дівчина продовжувала пошуки, розсилаючи роман у різні видавництва, поки літературний консультант одного з них не написав відповідь. Він схвально оцінив стиль роману, але сказав, що у творі бракує захопливої інтриги, яка сподобалася б читацькому колу.

Не гаючи часу, Шарлотта надіслала йому рукопис роману «***Джейн Ейр***», над яким працювала останній рік. Три представники видавництва, серед них і власник, перечитали твір і були в захваті. Один із них не спав пів ночі, так хотів прочитати його до кінця. Тож роман видали максимально швидко, і він з'явився на два місяці раніше, ніж романи сетер.

Видавництво не прогадало, успіх був приголомшливий. А Шарлотту «*приємно вразив*» гонорар, вона отримала 500 фунтів. Щоб усвідомити розмір цієї суми, потрібно згадати, що героїня її роману (теж гувернантка) отримувала платню 30 фунтів на рік, хоча працювала в дуже заможній родині.

Перед Шарлоттою відкрилися блискучі літературні перспективи, вона береться за наступний роман. Однак страшні трагедії перериває ють її роботу: з вересня 1848 до травня 1849 року один за одним помирають від туберкульозу Бренвелл, Емілі та Анна. Письменниця важко переживає це горе і не може працювати. Із величезної сім'ї залишилися лише вона та її немічний батько. Вона стає єдиною його підтримкою, тож вже в червні 1849 року Шарлотта змушує себе повернутися до роботи.

Зріла творчість Шарлотти Бронте налічує тільки п'ять романів (один із них незакінчений), а за життя було видано лише три з них. Проте цього виявилося достатньо, щоб вона стала класиком англійської літератури. Померла успішна і відома письменниця в 1855 році, не доживши три тижні до свого тридцятидев'ятиріччя.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, які випробування випали на долю родини Бронте.
2. Яким було творче дозвілля сестер і брата Бронте?
3. Розкажіть про доросле життя Шарлотти і про те, як вона здійснила свою мрію стати письменницею.
4. Поясніть, чому жінкам складно було пробити собі шлях до успіху.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Свій найвідоміший роман «***Джейн Ейр***» Шарлотта Бронте писала від серпня 1846 по серпень 1847 року. На початок роботи їй виповнилося 30 років. Із часу написання дитячої історії «Жила-була колись маленька дівчинка, а звали її Енн» минуло двадцять років наполегливої літературної праці, які сформували в письменниці чітке уявлення, яким має бути художній твір.

Ілюстрований Шарлоттою Бронте рукопис «Жила-була колись маленька дівчинка, а звали її Енн»

На думку Шарлотти Бронте, найкращі художні твори пишуться на ґрунті власного життєвого досвіду, коли автор звертається до того, що пережив особисто.

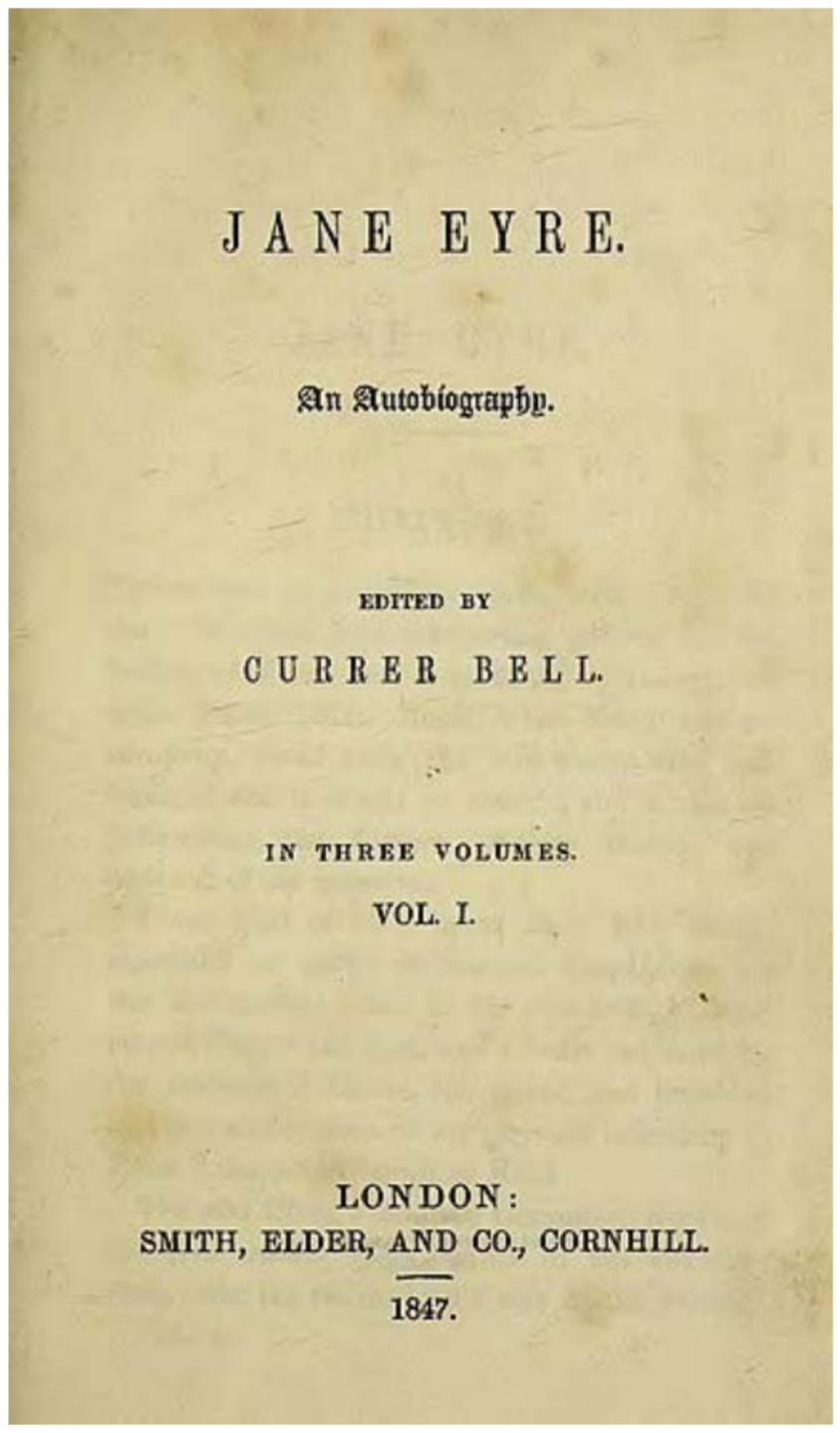
Тож зовсім не дивно, що в романі «Джейн Ейр» дуже багато спільного з подіями в житті письменниці. Її героїня, як і вона сама, пережила в ранньому дитинстві втрату найближчих людей (Джейн — батьків, Шарлотта — матері). Обидві потрапили в школу-інтернат з жахливими умовами життя і безжальним ставленням до вихованок, де знову пережили смерть близьких (Джейн — найкращої подруги, Шарлотта —рідних сестер).

Героїня роману — дівчина без засобів до існування, тому, здобувши освіту, працює вчителькою в школі для дівчаток і гувернанткою. Вона, як і письменниця, невеличка на зріст (зріст Шарлотти був 150 см), не красуня, через що дуже комплексує. Джейн упевнена, що її ніхто ніколи не покохає і заміж не покличе, а виходити заміж без кохання вона не хоче.

Водночас авторка має досвід палкого кохання без взаємності і, опираючись на нього, детально описує переживання закоханої Джейн, коли вона ще не знає, що її обранець також закоханий у неї.

Як і письменниця, Джейн Ейр розумна, цілеспрямована і самовіддана. Джейн доглядає за сліпим містером Рочестером так само, як і Шарлотта доглядала свого батька, який у старості страждав від катаракти. Однак, попри всі біографічні збіги, роман «*Джейн Ейр*» — це не історія життя Шарлотти Бронте.

«*Джейн Ейр*» — це твір, у якому поєднані риси реалізму і романтизму. Роман порушує актуальні теми соціальної нерівності, жіночої незалежності, моралі й пошуку себе. Для сучасників Шарлотти Бронте був несподіванкою образ жінки як головної героїні, яка веде оповідь від першої особи, і читачі та читачки можуть стежити за кожним порухом її пристрасної душі. Це було тим дивніше, що на обкладинці стояло чоловіче ім'я *Каррер Белл* (Шарлотта Бронте розкрила своє авторство лише через кілька місяців після успіху роману, і друге видання вийшло під її іменем).

JANE EYRE.

An Autobiography.

EDITED BY

CURRER BELL.

IN THREE VOLUMES.

VOL. I.

LONDON:
SMITH, ELDER, AND CO., CORNHILL.

1847.

Головна сюжетна лінія твору пов'язана з гувернанткою Джейн Ейр і містером Едвардом Рочестером — заможним аристократом, власником похмурого маєтку Торнфільд-холл. І Рочестер, і Джейн — непересічні особистості, вони вирізняються з-поміж усіх, хто їх оточує.

Авторка реалістично зображує дійсність Англії XIX століття, зокрема умови життя бідних сиріт притулку, розкішних забав у маєтку аристократа Рочестера і загалом важке становище жінки в тогочасному англійському суспільстві. Однак характери головних героїв, їхні почуття одне до одного і стосунки значно романтизовані.

Едвард Рочестер зображений як імпульсивна, різка і непередбачувана людина. Він розумний, гордий і схильний до сарказму. Водночас у минулому герой пережив страшну ***загадкову трагедію***, яка зламала його життя. Відтоді він втратив віру в людей, багато подорожував світом, наче втікаючи від самого себе. Зовнішність містера Рочестера прикметна: риси його обличчя свідчать про рішучий, запальний характер, але аж ніяк не красу.

Джейн Ейр з дитинства ***бунтарка***, вона вирізнялася як з-поміж своїх зарозумілих і недалеких двоюрідних сестер і брата, так і з-поміж вихованок у притулку. Дівчинка-сирота повністю залежна від своєї тітки, яка постійно і безпідставно принижує її. Однак ця залеж-

ність не стримує Джейн, і вона ***повстає*** проти жорстокого ставлення, вихлюпуючи таку хвилю люті, що тітка тікає від неї в іншу кімнату.

Героїня змалечку готова обстоювати свої права і голосно про них заявляти. І її дивує, чому інші діти, наприклад шкільна подруга Елен Бернс, яку несправедливо карають, така смиренна і не готова боротися за справедливість. Водночас Джейн дуже добра й здатна до щирої дружби з тими, хто цього варті.

Центральна тема роману — кохання Едварда Рочестера і Джейн Ейр, описана авторкою як ***бурхлива романтична пристрасть***, яка цілковито поглинає героїв і долає море перепон.

Рочестер, Джейн та її вихованка Адель (малюнок Фредеріка Во́кера)

Кохання Едварда і Джейн — це не про зовнішність (обох авторка зображує як не надто вродливих), а про внутрішні якості, про романтичне єднання споріднених душ. Так Рочестер вважає, що знайомство із Джейн повернула його до життя. Завдяки їй він зміг подолати своє *розчарування в людях*. Зустріч із такою духовною і чистою особистістю, як Джейн, довела йому, що не всі люди цинічні, не всі думають лише про статус і зиск. А для Джейн Ейр кохання — найбільша цінність у житті, вона не готова ним поступитися, навіть коли думає, що вони з Едвардом ніколи не будуть разом.

Головні герої твору кидають виклик всесильній долі, переживають трагічні події на межі життя і смерті, але отримують шанс на спільне майбутнє.

У творі поряд із реалістичними є чимало ***рис романтичної літератури***: у зображенні переживань персонажів важлива *роль* ***природи***

(дощ, вітер, холод, блискавка підкреслюють душевні стани); *використання* ***контрасту й антитези*** як художнього прийому (наприклад, злиденний одяг вихованок і розкішні шовкові сукні доньок опікуна притулку).

Також у романі присутня й романтична *містика*, наприклад, передчуття і віщі сни героїв; удар блискавки в старий каштан, під яким Джейн дала згоду на шлюб; голос коханого, який дівчина почула, хоча Едвард був за багато миль від неї.

ДЖЕЙН ЕЙР

(скорочено)

РОЗДІЛ І

Того дня ми не змогли піти на прогулянку. Щоправда, вранці ми поблукали з годинку алеями, обсадженими кущами, з яких уже опало листя, та по обіді (місіс Рід, коли не було гостей, обідала рано) холодний зимовий вітер нагнав чорні хмари і линув такий холодний дощ, що годі було й думати виходити з дому.

Щодо мене, то я була рада: я не любила довгих пообідніх прогулянок, а надто взимку. Жахливо було вертатися додому в холодному присмерку, коли заходять зашпори в руки і в ноги, а серце ниє від сердитого бурчання Бесі, нашої няні, та від принизливого усвідомлення фізичної переваги наді мною Елізи, Джона та Джорджіани Рід.

Згадані Еліза, Джон та Джорджіана зібралися тепер у вітальні біля своєї матері, що напівлежала на канапі біля каміна і здавалася цілком щасливою серед своїх дорогих діток (в ту хвилину вони не билися й не ревли). Мене не прийняли до цього родинного гурту; місіс Рід сказала, що їй дуже шкода віддаляти мене від себе, але, поки вона не почує від Бесі й не побачить на власні очі, що я справді прагну розвивати в собі приємні й добропристойні манери, поки я не стану привітною й лагідною дитиною, — щирішою, добрішою, відвертішою, — вона мусить позбавити мене всіх радощів, якими тішаться слухняні й шанобливі діти.

— Що вам Бесі наговорила на мене? — спитала я.

— Джейн, я не люблю, коли чіпляються до слів і допитуються. Дитина не сміє так розмовляти зі старшими! Іди сядь собі десь і, поки не навчишся бути чемною, мовчи. З вітальні був хід у невеличку їдальню; отож я й шмигнула туди. Там стояла шафа з книжками. Я вибрала собі одну з них, спершу подивившись, чи вона з малюнками. Потім забралася на підвіконня, де й сіла, підібгавши ноги по-турецькому. Запнувши червоні штофні завіси, я з двох боків відгородилась від довколишнього світу. Праворуч мене затуляли зборки червоної тканини, ліворуч захищали від негоди віконні шибки, які, проте, не могли приховати сумної картини пізнього листопада. Гортаючи книгу, я час від часу поглядала у вікно, за яким западав холодний

зимовий вечір. Вдалині висіла густа запона туману і хмар; перед вікном розкинувся моріжок з пошарпаними бурею кущами; їх щедро поливали дощові потоки, гнані вітром, який, жалібно стогнучи, налітав шаленими поривами.

Я знову взялася до своєї книги — це було «Життя англійських птахів» Б'юїка. Правду кажучи, текст цікавив мене мало, проте, хоч я була ще дитиною, деякі вступні сторінки мимоволі привернули мою увагу. Там розповідалося про пристановище морських птахів, про пустельні скелі та кручі, де вони були єдині мешканці, про береги Норвегії, біля яких, від мису Лінденеса, що лежить на самому півдні країни, аж до Нордкапа рясніє безліч островів:

Де крижаний лютує океан
Між островів, оголених і диких,
На дальній півночі, й важкі жбурляє хвилі
Атлантика на морок скель Гебрідських[1].

Не могла я поминути й опису холодних берегів Лапландії, Сибіру, Шпіцберґену, Нової Землі, Ісландії, Ґренландії, одне слово, «безкраїх просторів Арктики, цієї сумної і безлюдної пустелі, цього царства морозу й криги, де нескінченні зими нагромадили гори льодовиків, утворивши навколо полюса щось подібне до крижаних Альп — оселю найлютіших холодів на землі». Про ці мертво-білі простори у мене виникли свої власні уявлення, — туманні, як усі невиразні уявлення про світ, що снуються в дитячій голові, і водночас надзвичайно разючі. Під впливом вступних сторінок у мене складалося враження і від віньєток: скеля, що самотньо височить серед пінявих хвиль; розбитий човен, викинутий на безлюдний берег; блідий, холодний місяць, що дивиться із зловісних хмар, як розбурхані хвилі поглинають корабель. Якийсь невиразний смуток навіював мені малюнок, що зображав занедбане кладовище: надгробок з написом, брама, двоє дерев, низький небосхил із смужкою напіврозваленої огорожі та вузький серп молодика, супутника вечірньої пори. Два кораблі, що непорушно застигли в морі на безвітрі, здавалися мені морськими примарами.

На Сатану, що відбирає в злодія клунок з краденим добром, я не могла дивитися без жаху і мерщій перегорнула сторінку.

Не меншим жахом сповнювала мене й чорна рогата істота, що сиділа на скелі, споглядаючи натовп довкола шибениці.

Кожен малюнок оповідав якусь історію, здебільшого незбагненну для мого дитячого розуму й серця й водночас дуже цікаву — не менш цікаву, ніж казки, що їх оповідала нам довгими зимовими вечорами Бесі, коли була в доброму гуморі, а таке траплялося дуже рідко. Поставивши перед каміном у дитячій кімнаті прасувальний столик, Бесі дозволяла нам сісти навколо і, відпрасовуючи блонди на спідницях місіс Рід та плоячи оборки на її нічних чепчиках, заспокоювала нашу

---

[1] Уривок з поеми «Осінь» (1730 рік) шотландського поета Джеймса Томсона.

жадібну цікавість розповідями про кохання та пригоди, взятими із старовинних казок та ще давніших балад або, як я довідалась, ставши старшою, з «Памели» та «Генріха, герцоґа Морландського».

З Б'юїком на колінах я була — принаймні по-своєму — щаслива і боялась тільки одного: що моє щастя урветься. Так воно незабаром і сталося. Двері до їдаленьки рипнули.

— Гей, рюмсо! — почувся голос Джона Ріда; він замовк: йому, мабуть, здалося, що в кімнаті нікого немає.

— Де в біса вона поділася? — вів він далі. — Лізі! Джорджі! — гукнув він на сестер.

— Джоан тут немає. Скажіть мамі, що вона вискочила на дощ. От вреднюче створіння! «Добре, що я запнула завіси», — подумала я, палко бажаючи, щоб мене не знайшли у моїй схованці. Джон Рід і не знайшов би мене сам, бо він не був ні спостережливий, ані кмітливий; аж тут у двері просунула голову Еліза й одразу сказала:

— Вона, напевне, на вікні, Джоне.

Я одразу ж вийшла зі своєї схованки, — я боялася, що Джон силоміць витягне мене звідти.

— Чого тобі треба? — спитала я вдавано покірливо.

— Треба казати: «Чого ви бажаєте, мастере Рід», — відповів він. — Я бажаю, щоб ти підійшла до мене, — і, сівши в крісло, показав рукою, щоб я наблизилась і стала перед ним.

Джон Рід був на чотири роки старший за мене: йому минуло чотирнадцять, а мені тільки десять. То був гладкий хлопчак, що набагато переріс своїх ровесників; впадали в очі його прищувата нездорова шкіра, широке, з грубими рисами, обличчя й великі руки та ноги. Він завжди об'їдався за столом і тому мав тьмяні осоловілі очі й обвислі щоки. Зараз йому слід було б сидіти в школі, але мати взяла його на місяць-два додому, мовляв, «через слабке здоров'я». Джонів учитель, містер Майлз, запевняв, що хлопець цілком здоровий, — не треба тільки присилати йому з дому стільки печива й цукерок; але материнське серце повставало проти такої грубої думки й схилялося до благороднішої версії: блідість Джона пояснювалася перевтомою та тугою за рідною домівкою.

Джон був не дуже ніжний син і брат, мене ж він люто ненавидів. Він тиранив і мучив мене — не два-три рази на тиждень і навіть не раз чи двічі на день, а безперестану. Я боялася його кожним своїм нервом, і кожна моя жилочка тремтіла, коли він підступав до мене. Часом я аж не тямила себе від страху, бо нікому було оборонити мене від його погроз і знущань: челядь не хотіла дратувати панича, заступаючись за мене, а місіс Рід в таких випадках робилася сліпа й глуха: вона ніколи не помічала, що син лає чи б'є мене, хоч той робив це не раз і при ній, щоправда, частіше за її спиною. Я звикла слухатись Джона і одразу підійшла до крісла, в якому він сидів; добрих три хвилини він показував мені язика, висолоплюючи його скільки міг. Я знала, що після цього він неодмінно битиметься, і, тремтячи зі

страху, думала, який він гидкий і потворний... Джон, либонь, прочитав цю думку на моєму обличчі, бо раптом, не сказавши ні слова, дав мені сильного стусана. Я поточилася, але встояла на ногах і відступила один-два кроки назад.

— Це тобі за те, що ти нагрубіянила мамі, — сказав він, — і за те, що сховалася за завісою, і за те, що так подивилася на мене зараз... Жаба!

Я звикла до Джонових образ, і мені й на думку не спадало, що я можу дати йому відсіч; я тільки зі страхом чекала нового удару, певна, що то був лише початок.

— Що ти робила за завісою? — спитав він.

— Читала.

— Покажи книжку.

Я взяла з вікна книжку й подала йому.

— Ти не маєш права брати наші книжки! Мама каже, що ти живеш у нас на ласкавому хлібі. У тебе нема ані шеляга, твій батько нічого тобі не залишив. Тобі більше пристало ходити з торбами, аніж жити тут з нами, дітьми джентльмена, їсти те, що й ми, та носити сукні, що їх купує наша мама. Я покажу тобі, як порпатися в моїх книжках! Чуєш — це мої книжки! І ввесь цей дім — мій! Або буде мій за кілька років. Іди стань коло дверей, тільки далі від дзеркала та вікон.

Я так і зробила, не добравши спершу, чого він хоче; коли ж побачила, що він устав і замірився на мене книжкою, то злякано скрикнула й інстинктивно метнулась убік, та запізно: грубий том влучив у мене, я впала і, вдарившись об одвірок, розбила собі голову. З рани потекла кров, я відчула гострий біль, — увесь мій страх відразу пропав, його заступили інші почуття.

— Гидкий, жорстокий хлопчисько! — крикнула я. — Ти схожий на вбивцю! На рабовласника! На римського імператора!

Я читала Ґолдсмітову «Історію Риму» і склала собі власну думку про Нерона, Калігулу та інших тиранів. Тайкома я вже давно робила порівняння, але ніколи не думала, що висловлю їх уголос.

— Що-о? — заревів Джон. — Як ти сказала? Ви чули, Лізі й Джорджі? Я скажу мамі! Але спершу...

Він прожогом кинувся до мене, схопив однією рукою за плече, а другою вчепився у волосся. Однак перед ним була доведена до розпачу істота. Я справді вбачала в ньому тирана-душогуба. Кров крапля по краплі стікала мені за комір, гострий біль не вщухав. Ці почуття на якийсь час приглушили страх, і я зустріла Джона як несамовита. Я гаразд не тямила, що робила руками, тільки чула, як Джон кричав: «Жаба! Жаба!» — а тоді голосно заверещав. Та допомога була недалеко: Еліза й Джорджіана кинулись нагору по місіс Рід, яка прибігла у супроводі Бесі та покоївки Ебот. Нас розборонили, і я почула:

— Ай-яй-яй! Ах ти ж негіднице! Так накинутися на мастера Джона!

— Таке мале, а таке люте! А місіс Рід вирекла присуд:

— Відведіть її до червоної кімнати й замкніть там! Чотири руки одразу вхопили мене й понесли нагору.

РОЗДІЛ II

Я пручалася щосили, і таке нечуване зухвальство дуже обурило Бесі та міс Ебот, які й так були поганої думки про мене. Ніде правди діти, я була таки сама не своя, або, як кажуть французи, сама не при собі: я розуміла, що за одну мить цього бунту заплачу тяжкою покарою, і, як кожний повсталий раб, у розпачі була готова на все.

— Тримайте її за руки, міс Ебот! Вона неначе сказилася.

— Який сором! Який сором! — репетувала покоївка. — Хіба можна так негідно поводитися, міс Ейр! Бити панича, сина вашої добродійниці! Таж це ваш молодий господар!

— Господар? Який такий господар? Хіба я служниця?

— Ви гірше, ніж служниця, ви живете на чужих харчах. Ось посидьте тут і подумайте про свою поведінку.

З цими словами вони втягли мене до кімнати, вказаної місіс Рід, і кинули на канапу: я миттю схопилася на ноги, але дві пари рук посадовили мене на місце.

— Сидіть тихо, а то ми вас прив'яжемо, — сказала Бесі. — Міс Ебот, дайте-но мені ваші підв'язки, бо мої вона зразу ж розірве.

Міс Ебот почала стягати підв'язку з товстої ноги. Ці приготування до ще одної принизливої кари привели мене до тями.

— Не треба підв'язок! — закричала я. — Я сидітиму тихо! — І, щоб мені повірили, вп'ялася руками в сидіння.

— Ну, глядіть же!.. — сказала Бесі. Побачивши, що я справді втихомирилась, вона пустила мене. Бесі та міс Ебот ще довго стояли переді мною, згорнувши руки на животі, і з підозрою й недовірою придивлялись до мене, чи я, бува, не схибнулась з розуму.

— Вона ще ніколи не викидала таких коників, — мовила врешті Бесі до покоївки.

— Від неї можна було цього сподіватися, — відповіла та. — Я не раз казала пані, що я думаю про цю дитину, і пані була згодна зі мною. Таке вже мале та тихе! Я ще не бачила, щоб дівчинка її віку була така потайна.

Бесі промовчала, а тоді сказала, звертаючись до мене:

— Не забувайте, міс, чим ви зобов'язані місіс Рід: вона вас утримує. Якби вас вигнали звідси, вам довелося б жити в притулку для сиріт.

Я не мала чого відповісти на її слова. Я чула їх не вперше: відколи я себе пам'ятаю, мені натякали на мою залежність. Ці вічні докори, що я живу на ласкавому хлібі, звучали в моїх вухах, наче якийсь не дуже зрозумілий, але гнітючий і неприємний приспів.

— І не думайте, — підхопила міс Ебот, — що коли місіс Рід ласкаво виховує вас із своїми дітьми, то ви рівня Елізі, Джорджіані та

мастерові Джону. Їх чекає багатство, а ви ніколи нічого не матимете. Ви повинні скоритись і в усьому догоджати їм.

— Все це ми кажемо задля вашої користі, — додала Бесі трохи лагідніше. — Ви повинні бути шанобливою й покірливою дитиною, тоді, може, цей дім стане вам рідною домівкою. А якщо будете злою й нечемною, пані напевне вас вижене.

— Крім того, — докинула міс Ебот, — ще й Бог покарає її. Смерть спостигне її, коли вона отак казитиметься, а куди тоді піде її душа? Ходім, Бесі, нехай посидить тут сама. Нізащо в світі не хотіла б мати таку вдачу. Моліться, міс Ейр, бо, коли ви не покаєтесь, нечистий спуститься через комин і забере вас.

І вони пішли, замкнувши за собою двері ключем. У червоній кімнаті ніхто не жив, і ночували в ній дуже рідко чи, вірніше, майже ніколи, хіба що коли господарі Ґейтсхед-холу не мали де розмістити численних гостей. А проте то була одна з найбільших і найпишніших кімнат у будинку. Посередині, наче церковна рака, стояло ліжко з масивними стовпчиками з червоного дерева, завішене пурпуровою заслоною. Два високих вікна із завжди спущеними шторами були наполовину сховані під фестонами й пишними згортками драпрі з тої самої тканини; килим був червоний, стіл у ногах ліжка застелений багряним сукном; шпалери були світло-брунатні з рожевим відтінком; шафа, туалетний столик і крісла — з полірованого червоного дерева. В цій червонястій півтемряві біліла купа перин та подушок на ліжку, застеленому сніжно-білим пікейним покривалом. Так само чітко вирізнялося й велике м'яке крісло у білому чохлі, в головах ліжка, і стільчик під ноги перед ним. Це крісло видавалось мені якимсь білим троном.

У червоній кімнаті було холодно, бо тут рідко топили; там було дуже тихо, бо вона містилась далеко від дитячої кімнати й кухні; вона здавалась похмурою, бо її рідко відвідували. В суботу приходила покоївка, щоб стерти з меблів та дзеркал порох, що сів за тиждень, та ще сама місіс Рід іноді навідувалася сюди, щоб перевірити, чи все на своєму місці у потаємній шухляді в шафі, де зберігалися фамільні папери, скринька з коштовностями та мініатюрний портрет її покійного чоловіка. Саме спогад про смерть містера Ріда і таїв у собі загадку червоної кімнати: в цьому пишному покої ніхто не жив із марновірного страху.

Містер Рід помер дев'ять років тому; саме в цій кімнаті він сконав, тут він лежав у труні, звідси його винесли гробарі, і відтоді рідко хто заходив до червоної кімнати, де сталася така жахлива подія.

Бесі й немилосердна міс Ебот посадили мене на низеньку канапку, що стояла недалеко від мармурового каміна; переді мною височіло ліжко; праворуч стояла велика темна шафа, на її полірованих дверцятах химерно тремтіли тьмяні відблиски світла; ліворуч були завішені вікна; велике дзеркало у простінку між ними повторювало холодну пишноту ліжка й усієї кімнати. Я не була певна, чи мене за-

мкнули, і, коли нарешті насмілилася поворухнутись, то встала й підійшла до дверей. Та ба! Я потрапила у справжню в'язницю. Вертаючись, я пройшла перед дзеркалом і мимохіть зазирнула в його глибінь. Усе здавалося мені похмурішим і темнішим у цій примарній глибині, ніж насправді, а дивна невеличка постать, яка дивилася на мене звідти, її лице й руки, що біліли в присмерку, її блискучі злякані очі, що неспокійно бігали на застиглому обличчі, справді нагадували привид, — переді мною неначе була одна з тих безтілесних істот — напівфей-напівельфів, що в казках Бесі виходили пізньої доби з глухих, поросли папороттю боліт і лякали подорожніх. Я прожогом метнулась до канапи.

В моє серце закрався забобонний страх, але я ще не зовсім піддалася йому. Кров моя кипіла, в мені палала невгамовна лють повсталого раба. На мене накотилося ціле море спогадів, і я одірвалася на якусь мить від гнітючої дійсності. Люта жорстокість Джона Ріда, горда байдужість його сестер, ворожість їхньої матері та несправедливість слуг — усе це повстало в моїй збентеженій душі, мов той намул, що підіймається з дна колодязя. Чом я така нещаслива, чом усі попихають мене, лають, клянуть? Чом я нікому не можу догодити? Чому ні в кого не можу запобігти ласки? А от свавільна й себелюбна Еліза нікого не дратує. І на розпещену й злу Джорджіану, яка завжди вередує й пиндючиться, ніхто ніколи не гнівається, її врода, рум'яні щічки й золотаві кучері, видно, чарують усіх, хто на неї гляне, і їй прощають будь-яку провину. Джонові ніхто й слова наперекір не скаже, його ніколи не карають, хоч він скручує голови голубам, убиває курчат, нацьковує собак на овець, обриває в теплиці виноград та обламує пуп'янки найрідкісніших квітів; він каже на свою матір «стара», сміється з її смаглявої шкіри, такої ж, як і в нього самого, не слухає її і частенько рве й псує її шовкові сукні. І все-таки він її «любий синочок». Я ж намагаюся поводитися якнайкраще, покірливо виконую всі свої обов'язки, але тільки й чую, що неслухняна, та вперта, та вовкувата, та потайна, — і так зрання до вечора. Голова в мене все ще боліла, з ранки йшла кров. Ніхто не вичитав Джонові за те, що він ні за що мене вдарив, а коли я дала йому відсіч, бо не хотіла далі терпіти жорстоке збиткування, усіх обурило моє зухвальство.

«Несправедливо... Несправедливо», — казав мій дитячий розум, напружений до краю від пережитих мук, а рішучість, що прокинулася в мені, поривала мене будь-що-будь позбутися нестерпного гніту, приміром, втекти з дому, а якщо цього не можна буде зробити, ніколи більше не їсти й не пити, щоб померти з голоду.

Яким шаленим гнівом палали мої груди того похмурого пообіддя! Мозок мій гарячково працював, серце кипіло! Але ж у якій непроглядній пітьмі, в якому глибокому невіданні точилася ця душевна боротьба! Я не могла дати відповіді на невідступне болюче питання: чому я так страждаю? Тепер, коли збігло стільки років, я усе розумію.

Я зовсім не пасувала до Ґейтсхед-холу. Я була там усім як сіль в оці, ніщо не єднало мене ні з місіс Рід, ні з її дітьми, ні з її вірними слугами. Та коли вони не любили мене, то й я їх не любила. Як же вони могли бути прихильними до істоти, що не горнулась ні до кого з них; істоти чужої, що різнилася від них своєю вдачею й нахилами; істоти, ні до чого не здатної, негодної зробити їм якусь приємність; істоти зловмисної, непокірної, що повстала проти їхнього поводження та зневажала їхні погляди. Якби я була безжурна, обдарована, гарна, пустотлива дитина, — хай навіть залежна й самотня, — місіс Рід терпіла б мою присутність добродушніше, діти її ставилися б до мене прихильніше, по-дружньому, та й челядь не уїдалася б так на мене.

У червоній кімнаті почала западати темрява; вже минула четверта година, і тьмяний день переходив у похмурий присмерк. Дощ без упину порощав у вікно на сходах, а вітер завивав у парку за будинком. Я вся задубіла з холоду й почала занепадати духом. Звичайне почуття приниження, непевності, пригніченості загасило останні жаринки мого гніву. Всі кажуть, що я погана, і я, мабуть, справді така: хіба ж не думала я нещодавно про те, як заморити себе голодом? Адже ж це гріх! А чи ж я готова до смерті? І чи склеп під вівтарем ґейтсхедської церкви такий уже привабливий притулок? Мені казали, що там лежить похований містер Рід. Згадавши про небіжчика, я з дедалі більшим жахом думала про нього. Я вже його не пам'ятала, проте знала, що він був мій дядько — рідний брат моєї матері, що він прихистив мене, сирітку, в своєму домі і перед смертю домігся від місіс Рід обіцянки виховувати мене, як свою рідну дитину. Місіс Рід, видно, вважала, що додержала слова, і таки додержала — скільки дозволяла її натура. Але чи могла вона щиро любити чужу дитину, нічим не зв'язану з нею після смерті її чоловіка? Місіс Рід, напевно, дуже неохоче виконувала вирвану в неї обітницю стати за матір нерідній і нелюбій дитині, її дратувало, що в її домі живе зовсім чужа людина.

І тут у мене виникла дивна думка. Я завжди була певна, що, якби містер Рід був живий, він ставився б до мене добре, і тепер, коли я сиділа й дивилась на біле ліжко й повиті мороком стіни, час від часу злякано поглядаючи в дзеркало, що тьмяно поблискувало в темряві, мені почало спливати на пам'ять усе, що я чула про покійників, потривожених у могилах, коли не виконується їхня передсмертна воля. Тоді вони повертаються до цього світу, щоб покарати присягопорушників і оступитися за покривджених. Отож я подумала, що дух містера Ріда, розгніваний кривдою, яку чинять дочці його сестри, може покинути свою потойбічну оселю, — чи то церковний склеп, чи невідомий світ померлих, — і з'явитися перед моїми очима в оцій кімнаті. Я втерла сльози й перестала плакати, щоб своїми розпачливими риданнями не збудити того, хто почав би втішати мене замогильним голосом і з невимовним жалем схилив би наді мною свою голову, осяяну фосфоричним світлом. Я вмерла б з жаху, якби почула слова роз-

ради від духа. Я всіма силами намагалася відігнати цю думку, опанувати себе. Відкинувши назад волосся, я підвела голову й сміливо подивилась навколо. В ту мить на стіні з'явилася світла пляма. Може, подумала я, то місячний промінь пробився крізь шпарку в віконниці? Але ні, місячний промінь нерухомо лежав би на стіні, а це світло рухалося: воно ковзнуло по стелі й затремтіло над моєю головою. Тепер мені неважко здогадатися, що то був промінь ліхтаря, якого хтось ніс перед домом, але в ту хвилину я чекала якогось страхіття, нерви мої були напружені до краю, отож я подумала, що цей тремтливий промінь віщує появу мешканця іншого світу. Серце в мене несамовито закалатало, голова запашіла, як жар, я неначе чула лопотіння невидимих крил. Щось ніби підступило до мене. Мені здушило в грудях, я задихалась. Не тямлячи себе від страху, я кинулася до дверей і щосили заторгала ними. В коридорі почулися швидкі кроки; у дверях повернувся ключ, ввійшли Бесі та Ебот.

— Вам недобре, міс Ейр? — запитала Бесі.

— От дерла горлянку! Аж у вухах лящало! — вигукнула Ебот.

— Заберіть мене звідси! Дозвольте піти до дитячої кімнати! — закричала я.

— Що з вами? Ви забилися? Чи, може, вам щось привиділось? — питала далі Бесі.

— О!.. Я побачила якесь світло й подумала, що зараз тут з'явиться привид! — я схопила Бесі за руку, і вона не вирвала її з моїх рук.

— Та то вона зумисне кричала, — мовила Ебот, гидливо скривившись. — Бач, який вереск зняла! Коли б їй десь боліло — то вже нехай, а то ж аби тільки всіх сюди поскликати. Знаю я її мерзенні хитрощі.

— Що сталося? — владно спитав чийсь голос; коридором ішла місіс Рід; чепець її колихався, сукня погрозливо шелестіла. — Ебот! Бесі! Я, здається, наказала замкнути Джейн Ейр у червоній кімнаті і не випускати без мого дозволу, чи не так?

— Міс Джейн так страшно кричала, пані, — виправдовувалася Бесі.

— Пустіть її, — пролунало у відповідь. — Пусти Бесину руку, Джейн. В такий спосіб тобі не вдасться вийти звідси, затям собі. Я терпіти не можу хитрощів, а надто дитячих, і мій обов'язок показати тобі, що всі твої штучки марні: ти сидітимеш тут іще одну годину, і я тебе випущу тільки тоді, коли ти зробишся зовсім слухняною і втихомиришся.

— Ой тітонько, згляньтесь на мене! Простіть мені! Я цього не витримаю! Покарайте мене якось інакше! Я помру, якщо...

— Цить! Годі казитися! Мені гидко дивитись на тебе!

Вона справді почувала до мене огиду. Вважала за хитру комедіантку й щиро вірила, що в мені поєднуються лихі пристрасті, ницість і небезпечна фальшивість.

Бесі та Ебот пішли собі, і місіс Рід, яку дратував мій переляк і мої нестримні ридання, увіпхнула мене в червону кімнату й замкнула двері; не сказавши більше ні слова, вона швидко пішла геть. А незабаром зі мною, мабуть, стався напад, і я зомліла.

РОЗДІЛ III

Далі, пригадую, я прийшла до пам'яті, ніби після страшного кошмару; переді мною палахкотіло жахливе червоне полум'я, що його перетинали широкі чорні смуги. Я чула тихі голоси, неначе приглушені шумом водоспаду або вітру. Хвилювання, непевність і всевладний страх затьмарювали мою свідомість. Через якусь хвилю я збагнула, що хтось біля мене порається — піднімає й садовить мене в ліжку, та ще й дуже обережно, — так лагідно до мене доти ще ніхто не торкався. Я схилилась головою на подушку або на чиюсь руку й відчула себе легко й спокійно.

А ще за якісь п'ять хвилин моє забуття зовсім розвіялось: я знала, що лежу на власному ліжку в дитячій кімнаті і що червоне полум'я — то вогонь у каміні. Була ніч, на столі горіла свічка, в ногах стояла Бесі з мискою в руках, а на стільці коло ліжка сидів, схилившись наді мною, якийсь чоловік.

Я відчула невимовну полегкість, приємне почуття спокою й безпеки, коли побачила в кімнаті чужу людину, котра не мешкала у Ґейтсхеді й не буларіднею місіс Рід.

Відвернувшись від Бесі (хоч вона була мені куди менш огидна, ніж, скажімо, Ебот), я пильно придивилася до обличчя того чоловіка й пізнала його: то був містер Лойд, місцевий аптекар, що по нього місіс Рід посилала, коли, бувало, захворював хтось із челяді, — до себе і до своїх дітей вона кликала лікаря.

— То хто ж я такий? — спитав він.

Я назвала його й простягла йому руку; він узяв її, усміхаючись, і сказав:

— Скоро ми й зовсім одужаємо.

Потім він вклав мене назад у ліжко й, звернувшись до Бесі, загадав їй подбати, щоб мене ніхто не турбував серед ночі. Давши ще деякі настанови та сказавши, що навідається завтра, він пішов, на превеликий мій жаль: поки він сидів біля мене, я почувала себе під дружньою опікою, а тільки-но він причинив за собою двері, як у кімнаті неначе потемніло, я знов занепала духом, і невимовний смуток огорнув моє серце.

— Може, ви б трохи подрімали, міс? — на диво лагідно спитала Бесі.

Я ледве насмілилась їй відповісти: боялась, що наступні її слова будуть уже не такі приязні.

— Спробую.

— Може, вам хочеться пити? А може, чогось з'їсте?

— Ні, дякую, Бесі.

— То я, мабуть, піду спати, бо вже за північ, але ви гукніть мене, коли вночі вам буде чого треба.

Аж надто дивна люб'язність з її боку! Вона додала мені відваги, і я запитала:

— Бесі, скажіть, що зі мною? Я хвора?

— Ви, мабуть, заслабли од того, що наплакались у червоній кімнаті. Але ви неодмінно скоро видужаєте.

Бесі пішла до кімнати покоївки, що була поряд. Я чула, як вона казала:

— Саро, ходи-но переночуєш зі мною у дитячій кімнаті. Я боюся лишатись на ніч сама з цією бідолашною дитиною. А що, як вона помре?.. Цікаво, чому з нею стався цей напад?.. Чи, бува, їй там чого не привиділось?.. Що не кажи, а пані повелася з нею таки жорстоко.

Вона привела з собою Сару; вони вклалися в ліжко і ще з півгодини шепталися, поки позасинали. До мене долинали уривки їхньої розмови, і з них я дуже добре зрозуміла, про що вони розмовляли:

— Щось у білому шугнуло повз неї й щезло... А за ним — здоровенний чорний собачище... Тричі грюкнуло в двері... На цвинтарі горів вогонь, просто над його могилою...

Врешті обидві поснули; камін і свічка позгасали. А я тої нескінченно довгої ночі не заснула й на хвилинку: мій зір, слух і розум були до краю напружені від страху — страху, що його здатні почувати тільки діти.

Пригода в червоній кімнаті не спричинилася до якоїсь тяжкої чи тривалої тілесної недуги — вона лише завдала мені тяжкої душевної рани, що й досі дається мені взнаки. Так, місіс Рід, це через вас зазнала я стільки тяжких душевних мук! Та я повинна простити вам, бо ви не відали, що чинили; краючи моє серце, ви вважали, що викорінюєте в мені лихі нахили.

Назавтра, під обід, я, одягнена й закутана в шаль, сиділа біля каміна в дитячій кімнаті. Я почувала себе кволою й розбитою, але найдужче мене мучив невимовний душевний біль, що викликав у мене невпинні тихі сльози; я ще не встигала витерти зі щоки одну солону краплину, як за нею вже котилася друга. А проте я могла б почуватися щасливою, бо нікого з Рідів не було вдома: всі вони, — і дітки, й матуся, — подалися кудись у кареті. Ебот шила в прилеглім покої, а Бесі, котра ходила сюди-туди по кімнаті, прибираючи іграшки й совуючи шухлядами, час від часу зверталася до мене із незвично лагідними словами. Усе це мало б видаватись мені справжнім раєм, — адже я звикла бути для всіх попихачем й вислуховувати з ранку до вечора нескінченні докори. Але зараз мої нерви були такі збурені, що мене не заспокоювала ніяка тиша й не тішила ніяка догода.

Бесі, що була зійшла вниз у кухню, принесла мені звідти пиріг на яскраво розмальованій порцеляновій тарілці; мені дуже подобався райський птах у віночку з незабудок та нерозквітлих троянд, що її прикрашав, і я не раз прохала дозволу потримати в руках цю таріл-

ку, щоб зблизька роздивитися на неї, та досі мене вважали негідною такої ласки. І ось цю чудову тарілку ставлять мені на коліна й привітно припрошують з'їсти шматочок смачного пирога. Даремна ласка! Вона прийшла занадто пізно, як і інші радощі, що їх ми довго й марно чекаємо! Я не стала їсти пирога, а птахове пір'я й барви квітів видалися мені дивно побляклими; я відставила тарілку з пирогом. Бесі спитала, чи не хотіла б я почитати яку книжку. Слово «книжка» трохи відживило мене, і я попросила її принести з бібліотеки «Мандри Гуллівера». Цю книгу я вже вкотре перечитувала з захопленням. Я гадала, що в ній описані справжні події, і вона цікавила мене куди більше, ніж дитячі казки. Не знайшовши жоднісінького ельфа серед листя й у дзвіночках наперстянки, попід грибами та в затишних місцинках під старими, обвитими плющем мурами, я дійшла сумного висновку, що всі вони повтікали з Англії до якогось дикого краю, де ліси незаймані й дрімучі і дуже мало людей, а от Ліліпутія й Бробдінґнеґ, на мою думку, справді існували, і я твердо вірила, що колись вирушу в далеку мандрівку й побачу на власні очі малесенькі поля, хатки, деревця, крихітних людей, маленьких корівок, овечок і птахів в однім королівстві, а в другім — високе, як ліс, жито, велетенських собак, здоровенних котів і високих, мов вежі, чоловіків та жінок. Але коли сьогодні я взяла в руки улюблену книжку й, гортаючи її сторінки, почала розглядати малюнки, що завжди так мене чарували, усе здалося мені зловісним і похмурим: велетні видалися довгоногими страшидлами, ліліпути — злими й гидкими чортенятами, а сам Гулівер — безпритульним мандрівником, що блукає по чужих диких краях. Я згорнула книжку, неспроможна читати далі, й поклала на стіл біля непочатого пирога.

Бесі саме скінчила стирати порох і прибирати в кімнаті; помивши руки, вона одсунула шухлядку комода, повну чудових клаптиків шовку й атласу, і заходилась робити з них новий капорець для Джорджіаниної ляльки. При цьому вона співала:

В дні, коли ми ходили циганами,
В спозадавній, далекий час...

Я вже не раз чула цю пісню й завжди слухала її з великою втіхою. Бесі мала приємний голос — принаймні я так гадала. Але тепер, хоч мелодія так само голубила моє вухо, мені вчувався в ній невимовний сум. Захопившись роботою, вона часом виводила приспів дуже тихо, дуже протягло, тож слова «в спозадавній далекий час» звучали мов тужливий похоронний спів. Потім вона завела іншу пісню, ще жалібнішу:

Ноги збиті мої і стомлене тіло,
Дальній мій шлях, а дорога крута.
Скоро тут смеркне, й безмісячні тіні
Стануть на стежці, де йде сирота.

Нащо люди послали мене у пустелю,
Де скелі дикі, страшні болота?
О люди злі! Тільки ангели стежать,
Як у безлюдді бреде сирота.

Здалека нічний вітрець повіває,
Ніжно сяють зірки золоті.
Тільки Господь милосердя ще має,
Втіху й надію дає сироті.

Хай провалюсь я на зламанім мості,
Чи в прірву болотні вогні заведуть —
Дитину свою отець візьме в гості,
Бідну до себе прийме сироту.

Думка одна ще дає мені силу,
Хай і не маю притулку в житті —
Небо — мій дім, і я там відпочину,
Бог — друг самотній, сумній сироті.

— Годі, міс Джейн, не плачте, — мовила Бесі, доспівавши пісню.

Вона так само могла б сказати вогню: «Не гори!» Та де їй було збагнути, які страждання краяли мені душу?

Того ранку до нас знову навідався містер Лойд.

— Що, вже на ногах? — спитав він, щойно переступивши поріг дитячої кімнати. — Ну, няню, як вона себе почуває?

Бесі одказала, що зі мною все гаразд.

— А чому ж вона така невесела? А підійдіть-но сюди, міс Джейн. Адже вас звуть Джейн, правда?

— Так, сер, Джейн Ейр.

— А ви, я бачу, плакали, міс Джейн Ейр. Ви не скажете мені чому? Вам щось болить?

— Ні, сер.

— Вона, мабуть, плакала, бо не змогла поїхати з місіс Рід у кареті, — втрутилася в розмову Бесі.

— Напевно, не тому! Вона вже велика й не стане рюмсати через такі дрібниці. [...]

Переклад з англійської Петра Соколовського

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/ArYx0dVn або QR-кодом і прочитайте продовження твору.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над змістом твору

1. Чому в дитинстві Джейн довелося жити в маєтку Ґейтсхед родини Рід?
2. Як члени родини ставилися до дівчинки?

3. Розкажіть про випадок у червоній кімнаті. Які жахливі наслідки він мав для дитини?
4. Що стало причиною жорстокого покарання сироти?
5. Куди місіс Рід відправила дитину? В чому полягає цинізм і жорстокість цієї жінки щодо Джейн? Як місіс Рід характеризує дівчинку перед містером Броклгерстом?
6. Як ви вважаєте, у чому полягав холодний розрахунок місіс Рід, коли вона розповідала, що Джейн брехуха?
7. У якому закладі опинилася Джейн Ейр? Розкажіть про умови, у яких жили діти.
8. Чому дівчинку вразило те, що багата тітка віддала її не в школу, як обіцяли, а в притулок?
9. На вашу думку, чому в Ловуді від учениць, насамперед, вимагали покори і смиренності?
10. Чим вразила головну героїню вдача Елен Бернс?
11. Розкажіть про вчителів Ловуда. Схарактеризуйте образ директорки притулку — міс Темпл.
12. Містер Броклгерст у Розділі VII виголошує моральні приписи для учениць. Як його промова контрастує з вбранням його дружини і дочок?
13. Як померла Елен?
14. Розкажіть про жахливу епідемію серед дітей. Якими для Ловуда були наслідки цієї епідемії?
15. До яких кроків спонукало Джейн одруження міс Темпл?
16. Які зміни відбулися в житті Джейн, коли їй виповнилося вісімнадцять років?
17. Розкажіть про Торнфілд і його мешканців.
18. Які дивні моменти помітила Джейн у замку і як місіс Фейрфакс пояснила їх?
19. Як чином Джейн зустрілася з містером Рочестером?
20. Що розповів містер Рочестер про Адель та її матір? Чому Едвард Рочестер вчинив благородно стосовно дівчинки?
21. Як Джейн врятувала життя містера Рочестера?
22. Що дивного було в історії з Ґрейс Пул?
23. Поясніть, які свої надії міс Інґрем могла пов'язувати з містером Рочестером.
24. Розкажіть про випадок з містером Мейсоном. Які запитання виникли в Джейн (і у вас) щодо цього жахливого інциденту?
25. З якою звісткою приїхав до Торнфілда різник місіс Рід?
26. Розкажіть про візит Джейн до Ґейтсхеда. Як поводилися з нею її кузини?
27. Про що Джен говорила з місіс Рід? Як тітка пояснила свою ненависть до дівчинки?
28. Тітка розповіла Джейн про свої дві провини. Що вразило героїню в розповіді місіс Рід?
29. Розкажіть про повернення Джейн Ейр до Торнфілда і її розмову в саду з містером Рочестером. Чим завершилася ця розмова?
30. Яка дивна пригода сталася в кімнаті Джейн перед весіллям?
31. Як місіс Фейрфакс поставилася до новини про заручини Джейн із містером Рочестером?
32. Які тривожні сни снилися Джейн і яке видіння вона бачила незадовго до шлюбу?
33. Перекажіть епізод із церемонією вінчання. Які події сталися під час неї?
34. Що розповів містер Рочестер про свою дружину та історію своєї юності?
35. Чому містер Рочестер уважає, що його одруження з Бертою Мейсон було нерозсудливим кроком? Який стосунок до цього мав батько Едварда і родина Берти?
36. Розкажіть, що вчинила Джейн після скасування шлюбу і які випробування довелося їй пережити після того, як вона залишила Торнфілд.

КОЛІР КАПЕЛЮХА / ФУНКЦІЯ

ФАКТИ

Збираю лише інформацію: ***хто? де? коли? що сталося?***

ЗАПИТАННЯ

- Які життєві випробування найбільше вплинули на формування характеру Джейн?
- Як змінюються стосунки Джейн і містера Рочестера?

ЕМОЦІЇ

Розмовляю про ***почуття, інтуїцію, враження.***

- Які емоції у вас викликає Джейн — співчуття, захоплення, подив, роздратування? Чому?
- Чи можна водночас любити й не пробачати, як це було із Джейн?

КРИТИКА

Шукаю ***небезпеки, проблеми, суперечності.***

- Чи справді Джейн чинить правильно, коли залишає Рочестера, чи це втеча від почуттів?
- У чому полягає лицемірство суспільства, яке засуджує Рочестера, але співчуває його «поважній» дружині?

ПОЗИТИВ

Знаходжу ***корисне, добре, оптимістичне.***

- Де Джейн черпає сили, коли проти неї доля й оточення?
- Як шлях героїні доводить, що любов без гідності — це приниження?

ТВОРЧІСТЬ

Пропоную ***нові ідеї, альтернативи, фантазую.***

- Уявіть, що Джейн могла б написати лист до себе в дитинстві. Що вона порадила б маленькій Джейн із притулку?
- Які поради дала б Джейн сучасним дівчатам?

ПІДСУМОК

Узагальнюю, роблю висновки.

- Поясніть, у чому головна перемога Джейн — у коханні, самоповазі чи духовній рівновазі?
- Чому історія Джейн Ейр і сьогодні сприймається як розмова про внутрішню свободу особистості?

37. За яких обставин героїня опинилася в садибі Марш Енд і як до Джейн поставилися мешканці?
38. Розкажіть про брата і сестер Ріверс, чим вони займалися. Чому давня і колись маєтна родина Ріверсів тепер опинилася в скруті?
39. Яку роботу запропонував Сент-Джон головній героїні роману?
40. Які несподівані новини одного разу Сент-Джон приніс для Джейн? Що стало для дівчини найбільшою радістю?
41. Розкажіть, як влаштувала своє життя Джейн, отримавши спадок.
42. Розкажіть про пропозицію Сент-Джона і причини відмови Джейн.
43. Що стало причиною приїзду Джейн до Торнфілд-холу?
44. Що вона побачила на місці «дому, який був для неї раєм»?
45. Що сталося з маєтком і господарем Торнфілда?
46. Розкажіть про зустріч Джейн і Едварда.
47. Як склалося життя головних героїв твору?

Узагальнюємо і підсумовуємо

48. Які найяскравіші риси вдачі Джейн Ейр ви можете назвати?
49. Чому образ Едварда Рочестера можна назвати байронічним?
50. Визначте риси реалізму і романтизму в романі Шарлотти Бронте.
51. Назвіть події втору, які стали відображенням життя самої авторки.
52. Опрацюйте таблицю на сторінці 180 за методом «Шість капелюхів». Дайте відповіді на запитання. Доповніть таблицю своїми запитаннями.
53. Чому образ Джейн Ейр став у світовій літературі символом самодостатності й гідності?

Дискутуємо

54. Чи справедливим було ставлення суспільства до ролі жінки?
55. Чи можемо ми погодитися з переконанням, що жінка має бути лише берегинею сімейного затишку? Хто повинен визначати роль жінки: суспільство чи сама жінка? Відповідь аргументуйте.
56. Які суспільні ролі виконують чоловіки? Чи потерпають вони від нав'язаних стереотипів?

МИСТЕЦЬКА ГАЛЕРЕЯ

Роман Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» набув величезної популярності ще в XIX столітті і став класикою англійської літератури, а з появою кінематографу ще й джерелом натхнення для численних екранізацій. Перший фільм за мотивами роману зняли в 1910 році.
Відтоді створено щонайменше 10 екранізацій як для великого екрану, так і телевізійних серіалів. Останню екранізацію здійснив британський режисер Кері Фукунага в 2011 році. Головну роль у фільмі зіграла австралійська актриса Міа Васіковська, яка стала відомою після ролі Аліси у фільмі «Аліса в Країні Чудес».
Скористайтесь покликанням https://cutt.ly/btqvmZCe або QR-кодом і подивіться трейлер до фільму.

Барбара Космовська

(народилася 1958 року)

Барбара Космовська — популярна польська письменниця, відома своїми романами для дітей і юнацтва.

Барбара народилася в невеличкому провінційному і дуже давньому містечку Битів[1] (тут нині проживає 17 тисяч мешканців), що на півночі Польщі. Вона була наймолодшою дитиною у сім'ї професійних музикантів.

Батьки Барбари переймалися виживанням родини і часу на дітей їм не вистачало. Постійно заклопотані дорослі не вникали в дитячі (але такі важливі для дітей!) проблеми, чим дуже ображали Басю (зменшувальне від імені Барбара). «Не мають часу на життя», — думала вона в дитинстві про своїх батьків.

Великого тепла в стосунках дівчинка не відчувала, спілкування практично було відсутнє. Мати, щоб впоратися з дітьми, сповідувала суворе виховання і ніколи їх не хвалила. Однак завдяки професії батьків у Басі сформувався чудовий музичний смак, вона полюбила серйозну класичну музику, а також «старий добрий рок».

Брат і сестра Басі були значно старші за неї, тому довірливі родинні стосунків не склалися і з ними. Барбара почувалася самотньою, невпевненою, але була допитливою і уважною. Її цікавив довколишній світ, її цікавило, як у житті все влаштовано.

Уже з дитинства в дівчинки з'явилася величезна пристрасть — вона захопилася читанням художньої літератури. Бася читала всюди і завжди, це було постійне і непереборне бажання. Батьки мали чималу

---

[1] Перша згадка про місто — 1321 рік. У Битові існує велика українська громада, яка утворилася після примусового переселення українців у 1947 році з Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя на північ і захід території сучасної Польщі. Також у Битові проходить щорічний міжнародний етнографічний фестиваль української культури під назвою «Битівська ватра».

бібліотека, тож вона читала усе, не перебираючи. Щовечора, після нагадування матері о дев'ятій годині, що час йти спати, Барбара ховалася під ковдру і, ввімкнувши ліхтарик, продовжувала читати, іноді так довго, що розряджалися батарейки. Найбільше враження на неї справили твори Льюїса Керрола (особливо «Аліса в Країні Див»), Марка Твена та Астрід Ліндгрен.

Ще в початковій школі Бася почала писати вірші, і з часом цей процес став майже таким самим безупинним як читання. Вона настільки легко добирала рими, що не встигала записувати свої «творіння». Зі слів письменниці, у якийсь момент її родина почала переживати, «що серед них росте найбільша графоманка того краю». Згодом Барбара назвала ці рими «дешевими» і зрозуміла — просте заримовування всього, що тут і зараз спадає на думку, не створює справжнього поетичного твору.

Навчання в школі змінило Басю, спілкування з однолітками зробило її впевненішою в собі, поступово з'явилися друзі і подруги. Дівчинка не прагнула стати зіркою класу, але була непересічною ученицею. Вчителі відзначали її бурхливу уяву, підтримували бажання писати, а з часом почали говорити про літературний хист. Пізніше вже відома письменниця зазначила: «Польські вчителі, мабуть, були єдиними, хто вірив у мене!»

Замок у Битові (збудований у 1399–1405 роках)

У підлітковому віці творчість Барбари вийшла на новий рівень, її вірші стали глибшими, вона почала писати про «підліткові проблеми, про перше і невзаємне кохання, про справжню і зрадливу дружбу». І, зрештою, наважилася надіслати свої поетичні твори в загальнопольський молодіжний журнал «*Na przełaj*» («*Навпростець*»), який видавався у Варшаві.

Неочікувано для Барбари вірші надрукували. Це був величезний успіх для дівчини з невеличкого провінційного містечка. Однак повноцінно насолодитися цим успіхом Басі не вдалося — через невпевненість у власному таланті вона підписалася псевдонімом *Баха*.

Журнал «Навпростець» охоче брав до друку вірші юної поетеси, однак Бася Космовська комплексувала і надалі підписуватися псевдонімом.

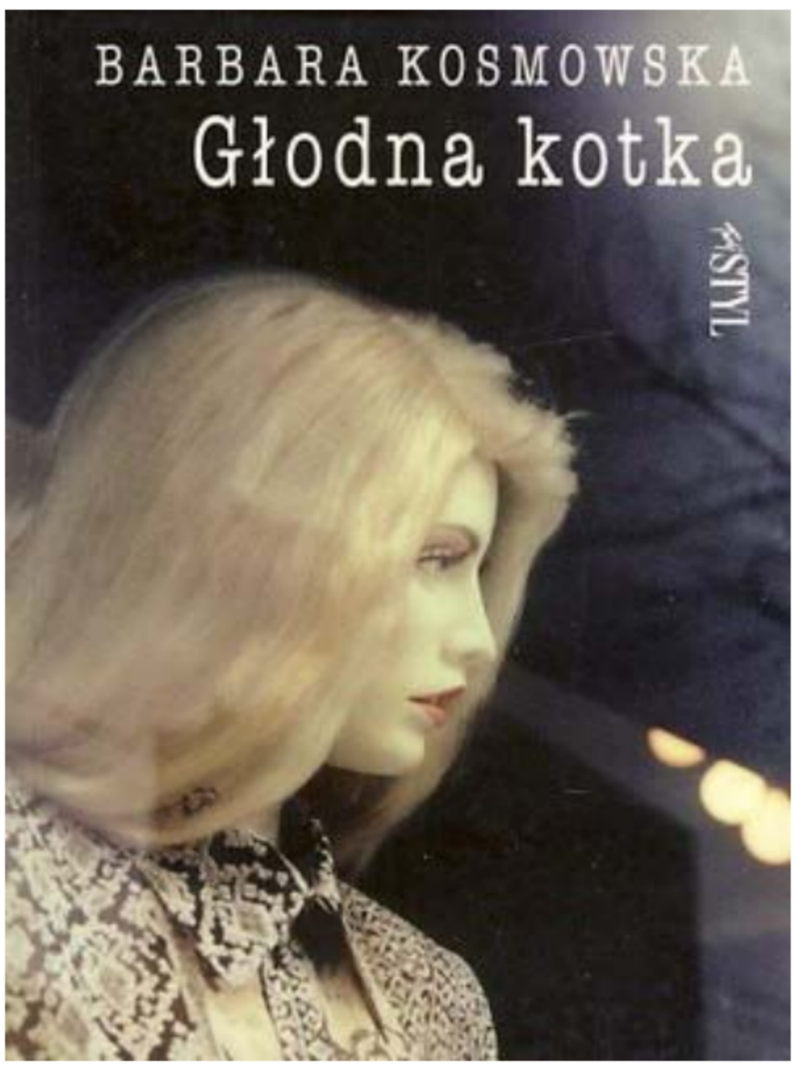
Пошук покликання

Після закінчення школи Бася вступила до Гданського університету на факультет польської філології. Потім десять років викладала польську мову в старшій школі рідного Битова. До тридцяти років вона продовжувала писати вірші, але вже під своїм іменем публікувала їх у журналах, перемагала в поетичних конкурсах. Однак відомою польською поетесою Барбара так і не стала, слава до неї не прийшла.

Поетична творчість відійшла на другий план, майбутню письменницю захопила робота в школі, заміжжя, виховання двох доньок, турбота про вже літню матір. Барбара зрозуміла, що їй цікаво не лише читати, а й досліджувати художні твори. Тож вона вирішила розпочати наукову кар'єру.

У 1996 році Барбара Космовська вступила до аспірантури, в 1999 захистила кандидатську дисертацію і отримала посаду викладача в університеті міста Слупськ, де почала працювати, розробляти навчальні курси та публікувати наукові статті.

Однак у вирі її життєвих і професійних клопотів, посеред неймовірного психологічного і фізичного перевантаження Барбара раптом відчула ту саму, ще дитячу, непереборну потребу писати. Завжди невиспана і виснажена, вона використовувала навіть 15 вільних хвилин, щоб написати хоча б одну сторінку тексту, щоправда, цього разу не віршів, а прози. Писала, за її спогадами, між роботою, «гороховим супом, вікторинами дочок і потребами матері». Найчастіше вночі, коли ніхто, навіть їхній пес, її не турбував.

Обкладинка роману «Голодна кицька» (2000 рік)

Так завдяки неймовірній працьовитості і дисципліні Барбара написала свій перший роман «Голодна кицька». Головна героїня твору — жінка, яка зробила успішну кар'єру, — раптово дізнається, що в неї онкологічне захворювання. Це змушує її переоцінити своє життя і «відновити важливі зв'язки, кохання і дружбу». На думку Барбари, головною частиною твору, заради якої вона його і написала, були болісні роздуми і переживання героїні.

Видавати роман письменниця не збиралася, адже її сумніви у власній талановитості нікуди не зникли. Барбарі достатньо було того, що вона, коли писала, почувалася неймовірно щасливою.

Одного разу подруга, яка знала про захоплення Барбари, випросила в неї почитати роздрук твору. «*Голодна кицька*» дуже їй сподобалася, тож вона почала наполягати, що цей чудовий «жіночий роман» слід надіслати в редакцію популярного журналу «Твій стиль». Крім журналу, редакція видавала також і жіночі романи. Барбара опиралася, але не встояла і погодилася.

Уже через три дні Барбарі зателефонував особисто директор «Твого стилю». Він запропонував видати її роман за умови, що письменниця продасть свої авторські права. Ошелешена і щаслива авторка радо погодилася.

Однак її ейфорія тривала недовго. Отримавши видану книжку, Барбара пережила справжній шок. Від її задуму мало що залишилося — видавництво скоротило роман, вилучивши всі важливі для неї епізоди. По суті, від роману залишилася лише любовна лінія без жодного переосмислення героїнею її попереднього життя.

На обкладинці книжки красувалася «*блякла блондинка*», хоча героїня Барбари була «*незвичної краси брюнеткою*». Остаточно добила письменницю новина, що роман видали невеликим накладом і лише як подарунок для підписниць журналу. Тобто на полицях книгарень він так і не з'явився.

Барбара була впевнена, що все це неподобство вчинили, навіть не спитавшись у неї дозволу, лише тому, що вона — нікому не відома «*Бася з Битова*».

Однак сам факт видання книжки підняв бойовий дух Барбари, адже вона зрозуміла, що її прозові твори здатні зацікавити видавців. І в 2001 році Барбара Космовська подала свій наступний роман «*Приватна територія*» на літературний конкурс із назвою «Щоденник польської Бріджит Джонс», який проводило велике польське видавництво.

Те, що сталося потім, було схоже на справжнє диво. Роман «Приватна територія» став переможцем конкурсу, видавництво його надрукувало того ж 2001 року, і він став бестселером, а Барбара Космовська —популярною письменницею. Їй було 43 роки, вона відчувала безмежну радість і не могла повірити в такий «пізній старт» успішної кар'єри.

Зараз Барбара — авторка понад тридцяти книжок, однак, за її словами, вона залишається все тією ж «Басею з Битова».

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Якщо ви пам'ятаєте, у романах про ***Бубу*** дорослі і діти ніби помінялися місцями. І головній героїні доводиться вирішувати не лише свої підліткові проблеми, а й, у певній мірі, проблеми батьків.

Романи про Бубу хоча й називають ***підлітковими***, але вони написані радше для того, щоб саме дорослі подивилися на себе очима своїх синів і доньок: на свої розмови, манеру одягатися, інтереси тощо.

На книги про Бубу написала короткий відгук українська письменниця і критикиня Тетяна Щербаченко. З цьому відгуку цікаво дізнатися, як відреагувала на ці романи донька Барбари Космовської.. Дівчинка, прочитавши книжку, сказала, що на відміну від головної героїні твору їй пощастило з батьками. Можливо, для цього і варто підліткам читати твори про дивакуватих дорослих (не здатних на бодай трішки адекватну поведінку), щоб цінувати власну сім'ю і старання своїх батьків. Хтозна...

Зовсім інше коло питань порушує Барбара Космовська в повісті ***«Позолочена рибка»***. Головна героїня твору ***Аліція*** важко переживає розлучення батьків і друге одруження тата. Страшенно Розпещена Одиначка виявляє, що світ не обертається навколо неї. І хоча Аліція залишається для батьків «найдорожчим скарбом», у сім'ї тата за якийсь час народжується син — новий «найдорожчий скарб».

Як це все усвідомити дівчинці-підлітку? Як примиритися з тим, що звичної моделі сім'ї нема і вже ніколи не буде? І взагалі до чого оті просторікування тата і мами про минущість кохання і збереження дружби? Але Аліція має зрозуміти: якщо подружжя нещасливе і живе разом заради спокою дітей, то в такій сім'ї батьки стають заручниками, позбавляючи себе можливості знайти справді душевні стосунки.

Упродовж твору головна героїня змінюється і поступово приходить до прийняття інших реалій життя і нових меж родини. Ця книжка навчає підлітків не бути егоїстами і не вимагати від батьків надмірної жертви: відмови від власного життя заради своїх «діток-квіток», які в якийсь момент можуть перетворитися в домашніх тиранів. Твір проводить головну героїню до дорослішання — через спілкування з подругою, родиною, коханим хлопцем і через жахливу втрату.

Так зі змінами в сім'ї Страшенно Розпещена Одиначка відкриває для себе справжню суть таких понять, як відповідальність, терпимість, жертовність, дружба, людяність, а її серденько стає здатним не тільки приймати, а й із вдячністю дарувати любов.

Книжки Барбари Космовської можна порадити читати і батькам, які прагнуть краще розуміти, що відбувається в думках і душах їхніх дітей. Але повість «Позолочена рибка» насамперед треба читати підліткам, щоб вони могли порозумітися зі своїми батьками, прийняти ті важливі зміни, які відбуваються в житті дорослих, не поспішати осуджувати їх, вчитися поважати їхні рішення, поділяти їхні радощі і біди. Адже родина і любов — найбільші цінності в житті кожної людини незалежно від її віку і статусу.

ЛИСТИ ДО СЕБЕ

Спочатку я була Страшенно Розпещеною Одиначкою. Навіть мама і тато звертался до мене словами: Страшенно Розпещена Одиначко, ти можеш стишити цей галас? Помити після себе посуд? Закручувати тюбик із зубною пастою? Не вкидати брудні шкарпетки просто до пральної машинки? Не нишпорити в моєму кабінеті й не плутати папери на письмовому столі?

Так було на початку. І хоча тоді я вважала, ніби живу у світі безпідставних звинувачень, швидко виявилося, що той світ був затишним і безпечним.

Я перестала бути Страшенно Розпещеною Одиначкою того дня, коли мама зняла із дверей стару табличку, а натомість повісила нову. Із цієї таблички ставало зрозуміло, хто більше з нами не живе. Татове ім'я помандрувало разом з ним на іншу вулицю. Здавалося б, нічого не сталося. Половина нашої кам'яниці змінювала таблички на дверях, а татусі переставали жити зі своїми дружинами й Страшенно Розпещеними Одиначками. Тато просто почав дзвонити у двері власного помешкання й зустрічатися зі мною частіше, ніж колись. Дивно, бо раніше таких можливостей у нього було більше. Але, мабуть, так уже повелося, що дорослі люблять ускладнювати всім життя, і треба бути дорослим, аби все це збагнути.

До того, що тато дзвонить, як пан Кавка, котрий позичає в нас книжки, я вже встигла звикнути. Мені б лише хотілося, щоб він не ставився до мене, як до нового скандинавського бестселера. Або пакунка, який треба перевезти своїм «Ауді» за вказаною адресою. І звісно, не так, як до доньки після розлучення, бо ж я із ним не розлучалася. І щоб він мене десь не загубив, як це в нього сталося з коханням до мами.

Бо із цим коханням моїх батьків відбулася дивна річ. Воно тануло, наче морозиво й вистигало, мов нікому не потрібний чай. І вмовкало. Ніби йому більше нічого було сказати. Немовби йому більше не залежало на тому, щоб у нашому домі знову лунали веселі й жваві розмови й добрі слова Але найдужче мене в цьому всьому здивувало одне: що батьки розлучилися заради мене! Ви б у таке повірили? Зробили це задля мого добра! Яка великодушність! Цікаво, як би вони почувалися, коли б це я їх покинула. Задля їхнього добра, звісно. Аби вони були ще щасливіші й іще більше мною пишалися.

Але я не покину. Я ненавиджу розтоплене морозиво. І холодного чаю не п'ю. Я люблю, коли мої почуття мають помірковану температуру, а мені самій не бракує терпіння. Мабуть, тому мені часом здається, що я набагато старша за власних батьків. На щастя, цього ніхто не може помітити.

БУТИ ТАМ І ТУТ

Серпень добігав кінця. Дедалі коротші, прохолодні вечори виганяли Аліцію з веранди вологими сутінками, незважаючи на її невдоволення. Дівчинка із жалем покидала дідусеве потерте шкіряне крісло, у якому дитиною любила сидіти її мати.

— Так воно вже мусить бути, дорогенька, — бабуся з'являлася на порозі з чашкою паруючого молока. — Без осені світ був би вбогий, як босий Антек, — казала вона, дивлячись на величні крони буків, котрі стерегли берег невидимого озера.

— Я не хочу повертатися, — закопилила губу Аліція. З виразом обличчя малої капризухи, взяла обіруч чашку з молоком.

— Гидота! — буркнула вона, проте в її очах витанцьовували лукаві вогники. Вона обожнювала передражнюватися з бабцею над своєю щоденною порцією молока, укритого свіжою пінкою.

— От бач? — посміхнулася бабуся, притуливши голову онуки до свого фартуха. — Молоко творить чудеса. Зовсім нещодавно тебе лякав кінець літа, а тепер маєш геть інші клопоти.

— Мушу випити до дна?

— Мусиш, — у цій справі бабуся була невблаганна. — Панна Фризуня образиться на тебе, якщо ти знехтуєш її дарунком.

Восьмилітня Панна Фризуня вважалася найкращою коровою на селі. Щоправда, народилася вона в сусідньому хліві, і через якісь там коров'ячі недоліки її мали зарізати. Ніби передчуваючи свою долю, вона щоранку приходила на подвір'я дідуся й бабусі й мало не стукала ратичкою у двері веранди. Поводилася так, неначе через помилку з'явилася на світ за іншою адресою, тож дідусь і бабця, зачаровані її відвідинами, вирішили цю химерну й непокірну теличку взяти в прийми. Тваринницького досвіду вони не мали, тож довелося їм опанувати нелегку науку годівлі великої рогатої худоби, щоб забезпечити своїй улюбленці відповідний розвиток та гідне коров'яче майбутнє. Панна Фризуня, хоча й добряче свавільна й розпещена численними дідусевими компліментами, швидко навчилася бути вдячною своїм рятівникам. Робила вона це по-своєму, по-коров'ячому, даючи найбільше молока в селі, що страшенно дратувало попередніх власників.

Аліція теж полюбила Фризуню. Могла годинами вдивлятися в її мудрі очі й відганяти набридливих мух. Щоправда, мокрі поцілунки, якими щедро обдаровувала її Панна Фризуня, були не завжди приємними знаками уваги, та дівчина ставилася до цього з гумором, приязно поплескуючи Фризуню по оксамитових боках.

І тепер, поставивши порожню чашку, Аліція посміхнулася, згадавши Панну Фризуню.

— Знаєш, бабцю, — тихо зітхнула вона. — Мені іноді шкода, що це не я постукала ратичкою у ваші двері. Ти б мене теж прийняла, правда?

Бабця глянула на онуку без посмішки, яка завжди десь дівалася, щойно Аліція починала говорити про бажання залишитися на селі. Тоді бабусине обличчя робилося старішим, а може, лише зморшка на чолі ставала глибшою, хтозна.

— Панни Фризуні ніхто не хотів. Ну, хіба що різник, — бабця силкувалася пожартувати. — А в тебе є батьки, котрі тебе люблять...

— Знаю, знаю, — Аліція рвучко підвелася із крісла. — І брат, який за мною сумує. І Сара. І школа...

— Не псуй собі останнього тижня канікул, — бабця дивилася на Аліцію, ледь примруживши. — Приїдеш узимку, разом палитимемо в печі. Зробиш кілька гарних фотографій...

— А тоді знову поїду геть і грітимуся біля батареї... Залишиться кілька фото з білими пейзажами...

— Ти сама бачиш, що такі зміни необхідні, — бабуся енергійно змела зі столу невидиму пилюку. — Просто, аби почуватися щасливою, — додала.

— А якщо я знаю, що тут щаслива... Невже цього не досить, щоб залишитися?

— Усього, дорогенька, знати не можеш. Якби ти оселилася назавжди в Крушині, то куди б приїздила на канікули? Сама бачиш, — бабця рушила до дверей, — треба бути і там, і тут.

Її слова злилися з легеньким шумом дощу, котрий щомиті сильнішав. Краплини наполегливо атакували маленькі віконця веранди. Спершу форму втратили бузок та акація, які росли біля самого дому, потім зник ряд старих буків. А вже за мить Аліція чула зливу, яка шарпала поблизькі дерева. Подумала, що такий дощ приходить завжди, коли в ній самій накопичуються сумні хмари, напоєні гіркотою. Із тією лише різницею, що з її плачу ніколи не буде нічого доброго, а дощ за вікном обіцяє новий прохолодний день. Тож Аліція вирішила скористатися цим дарунком. Усміхнулася до бабці і, вже без похмурих думок, рушила до кухні по нову чашку молока.

КОРОБКА З ФОТОГРАФІЯМИ

Аліція вміла «бути і тут, і там» лише в одному, дуже особливому випадку: коли йшла на прогулянку зі старим дідусевим «Нікоком» на плечі. Власне, дідусь подарував їй цей чудовий фотоапарат уже давно.

— Настав твій час прийти мені на зміну, — заявив він колись, віддаючи їй свого багатолітнього друга.

Аліція відчула гордість. І хоча перша плівка була колекцією випадкових анатомічних деталей членів родини, дівчина, анітрохи не знеохочена невдачею, далі націлювала об'єктив «Нікона» на рідних. Вона відчувала, що якогось дня стане справжнім фотографом.

Ну, і фотолабораторія, крихітна кімнатка на піддашші, де раніше міг чаклувати на самоті лише дідусь, теж була відтепер для неї відкрита. Щоправда, отримання якісного знімка було ой нелегкою спра-

вою, та перемагала цікавість, і Аліція навчилася черпати приємність в очікуванні на кольорові результати своїх мандрівок.

А чекати було на що. Кожного року на канікулах у неї народжувалися нові й нові ідеї. Зроблені Аліцією фотографії дорослішали разом із нею. Щоправда, на початку були ідилічні пейзажі, які чудово підходили для листівок із Крушини, та із часом ця солодкавість розчинялася в чимраз сміливіших кадрах, на яких була вже не лише краса природи, але й справжні драми.

Найкращі знімки Аліція оправляла в рамочки й розвішувала у своїй кімнаті. Ці її перші виставки оцінював дідусь. І ставився до них дуже прискіпливо. Траплялося, що все закінчувалося сльозами, образою й мстивою обіцянкою покинути «фоткання». Та вже наступного дня Аліція прокидалася з бойовим запалом. Хапала апарат, перекидала його через плече й рушала на пошуки нових звершень.

Нарешті настав час фотографічних «жнив». Дідусь уважно придивлявся до нових фоток і лише повторював: «Ну, ну...». А знімок із пораненим бакланом дідусь сам збільшив і надіслав на конкурс. Тоді Аліція отримала відзнаку, а її прізвище опинилося в не надто довгому списку набагато старших за неї учасників.

Тепер, коли вона відкривала коробку зі своїми першими фотками, то й сама поводилася, як дідусь, зневажливо пирхаючи на їхній низький рівень.

Висипала вміст конверта з написом «Бабуся». І засміялася над своїми намаганнями зробити портрет найменш вдячного об'єкта. Бо бабця зазвичай відверталася, щойно онука спрямовувала на неї фотоапарат.

— Оце вже ні! — старенька затулялася обома руками й саме таку, укотре заслонену бабцю, Аліція й бачила в лоточку із проявником.

— Чому ти так не любиш, коли тебе фоткають? — розчаровано питала вона, зазнавши чергової невдачі.

— Бо я стара! — сміялася бабуся. — І незачесана! А крім того, твій дідусь змарнував на мене кілометри своїх плівок. Годі вже.

«Мабуть у бабці є інші причини, щоб не опинятися на моїх фото», — думала Аліція, дивлячись у замислені очі літньої жінки на цілком вдалій минулорічній фотографії. Западають перші сутінки. Бабця сидить на низенькому ослінчику. Голову обіперла на долоні. Так важко, ніби її зігнуті руки несуть тягар усіх родинних проблем і турбот. Вона й не підозрює, що Аліція давно чатує зі спалахом, сховавшись у невисоких заростях вільхи. За мить зблисне флеш фотоапарата, і бабця підскочить від переляку. Аліція вибухне реготом, задоволена, що підступ вдався. Але цієї хвилини старенька ще нічого не відає. Вона переконана, що навколо немає жодної живої душі, тому спокійно дозволяє смуткові оселитися у своїх думках.

— Цікаво, про що вона так замислилася? — Аліція підносить фото до очей, але бабусине обличчя продовжує залишатися для неї загадкою. І раптом цілком несподівано їй спадає на думку, що бабуся теж

переживає подружні негаразди її батьків. Адже вона й досі любить тата. Завжди ставилася до нього так сердечно... Але в присутності Аліції вдає незворушність, повторюючи, що дорослі мають право вирішувати самі.

А на дідусевих фотографіях бабуся справді зовсім інша. Аліція пригадує її, мов у тумані. Завжди усміхнена, навіть трохи легковажна. Тут піднімає краєчок закороткої, як на бабцю, спідниці. То кокетує з якимсь добродієм за грою в карти. То стоїть, обіпершися на велосипедну раму, але тут вона більше скидається на маму Аліції, аніж на бабусю. Тоді вона ще часто виїздила з дідусем на курорти, а маленьку Аліцію називала «принцеса Балакунка». Ще б пак! Аліція неабияк докладала зусиль, щоб виправдати це почесне ймення, й усе дитинство завзято молола язиком.

Фотографій дідуся значно більше. Дідусь був наче народжений, щоб стати моделлю! Ставний і досі випростаний як струна, він позував перед об'єктивом з неприхованим задоволенням, а вираз його обличчя ніби промовляв: «Наполегливо раджу фоткати». Може, бабуся права, коли, передражнюючись із ним, стверджує, що більш самозакоханого нарциса ще світ не виплекав, і вона мусить виставити дідуся на якій-небудь біржі квітів. Але вони й досі кохають одне одного. Це дуже помітно, наприклад, на знімку, який Аліція зробила в кольорі сепії, створивши таким чином ілюзію старої фотографії. Дідусь поклав долоню на бабчину руку. Бабуся ніби ледь ховається за ним, та водночас ніжно пригортається до його плеча. Ну, ну... Як для такої літньої пари, кадр навіть дуже сміливий.

Аліція ховає фотографії до старанно підписаних конвертів. Вона називає їх своїм альбомом. Конверта із написом «Роберт» дівчина на мить зважує на долоні. Ніби хоче оцінити вагу власних почуттів.

Коли після приїзду Аліції до Крушини бабуся мимохідь згадала, що Роберта немає й повернеться він лише наприкінці канікул, Аліція відчула себе ошуканою. Уголос вона б ніколи в цьому не зізналася. Жодним словом не прохопилася би про своє минулорічне відкриття, що Роберт надзвичайно фотогенічний, свідченням чого стала купа фоток, зроблених улітку. Їх було аж надто багато, Аліція відразу помітила це, упорядковуючи свою колекцію. Частину знімків, на яких крім Роберта не було нічого, вона заховала глибоко на дно коробки. Незважаючи на розчарування їхнім спільним портретом, зробленим за допомогою автоспуска, Аліція його не викинула, хоча технічно він був дуже слабким. Дівчина пригадала, як довго й терпляче встановлювала фотоапарат, а тоді побігла до Роберта. Але спіткнулася. На щастя, хлопець устиг схопити її в обійми, і замість довгоочікуваного портрета на фотці увічнилася сцена, режисером якої став Його величність Випадок. Пильно вдивляючись у знімок, Аліція дійшла висновку, що випадок може бути дуже навіть приємним.

У перші дні вона навіть не простягнула руки до футляра з «Ніконом». На дідусеве питання про цьогорічні плани дівчина відповідала

ухильно, мовляв, ще не знаю. Лише новина про ящірку, яка, здається, оселилася на сонячній скелястій гірці, примусила Аліцію витягнути фотоапарат із рюкзака. Побачивши, що онука заходилася чистити апарат, дідусь із бабусею полегшено зітхнули.

ПОРТРЕТ

Дідусь і бабуся купили будинок на селі саме тоді, коли народилася Аліція. Без жалю залишили її батькам міську квартиру. Аліція досі пам'ятає кабінет дідуся-адвоката. Великий і похмурий. Повний оправлених у шкіру книжок, що займали три стіни. Біля четвертої стояв велетенський письмовий стіл, а над ним висів портрет якогось мудреця. Лише набагато пізніше Аліція довідалася, що це один з її прадідів. Запеклий банкрут і ганьба сім'ї. Вічно він сидів у в'язниці, розтринькував родинні гроші, та попри все був надзвичайно чулою й доброю людиною. Не виключено, що саме цей прадід, улюблений дідусів дядько, переконав його стати адвокатом. Дідусь і тепер повторює, що більше довіряє щирим негідникам, ніж облудним святенникам.

Кабінет так і залишився кабінетом. Але маминим. Здоровезні томи кодексів і юридичних законів поступилися місцем невеликим і легким книжкам, які заслонили мамі весь світ. Настільки, що інколи вона навіть Аліцію не помічала. До свого діда-авантюриста мама не відчувала навіть крихти симпатії, тому швидко позбулася його, а натомість повісила великий портрет Астрід Ліндґрен, отриманий від шведів. Це був подарунок за популяризацію творчості письменниці. Аліція довго не могла зрозуміти, нащо мама популяризує те, що й так усім давно відоме.

Вона любила дивитися на присвяту внизу портрета, написану чужою мовою. Уважала, що такий подарунок мамі справді був необхідний, якщо Астрід Ліндґрен забирала в неї більше часу, ніж власна донька. А може, Аліція в якомусь магічному розумінні була донькою славетної Астрід? Зрештою, іменем вона завдячувала саме їй, бо польське «Аліція» є відповідником шведського імені «Ліса». Тато теж, доки батьки були щасливою парою, був певним чином подарунком Астрід Ліндґрен, бо теж займався шведською літературою, проте для дорослих читачів. Саме тому Аліція в глибині душі підозрювала, що якби не ця важлива для їхньої родини письменниця, то на світі могло б не бути ані її, Аліції, ані батьків, які, здається, колись дуже кохали одне одного. Не було би великого портрета замисленої шведки, а на стіні висів би й далі хитро усміхнений прадідусь із мудрим виразом обличчя.

Якось дівчина звірилася у своїх підозрах бабусі. Старенька довго сміялася, а потім наче мимохіть запитала, чи її онука, бува, не звинувачує бідолашну Астрід у всіх нещастях, які трапляються в кожній сім'ї.

— Ні, бабусю, — відповіла Аліція. — Завдяки її книжкам мені навіть легше, — і показала повість про двох братів, котру саме читала.

Але про все не розповіси навіть рідній бабусі. Ніхто не напише книжки, здатної втишити біль, коли дім стає порожнім або, якщо комусь це більше до вподоби, розпадається на дві різні таблички на дверях.

Батьки начебто розлучилися спокійно, по-американському, як прокоментувала це захоплена Сара, подруга Аліції. Наче нічого й не змінилося, і в дівчинки й далі був повний комплект батьків. Наче й любов до неї в них лише зміцніла. Але все це було з додатком «наче», і жодних чудес Аліція навіть не сподівалася.

— Ти наш найдорожчий скарб, — запевняла її мама після чергової серйозної розмови з батьком про поділ майна.

— Ми не уявляємо собі життя без тебе, — додавав тато, складаючи свої книжки до величезних коробок і докладаючи туди ж витягнутий із шафи одяг.

— Як це «ваш», коли «вас» більше немає? — дивувалася восьмирічна тоді Аліція, занепокоєна безладом і пасткою хатньої тиші, у яку нещодавно потрапили її батьки.

— Але ж ми є, люба, — дружно переконували її тато й мама, силкуючись посміхатися одне одному. Наче грали ролі у фільмі, але якось дуже штучно.

— Чому ми не можемо й далі жити разом? — продовжувала розпитувати дівчинка, схвильовано вдивляючись в обличчя батьків. А вони її уникали. Трохи, як прадід, котрий ховався від закону. Як неслухняні шибеники, що втікають від директора школи. Зате з батьківських вуст линула солодка брехня. Мовляв, так буде краще для Аліції й для них. Мовляв, іноді так треба. Мовляв, дружба важливіша, ніж кохання, бо кохання може скінчитися, а дружба триватиме. І вони саме й намагаються рятувати свою дружбу...

— Як можна щось урятувати, якщо від цього втікати? — допитувалася Аліція, а вуста батьків безпорадно кривилися.

— Колись ти зрозумієш, — казав тато.

— І коли виростеш, то дякуватимеш нам, — запевняла мама.

— Ми матимемо для тебе більше часу, — обіцяв тато.

— От побачиш, усе буде добре, — підхоплювала мама.

— Супер! — вигукувала Сара. — Якби мої старі бодай на годину захотіли розлучитися, я була би щаслива. Але вони сидітимуть у своєму пеклі до скону, — зітхала дівчинка.

— Щаслива? — Аліція нетямилася від здивування.

— Певне, що так! Бо мені здається, — зловісним шепотом продовжувала Сара, — що вони одружилися через ненависть. А її в них стільки, що вистачить до самої пенсії, — і вона із заздрістю подивилася на подругу.

Тепер, коли обом було по чотирнадцять, Сара й досі любила повертатися до цієї теми.

— Бач? — заздро пригадувала вона. — Я ж тобі казала, що в тебе буде класне життя. А в мене що? Знову сварка була, старі ледь не повбивали одне одного через телевізор.

— Через телевізор? — не зрозуміла Аліція.

— Ну, бо він у нас один. А коли показують одночасно футбол і фільм, то немає ані того, ані іншого. Зате є скандал, от що! Ну, але тобі цього не зрозуміти. Добре тобі...

САРА

Аліція частіше згадувала Сару, коли починала за нею сумувати. Ось і зараз, коли вона лежала на пожовклій траві, утупивши очі у випране вчорашнім дощем небо, її думки полинули до подруги та її справ.

Вони товаришували ще з початкової школи. Саме Сара сказала Аліції, що вона дурна як Костек Бонк. Учителька поставила Сару в куток, але Аліції конче треба було дізнатися, хто ж такий цей Костек Бонк. Вона весь час підходила до кутка й намагалася витягти з похмурої Сари бодай щось про Бонка. Але Сара мовчала як риба. Нарешті Аліція вблагала вчительку пробачити Сарі.

— Костек Бонк — безмозкий дурень, — віддячила їй за це Сара на перерві, поглинаючи помаранчу Аліції.

— Чому? — Аліція воліла прояснити ситуацію, тому рішуче витягла з ранця шоколадку з горіхами.

— Оце я розумію, — Сара обожнювала шоколад з горіхами. — За це я тобі скажу, що Костек Бонк уже навіть у відділку був.

— У поліції? — Аліції стало шкода Костека Бонка, хоча досі вона навіть не підозрювала про його існування. — А що такого він накоїв?

— Нацюняв до раковини панові Малині. А перед тим поцупив якісь гроші, котрі пан Малина збирав, але за них нічого не можна купити. Сміхота! — продовжувала Сара, — збирати гроші, за які навіть морозива купити не можна. І йому вже шістнадцять років.

— Панові Малині? — Аліція геть заплуталася.

— Ти що! Костекові Бонку!

— Ти казала, що він дурний, — нагадала Аліція.

— Бо так сказав мій тато. Якби він не був дурним, то поліція його б не спіймала, — Сара одночасно покінчила із шоколадкою й розповіддю. Відтоді дівчатка не розлучалися навіть на хвилину.

Мама Аліції лише на початку їхньої дружби дивувалася, що донька вибрала собі таку відверту подругу. Але Сара швидко подолала мамину недовіру. А коли в другому класі вона зачинила в дівчачому туалеті Оттона, сина директора школи за те, що він приклеїв волосся Аліції клеєм «Краплинка» до парти, мама полюбила Сару наче власну дочку, оцінивши її відвагу. Лише Сарина схильність до насильства мамі не подобалася.

— Та йому й волосина з голови не впала, — захищалася Сара. — Зате Аліції довелося відтяти пів коси!

— Не можна кривдою відповідати на кривду, — мама заплуталася у своїх складних переконаннях, але Сара вже роззиралася кімнатою.

— Ви мені позичите книжку про Пеппі? — змінила вона тему, залазячи на свою улюблену канапу у вітальні.

* * *

— От коли б я могла нічим не перейматися, як Сара, — думала Аліція, ліниво поглядаючи на Панну Фризуню. — Коли б я вміла так, як вона, тішитися тим, що маю. Сара має небагато, але вона й за це вдячна. Мене всі розпещують, а я все-таки почуваюся скривдженою.

Фризуня привітно замукала й махнула хвостом у бік Аліції.

— Ти теж уважаєш, що я пестійка? Радій краще, що тут немає Сари. Вона б тебе об'їжджала, як англійського жеребця!

Сара працювала. Уже другий рік продавала овочі на базарі. Вона виглядала старшою, ніж була насправді, і якась материна знайома погодилася, аби дівчина замінила її біля пірамід з помідорів, яблук та груш. Серед овочів і фруктів бігали пальці усміхненої Сари, котра, надягнувши бейсболку, скидалася на справжню продавчиню. Щодня вона перелічувала зароблені гроші й планувала великі покупки, а коли минав місяць, віддавала зарплатню матері. На зошити й підручники для молодших братиків і сестричок. Лише серпневі гроші призначила на власні потреби.

— А вона молодчага, ця твоя Сара, — хвалила її подругу ще в червні мама, принісши фрукти з поблизького базару. — Така спека, а вона безтурботна, як пташка.

— Я б могла їй допомогти, — несміливо починала Аліція, але мама воліла закрити цю тему.

— Ми вже про це говорили, — рішуче відрубала вона. — Я вже пояснювала тобі, Аліціє, що ти в зовсім іншій ситуації. А Сарі допоможеш, якщо поїдеш на канікули. Немає тобі тут чого робити.

Принаймні в цьому Аліція погоджувалася з мамою. Нема їй чого робити в задушливому, сповненому літньої метушні, місті. Їй завжди здавалося, що цей бетонний велет її не любить. Що вона, Аліція — такий собі маленький завулочок у великому місті, до якого ніхто не поспішає. Вона — пам'ятник, біля якого ніхто не зупиняється. Маленька вітрина зі скромними мріями, якою не зацікавиться навіть дитина. Тому дівчинка охоче складала свої речі, і батько відвозив її до дідуся й бабусі. Іноді, коли він не міг, їхала потягом. А потому, на маленькій залізничній станції шукала очима дідусеве «пежо», що завжди чекало на неї в одному й тому самому місці. Завжди дружньо підморгувало їй сонячним промінчиком, що ковзав по лискучому капоту машини.

* * *

Якось вона взяла із собою Сару. Спільний тиждень канікул минав у нескінченних розмовах. Саме Сара, яка досі ніколи не була на селі, навчила Аліцію любити старий дідусів сад.

— Як, ти ніколи не залазила на цю грушу? — її слова лунали, як докір.

— Ліземо! — командувала вона, і за мить Аліція милувалася хвилястими пагорбами, укритими лісом, придорожніми луками, на яких де-не-де червоніли маки, полями ріпаку, що скидалися на гігантську яєшню, і навіть береги озера з невиразними фігурками сільських дітлахів, які хлюпалися на мілководді.

— Ти що, не була в Чортовому Яру? — дивувалася Сара, коли дідусь розповідав дівчаткам романтичну легенду цього місця, де багато років тому спокушені дияволом закохані віддали йому свої душі, щоб могти спочити в спільній могилі. Так вони втекли від родичів, які не хотіли благословити молодят.

Того ж таки дня вони почимчикували до Чортового Яру, і саме там склали урочисту обітницю, що ніколи у світі ані людина, ані чорт не матимуть права порушити їхню дружбу. А тоді Сара знайшла горбок, що міг бути могилою закоханих, і поклала на ньому жмутик польових квітів.

Це була дуже урочиста хвилина, і Аліція часто подумки поверталася до неї. Усміхнулася до своїх спогадів. Їй раптом спало на думку, що хоча зараз Сара схилилася над пучком редиски, насправді вона тут, на луці. Лежить поруч із Аліцією, як колись. Замріяно дивиться на небо. Іноді приязно поглядає на Панну Фризуню й розповідає, ким стане за кільканадцять років.

— Буду хазяйкою Чортового Яру! — регоче вона. — Справжнюю господинею, яку ніхто не насмілиться розбудити вночі криками! Ані вилаяти, ані образити! І нікого я туди не пущу... — поважніє вона, а її очі стають маленькими зеленими щілинками. — Лише тобі можна буде мене відвідувати, — серйозно додає Сара. — Ну, і звичайно, Панні Фризуні...

* * *

— А може, бабця має рацію? — замислюється Аліція, підходячи до Панни Фризуні й наказуючи їй повертатися. — Може, треба бути і там, і тут? Я вже сумую за Сарою, за її ущипливістю, милими словами, смішними жестами... І за Фридериком теж сумую, хоча колись я його не любила. Хтозна? Може, невдовзі я гинутиму за Міс Літа? Узагалі-то це неможливо, але ж трапляються чудеса. Зрештою, — Аліція надимає щоки, — зовсім не обов'язково за нею гинути. Бабця твердить, що не конче всіх любити. Поважати, звісно, треба. Але поважати — це набагато легше.

Фризуня мукнула, ніби погоджуючись з Аліцією, і вони обидві рушили додому. Аліція — із мрією про бабусині налисники, а Панна

Фризуня, певне, про бичка з пасовиська біля озера, бо, вгледівши його, вона помітно сповільнила хід, гордовито відганяючи хвостом невидимих ґедзів.

МІС ЛІТА

Міс Літа батько привів до їхнього помешкання одного липневого ранку шість років тому, тобто в найгірший із можливих моментів. Бо то був час, коли батьки Аліції, хоча й розлучені, часто зустрічалися й досить мило спілкувалися. Мама чарівно посміхалася татові, а він зізнавався собі, що з новою зачіскою його колишня дружина виглядає краще, ніж одразу після весілля. Ці сповнені обіцянок вечори дозволяли Аліції ненадовго повернутися до дитячої кімнати. Бо коли вона мешкала в дитячій, то часто бачила, як батьки, посміхаючись, сиділи поруч і шепотіли щось одне одному на вухо. Тож дівчинка повірила, що все можна виправити. Особливо після того, як мама без будь-яких церемоній виходила до тата в кремовому халатику. Зрештою, поличка, де завжди стояла татова косметика, була порожньою. І Аліція була цілковито переконана, що наступного вечора батько з'явиться в передпокої з валізкою, повною своїх речей. Натомість тато прийшов із Міс Літа.

Міс Літа на татову валізку не скидалася, зате нагадувала вміст дорогої жіночої сумки. Посміхалася трохи дурнувато, мабуть, як Костек Бонк у період дозрівання, і виглядала страшенно привабливою. Вік її коливався між Аліцією й мамою, хоча напевне їй було ближче до Аліції. Мама теж, здається, це помітила, бо прямуючи до неї із розкритими обіймами, втягнула живіт. Аліція нічого не втягувала й не простягала. Навіть руку. І лише коли мама, усміхаючись, почала наполягати, аби дівчинка познайомилася із приємною гостею, прошепотіла, що її звати так, як усі звуть.

Навіть дорослим складно буває відразу збагнути, що родинні справи лише погіршуються. Аліція стежила поглядом за мамою, яка вдавала супертітку. І за батьком, котрий будь-що силкувався здаватися молодшим, ніж є насправді, одягаючи затісні джинси й вільні футболки. Та хоча він і вбрав модну вилинялу футболку, відразу кидалося у вічі, що поруч із Міс Літа він виглядає, як занедбаний сорокарічний холостяк.

Міс заявила, що її звуть Клаудія, і вона може бути для Аліції подругою. Аліція відрубала, що в неї вже є подруга Сара, і нової їй не потрібно. Батько спохмурнів, і донька помітила, що зморшка на його чолі стала глибшою. А мама продовжувала вдавати супертітку, викидаючи із себе тисячі нікому не потрібних слів.

Після цього вечора, коли Аліція демонстративно вийшла з вітальні, тато більше не з'являвся в них зі своєю Клаудією. Зате якогось дня мама сповістила, що тато запрошує Аліцію на морозиво. Фісташкове. І це морозиво Аліція повинна спожити в товаристві Клаудії. Удома в Клаудії. На її канапі. Перед її телевізором. Сльози й протес-

ти не допомогли. Наступного дня Аліція довго одягала сукенку й ще довше причісувала волосся. Сиділа перед дзеркалом у своїй кімнаті й дивувалася червоним очам дівчини, яка споглядала на неї із дзеркала. Та, що у свічаді, теж зачісувала волосся. А коли почула дзвоник у двері, котрий свідчив про приїзд тата, швидким рухом заховала фотку усміхнених і щасливих батьків. Дівчина в дзеркалі зробила те саме. Відтоді Аліція жодного разу не глянула на фотографію, яка була лише брехливою пам'яткою з минулого.

У машині лунав батьків монолог, з якого випливало, що фісташкове морозиво — панацея від усіх нещасть. Аліція найдужче боялася, що під час гостини Міс Літа замучить її своїм солодкавим щебетанням і компліментами. Проте нічого такого не сталося. Господиня в звичайнісіньких потертих джинсах анітрохи не змагалася за її прихильність. Навіть не примушувала скуштувати смачнюче морозиво, яке Аліція знехотя відсунула від себе. Навіть сказала, що вона на її місці теж нічого б торкнулася в чужої людини. Батько здивовано глянув на Міс. Проте Міс дивилася не на батька, а на екран телевізора, на якому щомиті гинули тварини й птахи. У полум'ї пожежі, у хвилях повені, від рук жорстоких людей. Гинули так по-справжньому, що Аліція відвернулася від екрану, приголомшена фільмом.

— Зворушує? — зраділа Міс Літа, а тоді тихо додала: «Це добре».

— Як ви можете дивитися такі програми! — Аліції захотілося опинилися на канапі у власній вітальні, серед власних подушок.

— Мушу переглянути бодай один раз. Я сама це зняла, — пояснила Міс Літа без натяку на гордощі. Зате з непідробним смутком.

— Клаудія — режисер документальних фільмів, — сказав тато, підсуваючи до себе доньчине морозиво.

— Ці фільми повинні допомагати рятувати тварин, — озвалася Міс Літа. — Лише задля цього я мушу витримати деякі сцени, — і поколупалася в зубах, уже зовсім без церемоній.

Дорогою додому Аліції не хотілося розмовляти з батьком. Бо справді, про що можна говорити із власним татом, який перетворився на тата великої вже Клаудії. Проте колишньої ненависті до Міс Літа вона більше не відчувала. І звинувачувала в цьому себе, Клаудію і, звісно, тата.

Мама не дозволяла Аліції називати Клаудію «Міс Літа», стверджуючи, що це звичайна мстивість. Сама вона намагалася висловлюватися про татову подругу приязно й тепло, та коли донька їй не заперечувала, мамин настрій починав нагадувати зів'ялий фікус у кабінеті. Після всього цього Аліція вже й сама не знала, чи вона лише не любить Міс Літа, чи зневажає її. Клаудія вміла догодити Аліції смачною вегетаріанською стравою, але за мить смертельно вразити звичайнісінькою байдужістю. Бо часто вона поводилася так, ніби Аліції взагалі не було. Або дівчина була черговою героїнею телесеріалу.

Ненависть до Клаудії повернулася за пів року, коли в торговому центрі Аліція довідалася, що стане сестрою.

— Чиєю ще сестрою? — поцікавилася вона, і радість від щойно куплених черевиків розвіялася, як дим від пригорілого молока. Залишився хіба що неприємний запах.

— Матимеш сестричку або братика. Ми ще не знаємо, — пояснив тато, простягаючи Аліції подарунок на день народження. Ланцюжок з кулончиком-ящіркою.

— Я нікого не хочу, — тихенько проказала Аліція, бо сльози, замість наповнити очі, застрягли в горлі.

— Та ну, — махнула рукою Міс. — Ми ще навіть не знаємо, хто в тебе буде, брат чи сестра. [...]

Переклад із польської Божени Антоняк

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/7rYx02qU або QR-кодом і прочитайте продовження твору.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про сім'ю Аліції.
2. Чому, на вашу думку, батьки називали Аліцію «Страшенно Розпещена Одиначкою»?
3. Хто така Сара і з чого почалася її дружба з Аліцією?
4. У чому, на думку Сари, головна відмінність її родини від родини Аліції?
5. Що було причиною початкової ворожості Аліції до Клаудії?
6. Чому Міс Літа виявилася для дівчини цікавою особистістю?
7. Чому Аліція гостро сприйняла новину, що незабаром вона стане сестричкою?
8. Розкажіть історію Роберта, якою була його родина і чому до нього з таким теплом ставилися бабуся і дідусь Аліції.
9. Які почуття були в Аліції до Фрицека? Як дівчина поводилася під час його хвороби? Чому Аліція докоряє собі за хворобу?
10. Яка проблема виникла зі здоров'ям в однокласниці Аліції — Дорці? З'ясуйте, що таке розлади харчової поведінки і яку небезпеку вони несуть.
11. Як Аліція організувала підтримку Дорці?
12. Який подарунок Дорця приготувала для Аліції?
13. А які випробування пережила дружба Аліції і Сари? Чого можна повчитися у цих дівчат?
14. Прокоментуйте слова мами Аліції: «Якщо перестанемо боятися складних рішень, щастя неодмінно постукає в наші двері. Здається, воно любить сміливих жінок».
15. Як мама Аліції намагалася допомогти в лікуванні Фрицека — маленького сина її колишнього чоловіка?
16. Прокоментуйте слова Сари: «Іноді розлучення краще, ніж безнадійні скандали».
17. З якими бажаннями звертався Фрицек до золотої рибки? Про що свідчать ці бажання?
18. Під час презентації свого фільму Клаудія сказала: «На цій дорозі не можна бути самому, бо в самотності біль посилюється і ніколи не маліє... Самотність хворих... є найважчою». Що мала на увазі жінка і чи тільки про хворих вона говорила?
19. Як дружба з Аліцією допомогала Клаудії переживати горе?
20. Простежте у творі зміни в ставленні дівчини до дружини батька.

ПРИНЦИПИ «НОВОЇ ДРАМАТУРГІЇ»

Риси ***реалізму*** поступово проникають у драматургію. Ще донедавна глядацьке коло із захопленням дивилося класичні п'єси, які відповідали давно усталеним правилам театрального мистецтва. Однак реалістична проза і нові суспільні настрої вплинули на смаки публіки, яка захотіла змін і в театрі.

Наприкінці XIX століття *драматурги звернулися до* ***актуальних*** тогочасних проблем, які нерідко були дискусійними. Митців дедалі більше цікавили їхні сучасники з актуальними проблемами, а не події далекого минулого чи романтичні пристрасті і казкові сюжети.

Так у європейській драматургії з'явився ***«новий театр»***, який показував повсякденне, прозаїчне життя звичайних людей, які нічим особливо не вирізнялися. Драматурги звернули увагу на питання занепаду моральних цінностей, духовного зубожіння суспільства, здрібніння особистості, яка все-таки намагалася віднайти гармонію у власному непримітному і водночас такому складному житті.

Великого значення у творах драматургів кінця XIX століття набувають ***переживання*** дійових осіб. Ми можемо не тільки спостерігати за подіями твору, а й занурюватися в напружене «*внутрішнє життя*» героїв, яких тепер важко поділити на позитивних і негативних. Головним у новій драматургії стає не рух сюжету, тобто не зовнішня, а ***внутрішня дія***.

У «новій драмі» розвиваються ***два конфлікти***: *побутовий* (зовнішній) і *духовний* (внутрішній). І у цьому двоїстому конфлікті побутовий конфлікт драматурги розглядають як *вирішуваний*, натомість духовний — як *невирішуваний*. Однак саме духовний конфлікт, суть якого становлять складні філософські питання, митці визначають як центральний.

Нові драматичні герої про свої душевні переживання й пошуки не говорять прямо, як раніше, а ніби натякають про них. Демонстративність почуттів традиційного театру в «новій драмі» замінилися підтекстом, недомовками і навіть символами. Актори «нового театру» повинні були не стільки захопити публіку запаморочливим розвитком подій, скільки занурити їх у внутрішній стан героїв.

Також, на відміну від традиційного театру, де сучасні проблеми часто зображували комедійно, у «новій» драмі конфлікти набули

трагічного звучання і не завжди у фіналі мали вирішення. Таким чином залишався простір для роздумів, можливість робити власні висновки й шукати варіанти розв'язання конфлікту.

Хода вулицями Лондона за право жінок голосувати на виборах до органів влади (літографія з англійського журналу початку XX століття)

Драма перестає бути розвагою.

Глядачі і глядачки у дійових особах твору побачили себе, а в подіях п'єси — власні повсякденні проблеми. Складні життєві питання зі звичайних помешкань і контор перенесли на сцену, відбулося своєрідне злиття театру і дійсності. Публіка перетворилася з емоційного споглядача на активного співтворця дійства, здатного до розумових і творчих зусиль у процесі осягнення ідеї твору.

Крім того, особливого значення набула режисерська робота. Якщо раніше постановка здійснювалася за текстом п'єси, то тепер режисер, забезпечуючи взаємодію акторів і зали глядачів, міг утілити своє бачення твору і власне розуміння сутності конфлікту. Тим паче, що театр почав відчувати на собі тиск і вплив нового виду мистецтва — кінематографа (кінематографа).

«Новий» театр кінця XIX – початку XX століття, який порушував філософські питання і спонукав публіку до роздумів, отримав назву ***дискусійного*** та ***інтелектуального***. Він поєднував риси найрізноманітніших літературних напрямів. Найяскравішими представниками *нової драматургії* стали ***Ге́нрік І́бсен*** (Норвегія) і ***Бернáрд Шóу*** (Велика Британія).

Генрік Ібсен
(1828–1906)

Основоположником «нової драматургії» у світовій літературі вважають норвезького поета і драматурга ***Ге́нріка І́бсена***. Його художні принципи обумовили основну лінію розвитку театрального мистецтва XX століття.

Сувору ***Норвегію*** — батьківщину вікінгів — Європа тривалий час сприймала як провінційну країну. З XIV століття і впродовж п'яти віків вона більшою чи меншою мірою була залежною від сусідньої Данії.

Економічно Норвегія не відчула значного тиску, проте культурний розвиток країни зазнав великих втрат: мовою церковних богослужінь, освіти, офіційних документів і літератури стала данська.

Внаслідок наполеонівських воєн у 1814 році Данія змушена була передати Норвегію Швеції. І хоча норвежці намагалися скористатися історичним моментом і відстояти свою незалежність, ця спроба не мала успіху — шведи направили в Норвегію війська, відтоді країна була залежною до кінця XIX століття.

Однак поступово до середини XIX століття в Норвегії відбуваються серйозні зміни: активний розвиток національної економіки (міжнародна торгівля і перевезення; поява невеликих підприємств); надання населенню ширших можливостей для освіти; активізація політичного життя в країні. У літературі з'явилися митці, які вбачали свою особливу місію у відродженні норвезької культури і особливо — мови. До них належав і ***Генрік Ібсен***.

Майбутній драматург, творчість якого набула світового значення, народився 20 березня 1828 року в родині багатого судновласника. Однак у 1836 році батько збанкрутував, і життя родини Ібсенів кардинально змінилося. Генрікові, який мав літературних хист і мріяв про славу поета, довелося в шістнадцять років піти учнем до аптекаря.

Проте за п'ять років, здобувши репутацію вільнодумця й мало не революціонера, юнак залишив рідні місця. У 1850 році хлопець подався до столиці Норвегії, яка мала тоді назву Християнія (зараз О́сло). Генрік мріяв про продовження освіти, але на іспитах зазнав невдачі.

Утім, юнак не збирався повертатися додому. Він спробував видавати щотижневу газету, у якій поряд з іншими матеріалами друкував і свої твори. Але видання проіснувало лише кілька місяців. Якийсь час Генрік заробляв на життя журналістикою, беручи доволі активну участь у робітничому русі.

Після постановки на сцені в 1852 році невеличкої поетичної драми Генрік Ібсен отримав несподівану пропозицію обійняти посаду керівника першого норвезького національного театру спочатку в Бергені, а пізніше в Християнії. Увесь цей час, потерпаючи від бідності, він продовжував писати.

Головна вулиця Християнії (Осло)
(поштова картка кінця XIX століття)

Революційні події в Європі (1848 рік) сповнили молодого митця бунтарськими настроями. Вони знайшли відображення у творах Ібсена ***раннього — романтичного*** — періоду (1848–1864 роки). Митець звертається до скандинавської історії, давнього національного епосу і фольклору. Головними героями Ібсена в цей період стали сильні, безкомпромісні романтичні особистості, які мали слугувати для норвезької публіки прикладом боротьби за правду.

У цих драматичних творах з бурхливими пристрастями відчувається вплив ***Вільяма Шекспіра***, творчістю якого завжди захоплювався Ібсен. П'єси мали великий успіх, їх ставили не тільки в найбільших містах Норвегії, а й за межами країни.

Уже в романтичних драмах Ібсена виявилася особливість його нового творчого методу: глибинний ***психологізм***, акцентування не на зовнішній інтризі, а на душевній боротьбі головного героя, тобто на ***внутрішній дії***. Ібсен прагнув створювати серйозні драми, порушувати в них важливі проблеми, розв'язання яких (усупереч традиції) не міститься у фіналі твору.

На думку автора, теми його творів (свобода особистості, боротьба за владу, протистояння особистості і суспільства та ін.) мали спонукати глядачів до роздумів і після закінчення вистави. Ібсен вважав, що його завдання полягає *не в розв'язуванні у п'єсі проблем, а в їх пору-*

шенні. Глядач, розмірковуючи над поставленими питаннями, повинен виявити в такий спосіб «особисту творчість» і стати ***співавтором п'єси***.

Зрілий період творчості Ібсена, який розпочався з другої половини 1860-х років, характеризується цікавістю норвезького драматурга до сучасної дійсності і є переходом ***від романтизму до реалізму***.

У повсякденному житті Ібсен теж став реалістом — ілюзії юності розвіялися під тиском розчарувань. Він так і не дочекався ні глобального перевороту в житті суспільства, ні національного відродження Норвегії. Отримавши від парламенту пенсію, митець у 1864 році виїжджає з країни і живе переважно в Італії та Німеччині. На рішення залишити батьківщину також вплинуло цькування, якого зазнав драматург за свою активну громадську позицію.

Світову славу Генрікові Ібсену принесли ***соціально-психологічні драми*** *про сучасних людей у сучасних умовах*. Вони стали новим словом у драматургії другої половини XIX століття. Драматург-реаліст викриває суспільство, у якому дух комерції і розрахунку проникає в усі сфери життя. Зовнішня добропорядність сучасного суспільства і його лицемірно-міщанська сутність спричиняють деградацію і духовне спустошення людини.

Створений Ібсеном новий тип драми називають ***драмою ідей***. Особливість цього типу творів полягає не стільки в проголошенні певних ідей, скільки в конфлікті різних ідей, різних поглядів, у ***дискусійності*** твору. Причому ідеї формулюються не прямо, а вимальовуються поступово: з недомовок і підтексту.

Ібсен, здається, володів здатністю будь-яку загальноприйняту, абсолютно звичну ідею повернути до глядача несподіваним боком, показавши штучність і облудність тої чи іншої норми життя добропорядного товариства, викликавши цим хвилю і здивування, і обурення. Новаторський метод Генріка Ібсена отримав назву ***ібсеніз́м***.

Із добровільного вигнання Генрік Ібсен повернувся на батьківщину лише в 1891 році. На той час він став уже одним із найвідоміших драматургів Європи, його п'єси ставили в багатьох театрах світу. Вдячні норвежці відзначили 70-річчя видатного співвітчизника як національне свято. Останні 15 років життя Генрік Ібсен мешкав у Християнії, де і помер 23 травня 1906 року.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Драма Генріка Ібсена «Ляльковий дім»

До дискусійних ібсенівських творів належить ***соціально-психологічна*** драма ***«Ляльковий дім»***, написана в 1879 році. Дискусійність драми полягає у зверненні до актуальної для тогочасної Європи проблеми несвободи особистості і тиску на неї лицемірної суспільної моралі.

У центрі уваги драматурга образ ***Но́ри*** — вродливої, хазяйновитої, і водночас грайливої жінки. Вона справжня окраса родини і домівки молодого адвоката Торвальда Гельмера. На прикладі долі головної героїні твору (на перший погляд, цілком щасливої і реалізованої в сімейному житті) драматург показує безправ'я жінки, її суспільну і родинну неповноцінність. Усе, чим пишалася і що любила героїня твору, виявилося красивим самообманом.

Ібсен на прогулянці (фотографія 1902 року)

Однак не лише Нора потерпає від облудних уявлень оточення про доброчесність. Її чоловік також стає жертвою суспільних забобонів, виявившись набагато слабшим за свою дружину.

Образ Нори подано в розвитку. На початку драми жінка цілком серйозно вважає, що гідність її чоловіка постраждає, якщо він дізнається, що вона врятувала йому життя. Утім, наприкінці твору перед нами постає сильна і зріла особистість: вона не хоче виконувати роль прикраси в подружньому домі. Не хоче почуватися винною, що свого часу самостійно прийняла життєво важливе рішення. Но́ра залишається вірною своїм уявленням про гуманність та порядність і покидає світ «лялькового дому», у якому панує «правильна» фальш.

Головна героїня драми мала реальний прототип — норвезьку письменницю ***Лауру Кілер***. Вона для лікування свого чоловіка взяла в банку велику позику, оскільки він відмовився позичати гроші у свого заможного батька. Не змігши вчасно повернути позику і опинившись у скруті, жінка мало не зважилася на підробку платіжного векселя. Після одужання коханий чоловік дізнався про фінансові проблеми дружини. Під тиском оточення він розлучився з нею, забравши дітей. Лауру ж визнали душевно хворою та аморальною особою. Однак згодом пристрасті вляглися і сім'я відновилася.

Генрік Ібсен у творі «Ляльковий дім» переносить проблеми із соціальної площини в ***моральну***. Творець «нової драми» показує, як хвороби суспільства стають моральними хворобами громадян і отруюють їхнє життя.

У драмі Ібсена «Ляльковий дім» використано прийом ускладнення композиції подіями минулого — звернення до якоїсь великої ***таємниці***, що колись була в житті персонажа. Композицію, яка передба-

чає викриття фатальних таємниць, що виявляють зовні благополучні, а, по суті, трагічні події твору, називають ***аналітичною композицією***.

Копенгагенський королівський театр, на сцені якого в 1878 році відбулася перша постановка п'єси Генріка Ібсена «Ляльковий дім»

Автор використовує в «Ляльковому домі» ***принцип «кокона»***, з якого розмотується ціла низка несподіваних подробиць, важливих для розкриття характерів героїв. Також драматург уникає прямих оцінок своїх героїв і залишає незавершений, ***відкритий фінал***.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
ІБСЕНІЗМ

Ібсені́змом називають новаторський метод у драматургії кінця XIX – початку XX століття. Його розробив у своїй творчості норвезький драматург Генрік Ібсен, автор «*п'єс про людську душу*».

В основі художніх принципів ібсенізму лежить ***дискусійність*** порушених у творі проблем і зображення актуальних для сучасників конфліктів. Прихильники ібсенізму відстоювали необхідність ***реалістичного*** змалювання повсякденного життя звичайних людей.

Послідовники Ібсена намагалися пояснити — проаналізувати — різкі повороти в долях своїх героїв, виходячи із ***соціальних причин***. Водночас вони акцентували увагу не на зовнішньому драматизмі обставин, а на ***внутрішньому конфлікті*** в душах героїв.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Поясніть особливості *драми як літературного роду*. Укажіть відмінності між ***драмою***, ***епосом*** і ***лірикою***.
2. Згадайте відомі вам драматичні жанри та їхні особливості.
3. На прикладі трагедії ***«Ромео і Джульєтта» Вільяма Шекспіра*** розкажіть про особливості театру *доби Відродження*.

4. Якими були основні правила драматичного мистецтва в період *класицизму*? Яка історична доба стала взірцем для класицистів?
5. Поясніть особливості поділу на ***високі*** і ***низькі*** драматичні жанри. Як ви знаєте, класицисти вважали *актуальні проблеми* і звичайних людей не вартими зображення у високих жанрах. Поясніть цю тезу на прикладі комедії ***Мольєра «Міщанин-шляхтич»***.
6. Розкажіть про особливості «***нової драматургії***» кінця XIX – початку XX століть.
7. Доведіть, що п'єса ***Генріка Ібсена*** «Ляльковий дім» належить до типу ***соціально-психологічної драми***.

ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ

(уривки)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Адвокат *Гельмер*, *Нора*, його дружина, *фру Лінне*, приватний повірений *Крогстад*, троє маленьких дітей Гельмерів, *Анна-Марія*, їхня нянька, хатня служниця Гельмерів, посланець.
Дія відбувається в домі Гельмерів.

ДІЯ ПЕРША

Нора
(фотографія першої постановки в Копенгагенському театрі)

Затишна кімната, обладнана зі смаком, але недорогими меблями. У задній стіні двоє дверей: ті, що праворуч, ведуть до передпокою, ті, що ліворуч, — до кабінету Гельмера. Між дверима стоїть піаніно. Біля вікна круглий стіл із стільцями й канапка. Невелика шафа з книжками в дуже гарних палітурках. На підлозі килим, у грубі палиться. Зимовий день.

У передпокої лунає дзвінок, чути, як відчиняються двері. До кімнати, весело мугикаючи, заходить Нора. Вона у верхньому вбранні й несе цілий оберемок пакунків, які складає на стіл. Двері до передпокою вона не зачиняє, і там видно посланця, що приніс ялинку та кошика й саме віддає їх служниці.

Нора. Добре заховай ялинку, Гелено. Не треба, щоб діти бачили її, доки вона не буде прикрашена.

Нора зачиняє двері, вдоволено усміхаючись, роздягається. Потім витягає з кишені торбинку з мигдалевими тістечками і кілька з'їдає. Тоді обережно підходить до дверей кабінету свого чоловіка і прислухається.

Так, він удома.

Іде до столу, знов мугикаючи.

Гельмер (*зі свого кабінету*). Це що, ластівка щебече?

Нора (*розгортаючи пакунки*). Ластівка.

Гельмер. То білочка там шурхотить? Коли ж білочка повернулася?

Нора. Щойно. (*Ховає торбинку з тістечками до кишені і витирає рота*.) Іди сюди, Торвальде, глянь, чого я накупила.

Гельмер. Підожди, не заважай. (Згодом відчиняє двері і заглядає до кімнати.) Кажеш, накупила? То моя марнотратка знов ходила сіяти грішми?

Нора. Але ж, Торвальде, ми справді можемо дозволити собі таке. Це ж перше Різдво, коли нам не треба ощадити.

Гельмер. Та не можемо й тринькати гроші.

Нора. Торвальде, тепер трішки можемо. Хіба не правда? Тільки трішечки. Тобі ж призначили велику платню, ти заробляти-меш дуже багато.

Гельмер. Так, із нового року. Але отримаю я гроші аж через три місяці.

Нора. Нічого, можна тим часом позичити.

Гельмер. Норо! (*Підходить і жартівливо смикає її за вухо*.) Знов легковажність бере гору. Сьогодні позичу тисячу крон, ти ви-тратиш їх на свята, а в новорічний вечір мені на голову впаде черепиця з даху, і кінець.

Нора (*кладе йому руку на плече*). Ох, не кажи такого страхіття. Якби сталося таке лихо, то мені було б байдуже, є в мене бор-ги чи немає.

Гельмер. Ну, а людям, у яких я позичав?

Нора. Людям? Що мені до них? Вони ж чужі.

Гельмер. Норо, Норо, ти жінка жінкою! Ти знаєш мої погляди на це. Ніколи не позичати! На домашнє вогнище, засноване на позичках і боргах, лягає якась негарна тінь залежності. Ми мужньо трималися досі, то протримаємося й ще трохи.

Нора. Що ж, як хочеш, Торвальде.

Гельмер (*іде за нею*). Ну от, моя ластівка вже опустила крильця. Білочка насупилась. (*Витягає гаманця*.) Норо, як ти гадаєш, що в ньому?

Нора (*швидко обертається*). Гроші!

Гельмер. На. (*Подає кілька асигнацій*.) Чи я не знаю, скільки ви-датків на Різдво.

Нора (*рахує*). Десять, двадцять, тридцять, сорок. О, дякую, Торваль-де, тепер мені стане надовго.

Гельмер. Та вже подбай, щоб їх справді стало надовго.

Нора. Подбаю. Але ходи сюди, я покажу тобі, що я накупила. І так дешево! Глянь, ось новий костюмчик Іварові й шабля. Ось коник і трубка Бобові. А для Емі ось лялька з ліжечком. А тут іще крам на сукні і фартухи служницям. Старій Анні-Марії треба було б купити щось більше.

Гельмер. Ну добре, скажи мені, моє рідне тринькало, що ти собі набачила?

Нора. Ет, мені не треба нічого.

Гельмер. Треба. Назви щось не дуже дороге, що б ти найдужче хотіла мати.

Нора. Ні, мені справді нічого не треба. А втім, послухай, Торвальде... (*перебирає ґудзики на його піджаку й не дивиться на нього*). Як ти хочеш щось подарувати мені, то дай мені... То дай мені грошима. Скільки можеш...

Гельмер. Але ж, Норо...

Нора. Ох, я дуже прошу тебе, любий, послухай мене. Я загорнула б гроші в золотий папір і почепила б на ялинку. Хіба так не було б весело?

Гельмер. (*Обіймає її стан*.) Моя пташка чарівна, але потребує силусиленну грошей. Чоловікові неймовірно дорого обходиться така пташка.

Нора. Фе, не кажи такого! Я ж заощаджую, скільки можу.

Гельмер. Ти дивачка, серденько. Достоту як твій батько. Кидаєшся на всі боки, щоб добути грошей, а коли вже їх маєш, то вони вмент прослизають крізь пальці, і ти ніколи не знаєш, на що їх витратила. Що ж, треба сприймати тебе такою, як ти є. Це у крові. Це спадкове, Норо.

Нора. Ох, я б хотіла успадкувати від батька якнайбільше рис.

Гельмер. А я б не хотів, щоб ти була інша, ніж ти є, моя мила щебетушко. Але слухай, щось тут не те... Справді. Ану глянь мені у вічі. (*Свариться пальцем*). Чи ласунка не забігала до цукерні?

Нора. Та де там.

Гельмер. І навіть не похрумкала мигдалевих тістечок?

Нора. Ні, запевняю тебе... Мені б і на думку не спало чинити всупереч тобі.

Гельмер. Так, я знаю, ти ж дала мені слово... (*Підходить до неї*.) Ну, нехай, тримай при собі свої маленькі різдвяні секрети, люба моя Норо... Ти не повіриш, Норо, як я радію сьогодніш-

ньому вечорові. Ох, як приємно відчувати, що ти досяг порядного становища, що маєш солідну платню.

У передпокої чути дзвінок.

Служниця (у дверях). Пані, прийшла якась дама.

Нора. То проси її зайти.

Гельмер іде до свого кабінету. *Служниця* заводить до кімнати *фру Лінне*, вбрану по-дорожньому, і зачиняє за нею двері.

Фру Лінне (*несміливо*). Добрий день, Норо. Ти не пізнаєш мене?

Нора. Та не знаю... Ні, здається... (*Вигукує*.) Кристина? Невже це ти? А я тебе не впізнала! (*Тихіше*.) Ти так змінилася, Кристино!

Фру Лінне. Ще б пак. За дев'ять чи десять років...

Нора. Невже ми так довго не бачилися? Ото час біжить. А останні вісім років таки були щасливі. То ти приїхала до міста? Взимку! Не злякалася!

Фру Лінне. Щойно приїхала пароплавом.

Нора. О, чудово! Як нам буде весело! Але роздягнися. Тобі ж не холодно? (*Допомагає їй*.) Сядьмо собі гарненько тут біля груби. (*Бере її за руки*.) О, тепер ти така на вигляд, як була колись, то тільки в першу мить мені здалося... хоч ти все-таки бліді-ша, Кристино... і, може, трохи схудла.

Фру Лінне. І дуже, дуже постарілася, Норо.

Нора. Тільки ледь-ледь. (*Раптом похоплюється і далі каже поважно*.) Та що це! Вибач мені, люба, дорога Кристино! Ти ж овдовіла, Кристино.

Фру Лінне. Так, три роки тому.

Нора. Ох, я стільки разів збиралася написати тобі, та все відкладала, все щось заважало. Це гидко з мого боку. А ти, сердешна, за весь час стільки пережила. І він не залишив тобі жодних засобів на життя? І дітей не залишив?

Фру Лінне. Ні. Нічого. Навіть жалю і туги, щоб живити ними пам'ять.

Нора (*недовірливо дивиться на неї*). Кристино, як таке може бути?

Фру Лінне (*гірко сміється і гладить Нору по голові*). Часом буває, Норо.

Нора. Зовсім сама. Як тобі, мабуть, було тяжко. Я маю троє чудових дітей. Вони гуляють надворі з нянькою. Але розкажи мені все про себе.

Фру Лінне. Ні, ні, краще розказуй ти.

Нора. Ти знаєш, яке велике щастя нам випало цими днями? Уяви собі, мій чоловік стане директором Акціонерного банку.

Фру Лінне. Твій чоловік? Як пощастило!

Нора. Так, неймовірно. Адвокатська праця не дає твердого заробітку, а надто як берешся тільки за чисті, чесні справи. Торвальд, певна річ, за інші ніколи й не брався. Тож розумієш, які ми раді! Він обійме посаду вже з нового року і буде отримувати велику платню. Тоді ми зможемо жити зовсім інакше, як жили досі. Ох, Кристино, яка я щаслива!

Фру Лінне. Так, звичайно, чудово мати все необхідне.

Нора. Не тільки необхідне, а й багато-багато грошей!

Фру Лінне (*усміхається*). Норо, Норо, ти й далі така сама легковажна?

Нора (*сміється*). Торвальд і тепер так каже. (*Сварить пальцем*.) Але «Нора, Нора» не така вже й навіжена, як вам здається. Нам справді не так жилося, щоб я могла тринькати гроші. Обом доводилося працювати.

Фру Лінне. І тобі?

Нора. Так, я вишивала, плела, гаптувала. (*Рвучко встає*.) Торвальд залишив працю в міністерстві, коли ми одружилися. Не мав ніяких надій на підвищення, а йому треба було заробляти більше. Першого року він страшенно перевтомлювався. Йому доводилося брати додаткову роботу, і він працював з ранку до пізнього вечора. Зрештою він не витримав і захворів, хвороба була смертельна, й лікарі сказали, що йому необхідно поїхати на південь.

Фру Лінне. Чула. Ви, здається, пробули цілий рік в Італії?

Нора. Так. Повір, що нам нелегко було зрушити з місця. Івар тоді щойно народився. Але довелося їхати. Яка то була дивовижна подорож! І вона врятувала Торвальдові життя. Та скільки це коштувало, Кристино! Купу грошей.

Фру Лінне. Але принаймні щастя, що вони знайшлися.

Нора. Скажу тобі, що їх нам дав батько.

Фру Лінне. Он що. Здається, він десь тоді й помер.

Нора. Так. І я не могла поїхати й доглянути його. Я от-от мала народити і повинна була доглядати Торвальда. Сердешний батько! Я так його любила. Це найбільше горе, якого я зазнала, відколи вийшла заміж.

Фру Лінне. І твій чоловік повернувся цілком здоровий?

Нора. Здоровий-здоровісінький. Як гарно жити і почувати себе щасливою!.. Але я говорю тільки про себе. (*Сідає біля фру Лін-*

не.) Скажи, то правда, що ти не любила свого чоловіка? Чого ж ти вийшла за нього заміж?

Фру Лінне. Тоді ще була жива моя мати, але хворіла, вже не вставала з ліжка. А крім того, мені ще треба було піклуватися про своїх двох менших братів. Тож я подумала, що було б нерозважно відмовити йому.

Нора. І, мабуть, слушно. То він був тоді заможний?

Фру Лінне. Думаю, що досить заможний. Але його підприємство не було надійне, і коли він помер, то все розвалилося, нічого не лишилось. І мені довелось перебиватися дрібною торгівлею, уроками й усім, що траплялося. Ці останні три роки були для мне суцільним робочим днем. Тепер усе скінчилося, Норо. Моїй бідолашній матері вже не потрібна допомога, вона вже відійшла в інший світ. І хлопці вже можуть самі себе забезпечити.

Нора. То тепер тобі полегшало на душі...

Фру Лінне. Не сказала б, я відчуваю тільки бездонну порожнечу. Нема для чого жити. (*Схвильовано підводиться*.) Тому я не витримала в тому закутку. Тут, мабуть, буде легше знайти, до чого взятися і чим заповнити свої думки. Аби тільки пощастило отримати якесь постійне місце...

Нора. Ох, Кристино, тобі було б краще поїхати кудись на купелі.

Фру Лінне. Я, Норо, не маю батька, щоб дав мені грошей на дорогу.

Нора (*підводиться*). Ох, не гнівайся на мене!

Фру Лінне. Люба Норо, ти не гнівайся на мене. В моєму становищі найгірше те, що в душі осідає багато гіркоти. Працювати нема для кого, а однаково доводиться кидатись на всі боки. Адже треба якось жити, от і стаєш егоїсткою. Коли ти розповіла мені про щасливі зміни у вашому становищі, то, повіриш, я зраділа не так за вас, як за себе.

Нора. Ти подумала, що Торвальд міг би щось зробити для тебе. І зробить, Кристино. Ох, я від щирого серця бажаю прислужитися тобі.

Фру Лінне. Дуже мило з твого боку, Норо, тим більше мило, що сама ти мало знайома з життєвими труднощами й турботами.

Нора. Я?.. Я мало знайома?..

Фру Лінне (*сміється*). Ну, певне, Боже мій... Ти дитина, Норо.

Нора (*гордо підносить голову й ходить по кімнаті*). Дарма ти розмовляєш зі мною так зверхньо. Ви всі думаєте, що я не здатна на щось справді вагоме... (*Стишує голос*.) Я не розповіла тобі

про головне. Ти пишаєшся тим, що важко працювала задля матері і братів, але я також маю чим пишатися.

Фру Лінне. Не сумніваюся. Але чим саме?

Нора. Говори тихіше. А то ще Торвальд почує. А він нізащо в світі не повинен... ніхто не повинен знати про це. Ніхто, крім тебе, Кристино. Отож... я також маю чим пишатись і тішитися. Бо це я врятувала Торвальдові життя.

Фру Лінне. Врятувала? Твій батько дав вам на це гроші.

Нора. Батько не дав нам нічогісінько. Це я роздобула гроші на подорож.

Фру Лінне. Ти? Таку велику суму? Як ти змогла її роздобути, Норо? Не могла ж ти їх позичити.

Фру Лінне
(фотографія першої постановки в Копенгагенському театрі)

Нора. Не могла? Чому?

Фру Лінне. Бо дружині не позичать, якщо на те нема згоди її чоловіка.

Нора (*високо підіймає голову*). Я ж не кажу, що позичила гроші. Могла ж я роздобути їх інакше, отримати від котрогось зі своїх залицяльників. Бувши такою чарівною, як про мене кажуть...

Фру Лінне. Ти здуріла. Норо, ти часом не зробила чогось нерозважного?

Нора (*сідає рівно*). Хіба нерозважно врятувати життя своєму чоловікові?

Фру Лінне. Нерозважно без його відома...

Нора. Таж він якраз і не повинен був нічого знати! Не повинен був знати, в якій він небезпеці. Це мені лікарі сказали, що він смертельно хворий і єдиний спосіб урятувати його — повезти на південь. Думаєш, я спершу не пробувала хитрувати? Казала йому, що дуже хотіла б поїхати за кордон, благала: мовляв, він не повинен забувати, в якому я стані, мав би бути ласкавим до мене, сказала, що він міг би позичити грошей. Але тоді він розлютився. Назвав мене легковажною, заявив, що його обов'язок не потурати моїм примхам. Кажи, кажи, міркувала я, а рятувати тебе треба...

Фру Лінне. І твій чоловік так і не довідався від батька, що то не його гроші?

Нора. Тато якраз тими днями помер. Я хотіла розповісти йому про свій вчинок. Але він був дуже хворий, не вставав із ліжка...

Фру Лінне. І ти досі не призналася чоловікові?

Нора. Ні, боронь Боже! Торвальд зі своїм глибоко вкоріненим почуттям власної гідності... як гірко і принизливо було б для нього знати, що він мені чимось зобов'язаний. Це б зіпсувало наші стосунки.

Фру Лінне. І ти ніколи не скажеш йому про це?

Нора (*роздумує і ледь усміхається*). Може, колись... скажу... То що ти скажеш про мою велику таємницю, Кристино? Здатна я на щось? І ця позика, щоб ти знала, завдає мені багато прикростей. Доводиться заощаджувати на чому тільки можна. Із грошей на господарство я не могла нічого відкласти, бо Торвальдові треба добре харчуватися. Дітей також не можна одягати абияк!

Фру Лінне. То тобі, сердешній, доводилося відривати щось від себе?

Нора. Звичайно. Щоразу, коли Торвальд давав мені гроші на нову сукню, я витрачала тільки половину, завжди купувала найдешевше. Слава Богу, що мені все личило. Але часто мені бувало тяжко на серці. Адже це така втіха гарно вдягатися. Минулої зими пощастило — мені дали переписувати цілу купу паперів. Я замикалася й сиділа над ними до пізньої ночі. Ох, часом бувало так стомишся, що з ніг падаєш. Та все ж таки було дуже приємно працювати, заробляти гроші. Я почувала себе майже чоловіком.

Фру Лінне. І скільки ж ти змогла таким чином сплатити боргу?

Нора. Та я й сама добре не знаю. Я віддаю все, що мені щастить зібрати. Та часто в мене просто руки опадають. Тепер я вже не маю клопоту. (*Схоплюється*.) О Господи, яка це радість, Кристино! Не маю клопоту! Зате маю змогу вовтузитися з дітьми, опоряджати дім речами, які подобаються Торвальдові! Може, ми знов кудись поїдемо. Так чудово почуватися щасливою!

У передпокої чути дзвінок.

Нора. Це, певне, до Торвальда...

Служниця. Вибачте, пані... Там хтось хоче поговорити з паном адвокатом...

Нора. А хто там такий?

Крогстад (*у дверях передпокою*). Це я, фру Гельмер.

Фру Лінне здригається, але опановує себе і відвертається до вікна.

Нора (*поволі підходить до Кроґстада і напружено, стиха питає*). Ви? Що таке? Про що ви хочете говорити з моїм чоловіком?

Кроґстад. До певної міри про банківські справи. Я посідаю невеличку посаду в банку, а ваш чоловік, як я чув, тепер буде нашим директором...

Нора. То заходьте, будь ласка, он двері до його кабінету. (Зачиняє двері.)

Фру Лінне. Норо, хто це був?

Нора. Приватний повірений Кроґстад. Ти його знаєш?

Фру Лінне. Знала... Кілька років тому він якийсь час провадив справи в наших околицях. Як він змінився! То тепер він удівець?

Нора. Із купою дітей...

Фру Лінне. Він, кажуть, береться до найрізноманітніших справ?

Гельмер із плащем на руці, тримаючи в ній капелюха, виходить зі свого кабінету.

Нора (*до нього*). Ну, Торвальде, ти спекався його?

Гельмер. Так, він пішов.

Нора. Дозволь познайомити тебе... Це, любий, фру Кристина Лінне.

Гельмер. Он як! Мабуть, товаришка моєї дружини з часів дитинства?

Фру Лінне. Так, ми знайомі віддавна.

Нора. І уяви собі, Кристина дуже вправна канцеляристка і має велике бажання попрацювати під керівництвом тямущого фахівця, щоб іще більше навчитися... І коли вона почула, що ти стаєш директором банку, то відразу приїхала сюди. Правда, Торвальде, ти задля мене зробиш щось для Кристини?

Гельмер. Можливо. Ви, здається, вдова? І маєте досвід праці в канцелярії?

Фру Лінне. Так, чималий.

Гельмер. То, мабуть, я зможу дати вам місце... Ви з'явилися вчасно, пані...

Фру Лінне. Ох, як мені дякувати вам?..

Гельмер. Нема за що. (Надягає пальто.) Але сьогодні ви вже вибачте мені...

Розмовляючи, всі йдуть до передпокою. Зі сходів чути дитячі голоси.

Нора. Це вони! Це вони!

Біжить і відчиняє вхідні двері. Заходять нянька *Анна-Марія* з дітьми.

Заходьте, заходьте! (*Нагинається і цілує дітей.*) Ох, мої милі сонечка... Глянь на них, Кристино. Правда ж, вони чарівні?

Гельмер. Ходімо, фру Лінне, тепер тут нікого не треба, крім матері.

Нора роздягає дітей і слухає, що вони розповідають. Бурхлива радість. Тим часом у вхідні двері хтось стукає, але ніхто стукоту не чує. Тоді ледь відчиняються двері, і в них з'являється приватний повірений *Кроґстад.*

Кроґстад. Вибачте, фру Гельмер...

Нора (*глухо скрикує, обертається і ледь підводиться*). Ох! Чого ви хочете?

Кроґстад. Перекинутися словом із вами.

Нора. Із... (*Тихо до дітей.*) Ідіть до Анни-Марії. Коли він піде, ми знов будемо гратися. (*Відводить дітей і зачиняє двері. Стурбованим голосом.*) Ви хочете поговорити зі мною?.. Але ж це ще не перше число...

Кроґстад. Поки що не говорімо про це. Є ще й інша справа. Я бачив, як ваш чоловік ішов вулицею... З дамою. То була не фру Лінне?

Нора. Так, вона.

Кроґстад. Щойно приїхала до міста? Фру Лінне матиме посаду в банку?

Нора. Як ви смієте випитувати мене, Кроґстаде, ви, підлеглий мого чоловіка? Але якщо ви вже запитали, то знайте: так, фру Лінне матиме посаду. І посприяла цьому я, пане Кроґстад. Так і знайте.

Кроґстад. Отже, я не помилився у своїх розрахунках.

Нора (*ходить по кімнаті*). Я гадаю, що нам усе-таки можна мати якийсь вплив. Те, що хтось народився жінкою, зовсім не означає...

Кроґстад. Фру Гельмер, може, ви застосували свій вплив на мою користь?

Нора. Як це? Що ви маєте на думці?

Кроґстад. Може, ви потурбувалися, щоб я зберіг у банку своє скромне місце?

Нора. Що ви кажете? Хто ж його буде відбирати у вас?

Кроґстад. О, я добре знаю, що вашій товаришці буде неприємно наражатися на зустріч зі мною, і знаю також, кому маю завдячувати, що мене виженуть. І я раджу вам використати свій вплив, щоб запобігти цьому.

Нора. Але ж, пане Кроґстад, я не маю ніякого впливу.

Кроґстад. Не маєте? Мені здається, ви щойно самі казали...

Нора. Як ви могли подумати, що я маю вплив на свого чоловіка?

Кроґстад (*трохи стриманіше*). Як буде треба, я боротимуся за своє скромне місце в банку не на життя, а на смерть... Річ, бачите, ось у чому. Ви, як усі добре знаєте, що колись я нерозважно зробив те, чого не можна було робити.

Нора. Здається, я чула щось таке.

Кроґстад. До суду не дійшло, та всі шляхи для мене відтоді закрилися. Отож я й узявся до тих справ, про які ви знаєте. За щось же треба було вхопитися. І насмілюся сказати, що я був не з найгірших. У мене підростають сини, і задля них я мушу відновити своє становище в суспільстві. Посада в банку була для мене ніби перший східець. А тепер ваш чоловік хоче мене зіпхнути з цього східця, щоб я знову впав у яму.

Нора. Але ж, Боже мій, я не маю ніякої змоги допомогти вам, пане Кроґстад.

Кроґстад. Тому, що не хочете, але в мене є спосіб примусити вас.

Нора. Не думаєте ж ви сказати моєму чоловікові, що я винна вам гроші?

Кроґстад. Гм, а якби й сказав?

Нора. То ви повелися б ганебно. (*Ковтає сльози*.) Щоб про мою таємницю, якою я так пишалася, він довідався у такий брутальний спосіб... Ви хочете, щоб у мене були жахливі неприємності... (*Палко*). Але якщо ви це зробите, то вам же буде гірше. Мій чоловік тоді справді побачить, яка ви погана людина, і нізащо не залишить вас у банку.

Кроґстад. Ви боїтеся хатніх неприємностей?

Нора. Якщо мій чоловік довідається про цей борг, то відразу оплатить решту, і ми не будемо більше з вами знатися.

Кроґстадт (фотографія першої постановки в Копенгагенському театрі)

Кроґстад (*підступає ближче*). Фру Гельмер... або у вас коротка пам'ять, або ви зовсім не розумієтесь у цих справах. Доведеться докладніше розтлумачити, що

ви вчинили. Коли ваш чоловік захворів, ви прийшли до мене позичити тисячу двісті спецій.

Нора. Я більше нікого не знала.

Крогстад. Я пообіцяв роздобути вам гроші на певних умовах. Ви тоді були такі заклопотані чоловіковою хворобою, що, мабуть, зовсім не думали про подробиці. Я пообіцяв роздобути вам гроші під боргове зобов'язання, яке склав для вас.

Нора. Так, і я його підписала.

Крогстад. Гаразд. Але внизу було ще додано кілька рядків — порука вашого батька за вас. Ті рядки мав підписати батько.

Нора. Мав?.. Він же підписав їх.

Крогстад. Я залишив місце на дату. Тобто ваш батько мав поставити її тоді, коли підписуватиме документ. Пам'ятаєте? Я передав вам, щоб ви поштою послали його своєму батькові. І вже через п'ять чи шість днів принесли мені зобов'язання з батьковим підписом. І вам тоді було виплачено позику.

Нора. Ну так, а хіба я не виплачую її вчасно?

Крогстад. Більш-менш. Здається, ваш батько був дуже хворий і скоро помер?

Нора. Так.

Крогстад. Скажіть, фру Гельмер, ви часом не пам'ятаєте дати смерті свого батька? Тобто якого дня і місяця він помер.

Нора. Тато помер двадцять дев'ятого вересня.

Крогстад. Справді, я довідувався. І тому виходить дивина (*витягає документ*), яку я ніяк не можу пояснити. Дивина, пані, що ваш батько підписався на третій день після своєї смерті.

Нора. Як так? Не розумію...

Крогстад. Ваш батько помер двадцять дев'ятого вересня. Але погляньте сюди. Ось тут батько поставив дату свого підпису — друге жовтня. (*Нора мовчить*.) Ви можете пояснити мені це? (*Нора далі мовчить*.) Впадає у вічі, що слова «друге жовтня» і рік написані не батьковою рукою. Ну, це не така важлива річ. Головне — сам підпис. Чи він справжній, фру Гельмер? Чи це ваш батько підписався під документом?

Нора (*після короткої паузи високо підносить голову*). Ні, це я підписалася.

Крогстад. Фру Гельмер... Ви знаєте, що це небезпечне зізнання? Можна запитати вас, чому ви не послали цього документа своєму батькові?

Нора. Бо не могла. Тато був хворий. Якби я попросила його підписати зобов'язання, то довелося б пояснювати, навіщо ті гроші. А я ж не могла сказати йому, такому хворому, що життя мого чоловіка в небезпеці.

Кроґстад. То вам краще було б відмовитися від подорожі за кордон.

Нора. Ні, не можна було. Та подорож урятувала моєму чоловікові життя.

Кроґстад. А ви не подумали про те, що таким чином обдурюєте мене?..

Нора. На це я не зважала. Я вас терпіти не могла за те, що ви так безжально чіплялися до мене, хоч знали, яка небезпека нависла над моїм чоловіком.

Кроґстад. Фру Гельмер, ви, мабуть, не уявляєте собі чітко, в чому полягає ваша вина. Але те, чого я колись допустився і що так заплямувало мене в очах суспільства, було нітрохи не гірше за ваш вчинок.

Нора. Як? Ви хочете переконати мене, що зважилися на таке, аби врятувати життя своїй дружині?

Кроґстад. Закони не питають, які в кого були спонуки.

Нора. То це якісь дуже погані закони.

Кроґстад. Погані чи ні, та коли я подам цей документ до суду, вас засудять.

Нора. Я не вірю. Хіба дочка не має права вберегти свого старого, смертельно хворого батька від тривоги й журби? Хіба дружина не має права врятувати життя своєму чоловікові? Я добре не знаюся на законах, але певна, що в них десь має бути написаний такий дозвіл.

Кроґстад. Робіть, як хочете. Та скажу вам: якщо мене ще раз викинуть зі служби, ви будете в товаристві зі мною. (*Вклоняється і виходить*.)

Нора (*після хвилинної задуми підводить голову*). Хотів мене налякати! Не така я дурна. Але... Ні, я ж зробила це з любові. (*Сідає, бере шитво*.) Ні! (*Кидає шитво, підводиться*.). Огидна людина. Пусте, пусте, пусте! Нічого не станеться. Я робитиму все, що ти любиш, Торвальде... Я співатиму, танцюватиму для тебе... (*Гельмер заходить з пакою паперів*.) Ох! Ти вже вернувся?

Гельмер. Так. Тут хтось був?

Нора. Тут? Ні.

Гельмер. Дивно. Я бачив, як із брами виходив Кроґстад.

Нора. Хіба? О так, справді, Крогстад заходив сюди на хвилину.

Гельмер. Норо, я бачу по тобі, що він заходив сюди просити, аби ти замовила за нього слово. Він тебе не просив про це?

Нора. Просив, Торвальде, але...

Гельмер. Норо, Норо, як ти могла на таке пристати? Змовлятися з такою людиною і щось їй обіцяти! І ще й до всього казати мені неправду!

Нора. Неправду?..

Гельмер. Хіба ти не сказала, що тут нікого не було? (*Свариться на неї пальцем*.) Нехай моя щебетуха більше такого не робить. Їй для щебету завжди треба мати чисте горлечко, з якого не виходило б жодного фальшивого звуку. (*Обіймає її за стан*.) Хіба ні? (*Відпускає її*.) [...]

Нора. Але скажи мені, в чому завинив Кроґстад, то справді щось таке страшне?

Гельмер. Він підробив підпис. Ти уявляєш собі, що це таке?

Нора. А не міг він зробити цього з біди?

Гельмер. Міг, або, як багато хто, з легковажності. Я не такий черствий, щоб беззастережно засудити людину за один такий вчинок. Часом людина може знов піднятися морально, коли визнає провину і відбуде кару.

Нора. Кару?..

Гельмер. Але Кроґстад не пішов цим шляхом, він усякими правдами і неправдами виплутувався й цим морально занапастив себе.

Нора. Ти вважаєш, що треба було...

Гельмер. Ти уяви собі, як людині з нечистим сумлінням доводиться брехати, прикидатися перед усіма, носити маску навіть перед дружиною і власними дітьми. А щодо дітей, то це якраз найстрашніше, Норо. Отруйний чад брехні заражає домашнє життя. Діти в такому домі дихають зараженим повітрям, і в їхніх душах проростає зло.

Нора (*підходить ближче до нього ззаду*). Ти певен цього?

Гельмер. Ох, люба моя, я вдосталь надивився на це, коли працював адвокатом. Майже всі, хто рано збився на манівці, мали брехливих матерів.

Нора. Чому саме матерів?

Гельмер. Найчастіше це передається від матерів. Але і батьки, звичайно, діють на дітей так само. А Кроґстад удома роками отруював брехнею своїх дітей, тому я називаю його морально пропащим. (*Простягає до неї руки*.) Тож, люба, пообіцяй ме-

ні, що не проситимеш за нього. Мені неможливо було б працювати разом із ним. Я відчуваю фізичну відразу до таких людей.

Нора (*відсмикує руку й переходить на другий бік ялинки*). Як тут гаряче. [...]

ДІЯ ДРУГА

Служниця відчиняє двері з передпокою, впускає *Кроґстада* і знов зачиняє їх. Він одягнений у дорожнє хутро, боти і шкіряну шапку.

Нора (*йде назустріч*). Говоріть тихо, мій чоловік удома. Чого вам треба?

Кроґстад. Дещо з'ясувати. Ви, звичайно, знаєте, що мене звільнено.

Нора. Я не могла нічого вдіяти. Я до останнього боронила вас.

Кроґстад. Отже, ваш чоловік так мало любить вас? Знає, що я можу заподіяти вам, і все-таки зважується...

Нора. Як ви можете думати, що він знає про це?

Кроґстад. О ні, я, властиво, й не думав такого. Дивно було б, щоб мій любий Торвальд Гельмер спромігся на таку мужність...

Нора. Пане Кроґстад, я вимагаю поваги до свого чоловіка.

Кроґстад. Даруйте, я й виявляю до нього належну повагу. Та оскільки ви тримаєте цю справу в такій великій таємниці, то зважуюся припустити, що ви сьогодні краще, ніж учора, розумієте, що, власне, ви зробили.

Нора. Чого ви від мене хочете?

Кроґстад. Я думав про вас цілий день. Бачите, лихвар, крутій, ну, одне слово, такий, як я, теж має трохи того, що зветься серцем.

Нора. То доведіть це. Подумайте про моїх малих дітей.

Кроґстад. А ви і ваш чоловік подумали про моїх? Але тепер уже однаково. Я хотів тільки сказати, що вам не треба журитися цією справою. Поки що я не маю наміру оскаржувати вас у суді. Усе можна залагодити.

Нора. Мій чоловік нічого не повинен знати про це.

Кроґстад. Чи маєте якусь можливість добути гроші за пару днів?

Нора. Не маю такої можливості.

Кроґстад. Та якби ви й оце зараз виклали яку завгодно суму, я однаково не повернув би вам вашого боргового зобов'язання... Ніхто сторонній не буде про нього знати. Та якби ви зважилися

на якийсь відчайдушний крок... Якби надумали кинути дім і родину... Або задумали щось іще гірше... То киньте ці химери.

Нора. Звідки ви знаєте, що я думала про таке?

Крогстад. Більшість із нас спочатку думає про таке. Я також думав, але мені не стало відваги.

Нора (*ледь чутно*). І мені не стає.

Крогстад (*з полегкістю*). От бачите. І то була б велика дурниця. Коли мине перша домашня буря... Я маю в кишені листа до вашого чоловіка...

Нора (*швидко*). Не можна, щоб він отримав цього листа. Порвіть його. Скажіть, скільки грошей ви вимагаєте від мого чоловіка, і я дістану їх.

Крогстад. Я не вимагаю від вашого чоловіка грошей.

Нора. А чого?

Крогстад. Я скажу, чого. Я хочу стати на ноги, пані, хочу піднятися, і ваш чоловік повинен допомогти мені. За півтора року я не припустився жодного нечесного вчинку, весь цей час ледве перебивався, але був задоволений, що своєю працею помалу підіймаюся знову. Тепер мене вигнали, і я вже не вдовольнюся тим, що мене з ласки приймуть назад. Я хочу піднятися вище, кажу вам. Хочу, щоб мене прийняли до банку на вищу посаду. Ваш чоловік повинен створити її для мене...

Нора. Він ніколи цього не зробить!

Крогстад. Зробить. Навіть не писне. А якщо тільки я опинюся там, у банку, поруч із ним, то не мине й року, як я стану правою рукою директора. Тоді Нільс Крогстад, а не Торвальд Гельмер керуватиме банком.

Нора. Ви цього ніколи не дочекаєтеся!

Крогстад. Ви не залякаєте мене. Така гарна, розбещена дама, як ви...

Нора. Побачите. Побачите!

Крогстад. Може, під кригу? В холодну, чорну глибину? І спливете навесні спотвореною, невпізнанною, із вилізлим волоссям...

Нора. Ви мене не залякаєте.

Крогстад. І ви мене не залякаєте. Таких речей не роблять, фру Гельмер. Та й нічого це не дасть. Він же однаково буде в моїх руках.

Нора. Навіть тоді? Коли мене вже...

Крогстад. Не забувайте, що тоді від мене залежатиме, яка пам'ять про вас залишиться. (*Нора, занімівши, дивиться на нього.*)

Я вас попередив. Коли Гельмер отримає мого листа, я чекаю від нього звістки. Ваш чоловік сам змусив мене стати на такий шлях. Я ніколи не подарую йому цього. До побачення, фру Гельмер. (*Виходить.*)

Нора (*підходить до дверей, ледь прочиняє їх і дослухається.*) О ні, ні! Що це? Він зупинився. Не спускається вниз. Вагається?.. Невже він...

Лист падає в поштову скриньку, після цього чути кроки *Кроґстада*, що спускається до виходу. Нора зойкає, біжить назад до кімнати. Коротка пауза.

Лист у скриньці... Торвальде, Торвальде... Тепер нам немає рятунку!

Фру Лінне (*виходить із костюмом у руках із кімнати ліворуч*). Ну я не знаю, що тут іще можна поправити. Приміряємо?.. Що з тобою? На тобі лиця немає.

Нора. Іди сюди. Бачиш той лист? Дивися крізь скло в поштовій скриньці. То лист від Кроґстада...

Фру Лінне. Норо... то ти в Кроґстада позичила грошей!

Нора. І тепер Торвальд довідається про все.

Фру Лінне. Повір мені, Норо, це краще для вас обох.

Нора. Ти всього не знаєш. Я підробила підпис...

Фру Лінне. О Господи!

Нора. Якби я часом збожеволіла... а таке може статися... Або мене спіткає щось інше... що я не зможу бути тут...

Фру Лінне. Норо, Норо, ти наче не сповна розуму!

Нора. То якби хтось захотів узяти всю вину на себе, розумієш... Тоді ти маєш засвідчити, що це неправда. Я ще не збожеволіла й кажу тобі, що ніхто про це не знав. Я все це зробила сама. Не забудь.

Фру Лінне. Не забуду. Але я все-таки не розумію всього. Я піду й побалакаю з Кроґстадом. Був час, коли він зробив би для мене все.

Гельмер (*зі свого кабінету, стукаючи у двері*). Норо!

Нора (*злякано скрикує*). Ох! Що таке? Що ти хочеш від мене?

Гельмер. Ти ж защепнула двері. Може, приміряєш костюм?

Нора. Так, так, приміряю. Я буду така гарна, Торвальде.

Фру Лінне (*з візиткою в руці*). Він мешкає близько, тут за рогом.

Нора. Але це нічого не дасть. Нам немає рятунку. Лист лежить у скриньці.

Фру Лінне. Кроґстад повинен забрати назад свого листа нерозпечатаним...

Нора. Але саме в цей час Торвальд завжди...

Фру Лінне. Затримай його. Я повернуся якомога швидше. (*Виходить*.)

Нора (*підходить до Гельмерових дверей і заглядає всередину*). Торвальде!

Гельмер (*із кабінету*). Ну, чи впустять мене нарешті до моєї власної вітальні? Ходімо, Ранку, зараз побачимо... (*У дверях*.) Але що це означає? Я сподівався побачити тебе в розкішній бальній сукні.

Нора. Ні, до завтра мене ніхто не побачить у тому вбранні. [...]

ДІЯ ТРЕТЯ

Та сама кімната. На столі горить лампа. З горішнього поверху чути музику. *Фру Лінне* сидить біля столу й машинально гортає книжку, але не може зосередитися. Часом напружено прислухається, чи хтось не йде знадвору.

Фру Лінне (*дивиться на годинника*). І досі немає. Аби він тільки не... (*Прислухається*.) О, йде! (*Виходить до передпокою і обережно відмикає двері. На сходах чути тиху ходу. Вона шепоче*.) Заходьте.

Кроґстад (*у дверях*). Я знайшов вашу записку. Що це означає?

Фру Лінне. Мені треба поговорити з вами. Там, де я мешкаю, неможливо. Заходьте. Ми зовсім самі. Служниця спить, а Гельмери вгорі на балу.

Кроґстад (*заходить до кімнати*). Он як, Гельмери сьогодні бенкетують?

Фру Лінне. А чому ж би й ні? Отже, Кроґстаде, давайте поговорімо.

Кроґстад. Хіба в нас є про що говорити? Не вірю.

Фру Лінне. Не вірите, бо ніколи по-справжньому не розуміли мене.

Кроґстад. Що ж там було розуміти? Все як на долоні. Бездушна жінка спроваджує чоловіка, коли їй трапляється вигідніша партія.

Фру Лінне. Кроґстаде, невже ви справді так вважаєте?

Кроґстад. Якщо це неправда, то навіщо ви написали мені такого листа?

Фру Лінне. Я не могла інакше. Коли мені довелося порвати з вами, то моїм обов'язком було вирвати з вашого серця всі почуття до мене.

Кроґстад (*стискає руки*). Он воно що. І все це через гроші!

Фру Лінне. В мене на руках були тяжко хвора мати й двоє малих братів.

Кроґстад. Але ви не мали права відштовхувати мене задля іншого.

Фру Лінне. Ну, не знаю. Я не раз питала себе, чи я мала таке право.

Кроґстад (*тихіше*). Коли я втратив вас, у мене ніби вислизнула земля з-під ніг. Я тепер схожий на людину з розтрощеного корабля.

Фру Лінне. Я сьогодні довідалася, що мене беруть на ваше місце в банку.

Кроґстад. Коли ви вже знаєте про це, то, може, відмовитеся?

Фру Лінне. Ні. Вам із цього не було б ніякої користі.

Кроґстад. Користь чи не користь, а я, бувши вами, однаково відмовився б.

Фру Лінне. Я навчилася діяти розважно. Цього мене навчило життя і нестатки.

Кроґстад. А мене життя навчило не вірити словам.

Фру Лінне. Ви сказали, що схожі на людину з розтрощеного корабля, яка врятувалася на уламку. І я теж схожа на жінку з розтрощеного корабля.

Кроґстад. Ви самі вибрали таку долю.

Фру Лінне. Тоді іншого вибору в мене не було. Кроґстаде, а що якби ми, двоє людей із розтрощеного корабля, подали одне одному руки?

Кроґстад. Кристино!

Фру Лінне. Мені треба працювати, щоб прожити. Відколи пам'ятаю себе, я працювала, і це була моя найкраща втіха. А тепер я лишилася сама. Така порожнеча і самота. А працювати на самому себе — невелика втіха. Кроґстаде, зробіть так, щоб я мала для чого і для кого працювати.

Кроґстад. То ви справді... Ви все знаєте про моє минуле, за кого мене мають?

Фру Лінне. З ваших слів, зі мною ви могли б бути іншою людиною?

Кроґстад. Я певний цього. Кристино, ви все добре зважили?

Фру Лінне. Мені треба бути комусь за матір, а вашим дітям потрібна мати. Ми з вами потрібні одне одному. Кроґстаде, у вас добра основа.

Кроґстад (*хапає її за руки*). Дякую, дякую, Кристино... Тепер я знаю, як піднятися в очах інших... Ох, я ж забув...

Фру Лінне (*дослухається*). Цитьте! Ідіть, ідіть! Чуєте танок нагорі? Коли він закінчиться, вони прийдуть сюди.

Кроґстад. Однаково все дарма. Ви не знаєте, що я затіяв проти Гельмерів.

Фру Лінне. Знаю, Кроґстаде.

Кроґстад. І попри все ви зважилися б...

Фру Лінне. Я добре розумію, на що може піти з розпачу така людина, як ви.

Кроґстад. Ох, якби я міг вернути назад те, що зробив.

Фру Лінне. Ви могли б його вернути, бо ваш лист іще лежить у скриньці.

Кроґстад. Ви певні? (Допитливо *дивиться на неї*). Чи я маю вас так розуміти? [...]

Переклад з норвезької Ольги Сенюк

Скористайтеся покликанням або QR-кодом і прочитайте продовження твору. Дізнайтеся про долю фру Лінне, Кроґстада, Нори і Торвальда.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Якою постає ***родина Гельмерів*** на початку драми, а якою — наприкінці?
2. Розкажіть, які події привели подружжя до краху сімейного життя.
3. Чому ***Нора*** розчарувалася в коханій людині? Чого, на вашу думку, головна героїня чекала від свого чоловіка?
4. Як комерціалізація суспільної моралі відобразилася на стосунках головних героїв твору — Торвальда і Нори?
5. Яким було ставлення Торвальда до дружини? У чому він помилявся щодо неї?
6. Схарактеризуйте ***образ Нори***. Доберіть відповідні цитати.
7. Простежте, як внутрішні зміни, що відбулися у свідомості Нори, відобразилися на розвитку подій у «Ляльковому домі».
8. У чому Нора вбачає вади власного виховання і виховання своїх дітей?
9. Прокоментуйте слова Торвальда про те, що чоловікові «*невимовно солодко і приємно усвідомлювати, що він простив своїй дружині... Це ніби вдвічі збільшує його усвідомлення, що вона його власність*».
10. Як сцена пробачення (дія III) характеризує подружжя?
11. Визначте ***тему*** та ***ідею*** твору Генріка Ібсена «***Ляльковий дім***».

Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Як у драмі «Ляльковий дім» розкривається тема суспільної ***несвободи особистості*** і ***безправ'я жінки***?
13. Що, на вашу думку, ***символізує*** назва драми Герніка Ібсена «Ляльковий дім»?
14. Як у п'єсі повсякденні проблеми в житті жінки набули драматичного (високого) звучання?
15. Назвіть ***риси реалізму*** в драмі Ібсена «Ляльковий дім».

16. Згадайте, що таке ***психологізм***. Як ви вважаєте, у чому полягає прихований психологізм зображення героїв драми «Ляльковий дім»?

Застосовуємо теоретичні поняття

17. Знайдіть ознаки ***дискусійності*** у творі.
18. Визначте ***зовнішній*** і ***внутрішній*** конфлікти твору.
19. Поясніть сутність ***внутрішнього конфлікту*** Нори.
20. Доведіть, що ***внутрішній конфлікт*** визначив розвиток ***зовнішнього конфлікту*** драми «Ляльковий дім».
21. Як норвезький драматург застосував «***принцип кокона***» в драмі «Ляльковий дім»?
22. У чому полягає «***відкритість фіналу***» драми Генріка Ібсена?

Дискутуємо

23. Доведіть, що Торвальд, як і Нора, є жертвою суспільних упереджень.
24. Чи справді Нора завжди чинить правильно? Чи могла вона вплинути на ситуацію і якось по-іншому будувати стосунки в родині?
25. Знайдіть аргументи, щоб підтвердити чи спростувати тези: Торвальд — чудовий чоловік і прекрасний батько? Нора — чудова дружина і прекрасна мати?
26. Якою ви бачите ***ідеальну сім'ю***, ***ідеальних батьків***? Чи потрібно за будь-яку ціну будувати ідеальну сім'ю? В якій родині почуваються найкраще?

ЛІТЕРАТУРА І СВІТ ПРОФЕСІЙ

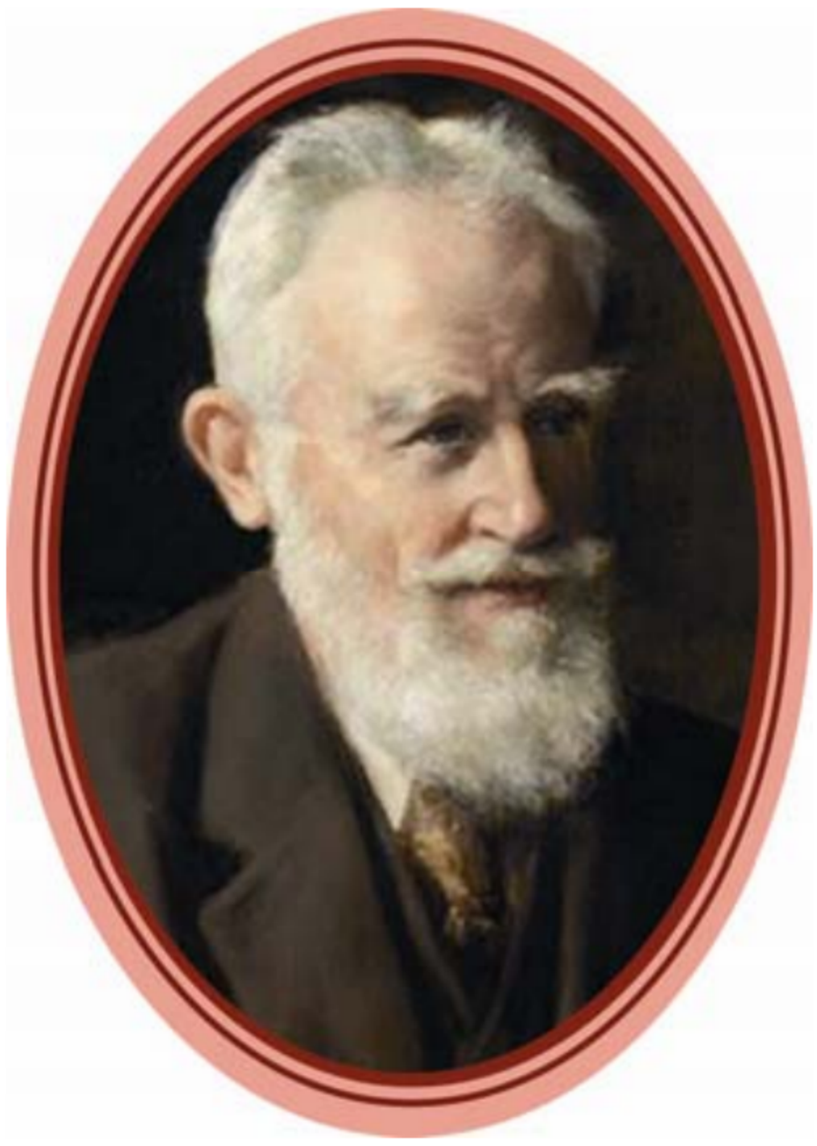

Опановуємо ази професії психолога

Психолог — це фахівець, який досліджує внутрішній світ людини: її емоції, мотиви, поведінку і взаємини з іншими. Він допомагає зрозуміти себе, подолати внутрішні конфлікти й знайти гармонію.

Творче завдання. Уявіть, що ви психолог, до якого на прийом прийшли герої / героїні п'єси Генріка Ібсена «Ляльковий дім». Спробуйте розібратися в їхніх почуттях, конфліктах і причинах рішень.

1. Проведіть умовну «психологічну діагностику» героїні п'єси. Визначте, які потреби Нори залишаються нереалізованими у шлюбі (потреба у визнанні, любові, самоповазі тощо). Зробіть короткий висновок: які наслідки для її особистості має життя в ролі «ляльки»?
2. Створіть таблицю емоцій головних героїв (Нора, Торвальд, Кроґстад, Фру Лінне). Позначте, які емоції переважають у кожного і як вони впливають на розвиток подій.
3. Уявіть, що Торвальд прийшов до вас на консультацію. Спробуйте зрозуміти мотиви героя, який все робив для своєї родини і навіть мало не помер, працюючи для щастя сім'ї, але опинився у важкій ситуації. Поясніть йому мотиви вчинків дружини і причини сімейної катастрофи.
4. Підготуйте висновок про тип стосунків між Норою і Торвальдом. Яка модель сім'ї в них домінує: партнерство, влада одного, залежність?
5. Уявіть, що після того як Нора пішла з дому, вона прийшла до психолога. Що розкаже жінка про емоції, які вона переживає? Чого боїться? У чому бачить свій шлях до свободи?

Бернард Шоу
(1856–1950)

Джо́рджа Берна́рда Шо́у ще за життя називали найвідомішим англійським драматургом після Вільяма Шекспіра. Він прожив дуже довге і дуже успішне життя, досяг вершини слави і став єдиним письменником у світі, що був удостоєний і Нобелівської премії в галузі літератури (1925 рік), і призу американської кіноакадемії «Оскар» (за сценарій фільму «*Пігмаліо́н*», 1938 рік).

Щоправда, митець доволі велику грошову винагороду Нобелівського комітету використав на заснування фонду перекладачів, залишивши собі лише медаль лауреата.

Джордж Бернард Шоу народився в місті ***Ду́блін***, столиці Ірландії, яка тоді входила до складу Великої Британії. Його мати була професійною співачкою, а батько — не надто успішним бізнесменом, але людиною з величезним почуттям гумору. Це давало йому змогу весело долати життєві негаразди.

Батьки не переймалися вихованням і навчанням сина, і він часто змінював школи. Однак завдяки матері дитинство Бернарда минуло в атмосфері музики. Мати керувала хором, проводила репетиції навіть удома, співала в оперних постановках і давала приватні уроки. Виявилося, що хлопець має чудовий слух і музичну пам'ять. У підлітковому віці він не просто знав твори всіх видатних композиторів, а й міг відтворити їхні мелодії від початку і до кінця.

Справжньою пристрастю Бернарда стало читання. Читати він навчився настільки рано, що навіть не пам'ятав, коли це сталося. «По-моєму, я народився грамотним», — любив згодом жартувати Шоу.

Він зачитувався творами *Джонатана Свіфта, Чарльза Дікенса, Вільяма Шекспіра, Вальтера Скотта* вже тоді, коли його ровесників цікавили лише дитячі книжечки. Хлопець недбало ставився до навчання, хоча проводив увесь вільний час у бібліотеках, займаючись фактично самоосвітою.

Дитинство майбутнього драматурга закінчилося несподівано і болісно. Мати покинула чоловіка і з двома доньками поїхала до Лондона, сподіваючись на музичну кар'єру. Батько залишився в Дубліні з Бернардом, його справи розладнались остаточно, і він не міг оплачувати подальшу освіту сина.

Так у неповні шістнадцять років через сімейні негаразди хлопцеві довелося покинути школу і шукати роботу. Починав Бернард з посади посильного, але розум, дисциплінованість і акуратність допомогли йому за кілька років стати касиром у конторі нерухомості, що було нечуваним кар'єрним злетом.

Свої обов'язки Бернард виконував бездоганно, але юнак не збирався все життя працювати клерком, а планував поїхати в столицю і спробувати себе як письменник. Батько радо відпустив Бернарда до Лондона, однак, він був переконаний, що син їде в Англію будувати кар'єру службовця, і домігся від роботодавців рекомендаційних листів з описом професійних чеснот хлопця.

Дублін (фотографія кінця XIX століття)

У Лондоні перед юнаком відкривалися великі можливості, як перед будь-яким честолюбцем, що прагне завоювати столицю. Та й місто не здалося йому чужим — воно було саме таким, яким його описав у своїх творах Чарльз Дікенс. І найголовніше — там жила мати Бернарда, яка, як і батько, сподівалася, що з такими чудовими рекомендаційними листами він швидко знайде роботу касира.

Проте обдарований хлопець розраховував на зовсім інше. З акуратністю клерка він постановив собі писати по п'ять сторінок на день. Так Шоу створив п'ять «товстих романів», які ніхто не брав до друку. Єдиною сильною стороною цих романів були чудові діалоги героїв. Бернард отримав шістдесят відмов від британських і американських видавців.

Десять років Бернард Шоу вперто намагався зробити літературну кар'єру. Без копійки в кишені, злиденний письменник-початківець не міг собі дозволити жодних розваг, увесь час він проводив у безкоштовній читальній залі Британського музею, де або читав чужі твори, або писав свої. Бернард міг піти працювати службовцем, але був настільки переконаний, що його покликання — література, що навіть не розглядав такої можливості.

У 30 років доля нарешті усміхнулася Бернарду, хоча родина вже ставилася до нього як до невдахи. Він познайомився з театральним

критиком і перекладачем творів Генріка Ібсена на англійську мову ***Вільямом Арчером***. Арчер (також постійний відвідувач бібліотеки) був здивований тим, що Шоу постійно щось пише, над чимось працює, але ніде не друкується. Вражений гострим розумом й особливою іронічною манерою спілкування Бернарда, він допоміг йому влаштуватися на роботу в мистецький відділ однієї з газет.

Із цієї зустрічі розпочалася літературна кар'єра Бернарда Шоу. Невдовзі він як автор музичних і театральних оглядів здобув популярність цікавого і безкомпромісного критика. Публікації Шоу були яскравими, злободенними, гострополемічними, часто скандальними, і писав він їх іронічно та чесно.

Газетні огляди мистецьких подій зазвичай були нудними і цікавили лише знавців. Однак молодий критик зламав цю традицію — у своїх публікаціях він дотепно жартував і вмів так просто й зрозуміло описати суть мистецької події, що його огляди із задоволенням читали навіть ті, хто не мав жодного стосунку до мистецтва.

Як критик Бернард Шоу не залишив без уваги й актуальні проблеми сучасного йому театру. Здебільшого на англійських сценах ставили твори Вільяма Шекспіра, які Шоу вважав застарілими, а також розважальні п'єси і п'єси з любовними сюжетами, що були далекі від реального життя. *Соціальні проблеми* (нерівність між бідними і багатими, принижене становище жінок), справжні життєві конфлікти залишалися поза увагою англійських драматургів, і це обурювало Шоу.

Його ставлення до театру як виду мистецтва кардинально змінилося після знайомства з творчістю ***Генріка Ібсена***. Творчий підхід норвезького драматурга виявився настільки близьким Шоу, що він почав активно пропагувати його ідеї, а драми Ібсена представляв як взірці для наслідування. У 1891 році Бернард Шоу навіть видав книгу з назвою «***Квінтесенція ібсенізму***» з метою посприяти оновленню сучасного йому англійського театру.

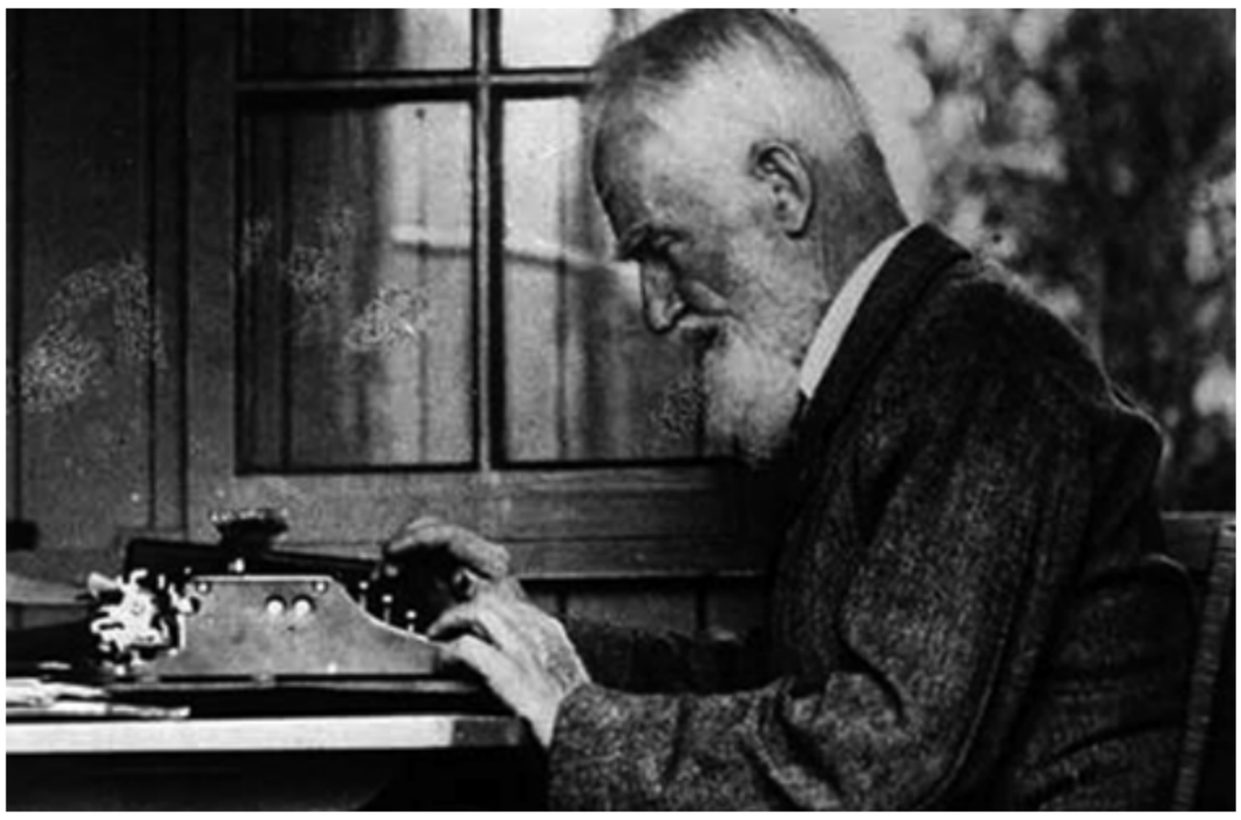
Однак оновлювати англійський театр довелося Бернарду Шоу особисто. Того ж ***1891 року*** в Лондоні відкрився «Незалежний театр». На його сцені режисери-реформатори почали ставити нові сучасні п'єси, зокрема і твори Генріка Ібсена. Головною перепоною в діяльності цього театру виявилася відсутність п'єс, які відповідали б духу ібсенізму і були написані англійськими драматургами саме на англійському матеріалі.

І Бернард Шоу вирішив допомогти молодому театру.

Перша п'єса драматурга Бернарда Шоу була поставлена на сцені вже ***в 1892 році***, коли авторові виповнилося 36. Як виявилося, це був лише початок великої кар'єри. Його п'єси почали ставити в європейських країнах і в Америці. Це принесло авторові світову славу видатного драматурга XX століття.

Переконаний вегетаріанець, Бернард Шоу прожив довге життя. 90-річний драматург жартував, що лікарі, які лякали його проблема-

ми зі здоров'ям, якщо він не їстиме м'яса, вже давно померли і не заважають йому жити.

Бернард Шоу за друкарською машинкою (фотографія, 1929 рік)

Бернард Шоу продовжував працювати до глибокої старості: останній твір він написав у віці 92 років. Якось у вересні, працюючи у своєму саду, Шоу впав і отримав важкий перелом. Від ускладнень, спричинених переломом, видатний англійський письменник помер у листопаді 1950 року в 94-річному віці. Хтозна, скільки б прожив цей активний чоловік, якби не той прикрий випадок.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

«Пігмаліон» Бернарда Шоу

Яке ви вже знаєте, Бернард Шоу був щирим прихильником ***творчого методу Генріка Ібсена***. Він цілком поділяв його естетичні принципи і так само вважав, що зображувати потрібно злободенні проблеми суспільства, провокувати дискусії, спонукати до роздумів.

Його п'єси 1890-х років, іронічні й скептичні, були спрямовані на викриття ганебних сторін життя поважного англійського суспільства. Вони протиставлялися «легким» творам на любовну тематику.

Творчість Бернарда Шоу характеризується жанровою і тематичною різноманітністю. «***Пігмаліон***», написаний у 1912 році незадовго до початку Першої світової війни, дещо відрізняється від попередніх гострих п'єс-дискусій. У цій «високій комедії» Шоу розвинув ібсенівську ідею змішування жанрів і назвав цей твір «романом у 5-ти актах», розмивши межі між п'єсою і романом.

До речі, драматург широко використав у творі детальні ремарки-інструкції для акторів і постановників, аби забезпечити якнайточніше відображення на сцені авторського задуму.

Бернард Шоу взяв за основу давньогрецький міф про ***Пігмаліона*** — скульптора і царя Кіпру, який закохався у власний досконалий мистецький витвір. Щоправда, у п'єсі замість прекрасної античної

Галатеї з'являється ***Ла́йза*** — дивне замурзане створіння з жахливою говіркою, а замість мрійливого і трепетного Пігмаліона — доволі безцеремонний у поводженні професор фонетики Гіггінс.

Із дотепністю, властивою Бернардові Шоу, у творі змальовано перипетії перетворення вуличної недорікуватої квіткарки на шляхетну молоду леді.

Роль Лайзи була написана спеціально для відомої англійської актриси ***Сте́лли Патрік Ке́мбпелл*** (1865–1940), у яку, як вважають біографи, автор був таємно закоханий. Постановкою твору на сцені керував сам драматург, і комедія стала однією із найпопулярніших серед глядачів.

Хоча «Пігмаліон» називають комедією, у творі розглядаються серйозні питання, адже Бернард Шоу вважав театр *засобом виховання свідомості глядачів*. Однак, на думку автора, це виховання має здійснюватися не проголошенням загальновідомих істин, а через висвітлення проблем і дискусії. Так драматург звертає увагу на ***гострі соціальні питання*** бідності, неосвіченості, порушує проблему самореалізації жінки в тогочасному англійському суспільстві. Також він спонукає глядачів до обговорення питання інтелектуальної рівності всіх людей, незалежно від їхнього соціального становища і статків.

Квіткарки з Ковент-Гардену (фотографія кінця XIX століття)

Водночас Шоу залишає ***відкритим фінал*** щодо майбутнього талановитої і розумної дівчини «з низів», адже автор не зобов'язаний давати глядачам готові відповіді. Достатньо вже того, що він ці питання сформулював і представив на сцені для дискусії.

Комедія «Пігмаліон» Бернарда Шоу і досі залишається одним із найпопулярніших творів у світовому мистецтві, а музичний фільм «Моя прекрасна леді», знятий на основі бродвейського[1] мюзиклу з музикою Фредеріка Лоу в 1964 році та з чудовою актрисою О́дрі Хе́пберн (1929–1993) у головній ролі, — одним із найулюбленіших фільмів багатьох поколінь.

---

[1] *Бродве́й* — найдовша (50 км) і одна із найстаріших вулиць Нью-Йорка, на якій розташований відомий у всьому світі Театральний квартал. Театральні постановки і мистецькі виставки, які були здійснені на Бродвеї, вважаються найуспішнішими і найпрестижнішими.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Назвіть представників ***романтичного напряму літератури***. У яких творах яскраво відобразилися естетичні принципи романтизму?
2. Згадайте, творчість яких ***письменників-реалістів*** ви вивчали в попередніх класах на уроках літератури.
3. Прокоментуйте думку «*У літературі реалізму активно розвивалася* ***соціальна тематика***». Розкажіть про головні засади літератури ***реалізму***.
4. Творчість якого драматурга вплинула на формування естетичних принципів *Бернарда Шоу*?
5. У чому особливість творчого методу англійського письменника?

Для тих, хто хоче знати більше

Давньогрецький міф про Пігмаліона і Галатею

Афродіта дарує щастя тому, хто вірно служить їй. Так дала вона щастя і Пігмаліонові, великому кіпрському митцеві. Пігмаліон ненавидів жінок і жив самотньо, уникаючи шлюбу. Одного разу зробив він із блискучої білої слонової кістки статую дівчини незвичайної краси. Немов жива, стояла ця статуя в майстерні художника. Здавалося, вона дихає; здавалося, що ось-ось вона зрушиться, піде і заговорить. Цілими годинами милувався художник своїм твором і покохав наре-шті створену ним самим статую. Він дарував статуї дорогоцінне намисто, зап'ястки і сережки, одягав її в розкішний одяг, прикрашав голову вінками з квітів. Як часто шепотів Пігмаліон:

— О, якби ти була жива, якби могла відповідати на мої слова, о, який би був я щасливий! Але статуя була німа.

Настали дні святкувань на честь Афродіти. Пігмаліон приніс богині кохання в жертву білу телицю з визолоченими рогами; він простяг до богині руки і з молитвою прошепотів:

— О вічні боги і ти, золота Афродіто! Якщо ви можете дати все благаючому, то дайте мені дружину, таку ж прекрасну, як та статуя дівчини, що зробив я сам.

Пігмаліон не наважився просити богів оживити його статую, він боявся прогнівити такою просьбою богів-олімпійців. Яскраво спалахнуло жертовне полум'я перед зображенням богині кохання Афродіти; цим богиня нібито давала зрозуміти Пігмаліонові, що боги почули його благання.

Повернувся художник додому. Він підійшов до статуї, і, о щастя, о радість! — статуя ожила! Б'ється її серце, в її очах світиться життя. Так дала богиня Афродіта красуню-дружину Пігмаліонові.

За книгою Миколи Куна «Легенди і міфи Стародавньої Греції»

ПІГМАЛІОН

(скорочено)

Дія перша

Лондон, 11.15 вечора. Щедрий літній дощ ллє як із відра. Пішоходи біжать, щоб сховатися під портиком церкви св. Павла (церкви Ініго Джонса, що в Ковент-Гардені, біля овочевого ринку); разом із усіма забігають до прихистку дама з дочкою у вечірніх сукнях. Люди похмуро видивляються на дощову завісу, і тільки один чоловік стоїть спиною до всіх, зосереджено щось занотовуючи у своєму записничку. [...]

Літній джентльмен — симпатичний тип старого військового — забігає під портик і закриває парасолю, з якої скрапує вода.

Джентльмен. Ху!

Квіткарка (*користуючись близькістю джентльмена, аби заприязнитися з ним*). Полило ще гірше — так це признака, що скоро перестане. Тож веселіше, копитане, та купіть квіточку в бідної дівчини!

Джентльмен. Даруйте, але я не маю дріб'язку.

Квіткарка. А я вам розміняю, копитане.

Джентльмен. Розміняєте фунт? Дрібнішого нічого не маю.

Квіткарка. Та що ви! Ох, купіть у мене квіточку, копитане! Я можу розміняти пів крони. Візьміть ось це — за два пенси!

Квіткарка,
кадр із фільму «Пігмаліон»
(режисер Ентоні Есквіт,
1938 рік)

Джентльмен. Не мороч мені голови, будь доброю дівчиною! (*Мацає по своїх кишенях*.) У мене й справді немає дріб'язку... Стривай: ось тобі три монетки по півпенса, якщо це тебе зарятує. (*Відходить до іншої колони*.)

Квіткарка (*розчаровано, але зміркувавши, що півтора пенса це краще, ніж нічого*). Спасибі, пане.

Перехожий (*до дівчини*). Будь обачна — краще дай йому за це квітку! Там он, у тебе за спиною, стоїть типчик і записує кожнісіньке слово з твоїх уст. (*Усі обертаються до чоловіка, який занотовує щось собі в записничку*.)

Квіткарка (*нажахано зриваючись на рівні ноги*). Що я поганого зробила — що заговорила до того пана? Я маю право продавати квіточки де завгодно,

аби тільки не стовбичила людям на дорозі. (*Впадаючи в істерику.*) Я — порядна дівчина, пособіть мені! Я не зачіпала його — тільки просила купити у мене квіточку!

Зчиняється галас. Публіка здебільшого співчуває квіткарці, засуджуючи однак, її надмірну вразливість.

Квіткарка (*протискаючись до джентльмена*). Ой, паночку, скажіть йому, щоб не писав на мене! Ви й не знаєте, що мені од того буде! Вони ж заберуть у мене дозвіл торгувати й виженуть мене на вулицю за те, що ніби чіплялася до мужчин. Вони...

Записувач (*виступаючи наперед, праворуч від неї, а решта з'юрмлюється за ним*). Ну, годі! Годі, годі! Хто тебе кривдить, ти, дурна дівчино? За кого ти мене маєш?

Перехожий. Все гаразд — він джентльмен: гляньте-но на його чири-вики! (*Пояснює записувачеві.*) Вона подумала, що ви — поліцайський навушник, пане!

Записувач (*із жвавим інтересом*). А що таке «поліцайський навушник»?

Перехожий (*неспоможний пояснити*). Це-е...ну та це поліцайський навушник та й годі! Як іще це назвати? Той, хто винюхує та доносить.

Квіткарка (*все ще істерично*). Я вам на Біблії присягну: щоб коли хоч словечко...

Записувач (*владно, але добродушно*). Ну, помовч, помовч. Невже я схожий на полісмена?

Квіткарка (*аж ніяк не заспокоївшись*). Тоді нащо вам записувати мої слова? Звідкіля мені знати, чи правильно ви мене записали? Ану покажіть, що ви там нашкрябали про мене! (*Записувач розкриває свого записника й твердою рукою тримає перед її носом, хоча юрба, намагаючись читати через його плече, напирає, і хтось слабший не встояв би.*) Що це? Тут написано якось не так. Я цього не вчитаю!

Записувач. А я вчитаю. (*Читає, достеменно відтворюючи її вимову.*) «Виселіше, копитане...»

Квіткарка (*дуже сприкрено*). Це ви того, що я назвала його копитаном ? Я ж не хотіла його скривдити! (*До джентльмена.*) Ой, паночку, попросіть його не писати на мене ахта за одне те слово! Ви ж...

Джентльмен. Акта? Я нікого не виню й не треба ніякого акта. (*До записувача.*) Справді, пане, якщо ви — детектив, то вам нічого братись захищати мене від докучливих молодих жінок, по-

ки я не попрошу вас. Адже всі бачили, що дівчина не мала нічого лихого на думці.

Юрба (*демонструючи проти поліційної сваволі*). Авжеж, усі бачили! Яке вам до неї діло? Нічого пхати носа, куди не слід! Вислужується чоловік! Записує, що люди говорять! Дівчина йому й слова не мовила! А якщо й сказала, то що? Добре мені діло: вже дівчині й від дощу не можна заховатись без того, щоб її не скривдили!..

Перехожий. Ні, він не нишпорка. Просто він із тих, хто всюди пхає свого носа, хай йому абищо! Кажу вам: гляньте на його чи-ривики.

Записувач (*обернувшись до нього, приязно*). А як там поживають усі ваші у Селсі?

Перехожий (*підозріло*). Хто сказав вам, що мій рід із Селсі?

Записувач. Та не переймайтеся. Бо таки з Селсі. (*До квіткарки*.) А як це вас занесло так далеко на схід? Ви ж народилися в Ліссон-Грові?

Записувач
кадр із фільму «Пігмаліон»
(режисер Ентоні Есквіт,
1938 рік)

Квіткарка (*жахнувшись*). Ой, та що поганого в тому, що я вибралася з Ліссон-Грову? Я там жила у такому хліві — свиней і то тримають у кращому приміщенні; а платила по чотири й шість на тиждень! (*Плаче*.) Ой-бги-бги-бги-ии...

Записувач. Та живіть, де хочете, тільки не зчиняйте ревища.

Джентльмен (*до дівчини*). Ну тихо, тихо! він тебе не зачепить: ти маєш право жити, де тобі хочеться.

Саркастичний Перехожий (*протиснувшись поміж записувачем і джентльменом*). Хоч би й у палатах на Парк-Лейні! А я хотів би позмагатися з вами у житловому питанні, саме так!

Квіткарка (*поринувши у невеселі роздуми над своїм кошиком, примовляє сама до себе дуже пригнічено*). Я хороша дівчина, хороша.

Саркастичний (*не звертаючи на неї уваги*). Знаєте ви, звідкіля я родом?

Записувач (*не роздумуючи*). Із Гокстона.

Тут і там хихотіння. Народ непомалу зацікавлюється дійством, яке творить записувач.

Саркастичний (*вражено*). Ну, хто б подумав! Ви таки всезнайко, хай вам абищо!

Квіткарка (*все ще леліючи свою покривджену гордість*). Яке в нього право втручатися в мої діла? Аніякого права!

Перехожий (*до неї*). Звісно, що ніякого. А ти йому так не даруй цього. (*До записувача.*) Слухайте-но: які такі законні підстави маєте ви знати все про людей, котрі про вас і знать не знають?

Квіткарка. Хай він там балака, що хоче, а мені з ним ніякого гендлю мати не хочеться.

Саркастичний. Атож: скажіть і джентльменові, звідки він, якщо вам охота ще погадати.

Записувач. Челтнем, Гарроу, Кембрідж та Індія.

Джентльмен. Все правильно.

Регіт. Симпатії схиляються на бік записувача.
Вигуки: «Вчистив йому як по писаному!» — «Він усе про всіх знає!» — «Чули, як він розказав панові, звідки той походить?» — тощо.

Джентльмен. Чи смію запитати вас, пане: ви цим заробляєте собі на прожиття у мюзик-холі?

Записувач. Я вже подумував про це. Може, колись і цим займуся.

Дощ перестав, і люди з дальшого краю натовпу один по одному розходяться.

Квіткарка (*все ще поглинута своїми ображеними почуттями*). Він не має права зазіхати на мою рипутацію! Мені своя рипутація так само дорога, як і першій-ліпшій леді.

Записувач. Чи ви помітили: вже зо дві хвилини, як дощ припинився? [...]

Квіткарка. Отак страхати людей! А якби на нього отак?

Усі вже досі порозходились, окрім записувача, джентльмена та квіткарки, що сидить, даючи лад кошикові й стиха нарікаючи на лиху свою долю.

Квіткарка. Бідна я дівчинонька! Як та м'ята при дорозі: хто не йде, той скубне.

Джентльмен (*вертаючись на попереднє своє місце ліворуч від записувача*). Чи можна вас запитати: як це у вас виходить?

Записувач. Сама фонетика, більш нічого. Сама наука про вимову. Це мій фах і моє улюблене захоплення. Щасливий той, хто може зробити зі свого хобі прожиток! От ви можете відрізнити за наріччям, хто з Ірландії, а хто — з Йоркширу. А я визначаю місце кожної людини в межах шести миль. У Лондоні — в межах двох миль, іноді — двох вулиць.

Квіткарка. І стида він не має, нелюд, боягуз!

Джентльмен. А що, цього вам стає на прожиток?

Записувач. О так, ще й на добрий прожиток! Наш вік — вік вискочнів. Скоробагатьки починають у Кентиш-тауні з вісьмома десятками фунтів на рік і незабаром опиняються на Парк-Лейн із стома тисячами річного прибутку. Хочуть вони позбутися свого Кентиш-тауна і не можуть: видають себе кожнісіньким словом! Я ж можу навчити їх...

Квіткарка. Сікається до бідної дівчини! не твоє мелеться — не бігай з...

Записувач (*вибухає*). Особо жіночого роду! Негайно припини це огидне скигління або пошукай собі прихистку десь під іншим храмом!

Квіткарка (*з несмілим викликом*). Я маю таке саме право буть тут, як і ви!

Записувач. Створіння, що видає такі гнітючі й поглинаючі звуки, не має права бути хоч би й де — не має права на життя! Затям: ти — людська істота, наділена душею і божественним даром ясного, виразного слова, а твоя рідна мова — це мова Шекспіра, Мільтона та Біблії, тож не курникай тут, неначе хвора голубиця!

Квіткарка (*цілковито приголомшена, втягнувши голову в плечі й спідлоба витріщившись на нього із змішаним почуттям зачудування й протесту*). Ах-ах-ах-о-о-о-у!

Записувач (*знов вихопивши записника з кишені*). Господи! Що за звук! (*Записує, тоді випростує руку з розгорнутим записником і читає, точно відтворюючи її голосівки*). Ах-ах-ах-о-о-о-у!

Кадр із фільму «Пігмаліон»(режисер Ентоні Есквіт, 1938 рік)

Квіткарка (*розсмішена його лицедійством, сміється мимоволі*). А хай йому!

Записувач. Бачите оцю істоту з її вуличною англійщиною? Таж оця англійщина не дасть їй виповзти з канави, поки її й віку. Так от, пане, за три місяці я провів би цю дівчину як герцогиню на садовий прийом до якого-небудь посла. Міг би навіть улаштувати її покоївкою в якоїсь леді чи продавщицею в крамниці, а для цього потрібно краще розмовляти по-англійському.

Квіткарка. Про що це ви?

Записувач. А про те саме — ти, розчавлена капустино, ти, ганьбо шляхетної архітектури цих колон, ти, втілена кривдо англійської мови: я міг би зробити з тебе царицю Савську. (*До джентльмена*.) Ви повірите в таке?

Джентльмен. Авжеж, повірю. Я сам вивчаю індійські діалекти і...

Записувач (*із жвавим зацікавленням*). Справді? А чи знайомі ви з полковником Пікерінгом, автором «Санскритського розмовника»?

Джентльмен. Я ж і є полковник Пікерінг. А ви хто?

Записувач. Генрі Гіггінс, автор «Універсальної абетки» Гіггінса.

Джентльмен (*з ентузіазмом*). Я ж приїхав з Індії, аби познайомитися з вами!

Гіггінс. А я збирався в Індію, аби з вами познайомитися!

Пікерінг. Де ви мешкаєте?

Гіггінс. Вімпол-стріт, 27А. Приходьте до мене завтра.

Пікерінг. Я зупинився в «Карлтоні». Ходімо зараз зі мною та й погомонімо трохи за вечерею.

Гіггінс. А й справді!

Квіткарка (*до Пікерінга, коли той проходить повз неї*). Купіть квіточку, ласкавий пане! Мені ж нічим заплатити за квартиру.

Пікерінг. У мене дійсно немає дрібних грошей. Перепрошую. (*Іде геть*.)

Гіггінс (*обурений брехливістю дівчини*). Брехуха! Ти ж була сказала, що можеш розміняти півкрони.

Квіткарка (*скочивши на ноги, у відчаї*). Чи ти цвяхами начинений, ти, колючка?! (*Шпурляючи кошика йому під ноги*.) Забирай усе це до бісу за шість пенсів!

Годинник на дзвініці вибиває половину дванадцятої.

Гіггінс (*вчуваючи в годинникових ударах глас Божий, що докоряє йому за фарисейський брак милосердя до вбогої*). Нагадує!

(*Урочисто підіймає свого капелюха, тоді кидає жменю монет у кошик і йде слідом за Пікерінгом.*)

Квіткарка (*дістаючи з кошика півкрони*). Ах-оо-уу! (*дістаючи два флорини.*) Аааах-оо-уу! (*Дістаючи ще кілька монет.*) Ааааааах-оо-уу! (*Дістаючи півсоверена.*) Ааааааааааах-оо-уу!

Дія друга

Одинадцята година наступного ранку. Гіггінсова лабораторія на Вімпол-стріт. [...] До кімнати зазирає *місіс Пірс*, Гіггінсова економка.

Гіггінс. В чому річ, місіс Пірс?

Місіс Пірс (*вагаючись, явно спантеличена*). Пане, вас хоче бачити якась молода особа.

Гіггінс. Молода особа! Що ж їй треба?

Місіс Пірс. Ну, бачите, вона заявляє, що ви будете раді, коли довідаєтеся, чого вона прийшла. Проста собі дівчина, пане. Проста-простісінька. Я мала б відправити її геть, але подумала: а може, ви захочете, щоб вона наговорила вам у ті ваші машини? Сподіваюсь, я не встругнула дурниці, але ж часом ви запрошуєте до себе таких химерних людей... То ви вже даруйте мені! Я певна, пане...

Гіггінс. Ну-ну, не переймайтесь так, місіс Пірс! У неї цікава вимова?

Місіс Пірс. Ой, це справді щось жахливе, пане! Не втямлю, як ви можете цікавитися такими речами.

Гіггінс (*до Пікерінга*). Нумо, запросимо її! Проведіть її сюди, місіс Пірс. (*Кидається й дістає нового валика, щоб закласти у фонограф.*)

Місіс Пірс (*позбувшись тільки половини своїх сумнівів*). Гаразд, пане. Ваша воля! (*Іде вниз по східцях.*)

Гіггінс. От і поталанило нам трохи! Покажу вам, як я роблю записи. Ми розговоримо її, і я запишу її спочатку в Белловій «видимій мові», а тоді в транскрипції. Потім зафіксуємо її на фонографі, й ви зможете прокручувати запис скільки хочете, звіряючи звук із писаною транскрипцією.

Входить схвильована *Квіткарка*.

Гіггінс (*різко, впізнавши її з неприхованим розчаруванням і зразу ж по-дитячому роблячи з цього нестерпну прикрість*). Ну, та це ж та дівчина, яку я занотував учора ввечері! Пуття з неї ніякого: ліссонгровського жаргону я вже зробив собі записів, скільки хотів, і не збираюсь витрачати на це зайвого валика. (*До дівчини.*) Забирайся геть — мені ти не потрібна.

Квіткарка. А ви не будьте такі зухвалі! Бо ще й не вислухали, чого я прийшла. (*До місіс Пірс, що на порозі чекає подальших вказівок*.) Ви сказали йому, що я приїхала на таксях?

Місіс Пірс. Які дурниці, дівчино! Невже ти гадаєш, що такому джентльменові, як містер Гіггінс, залежить на тому, чим ти там приїхала?

Квіткарка. Ти ба, які ми горді! Але ж він не гребує уроками, тільки не він: сама чула, як він казав. Що ж, я не прийшла сюди випрошувати кумплиментів, і якщо мої гроші не підходять, то подамся деінде.

Гіггінс. Не підходять для чого?

Квіткарка. Не для чого, а для кого: не підходять для ва-ас! Тепер ви втямили, ге ж? Я прийшла брати уроки, ось так! І платити за них ти-еж, будьте певні!

Гіггінс (*ошелешено*). Ну!!! (*Хапнувши повітря, бо йому забило дух*.) І що ж я, по-твоєму, повинен тобі відповісти?

Квіткарка. Я думаю собі, коли б ви були джильтменом, то сказали б мені сісти. Чи ж я не сказала, що принесла вам заробіток?

Гіггінс. Що ж нам робити, Пікерінгу: попросити це нахабне дівчисько сісти чи викинути його у вікно?

Квіткарка (*злякано забігши в куток до рояля й зацьковано роззираючись звідти*). Ах-ах-ох-о-о-о-у! (*Ображено пхикаючи*.) Не хочу, щоб мене взивали нахабним дівчиськом! Адже я сказала, що платитиму, як леді.

Обидва чоловіка, остовпівши з подиву, видивляються на неї з другого кінця кімнати.

Пікерінг (*лагідно*). Чого ж ви бажаєте?

Квіткарка. Бажаю стати продавщицею у квітковому магазині, щоб не стирчать із кошиком на розі Тотнем-Корт-роуд. Але ж мене туди не візьмуть, поки я не навчуся балакать по-панському. А він же сказав, що міг би навчити мене. Ну, ось я і прийшла, і ладна платить йому, нічого не випрошую, а він: викину! — наче я покидьок.

Місіс Пірс. Як це ви, дівчино, могли собі придумати таку дурницю, ніби ви спроможні платити містерові Гіггінсу?

Квіткарка. А чом би й ні? Я знаю, скільки платять за уроки, як і ви знаєте, і я готова платити, скільки треба.

Гіггінс. Скільки ж?

Квіткарка (*тріумфуючи, вертається ближче до нього*). Оце ви нарешті заговорили! Я знала, що ви не втерпите, коли вчуєте на-

году забрать собі назад дещицю з того, що ви кинули мені учора ввечері. (*По-змовницьки.*) Були гульнули трохи, ге ж?

Гіггінс (*владно*). Сідайте!

Квіткарка. Ох, якщо ви хочете розважитись за мій рахунок...

Гіггінс (*громовим голосом*). Сідайте!!!

Місіс Пірс (*суворо*). Сідайте, дівчино. Робіть, як вам кажуть.

Квіткарка. Ах-ах-ах-о-о-у! (*Вона стоїть, із змішаним виразом затятості й збентеження на обличчі.*)

Пікерінг (*дуже чемно*). Будьте ласкаві, сідайте! (*Ставить третього стільця біля килимка перед каміном, поміж собою і Гіггінсом.*)

Квіткарка (*сором'язливо*). То вже й сяду! (*Вона сідає; Пікерінг вертається до килимка.*)

Гіггінс. Як вас звати?

Квіткарка. Лайза Дулитл. [...]

Гіггінс. Повернулися до діла! Скільки ж ви пропонуєте платити мені за уроки?

Лайза. О, я знаю, що по чім! Одна пані, подруга моя, бере уроки хранцузької у щирого хранцузького джильтмена — по вісімнадцять пенсів за годину. Либонь, совість вам не дозволить здерти з мене за навчання моєї рідної мови стільки ж, скільки б ви взяли за хранцузьку. Тож я даю вам шилінг — і не більш! Або так, або ніяк!

Гіггінс (*походжаючи туди-сюди по кімнаті й брязкочучи ключами та монетами в кишенях*). Знаєте, Пікерінгу, коли розглядати шилінг не як просто шилінг, а як певний відсоток заробітку цієї дівчини, то для неї він буде все одно що шістдесят чи сімдесят гіней для мільйонера.

Пікерінг. Як це?

Гіггінс. От полічіть. Мільйонер дістає близько ста п'ятдесяти фунтів на день. А вона заробляє якихось півкрони.

Лайза (набундючившись). Хто вам сказав, що я тільки...

Гіггінс (*розвиває думку, не звертаючи на неї уваги*). За один урок вона пропонує мені дві п'ятих від свого денного заробітку. А дві п'ятих мільйонерського денного прибутку складе фунтів шістдесят. Це чимало. святий Боже, це пребагато! Більшої плати мені зроду ще ніхто не пропонував.

Лайза (*нажахано скочивши на ноги*). Шістдесят фунтів! Та що це ви кажете? Ні, я не пропонувала вам шістдесят фунтів! Де я дістану...

Гіггінс. Притримайте язика.

Лайза (*плачучи*). Але ж я не маю шістдесяти фунтів! Ох...

Місіс Пірс. Не плачте, дурна дівчино! Сядьте. Ніхто не зачепить ваших грошей.

Гіггінс. Але зараз хтось зачепить вас мітлою, якщо не перестанете киснути. Сядьте!

Лайза (*скоряючись, поволі сідає*). Ах-ах-ах-о-о-у! Можна подумати, ніби ви — мій батько.

Гіггінс. Якщо вже я вирішу взятись за ваше навчання, то буду для вас гірший за двох батьків. Нате! (*Простягає їй свого шовкового носовичка.*)

Лайза. Навіщо це?

Гіггінс. Втирати очі. Втирати будь-яку частину вашого обличчя, де тільки проступить волога. Затямте: оце ваш носовичок, а це — рукав. Не переплутайте одного з одним, якщо ви хочете стати продавщицею у магазині!

Геть спантеличена *Лайза* дивиться на нього безпорадними очима.

Місіс Пірс. Ви тільки марно тратите на неї слова, містере Гіггінсе: вона вас не розуміє! До того ж, ви жорстоко помиляєтеся: вона ні разу не втерла носа рукавом. (*Забирає у неї носовичка.*)

Лайза (*вихоплюючи носовичка*). Гей, віддайте його мені! Він дав це мені, а не вам!

Пікерінг (*сміючись*). Авжеж! Мені здається, місіс Пірс, що тепер носовичка слід вважати її власністю.

Місіс Пірс (*змирившись*). Так вам і треба, містере Гіггінсе.

Пікерінг. Гіггінсе, я заінтригований! Пам'ятаєте, що ви сказали вчора про прийом у посольському саду? Якщо ви впораєтеся з цим, я назву вас найбільшим з усіх учителів, сущих нині на світі. Закладаюся на всі витрати, що підуть на цей експеримент: вам цього не втнути. А ще я заплачу за уроки.

Лайза. Ой, ви такі добрі! Спасибоньки вам, копитане!

Гіггінс (*неспроможний здолати спокусу, дивиться на неї*). Це майже непереборне... Вона така розкішно ниця... така страшенно брудна...

Лайза (*протестуючи з усіх своїх сил*). Ах-ах-ах-ах-о-о-у-у!!! Я не брудна — коли я йшла сюди, я вмилася: умила обличчя, руки!

Пікерінг. Чим-чим, Гіггінсе, а вже лестощами ви не закрутите їй голови.

Місіс Пірс (*із тривогою в голосі*). Ой, не кажіть, пане: хіба тільки самими лестощами можна закрутити дівчині голову? І хто ще такий на це здатний, як не містер Гіггінс? Хоч він може й не

мати цього на меті. Вся моя надія на вас, пане, що ви не станете підохочувати його до якихось дурних витівок.

Гіггінс (*хвилюючись дедалі дужче в міру того, як ідея заволодіває ним*). Що є життя, як не низка безумств? Тяжко тільки на них натрапити. Бійся втратити нагоду — нагоджується вона не щодня! Я таки зроблю герцогиню з цієї задрипаної нетіпахи!

Лайза (*вельми засуджуючи таку його думку про неї*). Ах-ах-ах-о-о-о-у!

Гіггінс (*захопившись*). Так, за півроку, ба навіть за три місяці, як-що в неї гостре вухо й легкий язик, — я візьму її куди-завгодно й подам як що-завгодно. Почнемо сьогодні ж — зараз! Цю мить! Місіс Пірс! Заберіть її та почистіть гарненько. Як не віддиратиметься бруд — спеціальним порошком її! Чи є в кухні добрий вогонь?

Місіс Пірс (*протестуючи*). Так — але ж...

Гіггінс (*насипаючись на неї*). Здеріть із неї все це лахміття і спаліть! Подзвоніть до Вайтлі чи ще в який універмаг і замовте новий одяг. Поки все це прибуде, закутайте її в обгортковий папір.

Лайза. Ви ніякий не джильтмен, от, як таке балакаєте! А я хороша дівчина, хороша, і я знаю таких, як ви, знаю вас!

Професор Гіггінс і Лайза Дулитл
кадр із фільму «Пігмаліон» (режисер Ентоні Есквіт, 1938 рік)

Гіггінс. Нічого вам тут розводити вашу ліссонгровську вдавану сором'язливість, молода особо! Ви маєте навчитися поводитись, як герцогиня. Заберіть її, місіс Пірс. Огинатиметься — луп-цюйте!

Лайза (*скочивши на ноги й забігши між Пікерінгом і місіс Пірс у пошуках захисту*). Ні! Я покличу поліцію, от покличу!

Місіс Пірс. У мене ж і місця немає, куди б її ткнути.

Гіггінс. Ткніть її в кошик на сміття.

Лайза. Ах-ах-ах-о-о-у!

Пікерінг. Ну-бо, Гіггінсе, будьте розважливі!

Місіс Пірс (*рішуче*). Ви мусите бути розважливим, містере Гіггінсе, конче мусите! Чи то ж можна отак топтатися по людях!

Гіггінс від таких докорів ущухає.
Ураган змінюється леготом лагідного подивування.

Гіггінс (*професійно витончено модулюючи голос*). Це я топчуся по людях! Дорога моя місіс Пірс, любий мій Пікерінгу, я ніколи не мав анінайменшого наміру топтатися хоч би й по кому. Я одне тільки пропоную: будьмо добрі до цієї вбогої дівчини. Ми повинні допомогти їй приготуватися, пристосуватися до її нового становища в житті. Якщо я десь висловився неточно, це лиш тому, що я не хотів уражати ні її делікатних почуттів, ні ваших.

Заспокоєна *Лайза* покрадьки вертається до свого стільця.

Місіс Пірс (*до Пікерінга*). Ну, чи ви чули коли щось подібне, пане?

Пікерінг (*щиро сміючись*). Ніколи, місіс Пірс, ніколи!

Гіггінс (*терпляче*). В чому річ?

Місіс Пірс. Знаєте, пане, річ у тім, що ви не можете взяти собі дівчину, от ніби взяли й поклали в кишеню камінчик десь на узбережжі.

Гіггінс. А чом би й ні?

Місіс Пірс. Чом би й ні! Але ж ви нічогісінько про неї не знаєте. Є ж у неї десь батьки. Може, вона одружена.

Лайза. Таке!

Гіггінс. Чуєте? Як дівчина дуже слушно каже: таке! Таке скажете: одружена! Чи ви не знаєте, що жінка цього класу за рік після одруження виглядає такою зношеною від виснажливої праці, мовби їй минуло п'ятдесят?

Лайза. І хто б то одружився зі мною!

Гіггінс (*несподівано вдаючись до чудових оксамитово-низьких ноток свого красномовства, від яких у того, хто його чує, має затрепетати серце*). Клянусь святим Георгієм, Елайзо: я ще й не кінчу роботи з вами, а вулиці вже будуть усіяні тілами чоловіків, що стрілятимуться заради вас.

Місіс Пірс. Дурниці, пане! Ви не повинні забивати їй баки такими речами.

Лайза (*підводячись і рішуче випростовуючи плечі*). Та він з глузду з'їхав, авжеж! Не хочу я, щоб мене вчили такі нинармальні!

Гіггінс (*зачеплений за живе її нечутливістю до його красномовства*). Он як! То я божевільний, кажете? Дуже добре, місіс Пірс: не треба замовляти їй нової одежі! Викиньте цю невдячну особу геть!

Лайза (*хлипаючи*). Нє-е! Не смійте чіпати мене!

Місіс Пірс. От бачите, до чого призводить зухвальство. (*Показуючи на двері*.) Прошу сюди.

Лайза (*мало не плачучи*). Не хотіла я ніякої одежі! І не взяла б нічого. (*Шпурляє геть носовичка*.) Я сама собі можу справити одежу!

Гіггінс (*спритно підхоплюючи носовичка й переймаючи Лайзу, що знехотя посувається до дверей*). Ви — невдячна, лиха дівчина! Оце так ви мені відплачуєте за те, що я запропонував витягти вас з канави, гарно вбрати й зробити з вас пані?

Місіс Пірс. Стривайте, містере Гіггінсе! Я не допущу цього. Це ви лихий!..

А ти, дівчино, вертайся додому та скажи своїм батьку-матері, щоб краще про тебе дбали.

Лайза. Немає в мене батьків. Вони сказали мені, що я вже велика, можу сама заробити на себе, й вигнали мене геть.

Місіс Пірс. Де ж твоя мати?

Лайза. Нема в мене ніякої матері. А вигнала мене аж шоста моя мачуха. Та я не пропала без них. І я хороша дівчина, хороша!

Гіггінс. Ну й чудово. І через що тоді, скажіть, будь-ласка, весь цей шум учинився? Дівчина нічия, нікому, крім мене, не потрібна. (*Підступає до місіс Пірс, починає улещати її*.) Ви б могли взяти її за дочку, місіс Пірс, — я певен, дочка стала б вам великою втіхою! Тож не зчиняйте більше галасу. Візьміть її вниз і...

Місіс Пірс. Але ж що вийде з неї? І чи буде їй яка плата? Будьте ж розважливі, пане!

Гіггінс. Ну, видавайте їй, скільки там буде треба, — запишіть це в книгу хатніх витрат. (*Нетерпляче*.) Та на якого дідька потрібні їй гроші? Матиме вона їжу, вбрання. А дайте їй гроші, то вона їх проп'є.

Лайза (*виклично обернувшись до нього*). Та ви просто тварюка! Це брехня: ніхто ніколи не бачив мене п'яною. (*До Пікерінга*.)

Ох, пане, ви — джильтмен; не дозволяйте, щоб він наговорював на мене!

Пікерінг (*добродушно-напутливо*). Чи не спадає вам на думку, Гіггінсе, що дівчина має характер, почуття?

Гіггінс (*оцінюючи дивлячись на неї*). Ні-ні, я так не думаю. А якщо й має, то не такі почуття, щоб нам панькатися з ними. (*Жартівливо.*) Чи маєте, Елайзо?

Лайза. Я маю свої почуття, як і хто завгодно.

Гіггінс (*задумано до Пікерінга*). Бачите ви трудність?

Пікерінг. Що? Яку трудність?

Гіггінс. Навчити її говорити по граматиці. Сама вимова їй дасться їй досить легко.

Лайза. Не хочу я говорити по граматиці. Я хочу говорити, як продавщиця у квітковому магазині.

Місіс Пірс. Будьте ласкаві, містере Гіггінсе, не ухиляйтеся від розмови. Я хочу знати, на яких умовах має дівчина тут перебувати. І чи одержуватиме вона якусь платню. І що з неї вийде, коли закінчиться ваша наука. Треба хоч трохи заглядати вперед!

Гіггінс (*нетерпляче*). А що з неї вийде, коли я лишу її в канаві? Скажіть-но мені, місіс Пірс!

Місіс Пірс. То вже її справа, а не ваша, містере Гіггінсе.

Гіггінс. Гаразд, коли я впораюся з нею, ми так само зможемо викинути її назад у канаву, й тоді це знов буде її справа... Отже, з цим усе гаразд. [...]

Пікерінг. Даруйте, Гіггінсе, але я таки мушу втрутитися. Місіс Пірс потерпає цілком слушно. Якщо ця дівчина має віддати себе у ваші руки на півроку навчального експерименту, вона повинна добре усвідомлювати, на що йде.

Гіггінс. Вона — усвідомлювати? Таж вона нічогісінько не здатна розуміти. А втім, чи тямить хоч хто-небудь із нас, що ми робимо? А коли б тямили, то чи робили б хоч щось?

Пікерінг. Вельми дотепно, Гіггінсе, але задалеко від нашої теми. (До Елайзи.) Міс Дулитл...

Лайза (*приголомшено*). Ах-ах-о-у!

Гіггінс. Ну от! Більш нічого ви й не доб'єтеся від Елайзи. Ах-ах-о-у! Нічого їй не розтлумачиш. Ви як військовий мали б це знати. Їй треба давати накази — і цього з неї вистачить. Елайзо! На наступних півроку ви лишаєтеся жити тут: будете вчитися розмовляти красиво, як продавщиця у квітковому магазині.

Якщо будете добре поводитись і виконувати все, що вам звелять, то спатимете ви у пристойній спальні, їстимете всього досхочу й матимете гроші на шоколадки й на таксі. А якщо будете неслухняна й ледача, то спатимете в комірчині серед чорних тарганів, а місіс Пірс лупцюватиме вас віником. Через шість місяців ви чудово вберетеся і поїдете і кареті до Букінгемського палацу. Якщо король скаже, що ви не леді, поліція забере до лондонського Тауеру, де вам відрубають голову, аби застерегти від такого зухвальства інших квіткарок. Якщо вас не викриють, ви дістанете подарунок: сім шилінгів і шість пенсів, з якими почнете життя продавщиці у магазині. Якщо ж ви відмовитеся від цієї пропозиції, то будете найневдячнішою, найлихішою дівчиною, й ангели небесні оплачуть вас. (До Пікерінга.) Ну то як: ви задоволені, Пікерінгу? (*До місіс Пірс*.) Чи міг я висловитися простіше й чесніше, місіс Пірс? [...]

Місіс Пірс (*вертаючись*). Чуєте, Елайзо? Прибуло нове вбрання для вас. Ходіть приміряйте!

Лайза. Ах-оу-о-ох! (*Вибігає з кімнати*.)

Місіс Пірс (*ідучи за нею слідом*). Ох, та не швидкуйте так, дівчино! (*Зачиняє за собою двері*.)

Гіггінс. Пікерінгу, ми з вами взяли на себе тяжку справу!

Пікерінг (*переконано*). А таки тяжку, Гіггінсе! [...]

Дія четверта

Лабораторія на Вімпол-стріт. Опівночі. Нікого в кімнаті.
Годинник на лабораторній поличці б'є дванадцяту.
В каміні не горить вогонь — надворі тепла літня ніч.

Незабаром зі сходів долинають голоси *Гіггінса* і *Пікерінга*.

Гіггінс (*гукаючи вниз до Пікерінга*). Слухайте, Піку: замкнете двері, добре? Я більше не виходжу на вулицю.

Пікерінг. Гаразд. Місіс Пірс може йти спати? Адже нам більше нічого не треба, правда?

Гіггінс. Бог свідок — ні!

Елайза відчиняє двері; площадинка освітлена, тож дівчину видно в усьому чудовому вбранні, в якому вона щойно виграла Гіггінсів заклад. Вона підходить до каміна і вмикає електричне світло. Вона зморена. Її блідість сильно контрастує з темними очима й косами; вираз обличчя у неї майже трагічний. Вона скидає з себе манто, кладе віяло й рукавички на рояль і сідає на лаву — мовчазна, в тяжкій задумі. Гіггінс у вечірньому костюмі, плащі й капелюсі, входить до кімнати, несучи домашню куртку, яку підхопив у передпокої внизу. Він скидає капелюха й плаща і недбало шпурляє їх на журнальний столик, так само позбувається фрака й надягає домашню куртку, а тоді стомлено падає в крісло біля каміна. Пі-

керінг, десь так само вбраний, заходить до кімнати, також скидає капелюха й плаща і хоче шпурнути на Гіггінсові речі, але передумує.

Пікерінг. Чуєте? Місіс Пірс буде сваритися, якщо ми залишимо одяг отак на купі у вітальні.

Гіггінс. Та киньте їх через перила в хол! Вона натрапить на них уранці й приткне де слід. Подумає, що ми були п'яні.

Пікерінг. Ми й справді трохи напідпитку. А є листи?

Гіггінс. Я не глянув. (*Пікерінг бере капелюхи й плащі і йде вниз. Гіггінс заводить, напівспіваючи, напівпозіхаючи, арію з «Дівчини із золотого Заходу». Раптом припиняє співати й вигукує*.) І де в чорта мої капці, хотів би я знати?

Елайза похмуро дивиться на нього, тоді раптом
підводиться й виходить із кімнати.
Гіггінс знов позіхає й починає наспівувати.
Пікерінг вертається, несучи в руці вміст поштової скриньки.

Пікерінг. Самі проспекти, а вам — ось цей любовний лист із графською короною. (*Кидає проспекти в камін і вклякає на килимку, спиною до граток*.)

Гіггінс (*зиркнувши на «любовного листа»*). Лихвар! (*Кидає листа слідом за проспектами*.)

Елайза вертається з парою великих капців без п'ят. Кладе їх на килимок перед *Гіггінсом* і знов сідає на своє місце, не мовивши й слова.

Гіггінс (*знов позіхаючи*). О Господи! Що за вечір! Що за компанія! Що за дурне блазнювання! (*Нахиляється розшнурувати черевика й помічає капці. Облишує шнурки й дивиться на капці, так ніби вони самохіть з'явилися перед ним*.) Ой, вони тут! Отакої!

Пікерінг (*потягуючись*). Ну, я таки трохи стомився! Довгий був день. Прийом у саду, званий обід і ще той, останній прийом! Чи не забагато таких розкошів? Але ви виграли свій заклад, Гіггінсе. Елайза зіграла свою роль, та ще й блискуче, правда ж?

Гіггінс (*палко*). Хвалити Бога, цьому кінець!

Елайзу всю аж пересмикнуло, але чоловіки не помічають її,
тож вона опановує себе й знов сидить, мов закам'яніла.

Пікерінг. Ви нервувалися на прийомі в саду? Я нервувався. А Елайза нібито була спокійнісінька.

Гіггінс. О, вона була спокійна! Я знав, що з нею буде все гаразд. Ні, це я перевтомився: стільки місяців пропихати отаку роботу! Спочатку, поки ми займалися фонетикою, воно було ще цікаво, але потім це мені смертельно набридло. Якби я не зму-

шував себе до цього, то облишив би все ще два місяці тому. Дурна то була затія і вийшла сама докука.

Пікерінг. Ну що ви! Я на прийомі в саді страшенно хвилювався. Серце моє так калатало, трохи не вискочило з грудей.

Гіггінс. Атож, перші три хвилини і я хвилювався. Та коли *побачив*, що перемога буде наша і то без бою, то почувся, мовби ведмідь у клітці, який тиняється з кутка в куток знічев'я. А обід — то було ще гірше: добру годину сидіти й запихатися їжею, не мавши з ким і словом перемовитися, крім якоїсь клятої світської дурепи! Ось що скажу я вам, Пікерінгу: такого з мене — годі. Досить створювати штучних герцогинь. Уся ця справа була для мене чистісіньким чистилищем.

Пікерінг. Ви ж ніколи по-справжньому не поринали в рутину світського життя. (*Звільна переходячи до рояля*.) А мені приємно час від часу зануритися в цю стихію — тоді я молодію знов. Так чи так, і це був успіх — незмірний успіх! Раз чи двічі я був добряче перелякався, бо ж Елайза так добре грала свою роль. Бачите, стільки щирих герцогинь зовсім на це нездатні: вони такі дурні, що гадають, ніби стиль сам собою, від природи, приходить до людей їхнього стану, і не вчаться ніколи. Завжди є щось професіональне в тому, коли щось роблять неперевершено добре.

Гіггінс. Атож, саме це й лютить мене до безумства: дурні люди не тямлять свого власного дурного діла. (*Підводячись*.) Але з цим покінчено, й нарешті я можу лягти спати без страху перед завтрашнім днем.

Елайзина природа стає лиховісною.

Пікерінг. Мабуть, і я піду на боковеньку. І все-таки, це була велика подія — ваш тріумф! Добраніч! (*Іде до дверей*.)

Гіггінс (*рушаючи слідом за ним*). Добраніч. (*Кидає через плече від дверей*.) Вимкніть світло, Елайзо, і скажіть місіс Пірс, хай не варить мені вранці кави: я вип'ю чаю. (*Виходить*.)

Елайза намагається триматися спокійно, мовби їй байдуже, коли підводиться і йде через кімнату до каміна, щоб вимкнути світло. Але, ще й не дійшовши туди, вона вже ладна була закричати. Сідає в Гіггінсове крісло, міцно стиснувши руками бильця. Зрештою дає серцю волю й кидається на підлогу, корчиться в безсилій люті.

Гіггінс (*у гнівному відчаї з-за дверей*). І де це в чорта подів я свої капці? (*З'являється у дверях*.)

Лайза (*хапаючи капці й один по одному, з усієї сили, шпурляючи в нього*.) Ось вам ваші капці! І ось! Беріть свої капці й щоб ви цілими днями шукали їх та не знаходили!

Гіггінс (*ошелешено*). Це що за... (*Підходить до неї.*) Що сталось? Устаньте! (*Зводить її на ноги.*) Щось негаразд?

Лайза (*задихано*). Все гаразд — у вас. Я виграла ваш заклад, чи не так? То й досить для вас. А я для вас, певне ж, нічого не значу.

Гіггінс. Ви виграли мій заклад! Ви! Самовпевнена комаха! Це я виграв заклад. Нащо ви шпурляли в мене капці?

Лайза. Бо хотіла розбити вам обличчя. Я б вас убила, якби могла, самолюбива ви тварюко! Чом ви не лишили мене там, де підібрали, — на вулиці? Ви дякуєте Богові, що все скінчилося і що тепер ви можете знов викинути мене туди, чи не так? (*Несамовито заламує руки, аж хрускають пальці.*)

Гіггінс (*дивлячись на неї з холодним подивом*). Створіння таки рознервувалося.

Лайза (*із приглушеним зойком люті несамохіть кидається на нього, аби вгородити нігті йому в обличчя*). !!!

Гіггінс (*схопивши її за зап'ястя*). Ах, ви так? Втягніть кігті, кішечко! Як ви смієте показувати мені ваш характер? Сядьте і заспокойтеся. (*Грубо кидає її в крісло.*)

Лайза (*знищена його перевагою в силі й вазі*). Що буде зі мною? Що буде зі мною?

Кадр із фільму «Пігмаліон» (режисер Ентоні Есквіт, 1938 рік)

Гіггінс. Де мені в дідька знати, що буде з вами? І яке це має значення, що буде з вами?

Лайза. Вам байдуже. Я знаю, що вам байдуже. Коли б я оце померла, вам усе одно було б байдужісінько. Я для вас ніщо — навіть оці капці дорожчі вам за мене!

Гіггінс (*громовим голосом*). Оці капці!

Лайза (*з гірким смиренням*). Оці капці. Та й яка різниця, з чим мене порівняти: з капцями чи з чимось іншим?

Пауза. *Елайза* — зламана, без надій. *Гіггінс* трохи знічений.

Гіггінс (*так бундючно, що бундючніш бути не може*). Чому ви завели таку мову? Чи смію я спитати: може, ви нарікаєте на те, як тут з вами обходяться?

Лайза. Ні.

Гіггінс. Чи хтось погано повівся з вами? Полковник Пікерінг? Місіс Пірс? Хтось зі слуг?

Лайза. Ні.

Гіггінс. Смію сподіватися, ви не будете стверджувати, ніби я вас кривдив?

Лайза. Ні.

Гіггінс. Радий це чути. (*Пом'якшує тон*.) Можливо, ви перевтомилися від випробувань цього дня. Вип'єте келишок шампанського? (*Робить рух у напрямку дверей*.)

Лайза. Ні. (*Згадавши про свої манери, додає*.) Дякую.

Гіггінс (*знову в доброму гуморі*). Це у вас накопичилося за кілька останніх днів. Гадаю, це було природно: ви хвилювалися перед тим прийомом. Але все це вже позаду. (*Добродушно поплескує її по плечі — вона корчиться, сахається*.) Більш нема про що турбуватися.

Лайза. Ні — це для вас більш нема про що турбуватися. (*Несподівано підводиться й тікає від нього на лавку біля рояля — сідає і затуляє обличчя руками*.) О Боже! Як я хочу померти!

Гіггінс (*витрішившись на неї в щирому подиві*). Чому? Ради Бога, чому? (*Розважливо, підходячи до неї*.) Послухайте мене, Елайзо. Все це ваше роздратування — воно суто суб'єктивне.

Лайза. Я не розумію. Я така невігласка.

Гіггінс. Це вам приверзлося. Нічого лихого, все гаразд. Лягайте спати, як хороша дівчина, проспіться — і все розвіється. Поплачте трішки, помоліться — і вам стане легко й добре.

Лайза. Вашу молитву я вже чула: «Хвалити Бога, цьому кінець!»

Гіггінс (*нетерпляче*). Ну, а ви хіба ж не хвалите Бога за те, що цій справі настав кінець? Ви тепер вільні й можете робити, що забажаєте.

Лайза (*у відчаї зібравши всі свої сили*). А на що я годжуся? На що я годжуся після вашої науки? Куди мені подітися? За що братися? Що буде зі мною?

Гіггінс (*збагнувши нарешті, в чому річ, але ніскільки не перейнявшись її тривогами*). О, то ось що вас турбує! (*Закладає руки в кишені й починає походжати, звично брязкаючи вмістом своїх кишень, от ніби з чистого милосердя людського зволив приділити трохи своєї уваги таким дрібницям.*) Я б на вашому місці не потерпав за це. Мені уявляється, що вам нетяжко буде влаштуватися де-небудь, хоча мені й не спадало на думку, що ви негайно підете від мене. (*Вона кидає на нього швидкий погляд, але він не дивиться на неї, бо саме розглядає десертний таріль на роялі й надумує з'їсти яблуко.*) Знаєте, ви можете вийти заміж. (*Відкушує великий шмат яблука й жує, плямкаючи.*) Бачите, Елайзо, не всі чоловіки — отакі затяті старі парубки, як ми з полковником. Більшість чоловіків залюбки женяться (*бідолахи!*), а ви ж маєте нічогеньку вроду: часом просто любо на вас подивитись — не зараз, звісно, бо ви все плачете і вигляд у вас бридкий, мов у самої чортиці, а коли ви в доброму настрої і схожі на саму себе, — отоді ви, можна сказати, привабливі. Себто привабливі для чоловіків, котрі схильні до одруження, ви ж розумієте. Лягайте собі спати, відпочиньте гарненько, а тоді встаньте та погляньте на себе в дзеркалі — і ви вже не здаватиметемсь самі собі такою дешевою.

Елайза знову дивиться на нього, не мовлячи й слова і не ворушачись.

Але він того її погляду зовсім не помічає, з'їдаючи, з виразом надмірної втіхи, своє яблуко, адже воно таки смачне.

Гіггінс (*заднім розумом спіймавши геніальну думку*). Може, моя мати підшукає вам якого підходящого хлопця.

Лайза. Ми були вище цього там, на розі Тотнем-корт-роуд.

Гіггінс (*прочнувшись*). Що ви хочете тим сказати?

Лайза. Я продавала квіти. Себе не продавала. А зараз, коли ви зробили з мене леді, мені не лишається нічого іншого, як торгувати собою. Краще б ви були залишили мене там, де знайшли.

Гіггінс (*рішуче шпурнувши недогризок у камінові гратки*). Дурниці, Елайзо! Не плямуйте людських стосунків усім цим лицемірним ниттям про купівлю-продаж. Ніхто не присилує вас вийти заміж за того, хто вам не до вподоби.

Лайза. Що ж тоді мені робити?

Гіггінс. О, багато чого! Взяти хоча б вашу давню мрію про квітковий магазин. Пікерінг міг би допомогти вам відкрити магазинчик, адже має купу грошей. (*Хихоче.*) Доведеться йому заплатити за всі ці вбрання, в яких ви красувалися сьогодні, а коли приплюсувати сюди ще плату за прокат коштовностей, то й попрощайся, полковнику з двома сотнями фунтів! Ну, а пів

року тому навіть думка про власний квітковий магазин видалась би вам пустою химерою. Та годі! Все у вас буде гаразд. А мені пора вже залізти в ліжко — диявольськи хочеться спати! До речі, я прийшов сюди по щось, а по що саме — забув.

Лайза. По капці.

Гіггінс. Ах так, звісно! Ви пошпурили їх у мене. (*Піднімає капці і йде до дверей, але вона підводиться й заговорює до нього*.)

Лайза. Перш ніж ви підете, пане...

Гіггінс (*упустивши на підлогу капці — вражений таким її звертанням*). Що?

Лайза. Я хочу дізнатися: чи моя одежа належить мені, чи полковнику Пікерінгу?

Гіггінс (*вернувшись до кімнати з таким виглядом, от ніби її запитання було вершиною дурості*). Та на якого чорта здалася вона Пікерінгові?

Лайза. Може, ця одежа знадобиться йому для наступної дівчини, яку ви підчепите для своїх експериментів.

Гіггінс (*приголомшений і діткнутий до живого*.) Оце таке ваше ставлення до нас?

Лайза. Про це я більш нічого не хочу чути. Я лише хочу знати, чи бодай що-небудь належить мені. Адже мою власну одіж спалено.

Гіггінс. Але яке це має значення? Нащо ви зчиняєте через це бучу серед глупої ночі?

Лайза. Я хочу знати, що я можу забрати з собою. Щоб потім мене не звинуватили у крадіжці.

Гіггінс (*уражений уже в саме серце*). В крадіжці! Як ви могли це сказати, Елайзо? Видно, що вам бракує щирих почуттів.

Лайза. Перепрошую. Я всього лиш проста неосвічена дівчина, і мені в моєму становищі слід бути обачною. Не може бути ніяких щирих почуттів між такими як ви, і такими, як я. Чи не були б ви такі ласкаві, щоб сказати мені, що моє, а що — ні?

Гіггінс (*дуже сердито*). Можете забирати до дідька все, що є в цьому домі. Окрім коштовностей — їх узято напрокат. Це вас задовольнить? (*Крутнувшись на закаблуках, він, украй розгніваний, хоче вийти*.)

Лайза (*упиваючись його гнівом, немов нектаром, і бажаючи допекти йому ще, аби потішитися довше*). Стривайте, будь ласка! (*Знімає коштовності*.) Чи не заберете ви оцього на збереження до вашої кімнати? Я не хочу ризикувати — коли б щось не пропало.

Гіггінс (*люто*). Давайте сюди! (*Вона кладе коштовності йому в руки.*) Якби ці діаманти належали мені, а не ювелірові, я запхнув би їх вам у вашу невдячну горлянку. (*Він недбало запихає їх у свої кишені, мимохіть прикрасивши себе кінцями ланцюжків, що стирчать назовні.*)

Кадр із фільму «Пігмаліон» (режисер Ентоні Есквіт, 1938 рік)

Лайза (*знімаючи з пальця перстень*). Це не ювелірів перстень — це той, що ви купили мені в Брайтоні. Він мені більше не потрібен. (*Гіггінс несамовито жбурляє його в камін і так погрозливо обертається до Елайзи, що та, затуливши руками обличчя, припадає до рояля й вигукує.*) Не бийте мене!

Гіггінс. Бити вас! Ви, нице створіння, як ви тільки сміли таке подумати! Це ви вдарили мене. І вразили в самісіньке серце!

Лайза (*тішачись зачаєною радістю*). Я рада! Бо хоч трохи відігралась за свою кривду.

Гіггінс (*з гідністю, у своєму найкращому професійному стилі*). Ви змусили мене втратити самовладання, а цього ще ніколи не траплялося зі мною. Я волію більш нічого не казати цієї ночі. Я йду спати.

Лайза (*зухвало*). Ви б залишили записочку про каву для місіс Пірс, бо я їй нічого не перекажу.

Гіггінс (*сухо*). Прокляття на місіс Пірс, на каву і на вас, і (*нестримано*) хай буде проклята моя власна дурість, що я так щедро тратив своє тяжким трудом призбиране знання та ще коштовний скарб моєї турботи й приязні на безсердечну задрипанку з вулиці! (*Виходить із підкреслено добропристойною гідністю, але, не втерпівши, щосили хряскає дверима.*) [...]

Дія п’ята

Вітальня *місіс Гіггінс*. Вона сидить за письмовим столом. Заходить покоївка.

Покоївка (*від порога*). Містер Генрі, мем, у холі з полковником Пікерінгом.

Місіс Гіггінс. Ну, то ведіть їх нагору.

Покоївка. Вони засіли за телефон, мем. Дзвонять у поліцію, здається.

Місіс Гіггінс. Що?!

Покоївка (*трохи підступивши до господині й стишивши голос*). Містер Генрі сам на себе не схожий, мем. Я подумала: треба б вам сказати.

Місіс Гіггінс. Коли б ви мені сказали, що містер Генрі сам на себе схожий, я б тоді здивувалася дужче. Скажіть їм, хай ідуть сюди, коли скінчать з поліцією. Певне, він щось загубив.

Покоївка. Добре, мем. (*Рушає*.)

Місіс Гіггінс. Та спершу підніміться нагору й попередьте міс Дулитл, що містер Генрі й полковник тут. Попросіть її, щоб не сходила вниз, поки я не пошлю по неї.

Покоївка. Добре, мем.

Гіггінс вдирається до кімнати. він і справді, як сказала покоївка, сам на себе не схожий.

Гіггінс. Слухай, мамо: це ж чортівня якась!

Місіс Гіггінс. Так, любий. Доброго ранку. (*Він стримує свою нетерплячість і цілує матір, а покоївка тим часом виходить*.) Що скоїлось?

Гіггінс. Елайза дременула геть.

Місіс Гіггінс (*спокійно, не відриваючись від свого писання*). Либонь, ти налякав її.

Гіггінс. Налякав її! Дурниці! Вчорашньої ночі ми, як завжди, залишили її, щоб вона повимикала світло і все таке, а вона, замість лягти спати, перевдяглася та й подалася геть. Ліжко її лишилось неторкане. Десь перед сьомою вранці вона приїхала в таксі забрати свої речі, й та дурепа місіс Пірс, не сказавши мені й слова, віддала їй усе! Що мені тепер робити?

Місіс Гіггінс. Мабуть, обходитися без неї, Генрі. Дівчина має повне право піти собі — коли завгодно й куди завгодно.

Гіггінс (*неуважливо ходячи туди-сюди по кімнаті*). Але ж я не можу нічого знайти! Я не пам’ятаю, про що з ким і на коли

домовився. Я... (*Входить Пікерінг. Місіс Гіггінс кладе ручку й відсувається від столу.*)

Пікерінг (*тиснучи руку господині*). Доброго ранку, місіс Гіггінс. Генрі вже сказав вам? (*Сідає на отоманку.*)

Гіггінс. Що каже той осел-інспектор? Ви запропонували винагороду?

Місіс Гіггінс (*підводячись, вражена і обурена*). Невже ви хочете сказати, що заявили на Елайзу в поліцію?

Гіггінс. Авжеж! А нащо ж тоді поліція? І що ще нам лишалося робити? (*Сідає в єлизаветинське крісло.*)

Пікерінг. Інспектор дуже прискіпувався. Здається він запідозрив нас у якихось безчесних намірах.

Місіс Гіггінс. Ну звісно ж, запідозрив! Яке ви мали право заявляти на дівчину в поліцію, от ніби вона злодійка, чи загублена парасоля, чи ще там щось? Подумати тільки! (*Вельми сприкрена, сідає знову.*)

Гіггінс. Але ж нам треба знайти її! [...]

Місіс Гіггінс. Генрі, не дурій! Як хочеш знати, де Елайза, то вона тут, нагорі.

Гіггінс (*вражено*). Нагорі!!! То я хутенько спущу її вниз. (*Рішуче прямує до дверей.*)

Місіс Гіггінс (*підводячись і йдучи слідом за ним*). Заспокойся, Генрі. Сядь.

Гіггінс. Я...

Місіс Гіггінс. Сядь, любий, і вислухай мене.

Гіггінс. Ну добре, добре, добре! (*Немилосердно падає на отоманку, обличчям до вікон.*) Але ви могли б сказати це нам іще півгодини тому.

Місіс Гіггінс. Елайза прийшла до мене вранці. Вона розповіла мені, як нелюдяно ви обійшлися з нею.

Гіггінс (*знов підскакуючи*). Що?!

Пікерінг (*і собі підводячись*). Дорога місіс Гіггінс, повірте, це вона нарозказувала вам вигадок. Ми не обходилися з нею нелюдяно. Ми ж їй майже нічого не сказали, і попрощалися дуже тепло. (*Обертаючись до Гіггінса.*) Гіггінсе, ви часом не нагрубили їй після того, як я пішов спати?

Гіггінс. Якраз навпаки. Це вона пошпурила мої капці мені в обличчя. Вона повелася грубо, грубіше бути не може. Я ж не дав їй анінайменшого приводу. Тільки зайшов до кімнати і ще й слова не вимовив, як лясь! лясь! — капці мені по обличчю. А вже що наговорила — жах один!

Пікерінг (*приголомшено*). Але чому? Що ми їй заподіяли?

Місіс Гіггінс. Мабуть, я досить добре знаю, що ви заподіяли. Дівчина від природи має чулу, ніжну душу, так мені здається. [...] Вона прихилилася до вас обох. Вона дуже тяжко працювала на тебе, Генрі. Навряд чи ти цілком усвідомлюєш, що означає розумова робота для дівчини її класу. Так от, здається мені, що, коли настав великий день випроби і вона для тебе сотворила це чудо, без жодної помилки, ви обидва сиділи собі там і хоч би слово кинули їй! Ні, ви ліниво перемовлялися, які ви раді, що все це скінчилося, та як вам остогидла уся ця справа. І ти ще дивуєшся, Генрі, що вона пошпурила в тебе капцями? Я б на її місці пожбурила в тебе кочергу.

Гіггінс. Нічого ми не сказали — ото тільки потомилися і хочемо спати. Правда ж, Піку?

Пікерінг (*знизуючи плечима*). Ото й всього.

Місіс Гіггінс (*іронічно*). Ви цілком певні?

Пікерінг. Абсолютно. Ми й справді більш нічого не казали.

Місіс Гіггінс. Ви ж не подякували їй, не похвалили, не висловили свого захоплення, не сказали, що вона все виконала просто блискуче.

Гіггінс (*нетерпляче*). Але ж вона й сама все це знала! ми й справді не виголошували перед нею вітальних промов — якщо ви це маєте на увазі.

Пікерінг (*караючись докорами сумління*). Може, ми були трохи неуважливі. Дуже вона гнівається?

Місіс Гіггінс (*вертаючись на своє місце за письмовим столом*). Ну, мені видається, вона вже не вернеться назад, на Вімпол-стріт. Але вона каже, що залюбки побачиться з вами на дружніх засадах, щоб пустити минуле в непам'ять: що було — загуло.

Гіггінс (*розлючено*). На дружніх засадах? Святий Георгію! Хо!

Місіс Гіггінс. Якщо ти, Генрі, пообіцяєш чемно поводитися, то я попрошу її сюди спуститись. Якщо ні — йди краще додому, бо вже й так забрав у мене чимало часу.

Гіггінс. Ну та гаразд! Дуже добре. Піку! Гляди, поводься чемно! Приберімо наші найкращі недільні манери заради цього створіння, яке ми витягли з грязюки. (*Сердито падає в єлизаветинське крісло*.)

Місіс Гіггінс. Пам'ятай про свою обіцянку, Генрі! (*Натискає кнопку дзвінка на письмовому столі*.)

На дзвінок приходить *покоївка*.

Місіс Гіггінс. Будь ласка, попросіть міс Дулитл спуститися до нас.

Покоївка. Добре, мем. (*Виходить*.)

Місіс Гіггінс. Ну ж бо, Генрі, будь чемний.

Гіггінс. Я поводжуся абсолютно чемно.

Пікерінг. Він старається з усіх сил, місіс Гіггінс.

Пауза. *Гіггінс* закидає голову на спинку крісла, простягає ноги й починає свистіти.

Місіс Гіггінс. Генрі, дорогесенький, ти в цій позі аж ніяк не виглядаєш пристойно.

Гіггінс (*сідаючи прямо*). А я ж і не старався виглядати пристойно, мамо.

Місіс Гіггінс. Це не має значення, любий. Просто я хотіла, щоб ти заговорив.

Гіггінс. Чому?

Місіс Гіггінс. Тому що ти ж не можеш одночасно говорити і свистіти.

Гіггінс стогне. Знов западає стомлива пауза.

Гіггінс (з нетерплячки зриваючись на рівні ноги). І де в чорта оте дівчисько? Чи нам цілий день її дожидати?

Входить Елайза — осяйна, впевнена в собі, справляючи приголомшливо переконливе враження своєю невимушеною розкутістю. В руках у неї кошик із шиттям — видно, що почувається вона, як вдома. Пікерінг такий ошелешений, що забув навіть підвестися.

Лайза. Гау ду ю ду, професоре Гіггінсе? Чи ж ви при доброму здоров'ї?

Гіггінс (*давлячись*). Чи я... (*Не може більше мовити й слова*.)

Лайза. Та при здоров'ї, а як же ще — ви ж ніколи не хворієте. Дуже рада бачити вас знов, полковнику Пікерінгу. (*Той квапливо підводиться, і вони тиснуть одне одному руки*.) Ну й холодний сьогодні ранок, правда? (*Сідає по праву руч від полковника. Той і собі сідає поруч неї*.)

Гіггінс. Не смійте випробовувати цю гру на мені. Я навчив вас цього, тож воно не про мене. Вставайте і марш додому! Годі клеїти дурня.

Елайза бере з кошика полотнину й починає вишивати, не звертаючи анінайменшої уваги на цей вибух гніву.

Місіс Гіггінс. Дуже мило, Генрі, краще й не скажеш. Яка жінка устоїть, коли її отак припрошують!

Гіггінс. Облиште її, мамо. Хай вона говорить сама за себе. Тоді ви зразу ж переконаєтеся, що вона не має жодної думки, якої я

не вклав би в її голову, чи слова, якого б я не вложив їй в уста. Кажу ж вам, я витворив оцю досконалість із пожмаканої капустини, яку підібрав у Ковент-гардені. А тепер вона корчить тут переді мною витончену леді.

Місіс Гіггінс (*спокійно*). Гаразд, любий, але ж ти сядеш, правда?

Гіггінс розлючено сідає.

Лайза (*до Пікерінга, ніби й не помічаючи Гіггінса, і водночас спритно орудуючи голкою*). Чи ж ви, полковнику Пікерінгу, вже назовсім одцураєтеся од мене тепер, коли експеримент закінчено?

Пікерінг. О, не кажіть так! Ви не повинні думати, що то був експеримент. Мене, принаймні, це слово прикро вражає...

Лайза. Ну! Я всього лиш пожмакана капустина...

Пікерінг (*імпульсивно*). Ні!

Лайза (*продовжуючи незворушно*). ...але я настільки завдячую вам, що почувалася б вельми нещасною, коли б ви мене забули.

Пікерінг. Такі до мене слова — це дуже мило з вашого боку, міс Дулитл.

Лайза. І це не тому, що ви платили за мої сукні. Я знаю, що ви всіх щедро обдаровуєте грішми. Але тільки від вас я навчилася справді гарних манер — тож саме гарні манери роблять із жінки справжню леді, чи на так? Бачите, вони мені давалися дуже нелегко, бо переді мною всякчас був приклад професора Гіггінса. Я була так вихована, що поводилася геть як він: нездатна стримуватися, вдавалася до лайки, коли щось хоч трохи мене зачіпало. І я б так ніколи й не довідалася, що леді і джентльмени поводяться зовсім інакше, коли б вас не було поруч.

Гіггінс. Ну-ну!

Пікерінг. О, це, знаєте, у нього просто так виходить. Він це ненавмисне.

Лайза. Ох, я теж ненавмисне поводилася так, коли була квіткаркою. Просто у мене так виходило. Але ж, бачите, я саме так поводилася, і в цьому, зрештою, полягає різниця.

Пікерінг. Безперечно. І все ж, саме він навчив вас правильно розмовляти, а я, самі знаєте, цього не зумів би.

Лайза (*байдужим тоном*). Звісно — але ж це його фах.

Гіггінс. Прокляття!

Лайза (*продовжуючи*). Це було щось таке, ніби я вчилася модного танцю, — більш нічого. Але чи знаєте ви, з чого починалося моє справжнє виховання?

Пікерінг. Із чого ж?

Лайза (*облишивши на мить шиття*). Із «міс Дулитл» — так ви звернулися до мене того дня, коли я вперше прийшла на Вімпол-стріт. Із цього почалась моя самоповага. (*Знов береться до шиття*.) І ще було сто таких дрібничок, яких ви й не завважували, бо все це у вас виходить само собою. От я зайшла — ви підвелися; скинули капелюха переді мною на вулиці; відчинили мені двері...

Пікерінг. Ну, це просто ніщо.

Лайза. Так — але ці дрібнички засвідчували, що ви шануєте мене і маєте за щось краще, ніж якась посудниця, хоча, звісно ж, я знаю, ви б так само ставилися й до посудниці, коли б її запустили до вітальні. Ви ніколи не роззувалися при мені в їдальні.

Пікерінг. Не слід ображатися на нього за це. Гіггінс роззувається де завгодно в дому.

Лайза. Я знаю. І не звинувачую його. Просто так воно у нього виходить, правда ж? Але для мене було так важливо, що ви цього не робите! Бачите, коли по щирій правді, то, не беручи до уваги речей, що їх будь-хто може набути (*гарно вдягатися, чисто розмовляти і все таке*), — різниця між леді й квіткаркою полягає не в тому, як вона поводиться, а як до неї ставляться. Я довіку буду квіткаркою для професора Гіггінса, бо він з самого початку ставиться до мене як до квіткарки й вічно так ставитиметься. Але я знаю, що можу бути для вас леді, бо ви повсякчас ставитеся до мене як до леді й завжди будете ставитися до мене так.

Місіс Гіггінс. Будь ласкав, Генрі, не скрегочи зубами.

Пікерінг. Дуже приємно чути це від вас, міс Дулитл.

Лайза. І мені хотілося б, щоб відтепер ви звали мене Елайзою, якщо ви не проти.

Пікерінг. Дякую вам, Елайзо, — залюбки!

Лайза. А ще мені хотілося б, щоб професор Гіггінс звав мене «міс Дулитл».

Гіггінс. Швидше я пошлю вас до чорта.

Місіс Гіггінс. Генрі! Генрі!

Пікерінг (*сміючись*). Чом би й вам на «жаргонути» його? Не терпіть кривди. Це буде йому на користь. [...]

Переклад з англійської Олександра Мокровольського

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/ur6sm751 або QR-кодом і прочитайте продовження твору. З'ясуйте, як відбулася зустріч Гіггінса, Пікерінга та Елайзи і чим закінчилася п'єса.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо із текстом твору

1. Якими науковими дослідженнями займається ***Гіггінс***? Що нас вражає у його знаннях?
2. Із якою метою дівчина прийшла до Гіггінса? Чому її наміри викликають у нас повагу?
3. Що, на вашу думку, свідчить про демократизм і наукову цікавість героя твору?
4. Які зміни відбулися в характері й поведінці Лайзи? Із чим вони пов'язані?
5. На прикладі долі квіткарки доведіть, що мова має надзвичайний вплив на свідомість людини. Прокоментуйте назву комедії Бернарда Шоу «***Пігмаліон***».
6. Доведіть, що драматург надає величезного значення ролі освіти в житті людини. Поясніть цю думку на прикладі образу ***Лайзи***.

Узагальнюємо і підсумовуємо

7. Доведіть, ***що антична культура*** мала вплив на творчість англійського письменника, який жив у XIX–XX століттях.
8. Доведіть, що ***п'єса «Пігмаліон»*** є прикладом *реалістичної літератури*.
9. Які ***актуальні*** для суспільства проблеми порушив у творі Бернард Шоу?
10. Якою, на вашу думку, автор бачить роль соціальних чинників у житті людей?
11. Яким ви бачите майбутнє героїні твору?
12. Зробіть висновок про значення правильного мовлення у вашому житті. Відповідь обґрунтуйте.
13. Поясніть, чому мовлення є віддзеркаленням внутрішнього світу людини.
14. Опрацюйте таблицю на сторінці 263 за методом «Шість капелюхів». Дайте відповіді на запитання. Доповніть таблицю своїми запитаннями.

Застосовуємо теоретичні поняття

15. Поясніть, у чому полягає ***дискусійність*** п'єси Бернарда Шоу.
16. У чому суть прийому «***відкритий фінал***»? Поміркуйте, з якою метою автор твору використав цей прийом у своїй комедії.
17. Розкажіть про особливості «***нової драми***». На прикладі п'єси Бернарда Шоу зробіть висновок, чим відрізнялася «нова драма» від традиційної.

Виконуємо творче завдання

18. Виберіть епізод, який у ***п'єсі Бернарда Шоу «Пігмаліон»*** вам подобається найбільше. Розподіліть ролі між учнями і підготуйте невеличку інсценізацію. Поміркуйте «над особливостями акторського виконання ролей».

Дискутуємо

19. Чи може досягти успіху людина, яка не має достатньої освіти, цілеспрямованості і досвіду, а лише талант? Яка, на вашу думку, роль таланту в житті людини?
20. Чи підтримуєте ви ідею відкритого фіналу? Як ви гадаєте, для чого він потрібен?

Твір за вибором

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/6tqCtHyf або QR-кодом. Ознайомтеся з життям і творчістю бельгійського драматурга Моріса Метерлінка. Опрацюйте текст п'єси ***«Блакитний птах»***.

КОЛІР КАПЕЛЮХА / ФУНКЦІЯ

ФАКТИ

Збираю лише інформацію: ***хто? де? коли? що сталося?***

ЗАПИТАННЯ

- Які зовнішні та внутрішні зміни відбуваються з Елайзою Дулитл протягом комедії?
- Які слова чи вчинки Гіггінса виявляють його справжнє ставлення до Елайзи?

ЕМОЦІЇ

Розмовляю про ***почуття, інтуїцію, враження.***

- Які почуття у вас викликає ставлення Гіггінса до Елайзи??
- Як змінюються ваші емоції щодо Елайзи від початку до фіналу? Що зумовлює ці зміни?

КРИТИКА

Шукаю ***небезпеки, проблеми, суперечності.***

- Чи має право Гіггінс «створювати» нову особистість, не питаючи про наслідки для самої Елайзи?
- Як у комедії показано небезпеку того, що освіта й виховання стають засобом влади?

ПОЗИТИВ

Знаходжу ***корисне, добре, оптимістичне.***

- Які риси Елайзи допомагають їй вийти за межі «експерименту»?
- У чому полягає справжня перемога Елайзи — у «новій» мові, у незалежності чи в розумінні власної гідності?

ТВОРЧІСТЬ

Пропоную ***нові ідеї, альтернативи, фантазую.***

- Який предмет або образ із комедії (наприклад, капелюшок, дзвінок, слова) міг би стати символом свободи Елайзи у фіналі?
- Як твір показує силу освіти, яка дає людині свободу?

ПІДСУМОК

Узагальнюю, роблю висновки.

- Який висновок про людину робить Шоу через образи Гіггінса, Елайзи та їхні взаємини?
- Як комедія змушує переосмислити межу між зовнішньою «культурою» і внутрішнім вихованням?

Історія і сучасність у літературі

Рей Бредбері

(1920 – 2012)

Рей Дуґлас Бре́дбері — відомий американський письменник-фантаст, сценарист, драматург. Він народився і виріс на заході Америки в містечку ***Вокіган*** штату Іллінойс. Пізніше письменник стверджував, що чудово пам'ятає себе з перших днів життя. Його прадід і дід видавали в Іллінойсі дві газети. Батько працював дрібним службовцем, а найбільшою його пристрастю були мандрівки. Одного разу малий Рей утік із дому, щоб приєднатися до батькової подорожі Америкою.

Мати Рея, втративши двох дітей, оточила молодшого сина надмірною опікою, що неабияк дратувало батька. Хлопчик ріс вайлуватим, короткозорим і дуже емоційним. Великою втіхою для нього було слухати, як мама або тітка читають йому вголос книжки. Рей дуже відрізнявся від свого старшого брата, який пізніше став професійним футболістом.

Навчившись читати, Рей, який не мав коштів на придбання книжок, із дев'яти до двадцяти двох років проводив вечори в бібліотеці. Серед улюблених авторів Рея були ***Жуль Верн***, ***Чарльз Дікенс***, а пізніше — ***Вільям Шекспір***, ***Едгар По*** і ***Бернард Шоу***.

У роки економічної кризи, яку в Америці називали Великою депресією, батько втратив роботу, і 1932 року родина змушена була переїхати до Лос-Анджелеса (штат Каліфорнія). Тут у бібліотеці юнак займався самоосвітою, оскільки після закінчення школи через безгрошів'я не зміг продовжити навчання в коледжі. Із закінченням школи був пов'язаний трагікомічний епізод у житті Рея. Для випускного вечора він не мав піджака, і його одягли в костюм покійного дядька, якого вбили грабіжники. Дірки від куль ретельно заштопали.

У 18 років Бредбері почав продавати на вулиці газети і покинув цю роботу у 22, коли літературна діяльність почала приносити хоч якісь гроші. До речі, Рей абсолютно свідомо вирішив стати письмен-

ником ще у 12 років: хлопчині на його прохання купили дитячу друкарську машинку, на якій він написав свої перші твори.

Із 1940-х років твори Рея Бредбері почали все частіше публікувати на сторінках американських журналів. Однак він продовжував відвідувати бібліотеку. Не маючи змоги працювати вдома, у підвальному приміщенні бібліотеки винаймав друкарську машинку і ночами друкував твори, які з часом здобули всесвітнє визнання. Цікаво, що письменник так ніколи й не поміняв друкарську машинку на комп'ютер.

Перший великий успіх Рею Бредбері принесла в 1950 році збірка оповідань «***Марсіанські хроніки***». Багато повістей і оповідань Рея Бредбері належать до ***наукової фантастики***. Проте письменник не просто зображує неймовірні світи, події та відкриття, а насамперед розмірковує над значенням освіти і духовності в житті суспільства, над сутністю Любові і сенсом великого дару Життя. Він із тривогою дивиться в майбутнє людської цивілізації, яка в бездумній гонитві за відкриттями і технологіями може знищити саму себе.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
АНТИУТОПІЯ

Твір Рея Бредбері «***451° за Фаренгейтом***» належить до різновиду художньої літератури — ***антиуто́пії***, якій властиве зображення негативних моделей суспільства. З прикладом такої антиутопії ви вже ознайомилися в 6 класі в оповіданні «***Усмішка***», автор якого також ***Рей Бредбері***.

Антиутопія протиставляється ***уто́пії*** — зображенню ідеальної моделі світоустрою. Утопія була згадана ще давньогрецьким філософом ***Плато́ном***, який жив у V столітті до нашої ери. В перекладі це слово означає «*місце, якого не існує*», тобто фантазію, мрію.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про дитинство американського письменника ***Рея Бредбері***.
2. Якою була дитяча мрія Рея і як він її реалізував?
3. Поясніть, чому Р. Бредбері називають ***письменником-фантастом***.
4. Що вас вразило в оповіданні «***Усмішка***» (6 клас)? Яким у цьому творі постає суспільство? Яка ***головна ідея*** оповідання?

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Роман «451° за Фаренгейтом»

Особливе місце у творчості Рея Бредбері посідає опублікований у 1953 році роман «***451°за Фаренге́йтом***». У творі зображується майбутнє цивілізації, яка вважає, що найбільшим злом для людини є книги.

В антиутопії Рея Бредбері «451° за Фаренгейтом» змальовано ***тоталітарне суспільство***, яке характеризується прагненням держави повністю контролювати усі сфери людського життя. Найменші прояви політичного вільнодумства чи незгоди із загальноприйнятою державною ідеологією в будь-якому тоталітарному суспільстві суворо караються. До такого типу організації суспільства належали реальні історичні режими нацистів, фашистів і сталіністів. Їх наслідком стали жахливі репресії проти мирного населення та криваві загарбницькі війни.

У романі «451° за Фаренгейтом» держава намагається чітко відстежувати і карати усіх, хто ховає у себе... книжки, адже читання в цій країні визнано шкідливим! Слово ***інтелектуал*** у творі набуває презирливого відтінку; людей, які переховують вдома книги, визнають божевільними, а їхні безцінні друковані скарби безжалісно спалюють разом із будинками. Пожежники, завданням яких є такого роду зачистки вогнем, завжди готові до виконання наказів, навіть якщо з книжками заживо згорять їхні мужні хранителі.

Для усіх без винятку громадян вважається кориснішим дивитися безкінечні серіали і телешоу, які не залишають часу для роздумів, замінюють громадянам живе спілкування одне з одним, із природою. Науковці, викладачі і просто освічені мислячі люди намагаються врятувати книги, у яких збережено багатовіковий досвід людської цивілізації, історію, наукові здобутки й художні твори, які вчать думати, аналізувати і просто розуміти інформацію.

Однак такі громадяни державі не потрібні — їй потрібні зазомбовані споживачі телевізійних передач і «правильних» новин, які навіть освіту здобувають за навчальними фільмами. Вони, поступово тупіючи, не піддаватимуть сумніву жодного розпорядження, радітимуть спрощеному життю маріонеток без емоцій і думок та не протестуватимуть проти тотального контролю їхнього життя. Такі законослухняні громадяни беззаперечно коритимуться кожному слову влади, прагнучи прислужитися політичному режиму, рабами якого вони стали.

Головний герой роману Рея Бредбері пожежник ***Гай Монте́г*** несподівано для себе виявляє існування своєрідного паралельного світу, який є доступним лише для вибраних, освічених людей. До нього належить ***Кларіса Макле́лен***, сусідка і подруга Гая. З погляду обивателів, дівчина поводиться підозріло: гуляє вулицями, любить спілкуватися з людьми, не дивиться серіали, вважає варварством знищення книг... Зрештою Кларіс гине за незрозумілих обставин, і Гай не сумнівається, що його юну подругу знищили, як і багатьох інших співгромадян, які мали власну думку і незалежну поведінку.

Читач мимоволі порівнює Кларіс із ***Мілдред*** — дружиною Гая Монтега. Це холодна, не здатна співчувати істота, яку цікавлять лише телешоу і радіопередачі. Вона цілісінькі дні проводить біля екранів і навіть уночі спить у радіонавушниках. Її мозок перебуває під постійним впливом порожніх розважальних передач, не отримуючи від

цього ніякої інтелектуальної поживи. Мілдред навіть не усвідомлює того, що в безтямі мало не загинула від передозування снодійним, без якого вона, як і тисячі інших людей, уже не здатна жити.

Гай поступово починає по-іншому дивитися на світ. Робота пожежника, яка раніше видавалася йому корисною і приносила гарний заробіток, перетворюється на тортури, особливо після одного з викликів у будинок літньої жінки, що відмовилася залишати свій дім і згоріла разом із книгами.

Намагаючись зрозуміти, що ж особливого є в книгах, заради чого інтелектуали йдуть на смерть, Гай доходить висновку, що суспільство невиліковно хворе. Монтег стає свідком того, як зовні благополучне суспільство гине, утративши будь-яке почуття міри, розв'язавши не тільки внутрішню, а й зовнішню війну.

Монтег перебуває під пильною увагою свого шефа, начальника пожежного депо. ***Брандмейстер Бі́тті*** — людина груба і цинічна, він цілком розуміє, які переживання мучать Гая, і застерігає свого підлеглого від фатальних протизаконних кроків. Згодом з'ясовується, що Монтег тихцем від своїх напарників виносить із пожежі під вогнетривкою курткою книжки. Вдома він читає їх і з величезними зусиллями намагається зрозуміти сенс прочитаного. Однак Мілдред доносить на Гая владі за зберігання книжок. Їхню домівку спалюють, а сам Гай стає вбивцею Бітті. Лише з часом Гай розуміє, що брандмейстер фактично спровокував його, що це було своєрідне самогубство людини, яка вже не мала сил знищувати найцінніше, що залишилося у їхньої цивілізації.

Гай змушений тікати, але десь вулицями нічного міста його слід уже взяв невтомний механічний пес, який рано чи пізно обов'язково його наздожене, якщо Гай не дістанеться річки за містом і не приєднається до гурту втікачів-інтелектуалів. Цю дорогу йому вказав знайомий професор ***Фа́бер***, який разом із тисячами інших викладачів став безробітним через те, що знання людям більше не потрібні. Разом із Гаєм вони планували таємно передруковувати найцінніші книги, щоб зберегти їх для прийдешніх поколінь. Адже рано чи пізно це божевілля повинно закінчитися: країна, яка знищує своїх громадян і провокує військові конфлікти із сусідніми державами, повинна зазнати краху.

Події твору так чи інакше наштовхують нас на паралелі з реальними тоталітарними режимами. Згадується посмертна доля книг Генріха Гейне, які в 1933 році нацисти спалювали на вулицях німецьких міст, бо їхній автор був євреєм. ***Генріх Гейне***, ніби передбачивши смерті мільйонів людей у печах нацистських концтаборів, у трагедії «Альманзо́р» ще в 1821 році писав: «Це було лише прологом. Там, де спалюють книги, зрештою спалюють і людей». Гейне вже тоді розумів, що суспільство, яке не цінує культуру, згодом морально деградує, скочується в темряву зла, вчиняючи жахливі злочини.

451° ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ

(скорочено)

451° за Фаренгейтом — температура, при якій загоряється папір.

Якщо тобі дадуть лінійований папір, пиши впоперек.
Хуан Рамон Хіменес

Частина перша. Насолода спалювати

Так приємно було дивитись, як вогонь поглинає речі, як вони чорніють і змінюються. В кулаках — мідний наконечник брандспойта; величезний пітон випльовує отруйний гас; кров бухкає у скронях, а руки, що перетворюють на попіл сторінки історії, здаються руками дивовижного музики, який диригує симфонію полум'я. Шолом насунений на чоло; очі палають вогнем. Він натискає на запальник — і будинок ніби підстрибує в жадібному полум'ї, що забарвлює вечірнє небо в червоне, жовте й чорне. Книжки, змахуючи крилами-сторінками, вмирають на ґанку й на лужку перед будинком, злітають іскристими вихорами.

На обличчі Монтега застигла посмішка-гримаса, яка з'являється на губах людини, коли її раптом обпалить вогнем. Він знав, що, повернувшись у пожежне депо, він, глянувши в дзеркало, дружньо підмогне своєму обпаленому, вимазаному сажею обличчю. Він старанно витер і повісив на цвях свій чорний лискучий шолом, дбайливо повісив брезентову куртку, з насолодою помився під душем, потім, заклавши руки в кишені та насвистуючи, перетнув майданчик верхнього поверху пожежної станції.

Він вийшов і нічною вулицею рушив до метро. Потяг невдовзі викинув його разом із сильним струменем теплого повітря на викладений жовтими кахлями ескалатор. Насвистуючи, Монтег піднявся на ескалаторі в нічну тишу. Він простував до рогу, не думаючи ні про що особливе. Але раптом сповільнив ходу, ніби звідкись налетів вітер і хтось покликав його на ім'я.

[...] По тротуару, осяяному місячним світлом, вітер гнав осіннє листя, і здавалося, ніби дівчина, яка йшла назустріч, не ступає, а пливе в повітрі. Ледь нахиливши голову, вона дивилась, як її черевички чіпляють рухливе листя. На її тонкому, матово-білому обличчі застиг вираз лагідної, невситимої цікавості й ледь помітного подиву. Дівчина зупинилась і глянула на Монтега темними, сяйливими, жвавими очима, так ніби він сказав їй щось надзвичайно приємне. Але він лише привітався. Помітивши, що дівчина зачудовано дивиться на саламандру на його рукаві й на диск із феніксом на грудях, він проказав:

— Ви, певне, наша нова сусідка?

— А ви, мабуть... — вона відвела очі від емблеми його професії, — пожежник? — її голос завмер. — Я... я здогадалася б навіть із заплющеними очима.

— Що, запах гасу? Моя дружина завжди на це скаржиться, — засміявся він. — Його ніколи не можна цілком позбутися.

— Атож, не можна, — мовила вона з якимось острахом. — Можна, я піду з вами? Мене звуть Кларіс Маклелен.

— А я — Гай Монтег. А чому ви блукаєте так пізно? Скільки вам років?

Теплої, але свіжої ночі вони йшли срібним від місячного сяйва тротуаром, і Монтегові здавалося, ніби в повітрі повівало ароматом абрикосів.

— Так-от, — промовила дівчина, — мені сімнадцять і я божевільна. Мій дядько запевняє, що це в такому віці неминуче. Коли питають, скільки тобі років, каже він, відповідай, що сімнадцять і що ти схибнута. Вночі добре гуляти, правда ж? Я люблю вдихати запах речей, бачити їх, а інколи отак блукаю цілу ніч аж до схід сонця. Знаєте, я вас анітрохи не боюсь.

— А чого мене боятися? — здивувався він.

— Багато хто боїться вас. Я маю на увазі, боїться пожежників...

Її обличчя здавалося тендітним, матово-білим кристалом, що світився зсередини м'яким, немеркнучим світлом... Раптом Кларіс Маклелен сказала:

— Можна щось запитати? Чи давно ви працюєте пожежником?

— Відтоді, як мені виповнилось двадцять, тобто вже десять років.

— А ви коли-небудь читаєте книжки, які палите?

— Це протизаконно! — він засміявся. — Це непогана робота. В понеділок палити книжки Едни Міллей, в середу — Уїтмена, в п'ятницю — Фолкнера, перетворювати їх на попіл, а потім спалювати навіть попіл. Отакий наш девіз...

Вони пройшли ще трохи. Раптом Кларіс запитала:

— Я чула, ніби колись пожежники існували для того, щоб гасити вогонь.

Він засміявся. Дівчина швидко поглянула на нього.

— Чого ви смієтесь?

— Не знаю. — він знову засміявся, та зненацька замовк. — А що?.. Ви таки дивна, — промовив Монтег, глянувши на неї. — Ну, а це вам ні про що не говорить? — він поплескав по цифрі «451» на рукаві своєї вугляно-чорної куртки.

— Говорить, — прошепотіла вона. — Я рідко коли дивлюсь телевізійні передачі, не ходжу на автомобільні гонки й не буваю в парках розваг. Певне, тому в мене досить часу для всяких безглуздих думок. Вранці на траві лежить роса.

Він намагався пригадати, чи чув колись про це, і раптом розсердився. Далі вони йшли мовчки; вона замріялась, а він, відчуваючи

досаду, докірливо поглядав на неї. Вони підійшли до її будинку — всі вікна в ньому світилися.

— Що тут таке? — Монтегові не часто доводилося бачити стільки світла в житловому приміщенні.

— Нічого, просто мама, тато й дядько сидять разом і розмовляють. Зараз таке рідко зустрінеш. Так, ми дуже дивні люди.

— Але про що ви розмовляєте? — дівчина у відповідь лише засміялась.

— На добраніч! — вона повернула до свого будинку. Тоді, ніби щось пригадавши, зупинилась і подивилася здивовано й допитливо йому в обличчя.

— Ви щасливий? — запитала.

— Що?! — вигукнув він. Але дівчина вже бігла в місячному світлі. Тихо причинилися вхідні двері її будинку. — Щасливий? От дурниці!

Монтег перестав сміятися. Він засунув руку в спеціальний отвір у дверях свого будинку, й вони у відповідь на його доторк відчинились.

— Звісно, щасливий. А що вона собі думає? Що я нещасний? — запитував він у порожніх кімнат, його погляд натрапив на вентиляційну решітку в передпокої. І він нараз пригадав, що там сховане. Зараз воно ніби дивилось на нього звідти. Він швидко відвів очі.

Яка дивна зустріч цього дивного вечора! Такого з ним ще не було, хіба що рік тому, коли він зустрівся в парку зі старим і вони розмовляли...

Скільки вони йшли разом? Три хвилини? П'ять? І водночас ніби дуже довго. Він думав: «А вона ніби навмисне чекала мене там о такій порі...»

Монтег прочинив двері спальні й наче опинивсь у мармуровому холодному склепі. Непроглядна темрява, нема й натяку на залитий срібним сяйвом зовнішній світ; вікна щільно завішені, а сама кімната схожа на могилу, куди не проникає жоден звук великого міста. Проте кімната не була порожня.

Він прислухався... Пітьма. Він не був щасливий. Ні, він нещасний. Він сказав це сам собі. Визнав як факт. Він носив своє щастя, мов маску, а дівчина зірвала її і втекла через лужок, і вже не можна постукати до неї в двері, щоб вона повернула йому цю маску.

Не вмикаючи світла, він уявив собі кімнату: дружина на ліжку, не вкрита ковдрою й холодна, наче надгробний пам'ятник; її нерухомі очі втупилися в стелю. А у вухах — манюсінькі «черепашки», радіоприймачі-втулки завбільшки як наперсток, і океан електронних звуків — музика й голоси, — виплескується на береги її безсонного мозку. І з почуттям людини, яка ось-ось помре від задухи, він помацки дістався до своєї самітної, холодної постелі.

Монтег прислухався до дихання жінки, що лежала на ліжку в темряві. Дихання було дуже слабке, в ньому ледь вгадувалося життя.

— Мілдред!

Її обличчя нагадувало засніжений острів. Безрух, німування... Тільки спів бджіл-втулок, заткнутих у вуха; тільки скляний погляд і слабке, майже нечутне дихання, й повна її байдужість до того, чи дихатиме вона взагалі. [...]

Через осяяний місячним світлом лужок, із будинку, де жила Кларіс із батьками й дядьком, долинав сміх. Вони вміли сміятися спокійно і щиро. Крім того, цей сміх був природний, сердечний і невимушений, він долинав з будинку, яскраво освітленого цієї пізньої пори. Монтег чув голоси людей, вони щось говорили, запитували, відповідали, сплітаючи чарівну тканину розмови.

Монтег вийшов через скляні двері, перетнув лужок, навіть не усвідомлюючи, що робить. Він стояв у тіні перед будинком, де точилася розмова, й думав про те, що от зараз він може постукати в двері й прошепотіти: «Впустіть мене. Я мовчатиму. Я хочу лише послухати вашу розмову».

Монтег подався назад, до свого дому. Не зачинивши вікна, підійшов до Мілдред, дбайливо вкутав її ковдрою і ліг у свою постіль.

— Нічого більше не знаю,— промовив Монтег, поклавши в рот снодійну таблетку. Вона повільно розтала на язику. [...]

Щодня, виходячи з дому, він знав, що Кларіс десь поблизу. Одного разу він бачив, як вона трусила горіхове дерево, другого разу вона сиділа на лужку й в'язала синій светр, разів зо три чи з чотири він знаходив на своєму ґанку букет осінніх квітів, пригорщу каштанів у маленькій торбинці, кілька опалих листків. Щодня Кларіс проводжала його до повороту.

— Чом ви не в школі? День при дні блукаєте... — запитав якось Монтег, коли вони підходили до метро.

— За мною в школі не тужать, — відказала дівчина. — Кажуть, нібито я нетовариська, важко сходжуся з людьми. А насправді я дуже товариська. По-моєму, спілкуватися з людьми — це розмовляти, як ось ми з вами. Спілкуватися з людьми приємно. А хіба це спілкування, коли зібрати всіх докупи й нікому не давати й слова сказати. Урок по телебаченню, урок з баскетболу, з бейсболу чи з бігу, ще урок з історії — примушують щось переписувати, щось перемальовувати. Знаєте, ми ніколи нічого не запитуємо в школі, принаймні більшість; а нас обстрілюють відповідями — бах! бах! — потім ще сидимо чотири години, дивимось навчальний фільм. Як на мене, це ніяке не спілкування... Всі мої ровесники галасують і танцюють, мов несамовиті, або ж лупцюють одне одного. Я боюся своїх однолітків. Вони вбивають одне одного. Лише минулого року застрелено шість моїх ровесників. Дядько каже, що його дід пам'ятав часи, коли діти не вбивали одне одного... Я люблю спостерігати за людьми. Буває, цілісінький день їжджу в метро, дивлюся на них. Мені кортить знати, хто вони, куди їдуть. Інколи я підслуховую розмови в метро чи біля фонтанчиків. І знаєте що? Люди ні про що не говорять.

— Не може бути!

— Та кажу ж вам — ні про що! Одне й те саме — марки автомобілів, моди, плавальні басейни... Всі торочать одне й те саме! А в кав'ярні вмикають ящики жартів і слухають ті самі жарти чи вмикають музичний екран. А музеї? Дядько каже, колись було інакше...

— Дядько каже це, дядько каже те! Ваш дядько незвичайна людина.

— Таки незвичайна. Ну, мені треба йти. До побачення, містере Монтегу.

А потім Кларіс зникла. Спочатку він ніяк не міг збагнути, чим цей день не схожий на інші, а все полягало в тому, що ніде не було видно Кларіс. Щось скоїлося, щось порушилося в щоденному порядку. [...]

Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім днів. Пожежна станція.

— ...Монтегу, послухайте дивину — мені розповіли сьогодні вранці. Один пожежник у Сіеглі навмисне настроїв на свій хімічний склад механічного пса і випустив його з буди. Що ви скажете про цей спосіб самогубства? — Бітті розглядав його, наче скульптуру в музеї. От зараз він підійде, доторкнеться до Монтега, розгадуючи його провину. Провину? Але чим він завинив?

Шелестіння карт, порухи рук. Десь бурмотіло радіо, «...будь-якої хвилини може бути оголошена війна. Країна готова захищати свою...»

Монтег здригнувся, поглянув на карти, що тримав у руці:

— Я... я згадав пожежу на минулому тижні й того чоловіка, чию бібліотеку ми спалили. Що з ним сталося?

— Він волав як несамовитий, і його відвезли до божевільні.

— Але ж він не божевільний!

— Кожен, хто вважає, що можна обдурити уряд і нас, божевільний.

— Я намагався уявити, — вів далі Монтег, — що відчуває людина в такій ситуації. От коли б, приміром, спалювали наші будинки й наші книжки?

— У нас немає книжок.

— А якби були?

— Може, у вас є? — Бітті повільно опустив і підвів повіки.

— Ні. — Монтег наче відчув легесенький доторк прохолодного вітру.

«От я дурний, — подумав Монтег, — я ж сам себе виказую!»

— Я хочу сказати, — провадив він, — що в давні часи, коли будівлі ще не були вогнетривкими... — Нараз йому здалося, ніби то не він промовляє ці слова, говорила ж за нього Кларіс Маклелен.— Хіба тоді пожежники не гасили пожеж, замість того, щоб розпалювати їх?

— Оце здорово! — Стоунмен і Блек разом вихопили з кишень пожежні статути й поклали перед Монтегом. І Монтег прочитав добре знайомі рядки:

«Правила
1. За сигналом тривоги виїжджати негайно.
2. Швидко розпалювати вогонь.
3. Усе спалювати дотла.
4. Негайно повертатися до пожежної станції.
5. Бути напоготові до нових сигналів тривоги».

Всі дивилися на Монтега. Він не ворухнувся. Раптом пролунав сигнал тривоги. Закалатав дзвін під стелею. Чотири стільці миттю спорожніли. [...]

Монтег схопив шолом, що висів на стіні, вибіг, стрибнув у машину, і вона помчала, а нічний вітер розносив виття сирени й могутній гуркіт металу.

Це був облуплений триповерховий будинок у старій частині міста. Йому було не менш як сто років.

Двигун пирхнув і зупинився. Бітті, Стоунмен і Блек уже бігли по тротуару, незграбні у грубих вогнетривких комбінезонах. Монтег подався за ними.

Вони розтрощили вхідні двері й схопили жінку, дарма що та й не намагалася тікати. Вона стояла, похитуючись, втупившись у порожню стіну перед собою. Її вуста безгучно ворушились, а в очах застиг такий вираз, ніби вона силкувалася щось пригадати; нарешті пригадала, і вуста заворушилися знову:

— «Будьте мужнім, Рідлі. Божою ласкою ми сьогодні засвітили в Англії таку свічку, якої, я певен, їм ніколи не загасити».

Із приголомшливою байдужістю Бітті дав жінці ляпаса.

Стоунмен простяг карту тривоги з копією телефонограми на звороті: «Є підстави підозрювати горище будинку № 11, Елм-стріт, Сіті, Е.Б.».

— Це пані Блейк, моя сусідка, — мовила жінка, глянувши на ініціали.

— Гаразд, хлопці, ставайте до роботи!

За мить пожежники бігли по сходах, виламували сокирами незамкнені двері, — спотикалися, галасували, наче ватага шкодливих хлопчаків. Книжки лавиною ринули на Монтега, коли він, здригаючись, дерся вгору стрімкою драбиною. Зненацька Монтег страшенно розлютився. Як усе недобре склалося! Досі все було. Спочатку приїздила поліція, жертві заклеювали рота пластирем, зв'язували і кудись відвозили. Коли прибували пожежники, будинок уже був порожній.

Але сьогодні хтось помилився. Ця жінка псувала усталений ритуал. Це непорядок! Неправильно! Зненацька Монтег страшенно розлютився.

Книжки гупали по руках і плечах Монтега, падали на його зведене догори обличчя. Якась книжка, наче білий голуб, покірливо опустилась йому просто в руки, тремтячи сторінками-крилами. Він міцніше вхопив книжку і з божевільною нерозважливістю притис її до грудей. Нагорі пожежники ворушили купи журналів, здіймаючи ку-

ряву. Журнали падали, наче підстрелені птахи, а жінка внизу стояла, ніби маленька дівчинка, серед цих мертвих тіл.

Ні, сам Монтег не зробив нічого — то все його рука, в якої був свій мозок, своє сумління; ця рука зненацька стала злодійкою. Ось вона пірнула під пахву, притисла книжку до спітнілого тіла і вирнула, вже порожня, зі спритністю чародія! Дивіться, нічого немає! Нічого!

Ввімкнули помпи, і струмені холодного гасу ринули з баків. Кожну книжку, кожну кімнату було полито гасом. Тоді всі квапливо спустились униз. Монтег, похитуючись і задихаючись від випарів гасу, йшов останній.

— Виходьте! — наказали вони жінці.

Вона стояла навколішки серед книжок, торкаючись їхніх просякнутих гасом шкіряних і картонних палітурок, обмацувала золоте тиснення, з німим докором дивлячись на Монтега.

— Не матимете ви моїх книжок, — проказала вона.

— Ви знаєте закон, — відповів Бітті. — Де ваш глузд? У книжках повно суперечностей. Облиште все! Людей, про яких ідеться в цих книжках, ніколи не було. Ну-бо, ходімо! Зараз будинок займеться, — сказав Бітті.

Пожежники незграбно простували до дверей. Вони озирнулися на Монтега, який ще стояв коло жінки.

— Не можна ж її залишати тут! — рішуче заявив він.

— Пора повертатися до пожежної станції. А ці фанатики завжди намагаються заподіяти собі смерть, річ відома. — Бітті підніс руку із запальничкою.

Монтег доторкнувся до жінчиного ліктя.

— Ходімо зі мною.

— Ні, — відказала та. — Але вам — дякую.

— Рахую до десяти, — мовив Бітті. — Один. Два.

— Я волію залишитися тут. Можете не рахувати, — сказала жінка й розтулила кулак — на долоні лежала якась тоненька паличка.

Звичайний собі сірник. Але, забачивши його, пожежники метнулися геть із дому. Брандмейстер Бітті позадкував до виходу. На червоному обличчі Бітті, який зашпортавсь у дверях, промайнув страх. Жінчина рука судомно стиснула сірника. Повітря було просякнуте випарами гасу.

Книжка, яку Монтег заховав під пахву, калатала в груди, немов серце.

Монтег відчув, що мимохіть задкує до дверей слідом за Бітті, тоді сходами вниз, через лужок. Жінка вийшла за ними, зупинилась на ґанку і зміряла їх спокійним поглядом, але в цьому спокої виразно відчувався осуд.

Монтегові перехопило подих — жінка на ґанку тернула сірником об поруччя. З будинків на вулицю вибігали люди.

Назад повертались мовчки, не дивлячись один на одного. Монтег сидів попереду з Бітті. «Саламандра» круто повернула за ріг і помчала далі.

— Рідлі, — нарешті промовив Монтег.

— Що? — спитав Бітті.

— Вона сказала «Рідлі». Коли ми ввійшли, вона пробурмотіла якісь дивні слова: «Будьте мужнім, Рідлі». І ще щось... щось іще...

— «Божою милістю ми сьогодні засвітимо в Англії таку свічку, якої, я вірю, їм ніколи не загасити», — промовив Бітті.

Після цих слів Стоунмен і Монтег здивовано глянули на брандмейстера. Бітті потер підборіддя.

— Чоловік на ймення Латімер сказав це чоловікові, якого звали Ніколас Рідлі, коли їх за єресь спалювали живцем на багатті в Оксфорді шістнадцятого жовтня тисяча п'ятсот п'ятдесят п'ятого року.

Монтег і Стоунмен знов перевели погляд на дорогу.

— Я геть напханий всякими цитатами й висловами, — сказав Бітті. — Та й більшість брандмейстерів так само. Інколи собі дивуюсь...

[...] Мілдред, схилившись над ліжком, зацікавлено дивилася на нього. Він відчував її присутність, бачив її, не розплющуючи очей, — волосся, спалене хімічною фарбою, ламке, мов солома, очі, наче прикриті невидимими більмами, намальовані закопилені вуста, худорляве від дієти, сухе, ніби тичка, тіло, біла, як сало, шкіра. Іншою вона йому й не пригадувалась...

— Дай мені таблетку аспірину й води.

— Треба вставати, — відказала вона. — Вже полудень. Ти проспав на п'ять годин більше, ніж звичайно.

— Ти можеш це зробити заради хворої людини?

— Ти ніколи досі не хворів.

— Так, а тепер хворий. На роботу не піду. Зателефонуй Бітті.

— Ти так дивно поводився вночі, — наспівуючи вона підійшла до нього.

— Ти нічого не хочеш запитати про вчорашній вечір? — сказав він. — Ми спалили з тисячу книжок. І жінку.

— Ну? Ти що, хочеш, щоб я сама подзвонила брандмейстерові Бітті?

— Так, я ж сказав!

— Не кричи!

— Я не кричу, — він підвівся в ліжку. Раптом його охопила лють і він, спаленівши, аж затрусився. — Мілдред, що ти скажеш, якщо я піду з роботи?

— Ти хочеш усе покинути? Лише тому, що якась жінка з книжками...

— Якби ж ти її бачила, Мілдред!

— Вона ніхто для мене; хай би не тримала книжок. Вона знала, що за це доведеться відповідати. Ненавиджу її. Через неї ти хочеш

піти з роботи, і не встигнеш оком змигнути, як нас викинуть на вулицю — і не буде нічого!

— Ти там не була, ти не бачила, — промовив Монтег. — Певне, в книжках є щось таке, чого ми не можемо навіть уявити собі, тому ця жінка залишилась у будинку, охопленому вогнем. Хто піде на смерть отак, ні сіло ні впало?

— Вона просто дурна.

— Не дурніша за нас з тобою, а може, й розумніша. А ми її спалили.

З вітальні долинали звуки танцювальної музики.

— І річ не тільки в тому, що та жінка померла, — вів далі Монтег. — Учора я думав про книжки. І вперше зрозумів, що за кожною стоїть людина. Людина плекала свої думки. Хтось, може, поклав усе життя, щоб записати те, що думав, що бачив, а тут з'являюся я і — ф'юїть! — все перетворено в попіл.

[...] Брандмейстер Бітті сів у найзручніше крісло. Він неквапливо натоптав тютюном і запалив інкрустовану міддю люльку, випустивши велику хмару диму.

— Ось надумав завітати, провідати хворого.

— А як ви здогадалися, що я хворий?

Бітті посміхнувся звичайною посмішкою, показавши білі мов цукор зуби.

— Та бачив я, що воно до того йде. Коли ви одужаєте?

— Завтра. Може, післязавтра. На початку наступного тижня.

Бітті пахкав люлькою.

— Кожен пожежник, раніше чи пізніше, проходить через це. І йому треба допомогти; треба, щоб він знав історію професії. Зараз я вам дещо поясню. Отож ви запитаєте, як це все — тобто наша робота, — почалася. Почалася десь під час так званої громадянської війни. Але по-справжньому діло пішло на лад лише з впровадженням фотографії. А потім, на початку двадцятого століття — кіно, радіо, телебачення; дуже скоро все стало масовим. Оскільки все стало масовим, то все й спростилося, — провадив Бітті. — Колись книжками цікавилися тільки одиниці. Отже, й книжки могли бути різними. Світ був простий. Зміст фільмів, радіопередач, журналів, книжок зменшився до певного стандарту, розумієте?

— Здається, так, — відповів Монтег.

— Уявіть собі людину дев'ятнадцятого століття — коні, собаки, карети, повільний темп життя. Потім двадцяте століття — темп прискорюється. Обсяг книжок зменшується. Стисле видання. Переказ. Екстракт. Твори класиків скорочуються до п'ятнадцятихвилинної радіопередачі. Далі ще більше: один стовпчик тексту, який можна прочитати за дві хвилини. Чимало людей ознайомилися з «Гамлетом», прочитавши одну сторінку переказу в збірнику, який твердив: «Нарешті ви зможете прочитати всіх класиків! Не відставайте від своїх сусідів!» Ось вам інтелектуальний стандарт, що панував минулі п'ять

століть. А тепер, Монтег, переказ переказу! Політика? Відцентрова сила викинула геть усі непотрібні, зайві, шкідливі думки!..

Мілдред узялася розправляти простирадло. Серце Монтега тьохнуло і завмерло, коли її руки торкнулися подушки. Нараз вона смикнула його за плече, щоб він трохи підвівся і дав їй змогу витягти подушку, підбити її і знову покласти йому за спину. Може, вона скрикне й широко розплющить очі, або просто, засунувши руку під подушку, запитає: «Що це?» — і зі зворушливою наївністю покаже сховану книжку.

— Термін навчання в школах скорочується, дисципліна знижується, філософія, історія, мови скасовуються, англійській мові й правопису приділяється дедалі менше уваги, зрештою, про них майже зовсім забувають. Життя коротке, отож треба перш за все працювати, а після роботи розважатися досхочу. І навіщо навчатися чогось іншого, крім уміння натискувати на кнопки, вмикати перемикачі і загвинчувати гайки?..

— Дай-но я поправлю подушку, — сказала Мілдред.

— Та дай ти мені спокій, ради бога! — люто крикнув Монтег.

Бітті здивовано глянув на них. Рука Мілдред застигла під подушкою. Пальці обмацували книжку. Цікавість на її обличчі змінилася надзвичайним подивом. Губи її розтулились... Зараз вона запитає...

— З театрів треба викинути все, крім клоунади. Треба якнайбільше спортивних ігор, розваг, треба, щоб людина завжди перебувала в натовпі, щоб її не покидало відчуття стадності — тоді вона не матиме часу думати, чи не так? Більше книжок з малюнками. Більше фільмів. А поживи для розуму менше й менше...

Мілдред вийшла, гримнувши дверима.

— Журнали перетворились у якийсь різновид ванільного сиропу. Книжки стали схожі на підсолоджені помиї. Ну і, звичайно, еротичні журнали. Ось так, Монтег. І все це відбулося без будь-якого втручання зверху, без уряду. Технологія і масовість ужитку — ось що, хвалити бога, призвело до сучасного становища. Тепер завдяки їм ви завжди можете бути щасливим: читайте собі комікси, солоденькі любовні сповіді чи торговельно-рекламні видання.

— Гаразд, але до чого тут пожежники? — запитав Монтег.

— Ну, це дуже просто. Коли школи почали випускати дедалі більше бігунів, стрибунів, автогонщиків, льотчиків, механіків, ремісників замість дослідників, критиків, учених і людей мистецтва, слово «інтелектуал», звісно, стало лайкою, і це справедливо. Людині притаманна неприязнь до всього незвичайного. Пригадайте, адже у вашому класі був який-небудь обдарований хлопчина, що краще за інших читав і відповідав, а решта учнів сиділи, мов бовдури, і глибоко ненавиділи його? Ми всі повинні бути однакові. Не вільні й різні від народження, як сказано в конституції, а просто однакові, і тоді всі будуть щасливі, бо не буде велетів, перед якими треба схилятися в шанобі, на яких треба рівнятись. Отак! А книжки — це заряджена

рушниця в помешканні сусіда. Спалити її! Зруйнувати людський розум!. Так-от, на пожежників були покладені нові обов'язки — стежити, щоб нічого не бентежило нашого розуму. Це ми, Монтег, — ви і я. Ми не можемо дозволити заворушень. Потрібні безтурботність і спокій. Знищити все, ще викликає тривогу! У сміттєспалювальну піч!.. Вогонь палає, вогонь очищає.

— У сусідньому будинку, жила дівчина, — повільно промовив Монтег.— Її вже немає, здається, померла. Вона була не така. Як... як це могло трапитися?

Бітті всміхнувся.

— На щастя, такі дивачки, як вона, зустрічаються рідко. Ми вміємо знищувати небажані прояви ще в зародку. Головне — спокій, Монтег! Влаштовуйте різні конкурси. Напихайте людям голови інформацією, яку не можна перетравити; захаращуйте їх нічого не вартими «фактами», аби вони переситилися, аби відчували себе «чудово поінформованими». І тоді вони вважатимуть, що думають, що рухаються вперед, хоч насправді й стоять на місці. І вони будуть щасливі. Той, хто вміє розібрати й зібрати телевізорну стіну, щасливіший за того, хто намагається виміряти й математично обчислити Всесвіт, бо той Всесвіт не можна ні виміряти, ні обчислити, не відчувши власної мізерності і нікчемності. До дідька! Краще давайте нам клуби, вечірки, фокусників, карколомні трюки, реактивні автомобілі, секс і героїн, якнайбільше того, що викликає автоматичні рефлекси! — Бітті підвівся. — Я мушу йти. Лекцію закінчено. Вам слід запам'ятати, Монтегу, що ми — борці за щастя, і ви, і я, й решта наших колег. Тримайтеся, Монтегу! Не дайте потокові меланхолії та похмурої філософії затопити світ. Ви, мабуть, не уявляєте, як ви потрібні в цьому щасливому світі сьогоднішнього дня.

Бітті потис безживну руку Монтега. Той нерухомо сидів на ліжку — здавалося, він не поворухнеться, хоч хай падає на нього стеля.

— Ще одне наостанок, — мовив Бітті. — Принаймні хоч раз за життя кожного пожежника буває така хвилина: йому раптом захочеться дізнатися, що ж написано? І так захочеться, що немає сили боротися. Так-от, Монтегу, повірте, мені свого часу довелося прочитати кілька книжок, і кажу вам: у них нічогісінько немає! Нічогісінько, чому можна було б повірити чи навчити інших. [...]

Частина друга. РЕШЕТО І ПІСОК

[...] «Монтегу, — сказав він сам до себе, — ти таки дурний. Але що робити? Повідомити про книжки, забути про них?» — він знову розгорнув книжку.

«Бідна Міллі, — думав він. — Бідний Монтег. Адже й ти нічого не можеш втямити в них. Де знайти вчителя, коли змарновано стільки часу?»

Монтег знову згадав, як у парку випадково зустрів одного старого у чорному одязі, як той похапцем сховав у кишеню книжку. У розмо-

ві із незнайомцем виявилося, що він — колишній викладач англійської мови, який дуже давно став безробітним, оскільки його професія виявилася не потрібною людям. Чоловік помітно нервував, однак назвав своє ім'я (професор Фабер) і написав Монтегу адресу і номер телефону. Монтег зателефонував Фаберу і повідомив, що до його рук потрапив примірник Святого Письма, який, вочевидь, став останнім у їхніх краях. Взявши врятовану від вогню Біблію, пожежник пішов до професора, щоб вирішити, як діяти далі.

— Хто там?..

Двері повільно відчинилися. Визирнув Фабер — він здавався дуже кволим і переляканим. Вигляд у старого такий, ніби він багато років не виходив надвір. Раптом його погляд упав на книжку під пахвою Монтега — і старий ураз перемінився, тепер він уже не був ані таким старезним, ані кволим.

— Пробачте, доводиться бути обережним. — він не зводив очей з книжки. — Отже, це правда. — Монтег увійшов. Фабер зачинив двері. — Сідайте. — Він задкував, не відриваючи погляду від книжки, наче боявся, що вона щезне, коли він хоч на мить відведе від неї очі. — Ця книжка... Можна мені...

— Так-так, пробачте, — Монтег простягнув йому книжку.

— Я не релігійна людина, але стільки часу минуло відтоді, як... — Фабер перегортав сторінки, зупиняючись то тут, то там. — Така сама, точнісінько така, якою я її пам'ятаю... Боже мій, скільки було гарних книжок, аж поки ми дозволили знищити їх! — він погортав сторінки. — Пане Монтегу, перед вами боягуз. Я бачив, що робиться, знав, що буде, але нічого не робив. І коли надумали палити книжки, використовуючи для цього пожежників, я трохи поремствував — і впокорився, бо ніхто не підтримав мене. Тепер скажіть мені, чого ви прийшли?

— Я хочу навчитися розуміти те, що читаю.

— Ви безнадійний романтик, — сказав Фабер. — Книжки — лише одне із вмістилищ, де ми зберігаємо те, що боїмося забути. В них немає чарів. Чари в тому, що вони говорять, у тому, як вони зшивають клапті Всесвіту в єдине ціле. У цієї книжки є *пори*, вона дихає. Вона має обличчя. Ви можете закрити книжку і сказати їй: «Почекай!» Ви її володар. Але хто вас вирве з пазурів, що хапають вас, коли ви вмикаєте телевізорну вітальню? Вона ліпить із вас що завгодно.

— Я можу *діставати* книжки. Якщо книжки справді такі цінні, чи не можна дістати друкарський верстат і надрукувати кілька примірників? Ми б...

Поки вони розмовляли, над будинком мчали бомбардувальники, тримаючи курс на схід. Співрозмовники замовкли, прислухаючись до могутнього ревища реактивних двигунів, відчуваючи, як від нього все стрясається у них всередині.

— Потерпіть, Монтегу... Наша цивілізація мчить до загибелі.

— Але хтось мусить бути напоготові, аби відбудовувати після вибуху?

— Хто? Нагадувати тим, хто врятувався, що людина має й добрі риси? Та вони лише назбирають каменюк і заходяться жбурляти ними одне в одного! Йдіть додому, Монтегу. Навіщо марнувати свої останні години на те, щоб кружляти по клітці й переконувати себе, що ти не білка в колесі?

— Отже, вам уже все байдуже?

— Ні, не байдуже, — я аж хворію через це... Монтегу, у вас є гроші? Ми можемо надрукувати кілька книжок і чекати, коли почнеться війна, яка зруйнує заведений порядок і дасть нам потрібний поштовх.

Вони обоє дивилися на книжку, що лежала на столі.

— Я намагався запам'ятати, — сказав Монтег. — Але я боюся, що Бітті розрадить мене, і я знову стану таким, як був. Адже лишень тиждень тому, поливаючи книжки гасом зі шланга, я думав: «Оце весело!»

Старий кивнув.

— Той, хто не створює, мусить руйнувати. Стара як світ істина. Психологія неповнолітніх правопорушників.

— Можете ви мені хоч якось допомогти? Ввечері у мене розмова з брандмейстером Бітті, мені потрібна підтримка. Боюся, що я захлинусь у зливі його красномовства. [...]

Під стелею депо задзеленчав сигнал тривоги. В іншому кутку кімнати цокотів телетайп, записуючи адресу. Брандмейстер Бітті повільно підійшов до телетайпа і відірвав стрічку. Побіжно глянув на адресу. Усі дивилися на нього.

— А тепер — ворушіться! Хутко беріть інструмент! — Бітті підвівся...

[...] Вони завернули за ріг — сирена ревіла, скреготали гальма, вищали шини. Рожеві щоки Бітті наче світилися в пітьмі. Він жорстоко посміхався.

— Ось ми й приїхали!

«Саламандра» різко зупинилася. З неї, квапливо й незграбно зіскакуючи, посипалися люди. Пожежники, схожі у своїх незграбних чоботях на калік, розбігалися безшумно, мов павуки. Бітті стежив за виразом обличчя Монтега.

— Що з вами, Монтегу?

— Послухайте, — промовив той, — ми ж зупинилися біля мого дому.

Частина третя. ВОГОНЬ ГОРИТЬ ЯСНО

[...] — Ось ви й *маєте*, що хотіли, — сказав Бітті. — Друзяка Монтег хотів долетіти до сонця, а тепер, коли обпалив крильця, дивується, як це могло трапитися. Кожен чомусь вважає, навіть цілком певен, що з ним не може статися ніякого лиха. Для мене не існує ані

наслідків, ані відповідальності. Але ж вони є! Та годі про це. Я хочу, щоб ви особисто виконали цю роботу. Але не з гасом і сірником, а з вогнеметом. Ваш дім — вам і прибирати. Механічний пес тут поблизу, тож не наробіть дурниць. Готові? Вогонь... Коли закінчите, знайте, що ви заарештовані, — пролунав голос Бітті.

[...] Будинок завалився купою чорного жару й чорної золи. Він лежав, укритий ковдрою сонного рожево-сірого попелу, і султан диму хитався над ним, здіймаючись високо в небо. Вистава закінчилась.

Монтег двічі пробував заговорити і, нарешті зосередившись, він спитав:

— Це моя дружина подала сигнал тривоги?

Бітті кивнув.

— Так чи інакше, ви все одно попались би. Ви уявили собі, що можете творити чудеса вашими книжками. Але ні, світ залюбки обходиться без них. Дивіться, до чого вони вас призвели: ви по зав'язку загрузли в трясовині.

Монтег навіть не поворухнувся. В душі кипіло, переверталося, коліна підкошувалися від надмірного тягаря втоми, гніву. Подумки Монтег тікав, рятувався, залишивши своє мертве, замащене сажею тіло на поталу цьому божевільному.

Бітті щосили вдарив його в голову — і Монтег, заточившись, подався назад.

— Ми вистежимо й вашого приятеля, і тоді йому буде непереливки.

— Ні! — скрикнув Монтег.

Він посунув запобіжник вогнемета. Бітті кинув бистрий погляд на Монтегові пальці; очі його ледь розширилися. Бітті глузливо посміхався.

— Ми завжди палили не те, що треба... — спромігся вимовити Монтег.

— Дайте сюди вогнемет, — сказав Бітті. Усмішка застигла на його вустах.

Але за мить він перетворився на вогняний клубок, на ляльку, що стрибала, корчилася, лементувала; в ній не залишилося нічого людського — вогняна куля качалася по лужку, бо Монтег випустив у неї довгий струмінь рідкого полум'я. Монтег заплющив очі, закричав, він намагався заткнути вуха руками, щоб не чути цих звуків. Бітті підстрибував, падав, знову підводився і нарешті скоцюрбився, обм'як, мов воскова лялька на вогні, й затих. Два інших пожежники закам'яніли, мов бовдури. Монтег, насилу подолавши напад нудоти, наставив на них вогнемет.

— Поверніться!

Вони підкорилися; піт струменів по їхніх посірілих, мов виварене м'ясо, обличчях; Монтег ударив по голові одного, другого. Вони впали і застигли. [...]

Зрештою Монтег дістався будинку Фабера, який уже божеволів від невідомості. Старий взяв гроші на видання Біблії і повідомив, що вдосвіта поїде з міста до знайомого друкаря. Монтегу Фабер порадив тікати з міста. За його словами за річкою у лісах біля покинутої залізниці живуть такі ж, як і він, втікачі. Головне не зволікати, тому що поліція привезла в місто нового механічного пса, який швидко вистежить Монтега. Чоловік зрозумів, що його переслідування транслюється по телебаченню та радіо. Щойно він потрапить в об'єктив телекамери на вертольоті, як його одразу ж заарештують.

Він швидко біг від будинку до річки. Монтег тікав. Він відчував наближення механічного пса — немов подих осені, холодний, сухий і легкий, наче подув вітру, від якого навіть не хитається трава. Вертольоти наближалися щільною зграєю, наче мошва, що злітається на світло. Він побіг. Провулок, вулиця, провулок, вулиця, і, нарешті, запах річки. Він закричав, наче цей крик міг підштовхнути його, допомогти пробігти останню сотню кроків.

[...] Він уже проплив ярдів із триста за течією, коли механічний пес прибіг до річки. Вгорі свистіли величезні пропелери вертольотів. Снопи світла падали на воду, і Монтег пірнув, рятуючись од сліпучого блиску, схожого на сяйво сонця, що раптом проглянуло крізь хмари. Він відчув, як річка м'яко несе його далі й далі, в пітьму. Зненацька промені прожекторів перекинулися на берег, вертольоти повернули до міста, наче натрапили на новий слід, і незабаром зникли. Зник і пес. Залишилися тільки холодна річка і Монтег, який плив серед раптової тиші, віддаляючись од міста, вогнів і погоні, віддаляючись геть від усього. [...]

Течія прибила його до берега. Він огледівся — перед ним лежала темна рівнина; зелені пагорби й ліси чекали до себе Монтега. Він боявся, що на березі його спостигне механічний пес. Чому погоня повернула до міста? Монтег прислухався. Тиша. Темрява, і ця місцевість, і мільйон запахів, які долинали з вітром, що холодив мокре тіло, — все це разом навалилося на Монтега. І раптом у пітьмі — шурхіт, чиясь тінь, двоє очей. Механічний пес!

Стільки пробігти, так утомитися, мало не втопитись, стільки перестраждати — і, раптом... Механічний пес! Монтег несамовито закричав, закричав передсмертним криком: він уже більше не міг цього витримати... Тінь метнулась вбік. Очі щезли. Сухим дощем посипалося листя. Олень. Монтег почув дихання звіра, запах моху; дерева бігли на нього з глупої ночі, в такт його серцебиттю.

Земля була встелена листям. Монтег ішов, наче вбрід переходив суху річку, що пахла гвоздиками й теплим пилом. Скільки різних запахів! Він зупинився, вдихаючи запахи землі; що глибше він їх удихав, то відчутнішим ставав для нього навколишній світ. Порожнечі в Монтегові вже не було. [...]

Через пів години, змерзлий, обережно ступаючи, він побачив попереду вогонь. Вогонь блиснув, щез, знову з'явився-блимав, наче око.

Монтег почав підкрадатися до нього. Полум'я повільно коливалося, вигравало білим і червоним. Вогонь нічого не спалював: він грів! Вогонь блиснув, щез, знову з'явився-блимав, наче око. Монтег почав підкрадатися до нього. Полум'я повільно коливалося, вигравало білим і червоним. Вогонь нічого не спалював: він грів!

Монтег бачив руки — вони простягалися до вогню; видно тільки руки людей — тіла тонули в темряві. Навколо вогнища панував спокій, спокій проступав на обличчях людей. Монтег рушив до цієї особливої тиші, від якої, здавалося, залежала доля світу.

Почулися голоси; люди про щось балакали, але він не міг добрати, про що саме. Монтег відступив у темряву. І тоді чийсь голос озвався до прибулого:

— Гаразд, виходьте вже! Та не бійтеся. Ласкаво просимо до товариства.

Монтег повільно підійшов до вогнища; круг нього сиділи п'ятеро літніх чоловіків у синіх бавовняних штанях і куртках. Він не знав, що їм сказати.

— Сідайте, — мовив старий, що, певне, був і за старшого. — Хочете кави?

Монтег боязко сьорбнув — люди зацікавлено поглядали на нього. Обличчя людей, що сиділи біля вогнища, заросли бородами, але бороди охайні. Руки в цих людей чисті. Вітаючи гостя, всі підвелись, а тепер знов сиділи.

— Дякую, — сказав він. — Щиро дякую.

— Просимо ласкаво, Монтегу. Моє прізвище Гренджер.

— Ви знаєте, як мене звуть? — здивовано запитав Монтег.

Гренджер кивнув на портативний телевізор біля вогнища.

— Ми стежили за погонею. Ми здогадалися, що ви пірнули в річку, коли вертольоти раптом повернули до міста. Там відбувається щось дивне.

Гренджер увімкнув телевізор. Диктор кричав:

— Погоня триває в північній частині міста! Поліцейські вертольоти скупчуються в районі Вісімдесят сьомої вулиці і Елм Гроув парку!

Гренджер кивнув.

— Так-так, вони тепер просто розігрують погоню. Вам пощастило збити їх зі сліду ще біля річки. Але вони не можуть про це сказати. Отже, чимшвидше потрібна розв'язка! Ось вони і вистежують жертву, щоб ефектно завершити цей балаган. Хвилин через п'ять Монтега зловлять! Дивіться! От зараз який-небудь бідолаха вийде на прогулянку. Якийсь химерник, дивак. Не думайте, що поліція не знає таких диваків, що полюбляють гуляти вдосвіта, просто так. Поліція стежить за ними роками. О боже, дивіться!

Люди біля вогнища подалися вперед.

На екрані з-за рогу вулиці з'явився чоловік. Об'єктив телекамери вихопив механічного пса. Вертольоти спрямували десятки прожекторів. Диктор закричав:

— Це Монтег! Погоню *завершено*!

Ні в чому не винний чоловік спантеличено зупинився, тримаючи в руці запалену сигарету. Він дивився на пса й не міг збагнути, що це таке. Либонь, він так нічого й не зрозумів. Пес піднявся в повітря — блиснула голка. Тієї ж миті пес упав на чоловіка. Він кричав, кричав, кричав!.. Широкий план. Тиша. Темрява. Нарешті з темного екрана пролунав голос диктора.

— Пошук завершено, Монтег мертвий. Злочин проти суспільства покарано.

Гренджер вимкнув телевізор. Монтег нічого не відповів; він здригався всім тілом і не зводив очей із порожнього екрана. Гренджер доторкнувся до плеча.

— Вітаю з воскресінням. Тепер не завадить познайомитися з нами. Це Френд Клемент, колишній завідувач кафедри в Кембриджському університеті, ще до того, як Кембридж перетворили на атомно-інженерне-училище. А це доктор Сіммонс із Каліфорнійського університету, ось професор Уест... Превелебний отець Падовер тридцять років тому виголосив кілька проповідей і протягом одного тижня втратив усіх парафіян через свої погляди. Ну, а я написав книжку під назвою «Належні стосунки між особою і суспільством» — і ось я тут! Ласкаво просимо до нас, Монтегу! Багато років тому я вдарив пожежника, коли він прийшов палити мою бібліотеку. Відтоді доводиться переховуватися. Хочете пристати до нас? Що ви можете нам запропонувати?

— Нічого. Я думав, у мене є частина Екклезіаста і, може, трохи з «Одкровень Іоанна Богослова», але тепер у мене навіть цього нема.

— Екклезіаст — це непогано. Де ви його зберігали?

— Тут, — Монтег доторкнувся рукою до чола.

— А, — усміхнувся Гренджер і кивнув головою.— Це чудово! — Гренджер обернувся до священника.— Є в нас Екклезіаст?

— Так. Чоловік на ймення Гарріс з Янгстауна.

— Монтегу, — Гренджер міцно стис Монтегове плече, — будьте обережні. Бережіть себе. Коли трапиться щось із Гаррісом, ви будете Екклезіаст!

— Але я все забув!

— Ніщо не зникає безслідно. Людська пам'ять схожа на фотоплівку. Монтегу, хотіли б ви прочитати «Республіку» Платона?

— Звичайно!

— Так ось, я — це «Республіка» Платона. Дозвольте познайомити вас з Джонатаном Свіфтом, автором «Подорожі Гуллівера». А цей добродій — Чарльз Дарвін. Ось Ейнштейн. Ось ми всі перед вами — Гаутама Будда і Конфуцій, — до ваших послуг. Ми також Матфей, Марко, Лука та Іоанн. — Вони засміялися.

— *Цього* не може бути! — вигукнув Монтег.

— Ми всі — уривки історії, літератури, міжнародного права; Байрон, Макіавеллі[1], Христос — усе тут, у наших головах. Якщо нас знищать, то загинуть і всі знання, що ми зберігаємо, загинуть, може, назавжди. Ми мандруємо собі, ночуємо в горах. Наша організація розкидана по всій країні. Тепер нам дуже важко; ми чекаємо, щоб скоріше почалась і закінчилася війна. Це жахливо, але ми нічим не можемо зарадити. Коли закінчиться війна, тоді придамося й ми для чогось.

— Чи багато вас?

— Тисячі, з вигляду ми нетяги, але в головах у нас цілі бібліотеки. Ми обкладинки, які захищають книжки від пошкоджень, і нічого більше. Дехто з нас живе у невеличких містах. А коли закінчиться війна, тоді якогось дня книжки можна буде написати знову; ми скличемо всіх цих людей, і вони прочитають напам'ять усе, що знають, а ми все надрукуємо на папері.

— Чому ви мені довіряєте? — запитав Монтег.

— Досить одного погляду на вас. Місто ніколи так не вшановувало нас і не влаштовувало погоні за нами. Кілька диваків з головами, напханими віршами, — це не дуже небезпечно для них. А *вам* добряче перепало.

Монтег намагався розгледіти обличчя своїх супутників, старі, втомлені, покреслені зморшками. Він шукав на них радісного виразу, рішучості, торжества над майбутнім, але нічого такого не бачив.

— Не намагайтеся скласти собі враження про книжки за їхніми обкладинками, — сказав хтось. Усі неголосно засміялись і пішли вниз за течією.

Почувся оглушливий скрегіт — у небі промчали реактивні літаки й зникли, перш ніж подорожани встигли глянути вгору. Монтег подивився туди, де за річкою лежало місто; зараз там була тільки слабка заграва.

Гренджер стояв поруч і теж дивився на місто.

— Мій дід казав: «Кожен має щось залишити після себе. Сина, чи картину, чи побудований дім, чи хоч би стіну або пару пошитих власноруч черевиків. Або сад, посаджений своїми руками. Щось, чого торкалися твої руки, в чому після смерті твоя душа знайде собі притулок». Мій дід був скульптор. Він говорив мені: «Дивися на все з подивом, живи так жадібно, ніби через десять секунд помреш. Намагайся побачити світ. Він прекрасніший за будь-яку мрію, створену на фабриці й оплачену грішми. Не проси гарантій, не шукай спокою — його зараз не існує на білому світі. А коли і є, то він родич мавпи-лінивця, що висить день і ніч на дереві вниз головою і спить, спить протягом усього життя».

— Дивіться! — вигукнув Монтег.

---

[1] *Макіавеллі Нікколо* (1469 – 1527) — італійський мислитель, письменник.

Цієї миті почалася й закінчилася війна. Миттєвий спалах і ледь чутний рух. Протягом цієї миті там, нагорі, на висоті десяти, п'яти, однієї милі промчали реактивні літаки, й наче пригорща зерна, почали падати на ще заспане місто бомби. А за наступні три секунди ворожі літаки вже зникли ген за небокраєм.

Монтег на якусь мить затримав бомби в повітрі, затримав розумом і руками, безпорадно простягнутими. «Тікайте!» — кричав він до Фабера, до Кларіс. «Рятуйся, тікай звідти!» — кричав до Мілдред. Та раптом згадав: Кларіс мертва. А Фабер поїхав із міста — десь глибокими міжгір'ями мчить по країні автобус. А Мілдред?.. «Рятуйся, тікай!»

Монтег, падаючи долілиць, побачив, відчув, як Мілдред закричала, і тієї миті весь готель завалився, впав на неї і разом із тоннами цегли потяг її вниз, на голови інших людей, а потім разом із ними — нижче, нижче, до самого підвалу, де могутній вибух безглуздо розправився з усіма, раз і назавжди.

Оглушливий вибух струсонув повітря. Вибухова хвиля прокотилася над річкою, перекинула людей, здійняла стовп. Монтег побачив, що місто злетіло в повітря. Оглушливий гуркіт сповістив про його загибель.

Монтег лежав; цементна пилюка запорошила йому очі, набилася в рот крізь міцно стулені губи. Монтег задихався і плакав. І раптом пригадав ще щось. Що це? Так, так, розділи з Екклезіаста і «Одкровень». Частина однієї книжки, частина другої... Екклезіаст, ось він. Притиснувшись до землі, що здригалася від вибухів, він подумки повторював слова, і вони були прекрасні й довершені...

Люди лежали, судомно ковтаючи повітря, мов риби на березі. Люди кричали, — щоб у них не порозривалися барабанні перетинки, щоб не збожеволіти.

Монтег дивився, як поволі влягається густа хмара пилу. Разом із хмарою на землю осідала тиша, даючи живим спокій і час, щоб роздивитися, зрозуміти реальність нового дня. Монтег сів, його супутники теж заворушилися. Мовчки підвівся Гренджер; лаючись, обмацав руки й ноги; по його щоках котилися сльози.

— Усе зрівняли із землею, — сказав він після тривалої мовчанки. — Міста нема, лише жменя попелу. Цікаво, чи багато хто розумів, що так буде?

Хтось чиркнув сірником, запалив його, на вогник поклали суху траву й листя, потім підкинули гілочок. Вогнище розгорілося в ранішньому повітрі. Зійшло сонце. Люди мовчки присунулися до багаття, незграбно схиляючись над вогнем.

— Поснідаємо, а тоді повернемо назад. Ми там будемо потрібні. Фенікс, — раптом сказав Гренджер. — Колись, у давнину, жив на світі дурний птах на ймення Фенікс. Кожні кілька сотень років спалював себе на вогнищі. Мабуть, той птах був кровним родичем людини. Але, згорівши, він щоразу відроджувався, поставав із попелу.

І ми, люди, схожі на цього птаха, але маємо одну перевагу — ми знаємо всі дурниці, які наробили за тисячі років.

Він зняв сковорідку з вогню; всі заходилися їсти.

— Тепер підемо проти течії, — вів далі Гренджер. — І пам'ятайте одну важливу річ: самі ми нічого не варті. Ми — ніщо. Але те, що ми зберігаємо в собі, колись може допомогти людям. І коли вони нас запитають, що ми робимо, ми скажемо: згадуємо. Колись ми згадаємо так багато, що зробимо найбільший в історії екскаватор, викопаємо найглибшу з усіх могилу і навіки поховаємо в ній війну. А тепер готуймося в дорогу.

Вони поснідали й загасили багаття. День розгорявся дедалі яскравіше.

Монтег рушив на північ. Озирнувшись, він побачив, що всі йдуть слідом за ним. Здивований, він ступив убік, щоб пропустити Гренджера, але той лише подивився на нього й кивнув. Монтег пішов уперед. Вони йшли мовчки: кожному було про що подумати. Пізніше, коли сонце підіб'ється високо й зігріє їх, вони почнуть розказувати про те, що вони запам'ятали, щоб пересвідчитися: все це збереглося в їхніх головах. Монтег відчув, що і в ньому повільно прокидаються, оживають слова. І коли настане його черга, що він скаже? Що він цього дня може сказати таке, щоб хоч трохи полегшити їм шлях? На все свій час. Так. Час руйнувати і час будувати. Так. Час мовчати і час говорити. Авжеж, це так. Але що це? Що? Є щось таке, щось є, є...

«...І по цей бік, і по той бік річки — дерево життя, що родить дванадцять разів, кожного місяця приносячи плід свій; а листя дерева зцілює народи».

Так, думав Монтег, ось що я скажу їм опівдні... Коли ми прийдемо до міста.

Переклад з англійської Євгена Крижевича

Для тих, хто хоче знати більше

«Книга Екклезіаста, або Проповідника»

Згадана в романі Рея Бредбері «***Книга Екклезіаста***» є частиною ***Старого Заповіту***. Вважається, що автором цієї книги був син Давида, мудрий цар Соломон, який правив Ізраїльським царством від 965 до 928 року до нашої ери.

Центральною темою твору Соломона є сенс буття людини, істоти, яка не може ні передбачити своєї долі, ні збагнути Божих задумів, тому, на думку царя, найкраще для людини покластися на Божу милість і прожити життя в благості.

«...І побачив я, що перевага мудрости над глупотою така сама, як перевага світла над темрявою: у мудрого очі його – в голові його,

а нерозумний ходить у темряві; але дізнався я, що одна доля осягає їх усіх».

«...Усьому свій час, і час усякій речі під небом: час народжуватися, і час помирати; час насаджувати, і час вирива́ти посаджене; час убивати, і час лікувати; час руйнувати, і час будувати; час плакати, і час сміятися; час ремствувати, і час танцювати; час розкидати каміння, і час збирати каміння; час обіймати, і час ухилятися від обіймів; час шукати, і час втрачати; час зберігати, і час кидати; час роздирати, і час зшивати; час мовчати, і час говорити; час любити, і час ненавидіти; час війні, і час миру».

«...Усе створив Він прекрасним у свій час, і вклав мир у серце їх, хоча людина не може осягнути діл, які Бог чинить, від початку до кінця. Пізнав я, що немає для них нічого кращого, як веселитися і чинити добре в житті своєму. І якщо яка людина їсть і п'є, і бачить добре у всякій праці своїй, то це – дар Божий. Пізнав я, що все, що чинить Бог, перебуває повік: до того нічого додавати і від того нічого віднімати, – і Бог робить так, щоб благоговіли перед лицем Його. Що було, те і тепер є, і що буде, те вже було, – і Бог воззове минуле»...

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
КЛАСИЧНА І МАСОВА ЛІТЕРАТУРА

Слово «***класичний***» походить від латинського classicus — взірцевий. Класичною літературою називають видатні твори, які стали прикладом розквіту певного історико-культурного періоду або втіленням глибоких філософських і естетичних концепцій, актуальних для всього людства і в усі часи.

Класичні твори є культурним здобутком і містять ознаки часу, світогляду суспільства, філософських та естетичних принципів автора, особливості національної культури тощо. Більшість творів, які ви вивчаєте на уроках зарубіжної літератури, належить до безцінних фондів класики.

Класична література часто протиставляється ***масовій*** (популярній серед широкого загалу). Митці, психологи і філософи багато дискутують про природу ***масової літератури і культури*** (*маску́льту*). У цьому дискусійному питанні вони дійшли висновку, що маскульту здебільшого притаманні розважальність і комерційність.

Слово «***коме́рція***» походить від латинського *commercium*, яке перекладається як *торгівля*. Багато хто із продюсерів і видавців вибирає для тиражування твори, які не мають глибокого естетичного і філософського навантаження, однак, на їхню думку, будуть цікаві споживачам своїм сюжетом, системою образів, манерою оповіді тощо. Розповсюджувачі популярних творів чудово розуміють, що масове мистецтво повинно мати комерційний успіх і не завжди може претенду-

вати на місце в культурній спадщині людства. Однак відомо чимало випадків в історії культури, коли класичні твори мали надзвичайний комерційний успіх (наприклад, романи Чарльза Дікенса, картини Сальвадо́ра Далі́), і, навпаки, — комерційні проєкти виявлялися абсолютно не цікавими для публіки.

Масова культура проникає, крім літератури, в образотворче мистецтво, музику, кіно, телебачення, спорт тощо і відповідає моді, потребам у розвагах, враховує психологічний і освітній рівень своїх споживачів. Утім, не варто розглядати твори маскульту як однозначно негативні явища в житті суспільства. Цілком можливо, що якісь із творів популярної літератури стануть у майбутньому ***класикою***, або ***еліта́рною*** літературою.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Що незвичайного було в роботі ***Гая Монтега***?
2. Як, на вашу думку, ***Кларіс Маклелен*** ставилася до професії Гая?
3. Що в поведінці Кларіс видавалося дивним для суспільства, у якому вона жила?
4. Якими Кларіс зображує однолітків? Знайдіть у творі відповідну цитату.
5. Поміркуйте, якими бачить влада «правильних» громадян. Хто із героїв роману відповідає «*державним стандартам*»?
6. Чому випадок на Елм-стріт став поворотним у долі головного героя?
7. Хто такий ***Бітті***? Яку концепцію суспільного життя він описує? Знайдіть відповідні цитати.
8. Як Бітті пояснює, чому слово «***інтелектуал***» стало лайливим?
9. Розкажіть, що привело брандмейстера до загибелі. Автор пише, що Бітті не захотів жити. Поміркуйте чому.
10. Хто такий ***Фабер***? Чому професія вчителів і викладачів стала непотрібною? Як ви розумієте його слова: «*Той, хто не створює, мусить руйнувати*»?
11. Чому будинок Монтега був спалений? Хто доніс на Гая в пожежну службу?
12. Схарактеризуйте стосунки між Монтегом і ***Мілдред***. Що вас дивує в них?
13. Як Гай потрапив у товариство ***вигнанців***?
14. Що об'єднувало цих людей? У чому полягала їхня цінність для цивілізації?

Узагальнюємо та підсумовуємо

15. Що означає назва роману «***451° за Фаренгейтом***»?
16. Які дві паралельні реальності існують у романі Рея Бредбері? Що стало причиною того, що інтелектуальна еліта опинилася поза законом?
17. Мілред сказала Гаю: «*Я щаслива. І пишаюсь цим*». Поясніть, у чому вбачала щастя ***Мілдред***. А в чому ***Кларіс Маклелен***?
18. Поміркуйте: ваш стиль життя більше нагадує стиль життя Кларіс чи Мілдред? Відповідь обґрунтуйте.
19. Схарактеризуйте ***образ Гая***. Розкажіть, як він змінюється з розвитком подій.

Застосовуємо теоретичні поняття

20. Доведіть, що вивчені твори Рея Бредбері належать до ***фантастичної літератури***.

21. Доведіть, що роман Рея Бредбері «***451º за Фаренгейтом***» — яскравий приклад ***антиутопії***.

Міркуємо самостійно

22. Поміркуйте, що спільного у творах «***Усмішка***» і «***451º за Фаренгейтом***».

23. Зробіть висновок, у чому, на думку Рея Бредбері, полягає катастрофічність майбутнього людської цивілізації.

24. Чому суспільство, у якому жив Гай, можна назвати ***тоталітарним***?

25. Доведіть, що людський інтелект є найціннішим гаджетом для збереження не тільки інформації, а й культури усієї людської цивілізації.

26. Заповніть у зошиті таблицю з метапланом.

ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ В РОМАНІ «451º за Фаренгейтом»	
Який він у творі?	**Яким має бути?**
Причини, які ведуть суспільство до краху	
Що потрібно зробити, щоб виправити ситуацію?	

Виконуємо творче завдання

27. Якби ви стали вигнанцем, який твір художньої літератури захотіли б вивчити напам'ять? До обраного вами твору складіть коротку ***анота́цію*** про його цінність для людства. До речі, *анотацією називають короткий виклад відомостей про твір і його зміст*.

Дискутуємо

28. Яка роль винайдення письма і книги в історії людської цивілізації?

29. Чи має значення рівень освіти і культури в житті суспільства?

30. Чому вважається, що чим освіченіша людина, тим важче нею маніпулювати?

Твір за вибором

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/BtqCyhy8 або QR-кодом. Ознайомтеся з життям і творчістю видатного єврейського письменника *Шолом-Алейхема*. Опрацюйте уривок з його повісті ***«Тев'є-молочар»***.

Ма́ркус Френк Зу́зак

(народився у 1975 році)

Австралійський письменник Ма́ркус Зу́зак народився в австралійському місті Сідней 23 червня 1975 року в родині емігрантів. Батько — Ге́льмут Зузак — маляр, родом з Австрії, а мати — Елізабет Зузак — з Німеччини.

Їхню юність обпалила Друга світова війна, після закінчення якої повоєнна Європа лежала в руїнах. Тож не дивно, що Гельмут і Ліза залишили батьківщину, як і чимало втікачів, які шукали у світі куточки, де не сягнула війна.

Австралія — країна, далека від епіцентру жахливий подій — видалась подружжю ідеальною для побудови майбутнього. Тож у 1950-х вони переїхали до Сіднея, де осіли і народили дітей. Маркус — наймолодший із Зузаків, окрім нього, у Лізи і Гельмута є ще двоє доньок й один син. Атмосфера в їхній родині завжди була позитивна, батьки любили дітей, а ті їм відповідали взаємністю. Австралія стала для Зузаків другою батьківщиною, вона подарувала родині спокій. У цій країні Ліза і Гельмут зі своїми дітьми могли бути просто щасливими.

Батьки Маркуса вважали своєю місією прищепити дітям гуманістичні цінності, виховати в них розуміння, що звичайне благополуччя і мир потрібно цінувати.

Ліза і Гельмут у роки Другої світової війни в Європі пережили не одне бомбардування і пізніше багато розповідали дітям про трагедію війни. Водночас вони зробили все можливе, щоб їхні сини і доньки жили в Сіднеї спокійно, насолоджувалися простими дитячими радощами, яких самі свого часу були позбавлені.

Малий Маркус з радістю допомагав батькові в малярстві, у нього були художні здібності, але після закінчення навчання в середній школі він вступив до університету, де вивчав історію, мистецтво і лі-

тературу. Згодом із дипломом бакалавра мистецтв і педагога юнак повернувся до своєї школи, щоб там викладати.

Першу літературну спробу Маркус Зузак зробив ще в шкільні роки, прочитавши твір Ернеста Гемінґвея «***Старий і море***». Однак письменницькі амбіції 16-річного автора доволі сильно постраждали — твір не годився для друку. Як згадував Маркус пізніше, він був шокований, наскільки поганим виявився цей учнівський текст. Однак у віці 22-х років Маркус Зузак все-таки доопрацював його і опублікував під назвою «*The Unerdog*» («*Слабак*»). Це була історія про підлітка із небагатої родини Вульфів, про його стосунки з батьками, дівчинкою, яка йому подобалась, та її сім'єю.

Критики сприйняли першу книгу молодого письменника достатньо позитивно. Зузак відчув упевненість у власних силах і вже за рік видав наступний роман (*сіквел*) із трилогії про сім'ю Вулф. Цього разу критика була не просто позитивна — роман викликав фурор. Твір був виданий не тільки в Австралії, а й в Америці, і переміг у номінації «***Найкраща дитяча книга року***». Заключна частина трилогії також отримала цю номінацію. За три роки молодий автор видав цілу трилогію і став популярним в Австралії.

Та все-таки його успіх був дещо локальним, справжню популярність прийшла у 2002 році після публікації роману «***Посланець***». Цей твір приніс 26-річному Зузакові визнання в англомовному світі. Читачі зауважують, що книги Маркуса вирізняються легкістю стилю, до того ж автор пише дуже просто про важливе і про складні життєві перипетії.

Великою літературною подією став роман Маркуса Зузака «Крадійка книжок», присвячений подіям Другої світової війни. Твір був виданий у 2005 році й отримав цілу низку вітчизняних і міжнародних нагород, що стало свідченням визнання таланту молодого письменника.

Постер фільму «Крадійка книжок» (режисер Брайан Персіваль, 2013 рік)

«*Крадійка книжок*» — твір для підліткового читання, і Маркус Зузак, популяризуючи читання, взяв участь у світових турах та неймовірній кількості автограф-сесій. Роман переклали на понад 30 мов, на його основі здійснено театральні постановки й екранізацію.

Після такого запаморочливого успіху Маркус Зузак «*замовк*» на понад 10 років. Розуміючи, яку високу планку він поставив для себе «Крадійкою книжок», письменник хотів написати знову дуже особливий твір. І в 2018 році він представив світові роман «***Міст Клея***», про хлопчика на ім'я Клей (*Clay* — глина, у назві присутня гра слів, можливий переклад «*Міст із глини*»).

Зараз Маркус Зузак живе в Сіднеї і виховує з дружиною Мікою двох дітей.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОМЕНТАР

Роман Маркуса Зузака «Крадійка книжок»

Роман «Крадійка книжок» Маркус написав на основі спогадів своїх батьків — Лізи і Гельмута Зузаків. Початково молодий письменник планував, що цей твір матиме 100 сторінок, а оповідь буде вестися від імені німецької дівчинки Лізель — головної героїні твору. Однак, як звзнався сам Маркус, Лізель виходила якоюсь «дуже австралійською німкенею», і йому довелося змінити образ оповідача — ним став Смерть (у творі Смерть саме чоловічого роду).

Батьки Маркуса, які стали прототипами головних героїв, прочитавши початковий варіант твору, були зворушені до сліз. Вони допомогли синові, який не знав жахіть війни, створити вірогідну атмосферу тих страшних років. Ліза і Гельмут записали для Маркуса свої спогади про події, свідками яких стали мимохіть. Відповідно заплановані 100 сторінок тексту перетворилися на 580, а ідея зі зміною оповідача виявилася пізніше вибуховою.

Дія роману «Крадійка книжок» відбувається в Німеччині, очолюваній Адольфоч Гітлером, який просуває свої війська країнами Європи. Читаючи роман, ми спостерігаємо за життям невеличкого містечка із вигаданою назвою, а в центрі подій, що тривають упродовж п'яти років — доля маленької німкені Лізель. Очевидно, що її батька заарештували нацисти, і мати на початку твору привезла дівчинку до «нових» батьків. Жінка змушена була залишити свою десятирічну донечку в чужому місті з чужими людьми, позаяк не мала надії, що зможе прогодувати Лізель, і боялася втратити її так само, як втратила маленького сина. До речі, коли хлопчика ховали, Лізель на кладовищі вкрала свою першу книжку — «*Посібник гробаря*».

Роза і Гельмут Губерманни стають рідними людьми для Лізель, вони, опікуючись дівчинкою, вчать її читати, відправляють до школи. Ці двоє простих людей страждають від того, що їхній єдиний син, як

і чимало німецьких юнаків, став жертвою пропаганди, нацистом — брутальним, самовдоволеним, готовим виконати будь-який наказ свого фюрера (вождя).

Оповідь у романі ведеться неспішно, з відступами, то забігаючи в майбутнє, то знову повертаючись до повсякденного життя Лізель на Небесній вулиці. Але читач мимохіть відчуває напруження, позаяк десь за межами міста йде війна, яка поступово наближається до його околиць, а про події у творі розповідає Смерть...

Смерть постає перед читачами в несподіваному образі — він не жорстокий губитель людських життів, яким людство звикло його бачити, а добрий і сумний збавитель від страждань. Він рятує тих, хто не може вже терпіти ні тілесні, ні душевні муки, усіх, хто став безневинними жертвами нацизму. З величезним болем Смерть згадує і євреїв, яких гітлерівці прирекли на смерть лише за їхню національну належність, і мирних німців, які гинуть від бомбардувань. Він стишує жалі і забирає болі, він плаче над тілами загиблих. Але хто пошкодує його — Смерть?..

Кадр із фільму «Крадійка книжок» (режисер Брайан Персіваль, 2013 рік))

Він змушений служити війні — кривавій і захланній почварі, яка стала причиною жахливого горя. Але поширює війну нацизм, що не шкодує ані дорослих, ані дітей. Саме нацизм згодовує ненажерливій війні своїх кращих бравих солдатів і «мирних» співвітчизників, які з ентузіазмом підтримали ідею вищої раси й захоплення нових земель і ресурсів, які із захватом слухали істеричні промови Гітлера і мліли від усвідомлення власної зверхності над іншими народами.

Тема *Голокосту* є однією з головних у творі і розкривається із несподіваного боку — у той час, як одні німці полювали на євреїв,

труїли їх у газових камерах і спалювали їхні тіла в печах, інші переховували їх у своїх домівках, ділячись із ними мізерними пайками хліба, ризикуючи бути страченими своїми ж співвітчизниками.

Книги в романі Маркуса Зузака мають символічне значення: за «Посібником гробаря» Лізель під час війни вчилася читати, інгші вона тихцем рятувала із вогнища, розпаленого нацистами, а також крала й читала, щоб якось відволіктися від жахливої реальності. У романі навіть та книга, яку написав Гітлер, стала у пригоді — на її сторінках юнак-єврей ***Макс*** намалював своєрідний роман про Лізель (постмодерністська ідея книги в книзі).

Література, книги стають для людей уявним рятівним островом, на якому вони можуть заховатися від беззмістовної бійні, у якій наприкінці твору гине Небесна вулиця зі своїми мешканцями — батьками, друзями і сусідами Лізель. Вижила лише дівчинка, яка сиділа в підвалі і писала... ***книжку***.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо ***про Другу світову війну***?
2. Як трагічні події війни торкнулися долі батьків Маркуса Зузака?
3. Що таке ***Голокост*** і в яких творах вже звучала ця тема?

Для тих, хто хоче знати більше

У 2012 році Маркус Зузак дав інтерв'ю з нагоди театральної постановки за романом «Крадійка книжок». Пропонуємо уривки із цього інтерв'ю.

— Як у Вас виникла концепція роману про Другу світову війну, де оповідачем був би Смерть і йшлося про дівчинку, яка краде книжки?

— Ідея цієї книжки, можна сказати, витала в повітрі. Вона чекала, поки я ріс у Сіднеї, разом із братом і двома сестрами слухав кухонні розмови батьків. Власне, витоки цієї книжки лежать саме там... Найбільше на мене вплинув світ моєї мами, який був на околицях Мюнхена. Тому я і обрав Лізель головною героїнею...

— ...Чи можете розповісти, як Ваша сім'я, історія якої надихнула Вас на створення цього роману, сприйняла його?

— Ну, почнімо з того, що я завдячую своїм батькам усім. Вони подарували мені світ цієї книжки... Звісно, в остаточній версії тексту відсотків 90 — вигадка, але все ґрунтується на життєвій історії... Я думаю, загалом батьки просто пишаються. Вони зустрілися в Авст-

ралії, не знаючи англійської, а зараз їхні життєві історії стали основою не тільки «Крадійки», а й моєї письменницької кар'єри.

— *Хотілося б знати, чому оповідачем став Смерть. Вибір неординарний, сміливий, додає похмурого шарму і виправдовує себе на всі сто.*

— ... Люди нерідко кажуть, що війна і смерть — найкращі друзі, і якщо це так, то чи може бути кращий антураж для такої історії, ніж нацистська Німеччина?.. Я зрозумів, що Смерть теж має бути вразливим.., що він дуже втомився, боїться, що його обтяжує усе це прибирання, надто під час війни. Я відчув, що Смерть мусить розповісти цю історію і довести собі, що люди бувають достойними і красивими навіть за найважчих обставин... Можливо, я бачу Смерть як частинку нас самих, яка постійно пам'ятає, що ми всі помремо, нагадуючи нам, що жити треба правильно...

Переклад з англійської Анатолія Сагана

КРАДІЙКА КНИЖОК

(уривок)

Присвячується Елізабет і Гельмуту Зузакам.
З любов'ю і захватом

ПРОЛОГ

Гірський хребет з уламків каменю

Тут оповідач знайомить нас:
із собою – кольорами – і крадійкою книжок

Смерть і шоколад

Спершу кольори.
Потім люди.
Так я зазвичай бачу світ.
Чи, принаймні, намагаюся.

ОСЬ МАЛЕНЬКИЙ ФАКТ

Одного дня ви помрете.

Я направду стараюся зробити все, щоб ця тема не була для вас такою песимістичною, хоча більшість людей заледве чи вірять мені і не звертають на мої заперечення жодної уваги. Прошу вас, повірте. Я насправді можу бути оптимістичним. Я можу бути приязним. Поштивим. Привітним. І це лише на одну літеру. Єдине — не просіть мене бути милим. Це аж ніяк не про мене.

РЕАКЦІЯ НА ВИЩЕЗГАДАНИЙ ФАКТ

Це вас тривожить?
Закликаю вас — не бійтеся.
Я, передусім, справедливий.

Звісно, мені слід відрекомендуватися.

Вступ, так би мовити.

Як же це я міг забути про свої гарні манери?

Я міг би належним чином відрекомендуватися, але, насправді, у цьому немає необхідності. Незабаром ми з вами добре зазнайомимося — й у пригоді нам стануть найрізноманітніші ситуації. Досить зазначити, що одного дня я привітно схилюся над вами. На моїх руках спочине ваша душа. На моєму плечі влаштується якийсь колір. Я обережно віднесу вас.

А в цей час ви лежатимете (дуже рідко я застаю людей на ногах). Ваше тіло задерев'яніє. Можливо, вас хтось знайде; крик розсиплеться у повітрі дрібними бризками. Опісля я почую лише свій подих, звук запаху і своїх кроків.

Питання в тому, якою барвою буде зафарбовано усе навколо, коли я прийду по вас. Яким буде небо?

Мені, приміром, подобається небо кольору шоколаду. Темного, темного шоколаду. Кажуть, що він мені личить. Я ж, проте, намагаюся насолоджуватися усіма кольорами, що потрапляють мені на очі, усім спектром. Мільярд, а то й більше, відтінків, усі вони такі різні, і небо – я його повільно втягую. Це дещо полегшує мій тягар. Допомагає мені розслабитися.

КОРОТЕНЬКА ТЕОРІЯ

Люди помічають колір дня лише на світанку
і при заході сонця, а я добре знаю, що кожної
секунди день пронизують міріади відтінків
та інтонацій. Навіть *одна година* може містити
в собі тисячі різних кольорів.
Жовтих, як віск, забризканих крапельками
кольору блакитного марева.
Похмурих, як темрява.
Така вже у мене робота, що я вирішив
для себе їх помічати.

Як я і натякав, мене рятує лише відволікання. Це допомагає не з'їхати з глузду. Допомагає з усім впоратися — зважаючи на те, як довго я виконую цю роботу. Цікаво, чи зможе хто-небудь замінити мене? Хто зможе зайняти моє місце, коли мені захочеться взяти відпустку і провести її на якомусь із ваших стандартних курортів – чи то на пляжі, чи то в горах? Відповідь, звичайно ж, — ніхто, і це підштовхнуло мене до цілком свідомого і зваженого рішення: відволі-

кання — це і буде моєю відпусткою. Не варто й казати, що моя відпустка — це фрагменти. Це кольори.

Хоча, ви можете запитати, навіщо йому взагалі потрібна відпустка? *Від чого б* це йому відволікатися?

Це наближає нас до наступного пункту.

Люди, які залишилися.

Які вижили.

Саме їх я не терплю, не можу на них дивитися, проте частенько таки не втримуюсь і дивлюсь. Я навмисне вишукую кольори, щоб не думати про них, але то тут, то там я помічаю тих, хто залишився, я бачу, як вони подаються під тягарем загадок усвідомлення, відчаю і подиву. У них проколоті серця. У них пробиті легені.

Це, своєю чергою, наближає мене до того, про що я розповім вам сьогодні ввечері, чи вдень, чи хоч якою б там була година або колір. Це історія про одного з тих, хто завжди залишається, — про умільця виживати.

Це коротка історія, у якій також ітиметься про:

- дівчинку;
- деякі слова;
- акордеоніста;
- деяких фанатичних німців;
- єврейського кулачного бійця;
- і безліч крадіжок.

Крадійку книжок я бачив тричі.

Поблизу залізничної колії

Спершу виринуло щось біле. Сліпучого різновиду.

Напевне, дехто з вас вважає, що білий — це ніякий не колір, та вірить у всілякі інші, далеко не нові, нісенітниці. Так от, я тут для того, щоб сказати, що ви помиляєтесь. Білий — це, безперечно, колір, і особисто я думаю, що вам не хотілося б зі мною сперечатися.

ЗАСПОКІЙЛИВА ЗАЯВА

Будь ласка, заспокойтеся і не зважайте
на попередню погрозу.
Я просто вихвалявся
Я зовсім не страшний.
Я зовсім не злий.
Я — підсумок.

Справді, усе біле.

Здавалося, ніби весь світ зодягнувся у сніг. Ніби натягнув його на себе, як ви надягаєте светра. Поблизу колії – сліди ніг, що занурилися в сніг ледь не по коліна. Дерева були вкриті сніговими покривалами.

Як ви уже зрозуміли — хтось помер.

Вони не могли просто залишити його на землі. На даний момент у цьому не було великої проблеми, але невдовзі дорогу попереду розчистять і поїзд рушить далі.

Там було двоє кондукторів.

Там були одна мама і її донька.

Один труп.

Мама, дівчинка і труп були впертими і мовчазними.

— Ну, то чого ти від мене хочеш?

Один кондуктор був високим, другий — низьким. Високий завжди говорив першим, хоча й не був головним. Він подивився на меншого і круглішого. У того ще було м'ясисте червоне обличчя.

— Ну, — відповів низький, — ми ж не можемо просто залишити їх тут, так?

Високому вривався терпець.

— А чом би й ні?

Низький страшенно розлютився, аж ледь не вибухнув від гніву. Він втупився у підборіддя високого і прокричав:

— *Spinnst du?!* Ти геть дурний?

З кожною секундою на його щоках густіла огида. Шкіра натягнулася.

— Ходи, — продираючись крізь сніг, сказав він. — Ми занесемо усіх трьох досередини, якщо доведеться. Повідомимо наступну станцію.

А от я вже встиг припуститися найелементарнішої помилки. Та не знаю, як пояснити вам глибину свого розчарування в самому собі. Загалом я зробив усе правильно.

Я уважно роздивився сліпуче сніжно біле небо, яке пропливало у вікнах потяга, що вже рушив. Я майже вдихнув його, проте все одно вагався — я зацікавився. Дівчинкою. Допитливість заволоділа мною, тож я вирішив залишитися довше — наскільки це дозволяв мій графік, і поспостерігати.

За двадцять три хвилини потяг зупинився, і я вийшов разом з ними.

На моїх руках лежала маленька душа.

Я стояв трохи праворуч.

Дует енергійних кондукторів рушив до мами, дівчинки і трупа маленького хлопчика. Добре пам'ятаю, що того дня я голосно дихав. Дивно, що кондуктори не помітили мене, коли проходили поряд. А світ уже прогинався під вагою усього того снігу.

Зліва, десь за десять метрів від мене, стояла бліда і голодна дівчинка і тремтіла від холоду.

Вона цокотіла зубами.

Вона обіймала себе холодними руками.

На обличчі крадійки книжок замерзли сльози.

Далі були чорні завитки — щоб продемонструвати вам, так би мовити, полюси моєї різнобічності. Це був найтемніший час перед світанком.

Цього разу я прийшов по молодого чоловіка — йому було не більше ніж двадцять чотири роки. Літак досі чмихав. Дим струменів із обох його легень.

Розбиваючись, він залишив на землі три глибокі рани. Крила скидалися на відпиляні руки. Вони більше не зможуть змахнути. Ця маленька металева пташка більше не полетить.

ЩЕ ДЕКІЛЬКА МАЛЕНЬКИХ ФАКТІВ

Інколи я приходжу занадто рано.
Я поспішаю, і деякі люди тримаються
за життя довше, ніж мали б.

Минуло декілька хвилин, і диму не стало. Вже не було, що віддавати.

Першим прибіг хлопчик — важко дихаючи, з чимось, схожим на ящичок для інструментів, у руці. Страшенно хвилюючись, він підійшов до кабіни і глянув на пілота, вагаючись, чи той іще живий (пілот іще був живий). Десь за тридцять секунд прибігла крадійка книжок.

Минуло багато років, та я впізнав її.

Вона важко дихала.

Із ящичка хлопчик витягнув — що б ви подумали? — плюшевого ведмедика.

Тоді просунув руку крізь розбите вітрове скло і поклав ведмедика пілотові на груди. Посеред румовища з людських уламків і крові сидів усміхнений ведмедик. Декілька хвилин по тому я вирішив ризикнути. Час настав.

Я підійшов, вийняв його душу й обережно відніс її.

У кабіні залишилися тільки тіло, ледь вловимий запах диму й усміхнений плюшевий ведмедик.

Коли навколо зібралася юрба, усе, звісно ж, змінилося. Обрій почав зафарбовуватися сірим, як сажа, кольором. Від чорноти над головою не залишилося нічого, окрім якихось закарлючок, та й ті швидко зникали.

Чоловік, натомість, був кісткового кольору. Його шкіра набула скелетного відтінку. Пошарпана уніформа. Очі — холодні і бурі, як плями від кави, а остання закарлючка, що досі висіла в небі, мала, як на мене, незвичну, проте таку знайому форму. Підпис.

Юрба поводилась так, як поводиться зазвичай.

Поки я пробирався крізь неї, кожен, хто там стояв, підсилював тишу своєю присутністю. Це була ледь концентрована суміш безлад-

них рухів руками, приглушених розмов і мовчазних, тривожних обертів навкруги.

Коли я кинув погляд на літак, мені здалося, що пілот усміхається відкритим ротом.

Такий собі останній сороміцький жарт.

Ще одна кульмінація людського життя.

Пілот лежав, загорнутий у свою уніформу, а дедалі сивіше світло боролося з небом. Як і в багатьох інших випадках, коли я розвертався, щоб піти геть, якась тінь з'явилася на мить, ніби останній подих затемнення, ніби знамення того, що відійшла ще одна душа.

Знаєте, незважаючи на усі барви, яких торкаюся, які вишукую в усьому, що є в цьому світі, я завжди ловлю затемнення, коли помирає людина, нехай навіть це лише мить.

Я бачив мільйони таких затемнень.

Я бачив їх стільки, що всіх уже й не пригадаю.

Прапор

Коли я востаннє її бачив, усе було багряним. Небо скидалося на суп, воно кипіло і вирувало. А в деяких місцях воно пригоріло. Багрянець був поцяткований чорними крихтами і зернами перцю.

Колись діти тут грали у «класики» — на вулиці, схожій на засмальцьовану олією сторінку. Коли я прибув, іще була луна. Кроки стукотіли по дорозі. Дзвінкими голосами сміялись діти, а усмішки – солоні, та вони швидко танули.

А тоді — бомби.

Цього разу було вже запізно.

Сирени. Зозуля репетує по радіо. Та вже занадто пізно.

За лічені хвилини виросли, нагромадилися насипи з бетону і землі. Вулиці перетворилися на розірвані вени. Кров лилася, доки земля не ввібрала її, а тіла в'язнули в ній, як колоди після повені.

Приклеєні до землі. Всі до одного. Сила силенна душ.

Це була доля?

А може, погана вдача?

Невже саме це приклеїло їх до землі?

Ні, аж ніяк.

Будьмо справедливими.

Напевне, винними у цьому були бомби, скинуті людьми, що ховалися десь у хмарах.

А небо — тепер воно було схожим на домашній суп якогось нестерпно пекельного багряного кольору. Сніжинки попелу *чарівливо* кружляли над головою, аж так і хотілося висолопити язика і ловити їх, куштувати їх. Та ці сніжинки обпекли б ваші губи. Вони б спопелили ваш рот.

Я добре усе пам'ятаю.

Я саме збирався йти, коли помітив її — вона стояла навколішки.

Виписаний, окреслений гірський хребет із уламків каменю підіймався довкола неї. В руках вона стискала книжку.

Окрім усього іншого, крадійка книжок відчайдушно прагнула повернутися до підвалу, писати, або перечитати свою історію ще один, останній раз. Вона згадувала минуле, ці спогади чітко відбивалися на її обличчі. Більше за життя вона хотіла опинитися в підвалі – там безпечно, там дім, – але не могла зрушити з місця. Та й підвалу більше не було. Він став частиною пошматованого краєвиду.

Знову прошу вас, повірте мені.

Я хотів спинитися. Присісти біля неї.

Я хотів сказати: «Пробач, дитино».

Але це заборонено.

Я не присів біля неї. Нічого не сказав.

Натомість я певний час спостерігав за нею. Коли вона спромоглася зрушити з місця, я пішов за нею.

Вона впустила книжку.

Вона опустилась на коліна.

Крадійка книжок завила.

Поки розбирали завали, на її книжку декілька разів наступили, і, хоча була команда розчищати лише уламки бетону, найцінніше, що було в дівчинки, теж закинули до вантажівки зі сміттям, і тут я не втримався. Я заліз до вантажівки і взяв книжку, не підозрюючи, що збережу її й тисячі разів звертатиму на неї погляд протягом усіх цих років. Я переглядатиму ті місця, у яких ми перетиналися, і дивуватимусь, що дівчинка тоді бачила і як вона вижила. Це найкраще, що мені до снаги, — дивитися, як усе стає на свої місця в тій історії, яку я спостерігав увесь цей час.

Згадуючи її, я бачу довгий перелік кольорів, та найбільше врізалися в пам'ять ті три кольори, у яких вона постала переді мною наживо. Іноді мені вдається злетіти і ширяти високо над цими трьома миттєвостями. Я зависаю в повітрі, а гнила правда кровоточить, доки не приходить прозріння.

От тоді вони й складаються у формулу:

КОЛЬОРИ

ЧЕРВОНИЙ: БІЛИЙ: ЧОРНИЙ:

Вони накладаються один на одний. Чорна закарлючка на сліпучо-білу кулю і на густу супово-багряну барву.

Так, мені частенько доводилося згадувати її, і в незліченній кількості своїх кишень я носив її історію – щоб розповісти. Вона – одна з небагатьох, які я ношу з собою. Кожна з тих історій – це спроба, це неабияка спроба довести собі, що ви і ваше земне існування маєте значення.

Ось вона. Одна із пригорщі.
Крадійка книжок.
Якщо маєте бажання, ходіть зі мною. Я розповім вам історію.
Я вам щось покажу. [...]

Переклад з англійської Наталії Гоїн

Скористайтеся покликанням https://cutt.ly/lr52JUcY або QR-кодом і прочитайте продовження уривку з твору.

ЗАПИТАННЯ і ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. Які події стали основою сюжету в романі «***Крадійка книжок***»?
2. Прокоментуйте назву твору ***Маркуса Зузака***.
3. Розкажіть, як Лізель опинилася на Небесній вулиці. Що ви знаєте про її справжню і прийомну родини?
4. Якою була перша книжка Лізель і з яких обставин вона потрапила до неї? Що було ***символічного*** у цій першій книзі?
5. Розкажіть, як дівчинка навчалася читати. Чому Лізель крала книги?
6. Поміркуйте, яку роль книги відіграли в житті дівчинки.
7. Розкажіть, як на Небесні вулиці опинився хлопець єврей.
8. Хто і як рятував його життя?
9. Які різні долі мешканців Небесної вулиці зображено в романі?
10. Чому, на вашу думку, молодий австралійський письменник звернувся до подій ***Другої світової війни***?

Узагальнюємо і підсумовуємо

11. На вашу думку, чому оповідачем твору автор обрав ***Смерть***?
12. Доведіть, що в книзі Смерть гуманніший за багатьох людей.
13. Які проблеми порушені у творі Маркуса Зузака?
14. Напишіть ***відгук-есе*** на твір, який ви вивчали в курсі зарубіжної літератури в 11 класі і який справив на вас найбільше враження.
15. Поміркуйте над особливостями образів та ідей, утілених у творі. Висловте своє бачення ролі митця і мистецтва в житті суспільства.

Дискутуємо

16. Відомі приклади примирення націй після жахливих воєн. Як саме може відбутися такого роду примирення після скоєних злочинів?
17. Коли можна вважати, що нація спокутала свою провину?

Навчальне видання

Міляновська Ніна Равілівна,
Міляновський Едуард Степанович,
Сич Леся Михайлівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У виданні використано матеріали
з інтернет-джерел, розміщених у вільному доступі з навчальною метою

Літературна редакторка *Ірина Дворницька*
Комп'ютерне верстання *Марії Логош, Едуарда Міляновського*
Художнє оформлення *Мар'яни Дячинської*

Формат 70x100 1/16.
Ум. друк. арк. 24,7. Обл.-вид. арк. 17,2. Наклад _____ прим.

ТзОВ «Видавництво Астон» 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com

СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алего́рія (із грецької — *інше говорю*) — інакомовлення. Алегорією називають художній прийом, за допомогою якого риси людської вдачі, почуття, явища передають через образи рослин, тварин, предметів чи явищ природи.

Антите́за — протиставлення. За допомогою антитези підкреслюють контраст, різку протилежність образів, характерів, думок, явищ, понять, подій тощо. Для створення антитези часто використовують слова-антоніми.

Антична література — це література давніх греків і давніх римлян, яка створювалася в період **від VIII століття до нашої ери до V століття нашої ери.**

Вічні о́брази — образи літературних і міфологічних героїв, які переросли свою епоху і набули загальнолюдського значення.

Героїчна поема – це масштабна оповідь про подвиги героїв та важливі історичні події, які змінили долю цілих народів.

Гімн (із грецької — *хвалебна пісня*) — урочиста пісня, в якій у давні часи уславлювалися боги і герої. Зараз гімни присвячують державам, усесвітнім організаціям, установам тощо.

Діало́г (із грецької — *бесіда, розмова між двома особами)* — розмова, у якій беруть участь двоє або кілька персонажів.

Епі́тет (із грецької — *прикладка, прізвисько, додаток*) — це образне означення особи, предмета, явища.

Іде́я художнього твору — основна думка про зображені у творі життєві явища, події та характери.

Інве́рсія (із латинської — *перевертання, перестановка*) — непрямий порядок слів у реченні, який створює особливу емоційну виразність мови твору.

Іро́нія (із давньогрецької — *насмішка, глузування*) — прихована насмішка над явищем чи особою, про які говорять у позитивному тоні, маючи на увазі зовсім протилежне.

Ка́та́рсис (із давньогрецької — *піднесення, оздоровлення*) — духовне очищення, просвітлення через естетичне переживання, через мистецтво.

Коме́дія (із грецької — *весела процесія*) — драматичний жанр, призначений для сценічного втілення. В комедії для зображення смішних і недосконалих сторін дійсності використовуються засоби гумору і сатири.

Компози́ція (із латинської — *поєднання, склад*) — будова художнього твору, певна послідовність і взаємозв'язок усіх його частин.

Культу́ра (із латинської — *розвиток, виховання*) — усі духовні та матеріальні надбання людства; усі прояви людської діяльності.

Ліричний герой — це особа, чиї думки, почуття, настрої та переживання виражені в ліричному творі.

Література Ренесансу, або доби Відродження — література Європи, що створювалася в період від другої половини XIV до початку XVII століття.

Література доби Середньовіччя — література Європи, що створювалася в період від V до XIV століття.

Мета́фора (із грецької — *перенесення*) — це слово чи словосполучення, ужите у переносному значенні. Метафора розкриває сутність та особливість одних явищ через інші, ґрунтуючись на подібності їхніх властивостей і ознак.

Мі́фи (із грецької — *слово*, *переказ*) — давні священні оповіді про виникнення світу і створення людини, про діяння богів та героїв.

О́да (із давньогрецької — *пісня*) — вірш хвалебного змісту, в якому уславлюють видатних діячів і визначні події.

Окси́моро́н, оксюморон (із грецької — *дотепно-безглузде*) — поєднання несумісних, контрастних понять.

Оповіда́ння — невеликий прозовий художній твір, у якому описано одна чи кілька подій із життя людини. Оповіданню здебільшого притаманна невелика кількість дійових осіб, скупа характеристика героїв, стислі описи.

Оригіна́л (із латинської — *первісний*) — це текст літературного твору, опублікований тією мовою, якою його написав автор. Відповідно мову, якою автор написав свій літературний твір, називають мовою оригіна́лу.

По́вість — розповідний твір, що вважається проміжним жанром між оповіданням і романом. На відміну від оповідання, повісті притаманні ширше охоплення подій життя головних героїв, більша кількість персонажів та їх повніша характеристика, широке використання описів.

При́тча (із давньослов'янської — *особливий випадок, надзвичайна подія*) — невеликий розповідний (епічний) твір повчального змісту.

Риторі́чне запитання — питання, що не потребує відповіді. Ця фігура поетичної мови використовується для підсилення уваги, підтвердження думки. Також для підсилення емоційного впливу використовують ***риторичні вигуки, риторичні звертання***.

Рома́н (із французької) — великий розповідний твір, що змальовує широке коло подій та охоплює долі багатьох дійових осіб.

Сати́ра (із латинської — *суміш плодів, усяка всячина*) — гостре засудження та осміяння негативних рис характеру людини та негативних явищ у житті суспільства.

Соне́т (з італійської — *звучати*) — старовинна форма чотирнадцятирядкового вірша, особливістю якої є строга будова.

Сюже́т (від французького *sujet* — *зміст*) — це послідовність подій у творі. Сюжет притаманний таким літературним родам: епосу, драмі та ліро-епосу.

Тема художнього твору — це коло подій та явищ, які зображуються у творі й стали основою авторської оповіді.

Траге́дія (із грецької — *козлина пісня*)— драматичний жанр, призначений для сценічного втілення. Трагедії властивий гострий конфлікт і катастрофічний фінал.

Фольклó́р (з англійської — *народна мудрість*, *народне знання*) — вид словесного мистецтва. Автором фольклорного твору є народ, а літературний твір завжди має конкретного автора — письменника.

Художній конфлікт — це суперечність, що зумовлює розвиток подій у творі.

Художній о́браз — це творче відображення будь-якого життєвого явища чи ідеї; за його допомогою створюється вигаданий художній світ.

Художня дета́ль — характерна риса чи подробиця, слугує глибшому та яскравішому змалюванню картини дійсності чи образу.

Сайти бібліотек, ресурсами яких ви можете скористатися:

1. Бібліотека світової літератури – оригінали та переклади (Library of the world literature – original texts and translations): http://ae-lib.org.ua.
2. Державна бібліотека України для юнацтва: http://www.4uth.gov.ua/
3. Національна бібліотека України для дітей: www.chl.kiev.ua/.
4. Національна парламентська бібліотека України: http://www.nplu.org/
5. Львівська обласна бібліотека для дітей: https://lodb.org.ua/
6. Електронна бібліотека української літератури (зарубіжна література): http://ukrlib.com
7. Бібліотека українського центру.

СЛОВНИЧОК ПЕРСОНАЛІЙ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Бажан Микола (1904–1983) — український поет, перекладач. У 1930-ті роки в багатьох віршах та поемах славив комуністичну партію та її вождів, зокрема Йосипа Сталіна. Після смерті Сталіна порушив питання реабілітації репресованих українських письменників. Багато років був головним редактором енциклопедичних видань. Перекладав твори В. Шекспіра, Й. В. Гете, Г. Гейне, А. Міцкевича, Данте Аліг'єрі та ін.

Вишня Остап (1888–1956) — український письменник, журналіст. Народився на Полтавщині. Справжнє ім'я та прізвище — Павло Губенко. У 1919-му році написав свій перший сатиричний твір. 1933-го року заарештований радянськими каральними органами за звинуваченням у тероризмі. Був у засланні в Ухто-Печорському виправному таборі до 1943-го року. Після звільнення знову повернувся до літературної діяльності. У 1955-му році письменника було реабілітовано.

Загул Дмитро (1890–1944) — український поет, перекладач, літературознавець. Самостійно вивчав славістику, працював редактором, учителем, науковим співробітником Всеукраїнської академії наук. У 1933-му році був звинувачений у націоналізмі і підготовці повстання проти радянської влади і засуджений на 10 років таборів у Сибіру, де і помер від виснаження. У 1957-му році Д. Загула посмертно реабілітували. Перекладав твори Горація, Вергілія, Ф. Шиллера, Г. Гейне, Й. В. Гете, Дж. Г. Байрона та інших.

Зеров Микола (1890–1937) — український перекладач, поет, літературознавець. Працював у Києві вчителем, викладачем, редактором, був учасником гуртка діячів української культури. Пережив голод та епідемії. Наприкінці 1920-х років Зерову було заборонено займатися літературною діяльністю. За звинуваченням у керівництві націоналістичною терористичною групою Зерова в 1935-му році арештували, а в 1936-му році засудили до 10 років таборів, де він продовжував займатися літературою. У 1937-му році справу Зерова та інших українських митців було переглянуто, внаслідок чого їх розстріляли. Перекладав твори Горація, Овідія, Ф. Петрарки, Дж. Г. Байрона, О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін.

Кашпер Абрам (1919–2016) — український перекладач єврейського походження, філолог, поліглот, американський радіоведучий. Під час Другої світової служив розвідником і перекладачем з німецької. Після війни працював викладачем іноземних мов у вишах Києва. Останній період життя працював у США, де і помер.

Крижевич Євген (1937–1985) — український поеті і перекладач. Працював на заводі, а після закінчення інституту — учителем англійської мови на Львівщині й Волині, перекладачем у Бельгії та Канаді. Перекладав твори Д. Дефо, Е. По, В. Шекспіра, Р. Стівенсона, Марка Твена, Р. Бредбері.

Кундзіч Олексій (1904–1964) — український письменник і перекладач, публіцист, перекладознавець. Учасник Другої світової війни, на фронт пішов добровольцем. Прихід радянської влади в Україну сприйняв позитивно. Утім, уже з початку 1930-х років його почали звинувачувати в «національній обмеженості» та в пропагуванні «реакційної національної самобутності». Щоб уникнути прямих переслідувань, змушений був звернутися до перекладацької діяльності. Спеціалізувався на перекладах із російської мови, перекладав твори М. Лермонтова, І. Тургенєва, Л. Толстого, М. Горького.

Лісняк Юрій (1929–1995) — український перекладач і художник, лауреат премій ім. Максима Рильського та ім. Миколи Лукаша. Народився в сім'ї вчителів. За політичні погляди ще студентом фізико-математичного факультету був засуджений радянською владою і ув'язнений на сім років у концтаборах за Полярним колом. Самостійно вивчив англійську, німецьку, французьку, чеську, словацьку мови. Перекладав твори Дж. Лондона, В. Шекспіра, О. де Бальзака, Е. А. По, Р. Л. Стівенсона, А. Азімова, В. Скотта, Р. Кіплінга та багатьох інших письменників.

Лукаш Микола (1919–1988) — український перекладач, літературознавець, мовознавець. У дитинстві пережив розкуркулення і Голодомор 1932-1933 років. Закінчив історичний факультет, працював учителем іноземних мов. Під час Другої світової війни працював на будівництві оборонних споруд біля Києва, отримав важке поранення. Після війни викладав у вишах Харкова, видавав збірки перекладів. Перекладав твори Й. В. Гете, Р. Бернса, Л. Керрола, Ф. Шиллера, М. Сервантеса.

Паламарчук Дмитро (1914—1998) — український перекладач, поет. Під час Другої світової війни служив у танковій частині, потрапив у німецький полон, але зміг утекти, після чого продовжив воювати у складі Української Повстанської Армії. У 1944 році був заарештований радянськими солдатами і засуджений до 10-ти років таборів в Інті. Там працював у шахті, а після роботи — перекладав. Перекладацьку діяльність продовжив після звільнення у 1954 році. Перекладав твори В. Шекспіра, Дж. Г. Байрона, Ф. Петрарки, Г. Гейне, А. Міцкевича, Ж. Верна, О. де Бальзака та ін.

Первомайський Леонід (1908–1973) — український письменник, перекладач. Справжнє ім'я та прізвище — Ілля Гуревич. Працював на цукровому заводі, в бібліотеці, газетах і журналах. Під час Другої світової війни був кореспондентом на фронті. Перекладав твори Ф. Війона, Г. Гейне, М. Лермонтова, Ш. Петефі та ін.

Рильський Максим (1895–1964) — український поет, перекладач, літературознавець. Демонстрував незгоду з радянським тиском на митців. Був заарештований у 1931 році й рік провів у Лук'янівському слідчому ізоляторі. Працював директором Інституту мовознавства, фольклору та етнографії. Перекладав твори В. Шекспіра, А. Міцкевича, О. Пушкіна та ін.

Самійленко Володимир (1864–1925) — український поет, драматург, перекладач. Був сином поміщика і колишньої кріпачки. Закінчив історичний факультет, був знайомий з Іваном Франком, який допомагав йому друкувати поезії в журналах і збірках. Працював чиновником, нотаріусом, редактором. Помер після пережитих голодних років. Поет перекладав Гомерову «Іліаду», твори Данте Аліг'єрі, Мольєра, Дж. Байрона, О. Пушкіна, М. Гоголя.

Стависький Максим (1868–1945) — український громадсько-політичний діяч, дипломат, поет і перекладач. Справжнє ім'я та прізвище — Максим Славинський. Разом із Лесею Українкою переклав «Книгу пісень» Г. Гейне, також перекладав твори Й. В. Гете та В. Шекспіра. Після 1917-го року брав активну участь у творенні української незалежної держави, обіймав посади в українських урядах того часу. З 1919-го року — посол УНР у Чехословаччині. Після знищення української держави залишився в еміграції, був одним із авторів Збірника пам'яті Симона Петлюри. Коли в 1945-му році радянські війська увійшли до Праги, Максим Славинський був заарештований. Помер у Лук'янівській в'язниці у Києві.

Сенюк Ольга (1929) — українська перекладачка. Закінчила філологічний факультет Чернівецького університету. Працювала редактором у видавництві та науковим працівником у Київському історичному музеї. Перекладала класичні і сучасні твори: В. Шекспіра, Дж. Лондона, Марка Твена, Г. Ібсена, А. Ліндгрен, Т. Янсон та ін.

Сосюра Володимир (1897–1965) — український поет і перекладач. Ще 12-річним хлопчиком почав працювати на заводі, закінчив ремісниче училище. Служив бунчужним в армії УНР. Після закінчення громадянської війни закінчив університет, писав романтично-революційні твори. Болісно переживав репресії та смерті українців під час Голодомору. Зазнав звинувачень у націоналізмі. Перекладав твори Г. Гейне, О. Пушкіна та інших.

Терещенко Микола (1898–1966) — український поет і перекладач. Навчався в Київському політехнічному інституті та на мовних курсах, був учасником революційної організації. У 1918-му році надруковано перші вірші поета, а у 1922-му — збірку перекладів. Працював у видавництві, у 1937-му році зазнав репресій. Після Другої світової війни повернувся із евакуації з Узбекистану і продовжив роботу у видавництві. Перекладав А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Лермонтова.